2 | 2018

český časopis historický

The Czech Historical Review

Ročník 116/ Založen 1895

2 | 2018

český časopis historický

The Czech Historical Review

Ročník 116 / Založen 1895

OBSAH | *CONTENTS*

In memoriam Josefa Petráně

PÁNEK Jaroslav – PEŠEK Jiří – VOREL Petr
Český historik Josef Petráň 360
(The Czech Historian Josef Petráň)

Studie | *Studies*

ČORNEJ Petr
Naše živá i mrtvá minulost po padesáti letech
(Imprese nad osmi eseji z roku 1967) 402
(Naše živá i mrtvá minulost Fifty Years Later
[Impressions of these eight essays from 1967])

FRIEDL Jiří
Repatriace polských a československých občanů
po druhé světové válce v polské a české historiografii 426
(The repatriation of Polish and Czechoslovak citizens
after World War II in Polish and Czech historiographies)

XI. sjezd českých historiků | *The 11th Congress of Czech Historians*

DOLEŽALOVÁ Eva
Jak vznikal obraz Václava IV. jako ochránce Židů 447
(How the image of Wenceslas IV as defender of the Jews originated)

FEJTOVÁ Olga
Integrace příchozích cizinců do raně novověké pražské společnosti 459
(The Integration of Foreigners Arriving in Early Modern Prague Society)

MAJEWSKI Piotr Maciej
Polskie badania na temat najnowszych dziejów Czech: kontynuacja i nowe tendencje 486
(Polish research in the 20th–century History of the Czech Lands: continuity and new trends)

Diskuse | *Discussion*

PELIKÁN Jan
Problémy interpretace dějin Černé Hory 502
(The problems of interpretation of the history of Montenegro)

HLAVÁČEK Ivan
Několik poznámek k diskusi o Biografickém slovníku českých zemí (BSČZ) 515

Obzory literatury | *Review articles and reviews*

Recenzní článek

RAKOVÁ Svatava
Úskalí globální hybridizace (či hybridní globalizace) 521
Understanding Multiculturalism.
(The Habsburg Central European Experience)

Recenze

Miroslav BÁRTA – Martin KOVÁŘ – Otakar FOLTÝN (eds.)
Povaha změny. Bezpečnost, rizika a stav dnešní civilizace

Miroslav BÁRTA – Martin KOVÁŘ – Otakar FOLTÝN (eds.)
Na rozhraní. Krize a proměny současného světa
(Jaroslav Pánek) 533

František ŠMAHEL
Nahlédnutí do středověku. Mluva písma a četba obrazů
(Petr Čornej) 538

Lukáš REITINGER
Vratislav. První král Čechů
(Vratislav Vaníček) 542

Alena M. ČERNÁ – František ŠMAHEL (edd.)
Nejstarší městská kniha táborská z let 1432–1452
(Petr Čornej) 547

Petr KOZÁK (ed.)
Červená kniha Opavského knížectví. Edice registra komunikace opavských stavů z let 1614–1618 ve věci jejich sporu s Karlem z Lichtenštejna
(Marek Starý) 550

Axel GOTTHARD
Der Dreißigjährige Krieg. Eine Einführung
(Jaroslav Pánek) 556

Rudolf KLINKHAMMER
Die Kirchenmusikhandschriften der Benediktiner in Böhmen im 18. Jahrhundert , Bd 1

Martin MÁDL a kol.
Benediktini: barokní nástěnná malba v českých zemích I–II.
(Ondřej Koupil) 559

Jakub ZOUHAR
František Pubička S.I. (1722–1807). Barokní historik ve století rozumu
(Jiří Wolf) 563

Eva MELMUKOVÁ-ŠAŠECÍ (ed.)
Evangelíci v rané toleranční době v Čechách a na Moravě
(Sixtus Bolom-Kotari) 566

Ivo CERMAN (ed.)
Habsburkové 1740–1918. Vznikání občanské společnosti
(Jakub Zouhar) 569

Peter RIETBERGEN
Rome and the World – The World in Rome.
The Politics of International Culture, 1911–2011
(Jaroslav Pánek) 572

Sabine WITT
Nationalistische Intellektuelle in der Slowakei 1918–1945.
Kulturelle Praxis zwischen Sakralisierung und Säkularisierung
(Róbert Arpáš) 579

Zprávy o literatuře 582

Z vědeckého života | *Chronicle*

PÁNEK Jaroslav
Noví čestní členové Sdružení historiků ČR
(Joachim Bahlcke – Georgij Pavlovič Meľnikov) 619
Two Scholars of Czech Studies – Honorary Members
of the Association of Historians of the Czech Republic
(Joachim Bahlcke – Georgij Pavlovič Meľnikov)

Knihy a časopisy došlé redakci 629

Výtahy z českých časopisů a sborníků 629

In memoriam

Josefa Petráně

Josef Petráň
(23. srpna 1930 Ouběnice u Benešova – 3. prosince 2017 Praha)

Foto: Archiv Univerzity Karlovy, Sbírka pozitivů Osobnosti

STUDIE

Český historik Josef Petráň

JAROSLAV PÁNEK – JIŘÍ PEŠEK – PETR VOREL

JAROSLAV PÁNEK – JIŘÍ PEŠEK – PETR VOREL: THE CZECH HISTORIAN JOSEF PETRÁŇ

Josef Petráň (1930–2017) is justly ranked among the most pivotal Czech historians of the 20th century and the 21th century's early years. As Professor of Czech History at the Faculty of Arts at Charles University he educated three generations of students and principally impacted upon the develompment of historiography in the Czech Lands. His extensive publishing activity, spanning from 1951 until 2018 (books published posthumously by his wife and fellow researcher Lydia Petráňová), is marked by an all-encompassing breadth of themes, methodological thoroughness and a continuing focus on the key themes of Czech and Central European history of the Late Middle Ages up to present times. The work of Josef Petráň progressed under the difficult conditions of the Communist regime (he himself was persecuted repeatedly), yet it nevertheless became an expression of free thinking and effort to present the truthful interpretation of history against regime propaganda; however, some of his seminal works could only be published after 1989. This article presents a brief outline of the life and work of Josef Petráň (Part I); it then focuses on the evaluation of his works from the field of the economic and social history of the Early

Modern Age (Part II) and finally on works from the history of culture and education, in particular Charles University (Part III).

Key words: history of historiography – economic and social history – microhistory – cultural history – history of universities – Charles University of Prague – late Middle Ages – Early Modern period – 20th century

I. Dynamika života a díla Josefa Petráně

Česká historiografie druhé poloviny 20. a počátku 21. století je bez osobnosti Josefa Petráně jako badatele, učitele a umělce slova stěží představitelná. Patřil do ní neodlučitelně, a přece zůstal jedinečným solitérem, který se odmítal přizpůsobit obvyklému vědnímu provozu; neobjížděl konference, málo cestoval, ale o to víc bádal a přemýšlel. Držel se dvojího domova – chalupy v rodných Ouběnicích a své pracovny na Univerzitě Karlově, ať již to bylo na filozofické fakultě, či v Karolinu, v tamním archivu a ústavu pro dějiny vysokého učení pražského. Toto dvojí prostředí historicky ztvárňoval a přetvářel, ale ono zároveň vytvářelo jeho samého. Spojoval v sobě eleganci profesorského taláru a zároveň emotivní rustikalismus, na nějž se často odvolával. V mnohém byl blízký svému předchůdci na katedře českých dějin Josefu Pekařovi, nímž sdílel silně prožívané rozpětí mezi rodným krajem, vlastí a evropskými výhledy, stejně jako východisko z raně novověké historie oběma směry – ke středověkým kořenům i k současnosti. Podobně jako Pekař, vnášel i Petráň do české historiografie rovnováhu mezi dějinami sociálními a hospodářskými, kulturními a politickými, mezi mikrohistorií a velkými tématy obecného dosahu.

Sepětí s jedinou univerzitní institucí, která se mu stala celoživotním osudem, by mohlo na první pohled svádět k dojmu, že šlo o život poměrně klidný, snad až vnějškově jednotvárný. Opak je pravdou. Josef Petráň, člověk ve vztahu ke svému okolí vyrovnaný a uměřený, velmi intenzívně prožíval svou dobu, a protože vždy zůstával svůj, dostával se do konfliktů, které mu hodně komplikovaly život, ale zároveň ho obohacovaly zkušenostmi, jež pak dokázal promítnout do svého vnímání a výkladu minulosti. Život vnějškově až učenecky jednotvárný byl naplněn skrytými lidskými dramaty.[1]

1 Osobnosti a dílu Josefa Petráně bylo již věnováno několik článků, které vznikly v souvislosti s jeho výročími a postupně nabývaly soustavnější povahy: Jaroslav PÁNEK, *Josef Petráň a dějiny Podblanicka (Poznámka k jeho padesátinám)*, Sborník vlastivědných prací z Podblanicka (dále SVPP) 21,

Josef Petráň se narodil do rodiny místního poštmistra 23. srpna 1930 v zapadlé vesnici Ouběnicích, čítající pouhých 45 domů. Bylo to v krásném, ale chudém, hospodářsky zaostávajícím podblanickém kraji, který však měl své hluboké kulturní, dokonce i písmácké a dějepisecké, kořeny. Ztělesňoval je také ouběnický řídící učitel Jan Zahradník, kronikář, vlastivědný publicista a organizátor místního veřejného života, do jehož školy nastoupil šestiletý chlapec v ještě poklidné době, v září 1936. Příkladný žák nezískával jen elementární vzdělávání, ale také širší poznatky o překotně se měnícím světě. Zprostředkoval mu je i Karel Třeštík, otec Petráňova o tři roky mladšího vrstevníka a pozdějšího historika Dušana Třeštíka. Po mnichovském záboru českého pohraničí se tento učitel ze severních Čech uchýlil do Ouběnic a našel na tamní škole zaměstnání. Ač svým městským způsobem života do vesnické obce nezapadal, Karel Třeštík podle slov pamětníka

---

1980, s. 305–310; TÝŽ, *K šedesátinám Josefa Petráně*, Folia Historica Bohemica 14, 1990, s. 537–539; TÝŽ, *Vlast a rodný kraj v díle historika (K šedesátinám Josefa Petráně)*, SVPP 30/2, 1990, s. 217–222; TÝŽ, *Josef Petráň a živé dějiny*, Folia Historica Bohemica 18, 1997, s. 465–467; Eduard MAUR, *K životnímu jubileu Josefa Petráně*, in: Zdeněk Beneš – Eduard Maur – Jaroslav Pánek (eds.), Pocta Josefu Petráňovi. Sborník prací z českých dějin k 60. narozeninám prof. dr. Josefa Petráně (Práce Historického ústavu ČAV, řada C – Miscellanea, svazek 4), Praha 1991, s. 7–22; Jaroslav PÁNEK – Josef VÁLKA, *Šedesátka Josefa Petráně*, Studia Comeniana et historica XXI/43, 1991, s. 105–108; Zdeněk HOJDA, *Profesor Josef Petráň*, Dějiny a současnost 18, 1996, č. 3, s. 32; Jan HAVRÁNEK, *Sedmdesát let dělného života Josefa Petráně (Minulost viděná, procítěná, prožitá),* Zpravodaj Historického klubu 11, 2000, č. 1, s. 61–63; Jaroslav PÁNEK, *Historik a učitel Josef Petráň*, in: J. Pánek (ed.), Vlast a rodný kraj v díle historika. Sborník prací žáků a přátel věnovaný profesoru Josefu Petráňovi, Praha 2004, s. 13–129 (s bibliografií; z této studie jsou převzaty některé údaje a formulace do přítomného článku); aktualizovaná reedice: *Josef Petráň. Učitel tří generací historiků*, in: J. Pánek, Historici mezi domovem a světem, Pardubice 2013, s. 130–187; TÝŽ, *Josef Petráň. Historik Bílé hory mezi postižitelnou minulostí a dějinným mýtem*, tamtéž, s. 188–193; Eva PROCHÁZKOVÁ, *Josef Petráň a dějiny Podblanicka*, in: J. Pánek (ed.), Vlast a rodný kraj v díle historika, s. 131–143; Jaroslav PÁNEK – Petr VOREL, *Historik české kultury Josef Petráň*, in: Josef Petráň, *České dějiny ve znamení kultury (Výbor studií)*, Pardubice 2010, s. 11–30.

Bio-bibliografické stati jsou obsaženy rovněž v lexikálních příručkách: *Československý biografický slovník*, Praha 1992, s. 539; *Kdo je kdo 91/92. Česká republika – Federální orgány ČSFR*, II, Praha 1991, s. 729; *Kdo je kdo v České republice 94/95*, Praha 1994, s. 433; *Kdo je kdo v České republice na přelomu 20. století. 5000 biografických hesel nejvýznamnějších osobností*, Praha 1998, s. 458; *Kdo je kdo. Osobnosti české současnosti. 5000 životopisů*, Praha 2002, s. 500; Eduard ČEJKA – Jan HALADA (eds.), *Slovník Klubu autorů literatury faktu*, Praha 1966, s. [87]; Jaroslav PÁNEK – Petr VOREL (eds.), *Lexikon současných českých historiků*, Praha 1999, s. 235; Josef TOMEŠ a kol., *Český biografický slovník XX. století*, II, Praha 1999, s. 560–561; Radek LIPOVSKI – Lumír DOKOUPIL – Aleš ZÁŘICKÝ (eds.), *Lexikon českých historiků 2010*, Ostrava 2012, s. 416–417.

svým neformálním vystupováním dokázal získat sympatie žáků i sousedů a „citlivě provedl děti ouběnické školy těžkými lety okupace".[2]

Z vesnického mikrokosmu měl Josef Petráň už v letech dětství a dospívání možnost nahlížet do temných stránek „velkých dějin". Ouběnice ležely v bezprostřední blízkosti velkého cvičiště zbraní SS „Böhmen", které si německá okupační správa od roku 1942 budovala v oblasti při soutoku Vltavy se Sázavou na Neveklovsku a severním Sedlčansku. Násilné vyhánění usedlého obyvatelstva z etnicky čistě českých městeček a vesnic naznačovalo, kam se řítí Evropa vyhlazovacích válek a nucených migrací. Ještě více se hrozba teroru přiblížila ve dnech heydrichiády, když byl 21. července 1942 v Ouběnicích odhalen úkryt pražského lékaře MUDr. Břetislava Lyčky, který ošetřoval a podporoval vykonavatele trestu nad Reinhardem Heydrichem. Zásah pražského gestapa, dobrovolná smrt doktora Lyčky a jeho přítele, učitele Františka Kotrby, zatýkání a popravy, ale také hrůzná představa, že snad mají Ouběnice následovat osud Lidic,[3] to vše bylo drama, hodné pera velkého spisovatele, ale také podnět k přemýšlení o osudech „obyčejných" lidí z nenápadné vesnice, o jejich vědomé i bezděčné vrženosti do krutých dějin 20. století.[4]

Tato dilemata vnímal Josef Petráň v citlivém středoškolském věku, kdy byl žákem reálného gymnázia v Benešově (1941–1949). Tehdy prožil několik dalekosáhlých historických zvratů, mezi něž se zvláště výrazně zapsaly heydrichiáda, nacistický teror spojený se zastřelením nejstatečnějších učitelů, ale také s vynuceným potlačením výuky dějepisu, poté konec druhé světové války a komunistický převrat. Bylo to období, jež později interpretoval jako dějové pásmo, jako „věrný obraz dvou dějinných rovin. Jednu lze nazvat dějinami z hlediska osobní perspektivy čili nedějinami, jejichž obsah je jaksi nejdůvěrnější..., co s námi vzniklo i zanikne; druhou podobu nazvěme obecně dějinnou, do níž jsme se bez viny a vlastního přičinění narodili, s níž jsme se musili a stále musíme vyrovnávat

2 Josef PETRÁŇ – Lydia PETRÁŇOVÁ, *K dvoustému výročí založení školy v Ouběnicích*, SVPP 19, 1978, s. 237–285, zde s. 273. Ve vztahu k výchově pozdějších historiků Josefa Petráně a Dušana Třeštíka je podstatné sdělení, že Karel Třeštík nedbal oficiálního pokynu o vyřazení zakázaných knih ze školní knihovny, naopak „z nich běžně půjčoval Jiráska i legionáře a objevoval starším žákům národní dějinný mýtus"; Josef PETRÁŇ, *Vzpomínání na pana učitele Karla Třeštíka*, Mediaevalia Historica Bohemica 3, 1993, s. 19–22, zde s. 22.

3 Jan HERTL – Jaroslav CHARVÁT – Josef PETRÁŇ – Čeněk REINŠTEIN – Jiří TYWONIAK, *Podblanicko proti okupantům*, Benešov u Prahy 1966.

4 Josef PETRÁŇ, *Vzpomínka na oběti heydrichiády v Ouběnicích a okolí 1942–1992*, Ouběnice 1992.

a všelijak přizpůsobovat, vhozeni na pospas s útěšným vědomím, že máme podle vlastního svědomí aspoň dvě alternativy jednání a chování."[5]

Budoucí historik Univerzity Karlovy se zapsal na její filozofickou fakultu 28. září 1949. Za studijní obory si zvolil dějepis a češtinu. Přicházel na fakultu ve chvíli, kdy se v jejím učebním plánu projevil silný sklon k marxistické indoktrinaci a k jednostranné nápodobě sovětského vzoru. Zároveň však byla zajištěna i standardní výuka českých a obecných dějin, bohemistické (popřípadě slovanské) jazykovědy a literární historie. Jeho učiteli v historických oborech se stali pokračovatelé pozitivismu Václav Vojtíšek, Josef Dobiáš, František Roubík a Antonij Vasiljevič Florovskij, ale také nastupující marxisté Václav Husa, Oldřich Říha a Josef Polišenský.[6] Při studiu hospodářských a sociálních dějin se Josef Petráň v Husově semináři zapojil do výzkumu dějin třídních bojů, čímž začalo období jeho soustavného zájmu o poddanské bouře a nevolnická povstání.

Situace na filozofické fakultě odpovídala obecné atmosféře doby a „třídní boj" nezůstával jen předmětem historického výzkumu, ale i každodenní realitou. Projevoval se masivní marxistickou propagandou a zastrašováním studentů i učitelů, z nichž někteří byli vyloučeni z fakulty nebo i uvězněni.[7] Josef Petráň patřil mezi studenty, kteří byli ve školním roce 1950/51 povoláni k vojenské službě beze zbraně v táboře nucených prací Pomocného technického praporu (PTP), pravděpodobně na základě udání z bydliště (jeho otec byl totiž propuštěn ze zaměstnání a předčasně penzionován pod záminkou, že ještě na podzim 1948 nechal na ouběnické poště viset portrét bývalého prezidenta Edvarda Beneše). Josef Petráň byl nasazen do karvinských dolů, později, po onemocnění, vykonával nucené práce jako pomocník v lesích na Rokycansku.

Rok poté, co odložil vojenskou uniformu s černými výložkami, obhájil Josef Petráň diplomovou práci *Matouš Ulický a poddanské povstání na Kouřimsku a Čáslavsku roku 1627*[8] a uzavřel studium s titulem promovaný historik. Současně se od roku 1953 rozběhly vědecké aspirantury a čerstvý absolvent byl do této vědecké přípravy přijat. Pustil se do prohloubeného výzkumu sociálních a hospodářských

5 Josef PETRÁŇ, *Neveřejná promluva na setkání abiturientů reálného gymnasia v Benešově u Prahy po čtyřiceti letech 3. 6. 1989*, in: Almanach – Besedník k 50. výročí maturity (1949–1999), redakce Radúz Fürst, Bohumil Jelínek a Josef Petráň, Benešov 1999, s. 19–23, citace ze s. 19.

6 Studentský index (Seznam přednášek FF UK), v soukromém archivu † prof. Petráně.

7 Josef PETRÁŇ, *Filozofická fakulta*, in: Jan Havránek – Zdeněk Pousta (eds.), Dějiny Univerzity Karlovy IV (1918–1990), Praha 1998, s. 441.

8 Josef PETRÁŇ, *Matouš Ulický a poddanské povstání na Kouřimsku a Čáslavsku roku 1627*, Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et Historica 7, 1954, s. 43–66.

dějin venkova, jehož výsledky vtělil do kandidátské disertace *Poddaný lid na prahu třicetileté války* (obhájené roku 1959)[9] a chronologicky souběžného spisu *Zemědělská výroba v Čechách ve druhé polovině 16. a počátkem 17. století*, který se stal roku 1965 spisem habilitačním.[10]

V té době však byl Josef Petráň už řadu let vysokoškolským učitelem (od roku 1956 odborným asistentem). Ani potom však nezískal klid na soustředěnou vědeckou práci. Po krátkodobém uvolnění došlo (v reakci na potlačené maďarské povstání) k novému utužení poměrů, v jehož rámci byli asistenti z humanitních fakult posíláni na jeden až dva roky do výroby, aby se pod dohledem osvědčených členů stranického aparátu politicky „zocelili". V rámci konkurenčních bojů mezi skupinami komunistických historiků na fakultě a v Historickém ústavu ČSAV byl tehdy Václav Husa kritizován za špatnou „kádrovou práci" a za nesprávné vedení politicky netečných odborných asistentů. Mezi obětními beránky se opět ocitl Josef Petráň, který byl vyslán na roční praxi do závodu ČKD Sokolovo, aby pracoval uprostřed dělnické třídy a psal články do závodních novin *Sokolovák*. Vytržení z raně novověkého výzkumu ve skutečnosti využil k sepsání důkladných dějin tohoto velkého průmyslového podniku od roku 1871 do současnosti a vydal o tom třísetstránkovou publikaci.[11] Nucené odstavení od vlastního oboru zúročil ve vytvoření vzorového, odborníky v oblasti moderních hospodářských dějin ceněného díla z oboru dějin závodů. Ve svých třiceti letech se vracel na fakultu s nevšedními zkušenostmi a s vědomím, že pro nadaného a pilného historika raného novověku není téma v kterémkoli jiném období vážnou překážkou.

Dvojí pokus odradit Josefa Petráně od jeho cesty svobodného historika vyzněl naprázdno. Na scéně českého dějepisectví se objevil člověk, pro něhož byl dějepis osudem, ale který zároveň odmítal přijmout diktát doby, jež pokládala kombinaci nezávislého myšlení a neútočné slušnosti za povahovou slabost. Angažovaní kolegové ho i nadále napadali jako „apolitického kabinetního pracovníka", který je sice velmi pilný a výkonný, ale neprojevuje zájem o politickou činnost a přes opakované napomínání není ochoten se polepšit.[12] Jednání Josefa Petráně se vymykalo požadavkům politického režimu, zato však bylo vedeno

9 Josef PETRÁŇ, *Poddaný lid na prahu třicetileté války*, Praha 1964.

10 Josef PETRÁŇ, *Zemědělská výroba v Čechách ve druhé polovině 16. a počátkem 17. století*, Praha 1963.

11 Josef PETRÁŇ, *90 let práce a bojů. Stručný přehled dějin závodu ČKD Sokolovo, závodu národního podniku ČKD Praha (1871–1961)*, Praha 1961.

12 Mj. „Posudek stran. skupiny historiků na s. J. Petráně", který sice zůstal nedatován, ale byl převzat fakultním výborem KSČ 22. září 1959 (Archiv Univerzity Karlovy, Filozofická fakulta, Osobní spisy prof. J. Petráně).

zřetelem k vlastnímu svědomí, které se jako klíčový pojem v jeho úvahách o minulosti objevovalo velmi často.

Mladý badatel se neobával pustit do polemiky se staršími, autoritativně vystupujícími kolegy. Tak tomu bylo zejména v diskusi o povaze nevolnického povstání roku 1775, v níž usvědčil Josefa Kočího, tehdy vědeckého pracovníka Historického ústavu ČSAV, z tendenční frazeologie a poněkud zmatených formulací, přičemž mu elegantně doporučil, aby si zjednal širší středoevropský rozhled.[13] Občas ve své publikační činnosti překročil rámec „pozdního feudalismu" a pustil se do kritiky i ve vztahu k nejnovějším dějinám. Neváhal dát na vědomí, a to v literárních projevech určených širší veřejnosti, co soudí o otázce pravdy v historii a o současných tendenčních přístupech k nedávné minulosti. V časopise pro vlastivědnou práci *Naše vlast* zveřejnil roku 1956, ve chvíli přechodného politického oteplení, nevelký článek s provokativním názvem *Pište pravdu!* Obracel se v něm především k obecním kronikářům a nabádal je, aby se nedali umlčet ani znásilnit všudypřítomnými frázemi, jestliže se jejich „mínění rozchází s rozhodnutím funkcionářů národních výborů, stranických či jiných organisací". Neboť „běh dějin se neřídí frázemi, ani přáním jednotlivců, má své zákonitosti a každá lež a neupřímnost, i v kronice, vyjde časem najevo. To je poučení z historie."[14]

Ve větším rozsahu se mohl polemický duch Josefa Petráně projevit až ve druhé polovině šedesátých let. Tehdy již měl za sebou vydání řady velkých studií o dějinách poddaného lidu v raném novověku, a proto využil příležitosti a v srpnu 1967 zasvěceně vstoupil do širší diskuse o „mase", „lidu" a „národu" v tehdy vlivném kulturně politickém týdeníku *Literární noviny*. V diskusi s estetikem Mirko Novákem, který nekriticky a „třídně" adoroval lid,[15] Josef Petráň odmítl způsob Novákovy rétorické argumentace a napadl „lid" jako idealizovanou modlu, zbavil téma ideologického balastu a hereticky prohlásil, že „dějinný lid" uznával dvojí základní nezbytnost – zajištění obživy a uspokojení sociálních a náboženských potřeb. Odraz kolektivního lidového vědomí v raném

13 Josef KOČÍ, *recenze sborníku Nevolnické povstání r. 1775* (Praha 1955), ČsČH 6, 1958, s. 529–537; Josef PETRÁŇ, *K recensi sborníku k dějinám nevolnického povstání r. 1775 v ČSČH*, Zápisky katedry československých dějin a archivního studia 3, 1958, č. 3–4, s. 116–122. – Osobní motivaci pro Kočího kritiku Petráňových studií pravděpodobně poskytla předchozí souborná recenze (Josef PETRÁŇ – Josef POLIŠENSKÝ, *Nové práce k dějinám poddanského lidu v období pozdního feudalismu*, ČsČH 2, 1954, s. 294–300), v níž byla snesena řada výhrad ke knize: Josef KOČÍ, *Boje venkovského lidu v období temna. Povstání nevolníků v XVII. a XVIII. století*, Praha 1953.

14 Josef PETRÁŇ, *Pište pravdu!*, Naše vlast 4, 1956, s. 124–125.

15 Mirko NOVÁK, *Masy, lid, národ*, Literární noviny 16, 1967, č. 29 (22. VII.), s. 3.

novověku spatřoval v masovém lidovém hnutí a v lidové kultuře, „kde vědomý nacionální motiv většinou chybí". Soudil, že v předobrozenské době „češství lidu bylo spontánní, bylo samozřejmostí, ne úkolem, a proto se ani nepociťovalo jako potřeba". Realistický a výzkumem sociálních dějin podložený výklad nosných pojmů, stejně jako zdůraznění skutečnosti, že „dějiny českých zemí nebyly dějinami pouze českého národa a dějiny státu zase neměly národní kontinuitu",[16] znamenaly otevření tabuizovaných témat a výhled pro příští bádání. Tyto teze o pobělohorské době se pak v propracovanější podobě objevily zjara 1968 na semináři *Lid, národ a stát v našich dějinách*, v populárních rozhlasových přednáškách[17] a poté i v „pobělohorské" eseji programové knihy *Naše živá a mrtvá minulost*, prosazující nový pohled na české dějiny.[18]

Petráňův dynamický výklad české raně novověké společnosti a jejího odrazu v novodobém myšlení se zanedlouho ocitl před přísným soudem jednoho z čelných představitelů „normalizační" historiografie. Nový šéf katedry československých dějin na filozofické fakultě Václav Král, který v roce 1971 nahradil Františka Grause, označil sborník osmi esejí svého předchůdce a jeho spoluautorů za „kontrarevoluční dílo" a podle toho jednal i s jeho autory. Josef Petráň se sice podílel na uspořádání sborníku, ale celé břemeno odpovědnosti za redaktora, který mezitím odešel do emigrace, na sobě ponechat nemínil. Vysvětlil Václavu Královi, že šlo o „ideu soudruha profesora Husy", který chtěl shrnout aktuální výsledky a metody bádání o starších českých dějinách, ale pro předčasnou smrt to již nestihl; František Graus pak převzal Husův podnět spolu s vedením katedry a uskutečnil jej, přičemž tematiku inkriminované publikace rozšířil o nejnovější dějiny. Obávaný Václav Král nakonec vysvětlení přijal, a tak – řečeno slovy pamětníka – „Husa nám udělal deštník ex post".[19]

Byly tu ovšem i další „politické hříchy" Josefa Petráně, zejména dva články, které napsal pro měsíčník *Dějiny a současnost* v posledním období existence této kulturně historické revue na přelomu let 1968 a 1969. Oba měly název vystihující

16 Josef PETRÁŇ, *Lid – modla a lid dějin*, Literární noviny 16, 1967, č. 32 (11. VIII.), s. 3.

17 Josef (zde mylně Jaroslav) PETRÁŇ, *Lid a národ v době pobělohorské*, in: Jan Pelán (ed.), Lid, národ a stát v našich dějinách (Sborník materiálů z celostátního semináře, konaného ve dnech 7.–8. března 1968 na Živohošti), Praha 1968, s. 27–34; Josef PETRÁŇ, *Ve znamení baroka*, in: Jarmila Lakosilová (ed.), Kapitoly z českých dějin I. Texty prvního semestru 41. rozhlasové university vysílané od února do června 1968, Praha 1968, s. 114–122.

18 Josef PETRÁŇ, *Lid a národ v pobělohorském labyrintu*, in: F. Graus (ed.), Naše živá i mrtvá minulost. 8 esejí o českých dějinách, Praha 1968, s. 72–106.

19 Sdělení prof. Josefa Petráně (srpen 2001).

tísnivě bezvýhlednou situaci po vpádu sovětských vojsk do Československa. Srozumitelně vyznívala stať *Lux in tenebris*,[20] v níž autor hájil přirozené lidské právo na „nevyplnitelné sny směřující k budoucnosti",[21] a tím spíše pak úvaha na téma *Ideolog pasivního odporu*.[22] Ač se námět porevolučního pacifismu Petra Chelčického ke zpolitizování přímo nabízel, Josef Petráň se bránil jednoduché aktualizaci. Zdůraznil Chelčického apel na zachování svobody svědomí, blízký i zklamanému a tápajícímu člověku druhé poloviny 20. století, a vyzvedl jeho morální poselství. Spočívalo v přesvědčení, že převaha mocensky potlačeného jedince se projeví, pokud „se stane dokonalejším člověkem než protivník, který nemá nic než svůj hrubý mocenský nátlak. Je to *aktivní program* překonání sebe sama a, zdá se, přirozená lidská reakce, jediné pole, které bývá slabým svobodně otevřeno."[23]

Avšak výzvu k mravnímu sebezdokonalení rozhodně nepřijali za svou ti, kteří v sedmdesátých a osmdesátých letech ovládali pražskou filozofickou fakultu a tamní katedru československých dějin. Rozběhly se nové čistky a při stranických prověrkách bylo roku 1970 vyloučeno šest a vyškrtnuto 175 pracovníků filozofické fakulty. Jedním z nich byl docent Josef Petráň, jemuž sice bylo povoleno, aby nadále učil (ostatně za něho nebyla náhrada), avšak za ponižujících podmínek, odpovídajících „normalizačnímu" času. Na dvacet let se mu zastavil obvyklý kariérní postup, ale co bylo horší, práce na univerzitě byla spojena s nedůstojnou kontrolou a neustávajícím kádrovým prověřováním čili „komplexním hodnocením", které se zpravidla opakovalo v tříletých cyklech.[24] Arogantní vedoucí katedry Václav Král i jeho nástupci sice přiznávali svému podřízenému pedagogické a vědecké kvality, nebyli však spokojeni s jeho údajně nedostatečnou metodologickou připraveností a neochotou veřejně se angažovat ve smyslu politicko-ideologické asimilace s vládnoucím režimem.[25]

V osmdesátých letech, kdy se stal vedoucím katedry didaktik dějepisu Vratislav Čapek, a zvláště pak v jejich druhé polovině, bylo již hodnocení Petráňovy činnosti poněkud spravedlivější. V době, kdy se dostavilo oficiální uznání mi-

20 Josef PETRÁŇ, *Lux in tenebris*, Dějiny a současnost 11, 1969, č. 5, s. 6–11.
21 J. PETRÁŇ, *Lux in tenebris*, s. 10.
22 Josef PETRÁŇ, *Ideolog pasivního odporu*, Dějiny a současnost 10, 1968, č. 10, s. 5–9.
23 J. PETRÁŇ, *Ideolog pasivního odporu*, s. 8.
24 J. PETRÁŇ, *Filozofická fakulta*, s. 464.
25 Archiv Univerzity Karlovy v Praze (AUK), fond Filozofická fakulta (FF), osobní spisy kádrového oddělení, evidenční číslo 512; „komplexní hodnocení" docenta Josefa Petráně a povinně sepisované vlastní životopisy z let 1972–1986.

mořádných vědeckých výkonů (za spis o dějinách filozofické fakulty[26] dostal roku 1986 Cenu ministra školství ČSR a jeho syntézu středověkých dějin hmotné kultury[27] roku 1987 ocenil rektor Univerzity Karlovy), bylo dokonce navrženo, aby se ucházel o doktorát historických věd.[28] Přesto celé „normalizační" dvacetiletí zůstávalo dobou permanentní nejistoty, kterou zvyšovala nejen arogance vedoucích činitelů a stranických orgánů, ale i obyčejná lidská závist. Přisadili si totiž kolegové, jimž „normalizační" režim přinášel neoprávněné výhody a kteří se nemohli smířit s růstem vědecké prestiže a s příliš bohatou bibliografií Josefa Petráně.[29]

„Protože beznaděje zabíjí", jak sám napsal na prahu normalizační éry,[30] hledal Josef Petráň světlo v temnotách sedmdesátých a osmdesátých let v neuvěřitelně intenzívní práci. Přes všechny potíže vydal několik fundamentálních vědeckých děl, řadu významných studií a učebních textů, ale také trojici skvělých populárně naučných knih, které se setkaly s velkým čtenářským ohlasem. Měl už desítky diplomantů a stovky dalších žáků, navíc řada historiků, kteří měli ztížený přístup k publikačním možnostem, mu vděčila za otištění jinak sotva publikovatelných prací ve *Sborníku vlastivědných prací z Podblanicka*, jehož se ujal v rámci své služby rodnému kraji. Zatímco koncem šedesátých let na něho žáci hleděli jako na rychle stoupající hvězdu, o dvě desetiletí později patřil už v jejich očích k žijícím klasikům oboru.

Obdiv k němu ještě stoupl, když se jako člen Klubu nezávislé inteligence v listopadu 1989 postavil na stranu stávkujících studentů, v kritických dnech revolty vystupoval na půdě odborů a nově ustaveného Občanského fóra a všemožně napomáhal obnově demokratického života a samosprávy na svobodné univerzitě. Studenti si docenta Petráně vybrali a požádali jej, aby v jednání s oficiálními orgány univerzity zastupoval fakultní pedagogy. V tomto smyslu se také 5. prosince zúčastnil spolu se dvěma zástupci studentské rady, mluvčím Občanského fóra a předsedou volební komise důležitého jednání s rektorem Zdeňkem Češkou o oficiálním odvolání zkompromitovaného vedení filozofické fakulty a o právním zabezpečení nadcházející volby nového děkana. Jeho zásluhou bylo také zapečetěno kádrové oddělení fakulty a tím i zachráněny osobní písemnosti učitelů a zaměstnanců filozofické fakulty před svévolnou skartací či rozptýlením, aby se – jako v úplnosti zachovaná dokumentace jediné z univerzitních složek – staly pramenem příštího

26 Josef PETRÁŇ, *Nástin dějin filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze 1948)*, Praha 1983 [1984].

27 Josef PETRÁŇ a kolektiv, *Dějiny hmotné kultury*, I/1–2, Praha 1985.

28 AUK, FF, osobní spisy; komplexní hodnocení doc. J. Petráně ze 14. 10. 1987.

29 Vzpomínky prof. Josefa Petráně (srpen 2001).

30 J. PETRÁŇ, *Lux in tenebris*, s. 10.

historického studia. Na prahu šedesátky tak mohl Josef Petráň naprosto neomezeně projevit politickou vůli způsobem, který byl vlastní jeho životnímu přesvědčení a odpovídal jeho apelu na lidské svědomí. Vstoupil do univerzitní a vědní politiky tak, jak by se byli jeho někdejší hodnotitelé o tři desetiletí dříve od „apolitického kabinetního pracovníka" jistě nenadáli.

S velkým zpožděním bylo možno něco málo z minulosti napravit. Dne 30. května 1990 konečně došlo k dlouho zdržovanému jmenování Josefa Petráně univerzitním profesorem[31] a v září 1990 vstoupil do nového vedení Univerzity Karlovy a v kolegiu rektora Radima Palouše po dvě dvouletá období (do roku 1994) působil jako prorektor pro sociální záležitosti studentů.[32] Stal se předsedou Vědeckého kolegia historie ČSAV (načež navrhl zrušení tohoto přežilého grémia), členem redakčního kruhu obnoveného *Českého časopisu historického* a dalších redakčních a vědeckých rad. Historikovi filozofické fakulty nemohlo však jít jen o současné vedení Univerzity Karlovy, ale také o její historii a o prameny. Ve svobodných poměrech byl obnoven Ústav dějin Univerzity Karlovy a profesor Petráň se od roku 1992 ujal jeho externího vedení. Jakmile složil břemeno prorektorských povinností, rektor Karel Malý jej na základě konkurzu s účinností od 15. února 1994 jmenoval ředitelem Ústavu dějin a Archivu UK.[33] Stal se povolaným správcem archivního pokladu univerzity, předsedou redakční rady časopisu *Historia Universitatis Carolinae Pragensis*, ale především hlavním organizátorem prací na urychlené přípravě velkých *Dějin Univerzity Karlovy*, jež se skutečně podařilo dokončit tak, aby poslední, čtvrtý svazek vyšel v předvečer oslav 650. výročí pražské univerzity.[34]

Českým a anglickým vydáním syntézy univerzitních dějin[35] Petráňovo bádání o dějinách vzdělanosti v Ústavu dějin a Archivu UK samozřejmě neskončilo. Naopak, při vzniku Výzkumného centra pro dějiny vědy, které spojilo síly Univerzity Karlovy, Akademie věd ČR a dalších institucí, se profesor Petráň ujal vedení modulu *Dějiny společenských věd a humanitních oborů*, do něhož vtělil zkušenosti získané v několika směrech svého dosavadního výzkumu – dějin kultury, dějin univerzity a dějin historiografie. Zatímco tohoto tematického okruhu se ujal spolu se svým učitelem Zdeněk Beneš, modul dějin přírodních

31 Zdeněk POUSTA – Miluše HAVRÁNKOVÁ (eds.), *Seznam osob Univerzity Karlovy v Praze*, Praha 1998, s. 23.

32 *Seznam rektorů a děkanů Univerzity Karlovy v letech 1918–1990*, in: Jan Havránek – Zdeněk Pousta (eds.), Dějiny Univerzity Karlovy, IV, Praha 1998, s. 585.

33 AUK, Rektorát UK, Osobní spisy prof. J. Petráně.

34 František KAVKA – Josef PETRÁŇ (eds.), *Dějiny Univerzity Karlovy*, I–IV, Praha 1995–1998.

35 František KAVKA – Josef PETRÁŇ (eds.), *A History of Charles University*, I–II, Praha 2001.

věd převzal někdejší Petráňův diplomant Petr Svobodný; ostatních se chopili další Petráňovi univerzitní posluchači.[36]

Přirozená autorita profesora Petráně se projevila i na dvou největších odborných setkáních, jež se konala na sklonku 20. století, přičemž na obou sjezdech byl požádán o shrnující zamyšlení nad českou historiografií. V pořadí VII. sjezd historiků (Praha, září 1993) představoval první rozsáhlejší a zároveň politicky neomezovanou bilanci vývoje oboru od roku 1947. Průběh sjezdu byl v rukou starší a částečně střední generace; z hlediska retrospektivy se projevila snaha zhodnotit historiky a historiografii za celou poválečnou dobu, zejména se zřetelem k důsledkům komunistické totality. Do deprimujících úvah nad mírou zatížení jednotlivců, skupin a generací břemenem minulosti vnesl Josef Petráň teoretický nadhled, v němž se sice nevyhýbal otázce etického hodnocení (s primárním odkazem na svědomí a poctivost dějepisce), upozornil však na evropský kontext proměn české historiografie, v němž se některé podstatné výsledky bádání jeví jako souběžné a srovnatelné s tím, čím prošla a co vytvořila historiografie západoevropská.[37]

VIII. sjezd českých historiků (Hradec Králové, září 1999) se odehrával ve zcela jiném ovzduší. Významné místo na něm zaujali mladí historici a projednávaná tematika se týkala především současného stavu oboru, ale také otázek jeho společenského dosahu, aktuálních mezinárodních souvislostí a medializace historické tematiky. Sjezd, sledovaný některými sdělovacími prostředky s velkým zaujetím, přinášel bouřlivé diskuse, naznačující, že česká historiografická scéna se během několika let nápadně změnila.[38] Tím větší význam měla dvě závěrečná vystoupení. Zatímco Jaroslav Mezník se soustředil na etickou stránku historikovy práce a jeho společenské odpovědnosti,[39] Josef Petráň předložil syntetizující pohled na východiska a možnosti české historiografie.[40] Bezprostředně v něm reagoval na rozpravu vedenou v předchozích dvou dnech sjezdového jednání a zaměřil se na několik nejdiskutovanějších otázek. Především to byl problém metodické inovace

36 *Výzkumné centrum pro dějiny vědy – Průběžná zpráva za rok 2001, 2002, 2003*, Praha 2001–2003.

37 Josef PETRÁŇ, *Proměny české historiografie 1945–1989*, in: VII. sjezd českých historiků (Praha 24.–26. září 1993), Praha 1994, s. 31–38.

38 Výsledky sjezdového jednání přinesl sborník: Jiří PEŠEK (ed.), *VIII. sjezd českých historiků (Hradec Králové, 10.–12. září 1999)*, Praha 2000.

39 Jaroslav MEZNÍK, *Etika historikovy práce*, ČČH 97, 1999, s. 803–806.

40 Josef PETRÁŇ, *Dějepis na sklonku století*, ČČH 98, 2000, s. 119–123; reedice textu ve sborníku: J. PEŠEK (ed.), VIII. sjezd českých historiků, s. 331–335.

historického bádání; profesor Petráň zdůraznil, že je nezbytné zvýšit v českém prostředí informovanost o různých metodách, přičemž je však žádoucí, aby se z nich v konkrétních případech velmi uvážlivě a kriticky volila metoda přiměřená zkoumanému tématu, nikoli aby bylo téma podřizováno módním, někdy jen verbálně obměňovaným vlnám. K hodnocení historiků, kteří vstoupili do oboru před rokem 1989, doporučil, aby jejich posuzovatelé nespoléhali na své dojmy, ale zachovávali "metodickou řeholi", prošli náročnou cestou analýzy pramenů, zevrubně je zhodnotili, a to i se zřetelem k jejich dobově podmíněnému metajazyku.[41] Vyjádřil se rovněž k složitému vztahu mezi historiografií a historickým povědomím, přičemž vyslovil předpoklad, že v průběhu globalizace světa bude patřit k vážným úkolům dějepisu kultivace historického povědomí. Poslední slova v referátu „zestárlého historika" na adresu mladších kolegů, aby „si přivlastnili kritičnost a jistou skepsi, ale také nezbytnou pokoru a slušnost, při zachování vědecké etiky v situacích, do nichž mohou být okolnostmi manipulováni,"[42] nebyla jen závěrem sjezdu, ale i poselstvím do 21. století.

Nezpochybnitelná autorita Josefa Petráně, která se projevila v jeho programových vystoupeních na přelomu století, byla dána jeho mimořádným vědeckým dílem, ale také postavením učitele tří generací historiků. Především jeho zásluhou se na katedře českých dějin pražské filozofické fakulty i po čistkách sedmdesátých let udržela kontinuita a vynikající výuka raně novověkých českých dějin (se zvláštním zaměřením na sociální, hospodářský a kulturní vývoj), znalecký výklad dějin historiografie a metodologie dějepisu i dalších předmětů; nově se pak rozvinuly přednáškové cykly na téma dějin univerzity (či speciálně filozofické fakulty), historie hmotné kultury a dějin každodennosti, ve všech případech podložené rozsáhlým pramenným výzkumem a vyúsťující do podoby originálně pojatých studií, monografií a syntéz.

Z diplomního semináře, vedeného Josefem Petráněm, vyšly desítky absolventů, kteří si osvojili rozhled po starších českých dějinách a z nichž někteří se uplatnili jako výrazné vědecké osobnosti. Už kolem poloviny sedmdesátých let, kdy studia uzavírala skupina perspektivních žáků, se v souvislosti s vydáním sborníku prací o majetkovém zázemí a sociální struktuře pohusitské, předbělohorské a pobělohorské šlechty[43] začalo mluvit o „Petráňově škole". Tento pojem se však

41 J. PETRÁŇ, *Dějepis na sklonku století*, s. 121.
42 Tamtéž, s. 123.
43 Josef PETRÁŇ (ed.), *Proměny feudální třídy v Čechách v pozdním feudalismu*, Praha 1976 (Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et Historica 1/1976, Studia Historica XIV).

obecně nevžil, patrně i proto, že vrchol Petráňova učitelského působení spadal do období, které bylo personifikaci společných východisek a zájmů učitelů a žáků krajně nepříznivé. Nicméně část absolventů tohoto semináře zůstala trvale věrná historickému bádání, někteří i se zaměřením na období raného novověku. Mnozí z nich si ke svému učiteli vytvořili trvalý vztah. Už proto, že pod Petráňovým vedením mohli vstoupit do metodologické problematiky starší historiografie, či naopak se svými materiálovými studiemi podílet na přípravě velkých děl o dějinách hmotné kultury, o kořenech novodobé české národní společnosti či o dějinách pražské univerzity.

Seminář profesora Josefa Petráně zaujal v českém prostředí mimořádné postavení při výchově perspektivních badatelů o raném novověku. Počínaje Eduardem Maurem v prvním absolventském ročníku (1960) se v něm probudila řada skrytých talentů. Část z nich zůstala na Univerzitě Karlově nebo se tam po obnovení akademických svobod alespoň částečným učitelským úvazkem vrátila, ať již zakotvili na fakultě filozofické (Zdeněk Beneš, Eduard Maur, Petr Svobodný), pedagogické (Petr Čornej, Petr Piťha, Vít Vlnas), evangelické teologické (Noemi Rejchrtová) či na fakultě sociálních věd (Jan Kučera). Další přešli do Historického ústavu AV ČR (do roku 1989 Ústavu československých a světových dějin ČSAV), aby si tam doplnili vědeckou přípravu pro obor dějin raného novověku; někteří v ústavu zůstali dlouhodobě (Jiří Mikulec, Martina Ondo rozená Grečenková, Lenka Valentová rozená Bobková), jiní se rozešli na univerzity v Českých Budějovicích (Václav Bůžek), Hradci Králové (Ondřej Felcman) a Pardubicích (Petr Vorel), kde vesměs zaujali čelné postavení. Ostatní se uplatnili v muzeích, archivech a jiných institucích.

Avšak seminář profesora Petráně nebyl jen úspěšnou líhní nadaných historiků. Stal se také školou života, zejména v době, která nepřála akademickým svobodám a nevytvářela ani zdaleka příznivé předpoklady pro otevřenou diskusi mezi učiteli a žáky. Josef Petráň dokázal vytvořit ovzduší důvěry, projevoval vůči svým žákům vzácnou empatii a porozumění. Dokázal si je získat poutavou seminární činností, procítěnými přednáškami i klidným vyprávěním, které vždy odhalovalo učitelův upřímný zájem a jeho obrovské vzdělanostní zázemí.

Neformální vyprávění – a to i mimo zdi učeben – zpravidla vycházelo z konkrétního posluchačova podnětu, dané téma rozvíjelo digresivní narací, obohacovalo je osobními vzpomínkami a zkušenostmi, někdy i prohlubovalo teoretickou úvahou a poté se kruhem vracelo k výchozímu námětu. Josef Petráň dokázal téma rozvést do šíře a vykouzlit drobný příběh, který však nekončil jed-

noduchým závěrem či školskou poučkou, nýbrž námětem k dalšímu přemýšlení a k nikdy nekončícímu hledání. Byla to narace pedagogicky sdílná, ale cílevědomě pojatá tak, aby posluchače nedeprimovala vnímáním rozdílu mezi učitelem a žákem. Z učitele vyzařoval laskavý zájem, shovívavá moudrost a ochota pomoci. Jelikož patřil mezi ty, kteří mají co sdělit a sdělují to nezištně, právem si k sobě připoutal absolventy svého semináře i své občasné posluchače a nepřímé žáky trvalou vděčností.

Profesor Josef Petráň (druhý zleva) a jeho žáci Eduard Maur, Petr Vorel a Jaroslav Pánek
Foto: Lydia Petráňová

Pokud by platila teze Jacquese Le Goffa o historikově přímém vlivu na jednu následující generaci,[44] pak by se v případě Josefa Petráně nejspíš vztahovala na jeho učitelské dílo. Neboť způsob, jímž dokázal oslovit své žáky, je nepřenositelný. Naproti tomu některé jeho knihy, jak dokládají opakovaná vydání se stále novými doslovy z pera historiků mladších pokolení, vykazují schopnost oslovit přes hranice

44 Martin NEJEDLÝ, *Inspirace ještě pro jednu generaci. Úvaha nad osobností a dílem Jacquese Le Goffa (1924–2014)*, ČČH 112, 2014, s. 462–496.

generací. Bezpochyby i proto, že Josef Petráň se zejména v publikacích určených širší veřejnosti (*Staroměstská exekuce*, 1972; *Rebelie*, 1975; *Kalendář*, 1988) projevoval jako slovesný tvůrce, který nespoléhal pouze na vrozené nadání, ale svůj styl i lexiku neustále pěstoval, kromě jiného s využitím pokladnice lidových rčení shromážděných Jaroslavem Zaorálkem. Ovšem tyto knížky, které se staly kabinetními ukázkami historikova umění, vznikaly spíše na okraji striktně vědecké publikační činnosti, jejíž dráha nebyla nikterak přímočará.

Mohutné historiografické dílo Josefa Petráně se vyznačuje z tematického a kvantitativního hlediska třemi základními rysy. Především je soustředěno do *rozsáhlých prací* (několikadílných kompletů, jednosvazkových knih a zásadních studií v podobě obsažných rozprav), ale na druhé straně zahrnuje poměrně malý počet drobných článků, konferenčních referátů a recenzí. Svědčí o výjimečné badatelské a autorské kázni, jaká byla příznačná pro klasiky české historiografie 19. a první poloviny 20. století, ale jež se vytratila u většiny historiků druhé poloviny 20. století. Dalším příznačným rysem je *tematické rozpětí od středověku po soudobé dějiny* při převažujícím zaměření na historii raného novověku. Třetím charakteristickým znakem se stalo *dlouhodobé soustředění na určité směry výzkumu*, jež autorovi v jednotlivých obdobích vědeckého tvoření umožňovaly rozdílným způsobem pronikat k uchopení sledované problematiky prostřednictvím makrostruktur či naopak promyšleným zvládnutím obrovského množství mikrohistorických detailů.

Petráňova badatelská orientace a publikační činnost zaznamenala v průběhu jeho tvůrčích desetiletí pozoruhodný vývoj. V její první polovině (od padesátých do sedmdesátých let 20. století) zůstávaly základním východiskem sociální a hospodářské dějiny, vedle nichž zaujímaly ostatní směry (kulturní a politické dějiny, dějiny historiografie a ikonografie) jen podružné postavení. Počátkem osmdesátých let se však situace radikálně změnila. Původní východisko zesláblo a do popředí se dostaly kulturní dějiny, vývoj pražské univerzity, dějiny historiografie, mikrohistorie aplikovaná v krajině Podblanicka a navíc práce na učebnicích dějepisu pro vysokoškolské studenty i pro žáky nižších stupňů škol.

Podnětů k prvotnímu zaměření na *sociální a hospodářské dějiny* bylo několik, a třebaže vycházely z různých zdrojů, vhodně se doplňovaly. Vesnické zázemí a pozorování jeho dramatických proměn v době nastupující kolektivizace, zaujetí pro záchranu hmotných pramenů, dokládajících tradiční výrobní postupy českých zemědělců, stejně jako zájem Petráňova nejvlivnějšího učitele Václava Husy o sociální zápasy poddaných, to vše přispívalo k dlouhodobému soustředění studenta a mladého badatele k dějinám venkova. Takové zaměření odpovídalo také

obecné proměně pohledu na dějiny a dějepisectví. Nebylo vzdáleno ani soudobé orientaci francouzské historiografie, především vlivné školy Annales, která se mimo jiné věnovala výzkumu dlouhodobých tendencí a nepolitických struktur ve vývoji raně novověké společnosti.[45] Ačkoli tehdejší výběr témat v Husově semináři byl programově zdůvodňován jako součást marxistické proměny české historiografie, ani mluvčí tohoto programu nepostrádal informace o francouzském či německém odklonu od politické historie směrem k sociálním a hospodářským dějinám.[46] Navíc od sociálních nepokojů, formulovaných jako třídní boje v podobě nevolnických povstání, bylo možné plynule přecházet ke studiu zemědělské výroby, techniky a postavení poddanského obyvatelstva.

První větší práce Josefa Petráně byly soustředěny k pečlivému pramennému výzkumu poddanských bouří 17. a 18. století. Podíl na uspořádání dvou sborníků k nevolnickému povstání roku 1775[47] doprovázela a později následovala řada studií, které prozkoumaly povahu poddanských hnutí z hlediska typologie a metod výzkumu v širším středoevropském srovnání.[48] V první polovině sedmdesátých let nastal čas syntézy nových poznatků, a to v monografii,[49] v osobitém popularizačním podání[50] a v podílu na velké pramenné edici.[51] Josef Petráň postupně rozšířil badatelský záběr na celou hospodářskou a sociální problematiku poddaných

45 K hlavním směrům Georg G. IGGERS, *Dějepisectví ve 20. století. Od vědecké objektivity k postmoderní výzvě*, Praha 2002, s. 41–90.

46 Eduard MAUR, *Václav Husa – historik*, in: Václav Husa (Velké osobnosti filozofické fakulty Univerzity Karlovy, svazek 4), Praha 1989, s. 69–135, zvl. s. 73n., 126n.

47 Václav HUSA – Josef PETRÁŇ (eds.), *Příspěvky k dějinám třídních bojů v Čechách*, I–II, *Nevolnické povstání r. 1775*, Praha 1955–1962.

48 Josef PETRÁŇ, *Pozdněfeudální lidová hnutí. Úvahy o problémech a metodách*, in: Z českých dějin. Sborník prací in memoriam Václava Husy, Praha 1966, s. 107–150; TÝŽ, *Poddanská hnutí v českých zemích 18. století jako středoevropský typ*, Slovanské historické studie 8, 1971, s. 9–39; TÝŽ, *K typologii lidových hnutí ve střední Evropě koncem feudalismu (Možnosti a způsoby)*, in: Třídní boje v období pozdního feudalismu (16.–18. století) (=Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et Historica 1, 1974, Studia Historica XI), Praha 1974, s. 21–33; TÝŽ, *Typologie der Bauernbewegungen in Mitteleuropa unter dem Aspekt des Übergangs vom Feudalismus zum Kapitalismus*, in: Der Bauer im Klassenkampf, Berlin 1975, s. 449–469; TÝŽ, *Spätfeudale Bauernbewegungen in Mitteleuropa – Systematik der Formen*, in: Problems of Continuity and Discontinuity in History, Praha 1980, s. 137–149; TÝŽ, *Der Höhepunkt der Bewegungen der untertänigen Bauern in Böhmen*, in: Winfried Schulze (ed.), Europäische Bauernrevolten der frühen Neuzeit, Frankfurt am Main 1982, s. 323–363.

49 Josef PETRÁŇ, *Nevolnické povstání 1775. Prolegomena edice pramenů*, Praha 1973.

50 Josef PETRÁŇ, *Rebelie. Příběh jednoho týdne a dvou dní v březnu roku 1775*, Praha 1975.

51 Miroslav TOEGEL – Josef PETRÁŇ – Jindřich OBRŠLÍK a kol. (eds.), *Prameny k nevolnickému povstání v Čechách a na Moravě v roce 1775*, Praha 1975.

v raně novověkých Čechách (s edičním přesahem do Horního Slezska)[52] se zvláštním zřetelem k technickému vybavení rolníků[53] a jejich právnímu postavení.[54] Vyvrcholením systematického studia této tematiky se staly dvě zásadní monografie o zemědělské výrobě a poddaném lidu v období let 1550–1620,[55] které spolu se svým moravským protějškem z pera Josefa Války[56] patří k nejvýznamnějším výsledkům celého dosavadního bádání o předbělohorském venkově.

Podnětem k rozvoji bádání o raně novověké ekonomice se stalo založení pracovní skupiny pro dějiny cen a mezd (1958). V jejím čele stál po smrti Václava Husy (1965) po dvě desetiletí Josef Petráň, který organizoval součinnost s externími spolupracovníky, zejména archiváři a muzejníky, a dal tomuto výzkumu mezinárodní rozpětí a jasný metodický směr.[57] Sám ovšem také napsal několik studií, v nichž se zabýval pohyby cenové hladiny a vývojem životních podmínek v raném novověku.[58] Tím se již dostával k problematice fungování obchodních vztahů a utváření tržních okruhů od 16. století až na práh utváření novodobé české národní společnosti.[59]

---

52 Jako výsledek měsíčního výměnného pobytu a další spolupráce s polskými historiky vznikla edice: Roman HECK – Józef LESZCZYŃSKI – Josef PETRÁŇ (eds.), *Urbarze dóbr zamkowych Górnego Śląska z lat 1571–1640*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1963.

53 Mj. Josef PETRÁŇ, *Zemědělské nářadí v Čechách koncem 16. a začátku 17. století*, Zápisky katedry československých dějin a archivního studia 3, 1958, č. 3–4, s. 5–54.

54 Josef PETRÁŇ, *Pohyb poddanského obyvatelstva a jeho právní vztahy v Čechách v době předbělohorské*, ČsČH 5, 1957, s. 26–58, 399–447.

55 Josef PETRÁŇ, *Zemědělská výroba v Čechách ve druhé polovině 16. a počátkem 17. století*, Praha 1963; TÝŽ, *Poddaný lid v Čechách na prahu třicetileté války*, Praha 1964.

56 Josef VÁLKA, *Hospodářská politika feudálního velkostatku na předbělohorské Moravě*, Praha 1962.

57 E. MAUR, *Václav Husa – historik*, s. 126n.; TÝŽ, *K životnímu jubileu Josefa Petráně*, s. 11.

58 Václav HUSA – Josef PETRÁŇ, *Mezinárodní studium dějin cena a mezd v 16. a 17. století*, Zápisky katedry československých dějin a archivního studia 6, 1962, s. 7–26; Josef PETRÁŇ, *K problémům tzv. „cenové revoluce" ve střední Evropě*, Numismatický sborník 8, 1964, s. 47–74; TÝŽ, *Die Probleme der Preise, Löhne und materiellen Lebensbedingungen vom 16. bis in die Mitte des 19. Jahrhunderts – eine Aufgabe der tschechoslowakischen Historiker*, Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et Historica 1, 1971, s. 7–13; TÝŽ, *Současný stav bádání o dějinách cen a mezd*, ČsČH 21, 1973, s. 45–72; TÝŽ, *Ceny obilí a tržní okruhy v Čechách v 18. a počátkem 19. století*, Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et Historica 3, 1977, Studia Historica XVII, s. 9–49.

59 Eduard MAUR – Josef PETRÁŇ, *Tranzyt towarów kupców wrocławskich przez Czechy do Norymbergi w latach 1540–1576*, Sobótka 19, 1964, s. 336–364; Josef PETRÁŇ, *Středoevropské zemědělství a obchod v 16. a na počátku 17. století. Úvaha o problémech a metodách*, ČsČH 19, 1971, s. 355–380; TÝŽ, *Die mitteleuropäische Landwirtschaft und der Handel im 16. und am Anfang des 17. Jahrhunderts (Abhandlung über Probleme und Methoden)*, Historica 18, 1973, s. 105–138; TÝŽ, *Rayons marchands et début de la formation du marché du pays en Bohême*, Historica 24, 1984, s. 241–167; TÝŽ, *Od oblastního k zemskému trhu*, in: J. Petráň a kol., Počátky českého národního obrození, Praha 1990, s. 75–83.

Společně s Miroslavem Hrochem vstoupil Josef Petráň do mezinárodní diskuse o krizi feudalismu v 17. století[60] a připravil s ním monografii,[61] která měla v zahraničí takový ohlas, že byla vydána v německém překladu,[62] zatímco alespoň základní teze vyšly v předstihu také v polštině.[63] Jedinou podstatnou nevýhodou této české účasti na evropské rozpravě o raném novověku byla skutečnost, že do knihy byla pojata problematika ekonomicko–sociální a politická, ale nebyl již zařazen kulturně historický výklad, který paralelně zpracovával Josef Válka.[64] Nicméně ohlas byl jednoznačný. Proslulost autorské dvojice Hroch – Petráň vyvrcholila v polovině osmdesátých let, kdy je přední německý historik Hermann Kellenbenz vyzval k účasti na zpracování bohemikální kapitoly do reprezentativní syntézy evropských hospodářských a sociálních dějin.[65]

Podílem na velkém evropském kompendiu vyvrcholilo i v mezinárodním smyslu bádání Josefa Petráně o hospodářských a sociálních dějinách. V té době se však jeho hlavní zájem upíral už jinam – k dějinám kulturním. Tuto novou orientaci předznamenala řada prací zasvěcených dvěma pomezním tématům. Prvním z nich byla ikonologie, která zaujala Josefa Petráně už jako studenta a později ho vedla ke spolupráci na knize věnované pracovním motivům od konce 11. do poloviny 17. století, v níž měl skvělou příležitost využít svých poznatků ze studia rukopisů a starých tisků v českých knihovnách.[66] Druhou pomezní oblastí se staly dějiny techniky. Také jim věnoval Josef Petráň řadu studií, které vycházely z původního zájmu o výrobní postupy v zemědělství, ale postupně se rozšiřovaly do oblasti řemesla a manufaktur, a sloužily jako nástroj k soustavnému uchopení jedné z podstatných stránek hmotné kultury. Při tom Josef Petráň nezpracovával pouze dílčí témata z dějin jednotlivých hospodářských odvětví, ale zvládl synteticky celou

60 Miroslav HROCH – Josef PETRÁŇ, *K charakteristice krize feudalismu v XVI. a XVII. století*, ČsČH 12, 1964, s. 347–364.

61 Miroslav HROCH – Josef PETRÁŇ, *17. století – krize feudální společnosti?*, Praha 1976.

62 Miroslav HROCH – Josef PETRÁŇ, *Das 17. Jahrhundert. Krise der feudalen Gesellschaft?*, Hamburg 1981.

63 Miroslav HROCH – Josef PETRÁŇ, *Europejska gospodarka i polityka XVI i XVII wieku. Kryzys czy regres?*, Prezgląd Historyczny 55, 1964, s. 1–21.

64 Josef VÁLKA, *Manýrismus a baroko v české kultuře v 17. a první pol. 18. stol.*, Studia Comeniana et historica VIII/19, 1978, s. 155–213.

65 Miroslav HROCH – Josef PETRÁŇ, *Die Länder der böhmischen Krone 1350–1650*, in: Handbuch der europäischen Wirtschafts- und Sozialgeschichte, III, Stuttgart 1986, s. 968–1005.

66 Václav HUSA – Josef PETRÁŇ – Alena ŠUBRTOVÁ, *Homo faber. Pracovní motivy ve starých vyobrazeních*, Praha 1967.

problematiku vývoje techniky v českých zemích od 13. do 18. století, přičemž vydatně využil svých ikonologických znalostí.[67]

V sedmdesátých letech sáhl Josef Petráň rovněž po velkém tématu z politických dějin[68] – ostatně téma poraženého stavovského povstání a staroměstské exekuce bylo jako stvořené pro historickou reflexi zadušeného Pražského jara 1968 i těžké atmosféry okupované země. Leč ani kniha z roku 1972, pro svůj hluboký psychologický ponor do duší smutných hrdinů odboje nesmírně oblíbená, později znovu a znovu doplňovaná a vydávaná,[69] nesvedla tohoto autora z cesty za kulturními dějinami.

Proměna tematické orientace, k níž Josef Petráň dospěl kolem své padesátky, nebyla projevem diskontinuity, nýbrž – v návaznosti na dříve získané zkušenosti a se zřetelem k metodickým proměnám evropské historiografie – se stala výrazem úsilí tohoto vědce o nové vrstvy poznání.[70] Byla dokladem skutečnosti, že nejen v liberálnějších šedesátých letech, ale ani předtím v letech padesátých a poté v době „normalizace" nemohla být vážným zájemcům zcela zatarasena cesta k poznání zahraniční historiografie. Pro spolehlivou orientaci v trendech kulturních dějin posloužily Josefu Petráňovi – dávno předtím, než se plně soustředil na tuto oblast – vědecké časopisy z Polska a západního Německa (mezi nimi zejména *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* a *Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte* s výbornými recenzními rubrikami), ale značný význam měla také periodika docházející z Francie a Velké Británie (*Annales E.S.C.* a *Past and Present*).[71]

Pouze na takto systematicky budovaném vzdělanostním základě mohly vzniknout čtyři svazky *Dějin hmotné kultury*, jež Josef Petráň za vydatné pomoci své manželky, etnoložky a historičky Lydie Petráňové, koncipoval, sestavil, pečlivě

67 *Dějiny techniky v Československu do konce 18. století*, Praha 1974, s. 149–160, 596–609; Josef PETRÁŇ, *Vrcholy feudální techniky (14.–17. století)*, in: Dějiny techniky za feudalismu, Praha 1974, s. 33–46; TÝŽ, *Technologické předpoklady manufakturní výroby*, Hospodářské dějiny 3, 1979, s. 55–77.

68 Josef PETRÁŇ, *Staroměstská exekuce. Několik stránek z dějin povstání feudálních stavů proti Habsburkům v letech 1618–1620*, Praha 1972.

69 Josef PETRÁŇ, *Staroměstská exekuce*, Praha 1985 (2. vydání); 3. vydání vyšlo roku 1996; 4. vydání 2004. V souvislosti s přípravou druhého, v detailech zpřesněného vydání vyšla také precizní studie Josefa PETRÁNĚ *Bitva na Bílé hoře podle současného stavu znalostí*, Folia Historica Bohemica 8, 1985, s. 109–134.

70 Právě v této době – na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let – vznikla první část *Dějin hmotné kultury*, I/1 (Praha 1985); ač dílo vyšlo o řadu let později, předmluva J. Petráně je datována prosincem 1979 a dokonce i jeho schválení jako vysokoškolské učebnice ze strany Ministerstva školství ČSR pochází z 27. května 1981.

71 Josef PETRÁŇ, *Rozhovor*, Kuděj, 1999, č. 2, s. 70.

zredigoval, ale hlavně k nim napsal většinu textů a shromáždil nepřeberné množství vyobrazení.[72] Nešlo zdaleka jen o utřídění obrovského množství faktografie, dokumentující všechny podstatné stránky každodennosti ve středověku a raném novověku. Josef Petráň tu využil mnohaleté zkušenosti, které načerpal při studiu pramenů všeho druhu i směrodatné zahraniční literatury, aby napsal do té doby u nás nevídaný rozbor existujících teorií dějin kultury, navíc konfrontovaný s dosavadními výsledky české historiografie. Ani tentokrát ovšem nepředkládal kteroukoli teorii či metodu jako jedinou správnou, ale rozevřel paletu možností, z nichž je třeba uvážlivě volit podle povahy zkoumané problematiky.[73] Petráňovo mohutné dílo předznamenalo širší změny v české historiografii, která se zejména v devadesátých letech právě pod vlivem tohoto vzoru začala orientovat k nově pojatým kulturním dějinám, k mikrohistorii a k nové reflexi historického myšlení. České dějepisectví se zjevně v této době neměnilo zdaleka jen pod tlakem politických proměn, ale také a především pod vlivem dlouhodobého vnitřního vývoje oboru.[74]

Důstojným protějškem bádání o hmotné kultuře se staly Petráňovy práce o dějinách pražské univerzity. Začaly vznikat dávno předtím, než se roku 1992 sám ujal vedení Ústavu dějin a Archivu Univerzity Karlovy. Už ve třicítce se podílel na knize o starých kolejích vysokého učení[75] a od té doby se k historii Karolina stále vracel. Vydal několik informativních, do různých jazykových mutací upravených knižních přehledů,[76] a věnoval se studiu ikonografických pramenů k poznání vzhledu a vnitřního vybavení karolinské koleje, insigniím, tradicím univerzity a jejím slavnostem a zpřístupňování písemných pramenů k univerzitním slavnostem na počátku 18. století.[77] Osvětlil každodennost studia na právnické

72 Josef PETRÁŇ a kol., *Dějiny hmotné kultury*, I/1–2, *Vymezení kulturních dějin. Kultura každodenního života od pravěku do 15. století*, Praha 1985; *Dějiny hmotné kultury*, II/1–2, *Kultura každodenního života od 16. do 18. století*, Praha 1995–1997.

73 Josef PETRÁŇ, *Teorie dějin kultury*, in: Dějiny hmotné kultury, I/1, Praha 1985, s. 11–107.

74 Srov. mj. Josef VÁLKA, *„Nové dějepisectví a české dějiny*, Časopis Matice moravské 117, 1998, s. 465–475, zvl. s. 470n.; Jaroslav MAREK – František ŠMAHEL, *Škola Annales v zrcadle českého dějepisectví*, ČČH 97, 1999, s. 1–18; Martin NODL, *Otázky recepce francouzské historiografie v českém prostředí: totální dějiny, dlouhé trvání a mentality*, in: Pavla Horská – Martin Nodl – Antonín Kostlán (eds.), Francouzská inspirace pro společenské vědy v českých zemích (Cahiers du CEFRES, No. 29), Praha 2003, s. 95–132, zvl. s. 120.

75 Alois KUBÍČEK – Josef PETRÁŇ – Alena PETRÁŇOVÁ, *Karolinum a historické koleje University Karlovy v Praze*, Praha 1961.

76 Josef PETRÁŇ, *Karolinum*, Praha 1988; TÝŽ, *Karolinum. Historický klenot Univerzity Karlovy*, Praha 1995.

77 Josef PETRÁŇ, *Dílo Karla Škréty z Karolina*, Folia Historica Bohemica 10, 1986, s. 421–440; TÝŽ, *Svědectví ikonografických pramenů o podobě Karolina do počátku 18. století*, Acta Universita-

fakultě a nevyhýbal se ani dějinám univerzity v moderní době – emancipaci vzdělaných žen, stejně jako otřesům pražského univerzitního života pod náporem velmocenské politiky, nacistické agrese a vyburcovaného nacionalismu v předvečer druhé světové války.[78]

Tento směr Petráňova výzkumu se dočkal několikanásobného vyvrcholení – nejprve v syntetických dějinách filozofické fakulty a s ní spjaté tradice české humanitní vzdělanosti,[79] potom ve čtyřsvazkové syntéze dějin Univerzity Karlovy,[80] kterou redigoval společně se svým předchůdcem Františkem Kavkou, dále v soupisu a vyhodnocení univerzitních památek[81] a konečně ve dvousvazkových anglických dějinách pražského vysokého učení.[82] Pravou závětí se stalo monumentální dílo o pražské filozofické fakultě v době jejího spoutání komunistickou ideologií[83] a jako poslední pocta milovanému vysokému učení pak vyšla dvojice knih o čestných doktorátech od poloviny 19. století do současnosti a o trvalém sepětí této školy s českou metropolí.[84] Univerzita Karlova, která dlouho zaostávala v syntetickém zpracování svých dějin, se zásluhou Josefa Petráně a jeho spolupracovníků, mezi nimiž vynikala obětavá manželka Lydia, na konci 20. a na počátku 21. století stala v tomto ohledu jednou z nejlépe vybavených vysokých škol v Evropě.

Dalším ze strukturálních prvků Petráňova díla se staly dějiny vlastního oboru, pro jejichž soustavné pěstování založil tento vědec v roce 1981 sborník *Problémy dějin historiografie*. Sám vydal na téma dějin dějepisectví řadu textů, které sloužily především výuce příslušného fakultního předmětu. Zároveň si

---

tis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis (HUCP) 26, 1986, č. 2, s. 9–22; TÝŽ, *Univerzitní slavnosti v Karolinu. Imatrikulace, promoce, sponse*, Praha 1991; TÝŽ, *Slovo o insigniích pražské univerzity ve druhé polovině 17. a počátkem 18. století*, in: Historia docet. Sborník k poctě 60. narozenin Ivana Hlaváčka, Praha 1992, s. 401–415; Josef PETRÁŇ – Blanka ŠACHOVÁ (eds.), *Promotio doctoralis A. I. Schamsky*, Praha 2001.

78 Josef PETRÁŇ, *Ženy na pražské filozofické fakultě*, Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et historica 2, 1983, s. 137–161; TÝŽ, *Každodennost právnického studia prvních generací Karlo–Ferdinandovy univerzity*, in: Ladislav Soukup (ed.), Pocta Karlu Malému, Praha 1995, s. 182–197; TÝŽ, *Univerzita Karlova ve dnech mnichovské krize 1938*, HUCP 41, 2001, č. 1–2, s. 59–99.

79 Josef PETRÁŇ, *Nástin dějin filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze (do roku 1948)*, Praha 1983.

80 František KAVKA – Josef PETRÁŇ (eds.), *Dějiny Univerzity Karlovy 1348–1990*, I–IV, Praha 1995–1998.

81 Josef PETRÁŇ a kol., *Památky Univerzity Karlovy*, Praha 1999.

82 František KAVKA – Josef PETRÁŇ (eds.), *A History of Charles University*, I–II, Praha 2001.

83 Josef PETRÁŇ (ve spolupráci s Lydií PETRÁŇOVOU), *Filozofové dělají revoluci. Filozofická fakulta během komunistického experimentu (1948 – 1968 – 1989)*, Praha 2015.

84 Josef PETRÁŇ – Lydia PETRÁŇOVÁ, *Čestní doktoři Univerzity Karlovy 1848–2015*, Praha 2017; Josef a Lydia PETRÁŇOVI, *Praha univerzitní*, Praha 2018.

však vybíral nejobtížnější otázky, které řešil ve svých studiích. Patřily mezi ně koncepce národní historie a spor o smysl českých dějin,[85] počátky marxistického dějepisectví[86] či proměny historiografického obrazu státníka na příkladu Karla IV.[87] Josef Petráň se nevyhýbal svízelnému bilancování stavu české historiografie, ale v žádném režimu tak nečinil ve stylu jednoznačného odsuzování či známkování. Vždy raději vysvětloval dlouhodobé tendence, souvislosti a teoretické možnosti. Na základě vlastní zkušenosti se zpracováním nejnovějšího vývoje Univerzity Karlovy a její filozofické fakulty objasnil, jak velmi je historik limitován při využívání vlastní paměti a retrospektivního hodnocení, zejména jednotlivých představitelů vědy, a jaké nároky na něho klade práce s písemnými prameny. Tak jako v životě, i v metodě upozorňoval na možnost volby a na potřebu pokory ve vztahu k tomu, co historik poznává, i obezřetnosti v tom, co de-konstruuje.[88]

Vytrvalou prací syntetika nevznikaly jen knihy, ale také studie, které završovaly dosavadní bádání o klíčové problematice doby pohusitské,[89] jagellonské,[90] bělohorské a pobělohorské (zvláště o bělohorském mýtu),[91] o době barokní[92]

85 Josef PETRÁŇ, *Ke genezi novodobé koncepce českých národních dějin*, Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et Historica 5, 1982, s. 67–89; TÝŽ, *Spor o smysl českých dějin a dějepisu*, Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et Historica 5, 1988, s. 29–67.

86 Josef PETRÁŇ, *Historická skupina (Komentář k vzpomínkám jejích členů)*, in: Studie z obecných dějin. Sborník k 70. narozeninám Jaroslava Charváta, Praha 1975, s. 11–47.

87 Josef PETRÁŇ, *Obraz Karla IV. jako hlavy státu v dějepisectví šesti staletí*, in: Karolus Quartus, Praha 1984, s. 77–104.

88 Josef PETRÁŇ, *Meze historické reflexe období 1945–1953*, in: Věda v Československu v letech 1945–1953, Praha 1999, s. 365–372.

89 Josef PETRÁŇ, *Skladba pohusitské aristokracie v Čechách. Úvod do diskuse*, in: Proměny feudální třídy v Čechách v pozdním feudalismu, Praha 1976, s. 9–80.

90 Josef PETRÁŇ, *Stavovské království a jeho kultura v Čechách (1471–1526)*, in: Pozdně gotické umění v Čechách (1471–1526), Praha 1978, s. 13–72 (2. vydání: 1985).

91 Josef PETRÁŇ, *Na téma mýtu Bílé hory*, in: Traditio et cultus. Miscellanea historica bohemica Miloslao Vlk, archiepiscopo Pragensi... dedicata, Praha 1993, s. 141–163. Sémiotický výklad prvků, jimiž je tento mýtus nesen a stále oživován, zaujal i zahraniční odborníky natolik, že bylo zpracování tohoto tématu vydáno rovněž v Anglii a Francii: Josef PETRÁŇ – Lydia PETRÁŇOVÁ, *The White Mountain as a symbol in modern Czech history*, in: Mikuláš Teich (ed.), Bohemia in History, Cambridge 1998, s. 143–163; TÍŽ, *Le mythe de la Montagne Blanche*, in: Marie-Élizabeth Ducreux – Antoine Marès (eds.), Enjeux de l'histoire en Europe Centrale, Paris – Budapest – Torino 2002, s. 15–49.

92 Josef PETRÁŇ, *Kultura a společnost v Čechách doby baroka*, in: Vít Vlnas (ed.), Sláva barokní Čechie, Praha 2001, s. 61–77; TÝŽ, *Baroque culture and society in Bohemia*, in: Vít Vlnas (ed.), The Glory of the baroque in Bohemia, Praha 2001, s. 61–77.

a o počátcích národního obrození.[93] Kolektivní dílo, které velmi dlouho čekalo na vydání, doprovodil jeho redaktor a hlavní autor i tentokrát knihou pro širší okruh čtenářů. V ní podal obraz české společnosti raného obrození na půdorysu velké taneční zábavy, jež se konala v Praze roku 1791, a oproti obecně uznávaným historickým událostem zdůraznil mnohotvárnou „nedějinnou" mozaiku. Ani tady, při líčení slavnosti na počest královské korunovace Leopolda I., se nezpronevěřil svému intimnímu poutu s rodným krajem, jímž při každé vhodné příležitosti ozvláštňoval výklad o celozemském nebo širším středoevropském dění. Nebylo totiž náhodou, že mozaiku pražského stavovského plesu zarámoval vzpomínkami na dávného ouběnického předka a že kalendář, svůj inspirační zdroj, otevřel nejprve u třetího září, dne podblanických jarmarků ve Vlašimi.[94]

Regionální historii Josef Petráň nikdy nepodceňoval, dokonce jeho první vědecký článek se vázal k rodnému kraji[95] a také ve svém diplomním semináři jí od počátku poskytoval značný prostor. Přesto v prvních patnácti letech jeho publikační činnosti zaujímala vedle řešení obecných problémů sociálních a hospodářských dějin pouze okrajové místo. Již jako zkušený historik s bohatou bibliografií se stal členem autorského kolektivu, který důkladně zpracoval dějiny německé okupace a odboje proti ní na Benešovsku.[96] Ale k soustavnému a intenzivnímu výzkumu regionálních dějin rodného kraje se dostal později, až v průběhu sedmdesátých let. V obtížných podmínkách „normalizace" se od roku 1973 ujal redigování *Sborníku vlastivědných prací z Podblanicka*, jehož historické části vtiskli velmi solidní úroveň zakladatel sborníku benešovský regionální historik Jiří Tywoniak a poté numismatik Eduard Šimek.[97]

Nový redaktor docenil mnohostrannou užitečnost zavedeného regionálního periodika, dvojnásob cenného v době, kdy většina ústředních vědeckých časopisů do značné míry podlehla politicko-ideologické devastaci. Rozhodl se otevřít sborník přispěvatelům ze všech generací a nevázat se na momentálně platné administrativní

93 Josef PETRÁŇ, *Počátky českého národního obrození. Společnost a kultura v 70. až 90. letech 18. století*, Praha 1990.

94 Josef PETRÁŇ, *Kalendář. Velký stavovský ples v Nosticově Národním divadle v Praze dne 12. září 1791*, Praha 1988.

95 Josef PETRÁŇ, *Nevolnické vzpoury na Jankovsku na sklonku 17. a počátkem 18. století*, Český lid 38, 1951, s. 206–208.

96 Jan HERTL – Jaroslav CHARVÁT – Josef PETRÁŇ – Čeněk REINŠTEIN – Jiří TYWONIAK, *Podblanicko proti okupantům*, Benešov u Prahy 1966.

97 Podrobněji o těchto okolnostech pojednal Jaroslav PÁNEK, *Jiří Tywoniak (1919–1995). Život a dílo českého historika, archiváře a organizátora vlastivědné práce*, Benešov 1997, s. 30–33; Eva PROCHÁZKOVÁ – Jaroslav PÁNEK, *Archiv a region*, Benešov 2000, s. 112–113.

hranice benešovského okresu, ale dát příležitost odborníkům z různých společenskovědních disciplín, kteří měli co říci k oblasti mezi středním Povltavím a Posázavím, ale zároveň také k obecným otázkám starší i novější minulosti. Hned v prvním svazku, který uspořádal, představil oborově i generačně pestrou paletu autorů. Pocházeli z okruhu zkušených historiků (včetně někdejšího Petráňova učitele Františka Roubíka), etnologů (Viléma Pražáka, Jaroslava Šťastného a Josefa Vařeky) a historických archeologů (Tomáše Durdíka a Petra Chotěbora). Současně přizval svého diplomanta Stanislava Staňka, který v semináři na filozofické fakultě o sedm let dříve obhájil diplomovou práci na téma z novodobých dějin regionu, a ve zkrácené podobě mu ji vydal.

Sborník vlastivědných prací z Podblanicka se otevřel do šíře, jakou nabízel jen málokterý regionální či ústřední časopis. V kratších článcích a sděleních se neuzavíral ani místním vlastivědným pracovníkům, avšak podstatnou část jeho obsahu tvořily závažné stati, založené na rozsáhlém pramenném výzkumu, nebo otvírající nové tematické okruhy. Stálé místo zde zaujaly sociální a hospodářské dějiny raného novověku, stejně jako dějiny osídlení, které na příkladu regionu s dlouhodobě depopulačním trendem ověřovaly místo demografického bádání v historiografii. Josef Petráň získával kolegy z fakulty ke studiu regionální problematiky, zpravidla v mnohem širším – celozemském – srovnávacím rámci, ať již šlo o archeology (Jiří Sláma), historiky a znalce pomocných věd historických (Jan Havránek, Ivan Hlaváček, Zdeňka Hledíková, Eduard Maur, Rostislav Nový) a badatele o antickém starověku (Jan Bouzek). Podařilo se mu přivést ke spolupráci i kolegu, s nímž připravoval edice raně novověkých pramenů (Miroslav Toegel).

Zvláštní význam však měla skutečnost, že Josef Petráň vytvořil publikační zázemí také těm vědcům, kteří byli „normalizačním" režimem vytlačeni z akademických a vysokoškolských ústavů a kteří jen velmi obtížně hledali prostor pro uplatnění svých prací. Této nesamozřejmé obětavosti, která přinášela redaktorovi riziko osobních komplikací, využilo několik čelných představitelů české historiografie a politologie. Medievista a husitolog František Šmahel, který se tehdy – po propuštění z Historického ústavu ČSAV a po několika letech zaměstnání jako řidič pražské tramvaje – stal odborným pracovníkem muzea v Táboře, otiskl ve sborníku tři ukázkové studie o středověkém hospodářství, školství a magii.[98] Petráňův kolega František Kavka, bývalý ředitel Ústavu dějin

98 František ŠMAHEL, *Nižší školy na Podblanicku a Vltavsku do roku 1526*, SVPP 19, 1978, s. 133–171; TÝŽ, *Táborské vesnice na Podblanicku v letech 1420–1547*, SVPP 22, 1981, s. 171–201; TÝŽ, *Silnější než víra: magie, pověry a kouzla husitského věku*, SVPP 30/2, 1990, s. 31–51.

Univerzity Karlovy, který musel pod politickým tlakem odejít z vysoké školy, zde se zvláštním zadostiučiněním[99] zveřejnil výsledky svého bádání o úloze hradů ve vývoji české šlechty předhusitské doby.[100] A profesor politologie Theodor Syllaba, jenž po zákazu pedagogické činnosti našel nouzové uplatnění v knihovním a dokumentačním středisku slovanské filologie na pražské filozofické fakultě a poté v Archivu Univerzity Karlovy, přispěl do sborníku dokumentárně cennou biografickou statí.[101] Redakční činnost Josefa Petráně tak poskytovala politicky postiženým badatelům velmi důležitou vzpruhu a zároveň přinášela Sborníku vlastivědných prací z Podblanicka zpracování regionální tematiky na nejvyšší dosažitelné úrovni.

Avšak sborník skýtal také příležitost k zapojení nových autorů, a to nejen diplomantů z Petráňova semináře, ale i dalších mladých historiků z filozofické fakulty; v některých případech šlo přímo o zveřejnění nejúspěšnějších studentských prací. Na stránkách sborníku se objevily články, jejichž autoři se později prosadili při výzkumu různých stránek starších nebo i moderních českých dějin – Petr Čornej, Jan Hájek, Zdeněk Hojda, Jiří Pešek, Bohdan Zilynskyj a další. Někteří z nich tu zveřejnili části svých diplomových prací, jiní psali speciálně pro tento sborník. Získáním zkušených i začínajících historiků rozšířil Josef Petráň autorský okruh natolik, že mohl vytvářet monotematické soubory studií o dějinách osídlení, pozemkové držbě, vývoji školství, o blanické pověsti či třicetileté válce a bitvě u Jankova, popřípadě seriály studií o hradních památkách, hrdelním soudnictví a kriminalizaci marginálních skupin obyvatelstva, což v úhrnu vyneslo Sborníku vlastivědných prací z Podblanicka obecné uznání jako jednoho z nejprestižnějších historických periodik v českých zemích sedmdesátých a osmdesátých let.[102]

Při promýšlení úkolů regionálně historického výzkumu na Podblanicku Josef Petráň dlouho dával přednost kolektivním pracím a s tímto záměrem

99 Právě profesor Kavka ve svých vzpomínkách doložil, jak cenné bylo pozvání Josefa Petráně ke spolupráci se Sborníkem vlastivědných prací z Podblanicka pro odborníky zbavené institucionálního zázemí; František KAVKA, *Ohlédnutí za padesáti lety ve službě českému dějepisectví*, Praha 2002, s. 73.

100 František KAVKA, *Hrady a jejich význam v skladbě české předhusitské šlechty (1300–1419). Situace na středním Povltaví a dolním Posázaví*, SVPP 26, 1985, s. 139–162.

101 Theodor SYLLABA, *Ladislav Syllaba (1868–1930),* SVPP 25, 1984, s. 237–266.

102 Blíže Jaroslav PÁNEK, *Regionální historiografie v českých zemích v první polovině sedmdesátých let (Organizační základy, ohrožení a kontinuita badatelského směru na počátku „normalizačního" období)*, in: Antonín Kostlán (ed.), Věda v Československu v období normalizace (1970–1975). Sborník z konference (Praha, 21.–22. listopadu 2001) – (Práce z dějin vědy, svazek 4), Praha 2002, s. 321–336.

vydal dvě knihy, které znamenaly vrchol dosavadní syntetizující regionalistiky – ucelený obraz této části Čech, postavený především na dějinách osídlení a na hospodářských, sociálních a kulturních dějinách,[103] a soubor rekonstrukčních map v podobě originálního regionálně historického atlasu.[104] Z hlediska metody i na základě pozitivních poznatků, podložených původním výzkumem, tak Podblanicko dosáhlo na konci osmdesátých let primátu mezi českými regiony právě proto, že se stalo za vedení Josefa Petráně svého druhu osobitou laboratoří. Uplatnilo se jako výzkumný prostor, v němž bylo možno s velmi širokým týmem spolupracovníků modelově ověřovat nejrůznější pracovní postupy, řešit nové otázky obecného dosahu a provádět dříve neobvyklé sondy, jejichž výsledky se v tištěné podobě neprodleně dostávaly do rukou odborníků i širšího okruhu čtenářů.

Zároveň si však Josef Petráň řadou dílčích studií připravoval vlastní vstup do místních a regionálních dějin ve velkém stylu. Začal rozpravou, která na základě rozboru písemných, kartografických, sfragistických, archeologických, toponomastických a folklórních pramenů oživila středověké dějiny zapadlé vesnice Ouběnic.[105] V úvodním slovu ani neskrýval hluboký osobní vztah k tématu, daný oscilací mezi profesionální racionalitou a trvalým emocionálním souzněním: „Autor, který měl příležitost znát v dětství každý kout vesnice a po více než třicet let již s určitým vyhraněným zájmem sledovat svědectví, jež tu vydávala půda o životě dávno uplynulém, má snad práci snazší. Opustila ho romantika a fantazie pověstí, a když se vrací tam, kde má právo i pocit bezpečí domova, přichází, aby věcně vážil prameny a střízlivě vykládal látku podle pravidel své profese. Přitom však cítí, že tohle téma mu nikdy nebude mrtvou minulostí, že žije s těmi, kteří tu jsou, i s těmi, kteří odešli. Nevyplývá to z rozumových úvah a nelze se tomu asi ubránit."[106]

V těchto úvahách a v následujících statích o dávném osídlení, proměnách krajiny a sociální migraci, o místní škole, symbolických památkách a literární tradici se rodila „mikrohistorie české vesnice". Konečně v srpnu 2000, dokonce v den autorových sedmdesátin, tu byla vytištěná knižní syntéza ouběnického „příběhu" od středověkých počátků do konce první světové války. Z neuvěřitelně důkladné znalosti krajiny a všech jejích stránek, malé obce a jejích lidí současných i minulých vyrostla vytrvalou prací několika desetiletí zprvu nevelká knížka v sytě zelené barvě zalesněných návrší Podblanicka.[107] Poprvé v tak názorně ucelené podobě

103 Josef PETRÁŇ a kol., *Benešovsko – Podblanicko*, Praha 1985.
104 Josef PETRÁŇ a kol., *Vlastivědný atlas okresu Benešov*, Benešov 1988.
105 Josef PETRÁŇ, *Ouběnice – středověká ves na Podblanicku*, SVPP 18, 1977, s. 205–251.
106 J. PETRÁŇ, *Ouběnice – středověká ves na Podblanicku*, s. 205.
107 Josef PETRÁŇ, *Příběh Ouběnic v podblanické krajině (do roku 1918)*, Ouběnice 2000.

a v průzračném výkladu předložila konkretizovaný výraz mikrohistorie. Pronikla do nejjemnějších stránek vývoje plužiny, zástavby a zázemí obce, osídlení a způsobů obživy, obydlí a vnitřního řádu rodiny, víry a jednání ve všedních i přelomových životních situacích, pronikla i do mnoha jiných stránek každodenního bytí. Nebylo by to možné, kdyby za poznáním tisícera skrytých detailů nespočívalo celoživotní autorovo pátrání po metodě či spíše po metodách, z nichž si lze pro každý případ svobodně vybrat tu nejpřiléhavější.

Rodný dům Josefa Petráně v Ouběnicích *Foto: Jaroslav Pánek*

Tak jako předtím Podblanicko vyrostlo v prostor pro uplatnění rozmanitých postupů dějepisu a příbuzných disciplín, staly se nyní Ouběnice tím pravým místem k ověření úvah o „nedějinách". Josef Petráň je pojal jako „narativní konstrukt oné podstatné části minulé skutečnosti, jež se udála nezávisle na tlumočení dějin dochovanými prameny, které interpretují neúplný obraz poměrně malého úseku dění. Náleží sem dosažitelnými prameny nereflektované skutečnosti, to, co se nezahrnuje do makrohistorického konstruktu, ač to dávalo smysl jednotlivcům všech lidských pokolení."[108]

108 Josef PETRÁŇ, *Mikrohistorie aneb o nedějinách*, s. 206.

V době krkolomného školometského metodologizování vznikla kniha, která podává svědectví o celoživotním hledání té nejpřiměřenější cesty ke zvládnutí historikova tématu a která je zároveň obhajobou místa dějepisu mezi vědou a uměním. Je napsána jazykem, jehož zdánlivá prostota je vycizelována do takového literárního tvaru, který se už při svém prvním vydání stal důstojným protějškem slavné Pekařovy *Knihy o Kosti*.[109] Nebylo divu, že ouběnická knížka vzbudila obecný zájem a že zanedlouho vyšla ve druhém vydání,[110] jež poskytlo profesionálním historikům návod, jak může psát ten, kdož opravdu ví a kdo také umí.[111] Josef Petráň se s tím nespokojil, ale dovedl výklad o osudech své rodné obce až k současnosti[112] a dotvořil toto své dílo do konečné podoby.[113] Byl to obdivuhodný výkon osmdesátiletého vědce, který se tak symbolicky vracel ke svým kořenům.

II. Hospodářské a sociální dějiny raného novověku

Tematický a chronologický záběr vědeckého díla Josefa Petráně je neobyčejně široký a výrazně přesahuje i mimo samotné historické vědy. Bohužel už jde o vědecké dílo uzavřené, které autor dále nerozšíří. Je logické, že v průběhu více než šesti desetiletí intenzivní vědecké a publikační činnosti se témata jeho zájmu měnila a vyvíjela. Odrážel se v nich nejen vlastní badatelský zájem autorův, ale také složité společenské podmínky jeho doby a osobní, rodinný či zdravotní kontext, což jsou okolnosti, jejichž vliv na historikovo dílo se většinou zpětně obtížně rekonstruuje.

Výrazným integračním prvkem celoživotního díla Josefa Petráně jsou „kulturní dějiny". S tímto závěrem se pan profesor ztotožňoval.[114] Pochopitelně však s tou výhradou, že v Petráňově historické koncepci tento termín zahrnuje podstatně širší kontext, než jen samotnou (nejvyšší) uměleckou vrstvu této hierarchicky strukturované součásti společenských vztahů. „Kultura" je v Petráňově interpretaci

109 V prvním vydání Josef PEKAŘ, *Kniha o Kosti. Kus české historie*, I–II, Praha 1909–1911.

110 Josef PETRÁŇ, *Příběh Ouběnic. Mikrohistorie české vesnice*, Praha 2001.

111 Srov. Jiří PEŠEK, recenze *Příběh Ouběnic v podblanické krajině (do roku 1918)* (Ouběnice 2000), Dějiny a současnost 22, 2000, č. 6, s. 63–64.

112 Josef PETRÁŇ, *Dvacáté století v Ouběnicích. Soumrak tradičního venkova*, Praha 2009.

113 Josef PETRÁŇ (ve spolupráci s Lydií PETRÁŇOVOU), *Dějiny českého venkova v příběhu Ouběnic*, Praha 2011.

114 Vedli jsme na toto téma delší diskuse v době, kdy se hledal název pro knižně realizovaný (bezmála šestisetstránkový) soubor jeho starších časopiseckých studií, který vydala Univerzita Pardubice u příležitosti osmdesátých narozenin profesora Petráně; viz Josef PETRÁŇ, *České dějiny ve znamení kultury (Výbor studií),* Pardubice 2010.

vrcholným projevem společenské pospolitosti ve své komplexitě hmotné i duchovní a formuje se dlouhodobým procesem. Je do značné míry nepřenositelná, neboť je podmíněna specifikou regionálního, jazykového a národního kontextu a tvoří (ať chceme nebo nechceme) základní složku naší nejen skupinové, ale především osobní identity.[115] Dospěl k hlubokému poznání složitějších zákonitostí kulturního vývoje a jeho vrcholných projevů v údobích dějinně „příznivých" či naopak v dobách, kdy byl v našich zemích svobodný rozvoj té nejvyšší úrovně kulturního života dramaticky omezen pod záminkou důvodů náboženských, politických či rasových. Dvě z nich sám prožil (nacistickou okupaci českých zemí a období normalizační); jedno znal důvěrně díky svému vědeckému výzkumu (období pobělohorské). I díky tomu mají vědecké práce Josefa Petráně nadčasový charakter a můžeme v nich hledat odpovědi i na složité otázky národního a náboženského vývoje dnešní doby.

Nelze však přehlédnout, že pomyslný fundament Petráňova vědeckého díla tvoří výzkum hospodářských a sociálních dějin českého venkova v období raného novověku. Tedy téma, kterým se velmi intenzivně zabýval na samotném počátku svého vědeckého díla a na němž prokázal své kvality historika. Není třeba na tomto místě znovu opakovat přehled publikovaných prací prof. Petráně; ten je detailně zpracován na jiném místě.[116] Proto si zde dovolím spíše zamyšlení obecnějšího charakteru.

Pokud si mladý historik nedokáže na „svém" prvním velkém tématu vybudovat efektivní badatelské a publikační návyky, nezvládne vědeckou metodu práce a autorskou kázeň, v pozdějším věku už to těžko dohání. Josef Petráň v této fázi svého vědeckého vývoje obstál skvěle. Bez ohledu na soudobý politický kontext se mohl důkladně zabývat tématem, které důvěrně znal (dějiny venkovského obyvatelstva a zemědělské výroby) a které jej bavilo, i když ani později nepopíral, že mu vždy bylo badatelsky bližší mladší období barokní a osvícenecké. V polovině padesátých let 20. století však byla vědecká orientace mladého historika na dějiny venkovského obyvatelstva v 16. a 17. století dobrou volbou. Z hlediska tehdejších ideologických schémat byl výzkum dějin poddanského lidu

115 Své široce koncipované pojetí „kulturních dějin" autor detailně definoval v pojednání Josef PETRÁŇ, *Teorie dějin kultury*, in: Dějiny hmotné kultury, I/1, Praha 1985, s. 11–107. V těchto intencích pojal i obsah diplomního semináře „Kulturní dějiny", který založil na pražské Filozofické fakultě UK. V roce 1994, kdy se stal ředitelem Archivu UK Praha, již z časových důvodů nemohl výuku v tomto semináři dále zajišťovat, proto jeho vedení postupně předával jednomu ze svých žáků, citovaných výše v textu. Díky této neocenitelné zkušenosti pak bylo možné od roku 2000 konstituovat studijní obor „Kulturní dějiny" (bakalářský a následně i navazující magisterský) na Fakultě filozofické Univerzity Pardubice.

116 Viz výše pozn. č. 1.

(tedy „nejpokrokovější složky obyvatelstva v třídně rozdělené pozdně feudální společnosti") aktivitou dobře zdůvodnitelnou, ale zároveň dostatečně historicky vzdálenou od tehdejších aktuálních politických problémů. Už studentský výzkum, zaměřený na problematiku sociálních konfliktů českého venkova v 17. století,[117] vedl Josefa Petráně k poznání, že tehdejší „oficiální" interpretace role venkovského obyvatelstva v období raného novověku (prezentovaná především dogmatickým zpracováním z pera Josefa Kočího z roku 1953) a obecně role „lidu" v dějinném vývoji (jak ji adorovala tehdejší politická doktrína) nemají se skutečnou historickou realitou mnoho společného.

Klíč k poznání skutečných příčin sociálních konfliktů českého venkova v raném novověku hledal Josef Petráň v důkladné analýze hmotné kultury venkovského obyvatelstva. Výzkumem hospodářských a sociálních dějin raného novověku se systematicky zabýval hlavně během prvních dvou desetiletí své vědecké práce, tedy od poloviny padesátých let do poloviny sedmdesátých let 20. století. Během několika let systematického studia primárních pramenů hospodářské povahy vytvořil zcela nový a na důkladné znalosti založený obraz českého venkova předbělohorské doby.[118] Kvalita Petráňovy historické koncepce, akceptující nutnost mezioborového přístupu k pojednávanému tématu, výrazně vyniká ve srovnání se soudobými mechanicky pojatými pracemi, ať už se týkají stejného tématu ve starší době[119] či se zabývají prameny téhož typu, které pro své výzkumy využíval Josef Petráň.[120]

Ani po více než půl století nebyl tehdejší Petráňův výzkum hmotné kultury a sociálně-právních vztahů předbělohorského českého venkova překonán a jeho práce dodnes slouží jako základní východisko pro každého zájemce o pochopení zákonitostí hospodářských dějin předbělohorské doby. Sám autor se však po polovině šedesátých let už k výzkumu hospodářských dějin českého venkova předbělohorské doby nevracel. Jeho zájem se v rámci staršího období posunul dál od venkovského prostředí jednak k širším dějinám výrobních prostředků,[121] ale především k dějinám politickým, které v autorově koncepci představují integrální

117 Josef PETRÁŇ, *Nevolnické vzpoury na Jankovsku na sklonku 17. a počátkem 18. století,* Český lid 38, 1951, s. 206–208; TÝŽ, *Matouš Ulický a poddanské povstání na Kouřimsku a Čáslavsku roku 1627*, Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et Historica 7, 1954, s. 43–66.

118 Josef PETRÁŇ, *Zemědělská výroba v Čechách ve druhé polovině 16. a počátkem 17. století,* Praha 1963; TÝŽ, *Poddaný lid na prahu třicetileté války,* Praha 1964.

119 Alois MÍKA, *Poddaný lid v Čechách v první polovině 16. století,* Praha 1960.

120 Vladimír PROCHÁZKA, *Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století*, Praha 1963.

121 Václav HUSA – Josef PETRÁŇ – Alena ŠUBRTOVÁ, *Homo faber. Pracovní motivy ve starých vyobrazeních,* Praha 1967.

součást národních „kulturních dějin“ (také politická kultura té či oné doby je výslednicí dlouhodobě působících komplexních jevů, v nichž i ekonomické souvislosti pochopitelně hrají podstatnou roli).[122] Z doby předbělohorské se také badatelsky „přenesl“ jak do období staršího,[123] tak především do doby barokní a osvícenecké. Na základě důkladné pramenné analýzy (spojené i s mimořádně rozsáhlým edičním projektem) objasnil skutečné hospodářské a sociální poměry, které vedly v Čechách k velkému lidovému povstání roku 1775.[124]

Ani později, i když byl zaměstnán prací na jiných tématech, nepustil Josef Petráň hospodářské a sociální dějiny ze zřetele, neboť v jeho interpretaci dějinného vývoje se jednalo o nedílnou součást obecné „kultury“. Své starší výzkumy také bohatě zúročil při zpracování svého stěžejního díla, kterým byly monumentální *Dějiny hmotné kultury*[125] a formou „mikrosondy“ (která má však podobu trojice přípravných knih a jedné obsáhlé syntézy) se symbolicky vrátil k dějinám rodných Ouběnic.[126]

Od samého počátku své vědecké aktivity vnímal Josef Petráň výzkum pramenů hospodářských a sociálních dějin jako integrální a nezbytnou součást vědecké přípravy dobrého historika; jako určitý předstupeň, bez kterého není možné pochopit dobové okolnosti, utvářející „vyšší“ složky kulturních dějin. Myslím, že bez ohledu na tehdy uznávané či později preferované metodologické koncepty byl toto jeden z hlavních principů, které si Petráňovi studenti – budoucí historici – odnášeli do vědecké praxe: Bez důkladného poznání, jak společnost v té či oné době funguje na primární úrovni (širší rodina a sociálně, nábožensky či profesně vymezená pospolitost – tedy základní vrstvy individuální identity v jakékoli společenské vrstvě) nemůže historik pochopit a kvalifikovaně vyhodnotit mnohem složitější širší společenské jevy politické či náboženské, které dějinný proces na úrovni národních či obecných dějin navenek ovlivňují výrazněji. I proto profesor Petráň bez velkých problémů ve svém diplomním semináři akceptoval rovněž témata ryze regionální, pokud jej student dokázal přesvědčit, že právě takový

122 Josef PETRÁŇ, *Staroměstská exekuce. Několik stránek z dějin povstání feudálních stavů proti Habsburkům v letech 1618–1620*, Praha 1972.

123 Pro historickou interpretaci českých dějin jagellonského období jsou zcela zásadní Petráňovy studie z poloviny sedmdesátých let; svůj výzkum autor po několika letech shrnul v hutné syntéze: Josef PETRÁŇ, *Stavovské království a jeho kultura v Čechách (1471–1526),* in: Pozdně gotické umění v Čechách (1471–1526), Praha 1978, s. 13–72.

124 Vedle výše citovaných edičních počinů z té doby zvláště Josef PETRÁŇ, *Rebelie. Příběh jednoho týdne a dvou dní v březnu roku 1775,* Praha 1975.

125 Josef PETRÁŇ a kolektiv, *Dějiny hmotné kultury*, I/1–2, Praha 1985; II/1–2, Praha 1995–1997.

126 Viz výše pozn. č. 110–113.

výzkum je badatelsky nosný a může mít širší vědeckou „přidanou hodnotu". Třeba jen v tom, že si mladý historik ve své pre-graduální fázi důkladně osvojí určitý typ pramenných zdrojů a dokáže na jejich informační potenciál pohlédnout jinak, než generace předchůdců. To uměl Josef Petráň skvěle.

III. Univerzita jako ohnisko (nejen) kulturních dějin společnosti

Téma univerzitní historie se v díle pracovitého badatele o bohaté škále problémů venkovské společnosti objevilo až poměrně pozdě. Jeho první vlaštovkou byla spolupráce třicetiletého historika s o dvě generace starším památkářem a historikem architektury Aloisem Kubičkem na knize o Karolinu a historických kolejích Univerzity Karlovy v roce 1961.[127] Pak ale tato problematika více než dvacet let dřímala ve stínu bohaté škály ostatních Petráňových témat.

První signál, že se zkušený historik, stojící na vrcholu tvůrčích sil, rozhodl rozšířit paletu svých zájmů o dějiny pražské alma mater, nepřišel literární, ale učitelskou cestou: Josef Petráň vypsal na akademický rok 1976/77 výběrovou přednášku *Dějiny Filozofické fakulty UK*.[128] Pro posluchače to byl velkolepý zážitek. Přednášející se samozřejmě opíral o (v té době z knihoven stažené) na svoji dobu výborné *Stručné dějiny Univerzity Karlovy* z roku 1964. Ty napsal pod vedením Františka Kavky mladý tým, který však byl roku 1970 normalizačně rozprášen. Josef Petráň v přednáškách a posléze v knize položil důraz zejména na mladší epochy více než šesti staletí univerzitních dějin. S oporou v aktuálních studiích, které vycházely zejména z diplomních, nejednou jím samým vedených prací, nabídl řadu nových pohledů a podrobností k výuce, ke skladbě studentstva i k význačným profesorům, a to zejména pro období od 16. století výše. Především však svým vypravěčstvím povýšil výklad o artistické, respektive filozofické fakultě a v řadě kontextů o celé univerzitě 14.–20. století, v ohromný kulturní zážitek. Autor totiž nevnímal univerzitu jen jako do sebe uzavřenou „účelově vzdělávací" instituci, jejíž život běžel v kolejích daných různými normáliemi. Ukázal ji také a především jako živé ideové a kulturní centrum země s řadou církevních, politických a ovšem sociálních, v 19. a 20. století pak také národně konstitutivních

127 Alois KUBIČEK – Josef PETRÁŇ – Alena PETRÁŇOVÁ, *Karolinum a historické koleje University Karlovy v Praze,* Praha 1961.

128 Srovnej: *Seznam přednášek na filosofické fakultě... 1976/77*, Praha 1976, s. 101, resp. Jaroslav PÁNEK, *Historik a učitel Josef Petráň*, in: J. Pánek (ed.), *Vlast a rodný kraj v díle historika. Sborník prací žáků a přátel věnovaný profesoru Josefu Petráňovi*, Praha 2004, s. 13–129, zde s. 53.

rolí. Ono akademické vzdělávání mladších generací samozřejmě vždy stálo v centru pozornosti a bylo i pádným důvodem pro udržování fakulty a univerzity (nahlíženo shora), zajišťovalo jí respekt, úctu, ba i podporu při pohledu zdola, ze středních a nižších vrstev společnosti. Nikdy však nešlo pouze o akademickou přípravu tak či onak definovaných odborníků, nýbrž o daleko více – v čase se proměňujících – sdělovaných obsahů i fakultou ztělesňovaných rolí.

Do vydání *Nástinu dějin filozofické fakulty do roku 1948* (dovolím si předpokládat, že autor jej nejspíše plánoval vydat ke stému výročí osamostatnění české filozofické fakulty po rozdělení pražské univerzity roku 1882) však uběhlo ještě sedm let, naplněných soustavnou výzkumnou prací.[129] Josef Petráň, který většinu svých knih napsal bez přípravných, samostatně publikovaných studií,[130] předložil již v rámci přípravy zmíněné výběrové přednášky generální inventuru aktuálních znalostí tématu. Na to pak navázal soustavnou rešerší v Archivu Univerzity Karlovy, zaměřenou zejména na dosud nejméně probádané období: na tři čtvrtiny století, které proběhly od zrušení jezuitského řádu roku 1773 do roku 1848.[131] Jeho zájem byl přitom relevantně zaměřen jak na skladbu a proměny studentstva, které analyzoval na základě dosud badatelsky nepovšimnutých fakultních katalogů, tak na výrazné učitelské a vědecké osobnosti fakulty. Jasně prokázal, že postátněná, direktivami i cenzurou sešněrovaná univerzita nemohla v té době hrát roli ohniska „národního" či zemského centra vědeckého života. Inovace i opoziční postoje vůči vídeňskému dirigismu je pro tuto dobu třeba hledat jinde.

Pro období, sahající od – pro univerzitu více než revolučního – roku 1848 do vzniku Československé republiky, nabyla Petráňova kniha charakteru základní pramenné monografie, překračující dosavadní speciální literaturu s oporou v celé řadě metodicky kvantitativních sond do široké palety dosud systematicky nevytěžovaných pramenů. Josef Petráň poukázal především na zásadní význam seznamů přednášek jako zrcadla vědeckých i pedagogických proměn jednotlivých

129 Josef PETRÁŇ, *Nástin dějin filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze (do roku 1948)*, Praha 1983. Kdy skutečně kniha vyšla, je těžko říci: Na jejím titulním listu stojí rok 1983, údaj o copyrightu na vedlejší stránce uvádí však rok 1984, v závěrečném impressu je uváděn rok 1983.

130 Jedinou „doprovodnou" studií je Josef PETRÁŇ, *Ženy na pražské filozofické fakultě*, Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et historica 2, 1983, s. 137–161.

131 Připomeňme ovšem, že Josef Petráň čtyřsetstránkovou knihu koncepčně chronologicky rozdělil neobvyklým způsobem: Oddíl „Obrození" (s. 83–192) zahrnoval léta 1774 až 1882, tedy do rozdělení pražské univerzity na českou a německou, na něj navazovala část „Emancipace národní vzdělanosti" (s. 195–383), která obhlédla léta 1918–1948. Kartografické přílohy i bohatá tabelární a soupisová dokumentace byla zařazena přímo k jednotlivým kapitolám, závěr svazku pak obsahoval bibliografii, rejstříky a obrazovou přílohu.

kateder fakulty i celých oborů. K tomu se opět přiřadily sondy do katalogů posluchačů, které otevřely pohled na proměny frekvence fakulty, přesuny zájmu mezi jejími obory, na posun těžiště výuky od přednášek k seminářům atd. Analýza bohatého normativního materiálu dovolila Petráňovi vysvětlit řadu proměn v organizaci studia a výuky, ale i změny ve složení učitelského sboru fakulty nebo například proměn zaměření velké části studentstva od chvíle, kdy nový zkušební řád pro učitelství na středních školách roku 1897 dovolil předkládat seminární práce jako písemné podklady pro přistoupení ke státním zkouškám. To vše Josef Petráň nadto provázal s výkladem proměn středního školství a s vysvětlením, jak se obě sféry – středoškolská a akademická – ovlivňovaly navzájem. Období od počátku devadesátých let 19. století do roku 1918 autor nazval dobou přijímání „evropských měřítek".

Doba, kdy Josef Petráň psal *Nástin dějin filozofické fakulty*, byla ukázkově normalizačně temná. Otevřené hodnocení proměn fakulty v meziválečné a zejména v těsně poválečné době autor nemohl do knihy vložit. Využil ale příležitosti a nasytil výklad pro tuto dobu takovou dávkou dobře a přehledně zpřístupněné organizační, statistické i biografické faktografie, že z pasáže o fakultě oněch tří desetiletí vytvořil pro každého zájemce o univerzitní dějiny trvale nepostradatelný fundus vědomostí.

Jako celek byl *Nástin dějin filozofické fakulty* dílem pramenně a metodicky objevitelským, obsahově – přinejmenším pro 18. a „dlouhé" 19. století – průlomovým. Josef Petráň tu nadto ukázal, jak se dějiny jedné nevelké (samozřejmě svým významem pro zemi, společnost i stát také mimořádně významné) akademické instituce mohou stát průhledem do „velkých" národních dějin.

Alespoň jako drobnou poznámku na okraji líčení Petráňova soustavného výzkumu dějin filozofické fakulty, Karolina a Univerzity Karlovy, připomeňme, že současně jeho prací vznikala rozsáhlá syntéza dějin středověké a raně novověké hmotné kultury, v jejímž prvním svazku Josef Petráň podal v oné době v českém prostředí jedinečný přehled teorií a metod kulturních dějin.[132] Ten se samozřejmě stal východiskem i pro jeho další práce.

Po dopsání *Nástinu dějin filozofické fakulty*, tedy v polovině osmdesátých let, zaměřil Josef Petráň badatelskou pozornost na „klenot" univerzity, totiž kolejní palác Karolinum, na jeho stavební vývoj i na jeho poklady. Úhledná, pro širší veřejnost

132 Josef PETRÁŇ a kolektiv, *Dějiny hmotné kultury*. I/1–2, *Vymezení kulturních dějin. Kultura každodenního života od pravěku do 15. století*, Praha 1985 (*Úvaha o historii kultury a jejích metodách*, s. 16–107).

určená knížka vyšla roku 1988 hned i ve třech jazykových mutacích.[133] Po revoluci se Josef Petráň stal v Paloušově týmu prorektorem Univerzity Karlovy pro sociální otázky studentů a záhy přešel z Filozofické fakulty UK na místo ředitele Ústavu dějin UK, do nějž patřil i Archiv UK. Od jeho prvé chvíle v prorektorském úřadu mu bylo jakoby přirozeně k úřední agendě připojeno i znalecké poradenství nového vedení univerzity v otázkách univerzitní historie a památek. Ve chvíli, kdy padlo rozhodnutí řádně, tedy i prostřednictvím nového zpracování dějin Univerzity Karlovy a výstavní i publikační připomínkou jejích památek, oslavit výročí 650 let od založení pražského vysokého učení jako svobodné alma mater, tradiční matky živitelky středoevropské vzdělanosti, stanul Josef Petráň zcela samozřejmě na místě hlavního organizátora vědecké roviny univerzitních oslav, jež vyvrcholily na jaře roku 1998.

Bohatý vědecký program začal ovšem s předstihem, v podstatě od samého počátku devadesátých let. Roku 1996 pak Josef Petráň spolu s historikem umění Ivo Kořánem a s oporou v rektoru Karlu Malém otevřel výstavu *Umělecká díla Karolina*.[134] Výstava a drobný katalog byly jen příslibem do budoucna. V roce 1999 vyšla pod redakcí a z velké části autorskou prací Josefa Petráně výpravná kniha o památkách Univerzity Karlovy, zahrnující jak předměty dodnes dochované, tak artefakty, které čas vzdálil z univerzity, a podchyceny byly dokonce i takové, které dnes již neexistují. Výklad sahá od nemovitých památek univerzitní historie (více Karolina, srdce univerzity, než Klementina, které bylo v proměnách role univerzitní knihovny od univerzity odtrženo), až po památky knižní kultury (včetně tibetských a egyptských textů), poklady univerzitního muzea rektorské galerie. Na knize se samozřejmě podílely tři desítky specialistů. Tím, kdo je však spojil v jeden tým, kdo knihu nejen zkoncipoval a zredigoval, ale především vstřebal a synteticky sumarizoval závěry dílčích příspěvků, byl samozřejmě opět Josef Petráň.

Něco podobného lze říci o klíčovém univerzitním projektu – čtyřdílných velkých *Dějinách Univerzity Karlovy*. Josef Petráň se stal – spolu s profesorem Františkem Kavkou – jejich hlavním redaktorem. Sám pak převzal ve třetím a čtvrtém dílu mohutné syntézy kapitoly o české filozofické fakultě od roku 1802 do 1989. Vedle těchto pasáží, v nichž se mohl opírat o svoji starší knihu a které

133 Josef PETRÁŇ, *Karolinum*, Praha 1988. Kniha pak s drobnými doplňky a aktualizacemi vycházela česky i v dalších jazycích: Josef PETRÁŇ, *Karolinum. Historický klenot Univerzity Karlovy*, Praha 1995. Knize o Karolinu Josef Petráň v osmdesátých letech předeslal předběžné studie: *Dílo Karla Škréty z Karolina*, Folia Historica Bohemica 10, 1986, s. 421–440, a *Svědectví ikonografických pramenů o podobě Karolina do počátku 18. století*, HUCP 26/2, 1986, s. 9–22.

134 Josef PETRÁŇ – Ivo KOŘÁN, *Umělecká díla Karolina (Katalog výstavy, otevřené v Muzeu hl. města Prahy),* Praha 1996.

nyní rozvedl do pregnantní podoby, respektive vedle cenného stručného nárysu fakultních dějin poválečných, napsal Josef Petráň i jednu ze zásadních kapitol knihy. Je to stručný, ale velmi výstižný a záběrem hodnocení obecnější text o vývoji celé univerzity v období „normalizace" a první náčrt univerzitního dění (zejména role studentstva) v listopadové revoluci roku 1989.[135]

K tématu vývoje a role univerzity i její filozofické fakulty v období od konce války do porevolučních reforem počátku devadesátých let se Josef Petráň vrátil ještě o dvacet let později. Z článku o studentech v listopadové revoluci, původně plánovaného k jejímu 20. výročí, se těžce již nemocnému, nadále však vynikající pamětí disponujícímu, zkušenému a v moderních dějinách Univerzity Karlovy nad jiné kompetentnímu a o obecných věcech lidských přemýšlejícímu autorovi začala rodit velká syntéza dějin filozofické fakulty v letech 1948–1989.[136] Josef Petráň fakultu vnímal jako společensky nejvýznamnější jádro celé univerzity a tu pak zase jako jedno z center (přinejmenším potenciální) občanské společnosti. [137] Již výše bylo zdůrazněno, že osudy fakulty a univerzity byly dlouhodobě Petráňovou vědeckou „vášní". Zejména v letech, kdy vedl Ústav dějin UK a v tom rámci i její archiv, věnoval čas i úsilí rozsáhlým rešerším pramenů, dokumentaci i tisku, edičně provázel postupně vydávané memoáry významných univerzitních osobností a v tomto úsilí podle možností pokračoval i po emerituře. S rešeršemi v dalších archivech a knihovnách pak pomáhala i manželka a spoluautorka řady jeho prací, docentka Lydie Petráňová.

Rozsáhlé dílo, které se zrodilo na rozhraní klasického dějepisného výzkumu a reflektovaných vzpomínek autora (ego-historie), je originálním, velmi osobním a přece s kritickým odstupem k látce i jednotlivým osobnostem zformovaným historiografickým výkonem. Gigantickou, kriticky komentovanou pramennou a literární rešerši Josef Petráň zkombinoval s – přiznanými a opět kriticky

135 Josef PETRÁŇ, *Univerzita Karlova v letech 1969–1989: „Normalizace" a rozklad totalitního systému*, in: František KAVKA – Josef PETRÁŇ (eds.), *Dějiny Univerzity Karlovy 1348–1990*, IV, Praha 1998, s. 325–339.

136 Josef PETRÁŇ (ve spolupráci s Lydií PETRÁŇOVOU), *Filozofové dělají revoluci. Filozofická fakulta během komunistického experimentu (1948 – 1968 – 1989)*, Praha 2015.

137 V rozhovoru s Petrem Andreasem, *Ani nostalgici, ovšem ani tlusté čáry*, Lidové noviny 17. 3. 2017 Josef Petráň svoji představu o roli univerzity charakterizoval slovy: „Při hledání řešení, které by odpovídalo rodícímu se novému paradigmatu civilizace, by se neměla pomíjet tradiční idea univerzity. Obsahuje dávnou vizi či utopii vzdělanosti jako kultivování jednotlivce uvnitř občanské společnosti. Nikoliv jen produkci či reprodukci speciálních profesních dovedností. Chce rozvíjet kulturní složky vzdělanosti nezbytné k zachování lidskosti. Přinejmenším k tomu, aby byl člověk schopen odolávat manipulacím. Je to jeho odpovědnost v labyrintu světa, do něhož je postaven."

tematizovanými – vzpomínkami, respektive s reflexí subjektivních prožitků historických dějů, líčených s oporou v archivních i jiných pramenech. V úvodu knihy autor charakterizoval cíl své práce slovy: „V této rozpravě se snažím v prvé řadě pojednat o reálných možnostech člověka. Co mohl v oněch čtyřiceti letech před listopadem 1989 dělat, a to už od samotného počátku 'komunistického experimentu' na fakultě v roce 1948, aby dodržel 'základní zákon lidského života'?"[138] A o kus dále Josef Petráň ještě upřesnil, že mu jde o to, „postihnout člověka v jemu daném čase žitých dějin, chování a jednání v určitém životním a současně dějinném úseku, ale též morální integritu osobnosti."[139]

Toho „člověka" ovšem Josef Petráň zkušeně zasadil do velmi komplexního výkladu vývoje a proměn fakulty. Věnoval se přitom jak jejímu proměnlivému institučnímu vývoji, tak jednotlivým oborům (přiznává přitom, že se soustředil na ony vědní oblasti, pěstované na fakultě, do nichž za léta svého působení získal jistý vhled a jejichž problémům porozuměl), samozřejmě klíčovým osobnostem (míněno v dobrém i zlém) a ovšem velkou část knihy zasvětil studentům. Příběh o filozofech, kteří dělají revoluci (i když tím mínili v té které době něco zcela jiného), je ovšem povýtce politický. Nejde tedy o nějaké cíleně tematicky „vyvážené" dějiny fakulty, nýbrž o ohromné informační zázemí, které autor vytvořil pro vyprávění, vztahující se k jeho ústředním otázkám a tématům. Filozofickou fakultu zde předvedl jako (samozřejmě dramaticky se proměňující) biotop, v němž se odehrávaly srážky tradičních obsahů a cílů univerzitní výuky, výchovy a vědy, s totalitním režimem. A nešlo přitom o „pouhé" akademické tradice a principy, nýbrž o lidi, kteří byli jejich nositeli, jejich ničiteli nebo kteří trpěli srážkou tradovaných a přijatých akademických rolí a hodnot s politicky určovanými podmínkami, jež z principiálních nebo z mocensko-pekuniárních důvodů bránily jejich naplnění. V tomto smyslu hovoří kniha manželů Petráňových o celku české společnosti, nikoliv jen o jedné, byť i klíčově významné, fakultě a škole.

Josef Petráň přitom nemoralizoval, nevyřizoval si ex post účty s těmi, kdo mu – jednou z naivní politické hlouposti, jindy v rámci mocenských bojů, při nichž byli likvidováni „pěšáci" z okruhu konkurenčních bossů, a někdy i z čisté, závistí motivované, zloby neschopných kolegů – po desetiletí komplikovali učitelský i badatelský život a blokovali či zdržovali úspěchy jeho děl. Autor v knize, pojednávající do velké míry o čtyřech dekádách čistek, reglementací, omezení a šikan, udržel odstup a nadhled. Sám o tom po vyjití knihy řekl: „Historik nesoudí

138 J. PETRÁŇ, *Filozofové dělají revoluci*, s. 10.
139 Tamtéž, s. 25.

minulost; na základě toho, co mu prameny poskytnou a metodologické postupy umožní, usiluje zformulovat poznatky a ve svém vyprávění, ve svém narativu, je předložit kolegům i čtenáři."

Kdo se v posledních letech setkal s Josefem Petráněm, viděl, že ho při životě drží jen láskyplná péče jeho paní a intenzivní vědecký zájem, překonávající vyčerpanost nemocného těla. Jeho vůle artikulovat problémy, jimiž se zabýval a literárně formulovat výsledky vybádaného, byly fascinující. Jen díky tomu mohl spolu s Lydií Petráňovou dokončit i poslední vědeckou knižní práci, pojednávající o čestných doktorátech, udělených Univerzitou Karlovou v letech 1848–2015.[140] Jsou to opět – politické a vědecké – dějiny univerzity a jejího širšího národního i mezinárodního zakotvení a prestižní sebeprezentace prostřednictvím udělených poct v posledních sto padesáti letech. Čestným doktorátem poctěné osobnosti samozřejmě stojí v popředí zájmu, ještě více však důvody, které měly univerzitní elity pro jejich výběr, témata projevů promovendů a politický kontext i ohlas těchto akademických slavností. Cennou skutečností je, že Josef Petráň do knihy alespoň stručně zahrnul i čestné doktoráty, udílené v letech 1882–1945 pražskou Německou univerzitou. Výsledkem je tedy další originální a čtivá, z nových úhlů nasvícená a zajímavými přílohami doplněná historie Univerzity Karlovy jako ohniska české, německé i šíře mezinárodní akademické politiky.

Josef Petráň se vydání této knihy již bohužel nedožil. A v rukou nedržel ani poslední, tentokrát nejširší veřejnosti určený opus o Praze jako městě univerzit a od 19. století i dalších vysokých škol.[141] Elegantní, čtivě napsaná a obrazově krásně vypravená kniha manželů Petráňových, vydaná v oblíbené edici *Praha* nakladatelství Karolinum, provádí čtenáře dějinami univerzity jako významného subjektu a někdy i aktéra pražských dějin od 14. století po rok 1990. Od první, Josefem Petráněm spoluvytvořené knihy o univerzitě do tohoto posthumního rozloučení s jeho milovanou alma mater uplynulo 58 let, tedy čas naplnění tří lidských generací. Mladý muž, který roku 1949 přišel k imatrikulaci z malé vísky na Benešovsku, se za tu dobu stal jedním z nejvýznamnějších znalců dějin této nejstarší univerzity východně od Rýna a severně od Alp a autorem, který dějiny kdysi vlastně nevelké akademické instituce proměnil v dějiny české i mezinárodní kultury, společnosti a v mnohém i politiky. Josef Petráň – jistě ve stopách slavných předchůdců a v kooperaci s řadou vynikajících historiků akademické

140 Josef PETRÁŇ – Lydia PETRÁŇOVÁ, *Čestní doktoři Univerzity Karlovy 1848–2015*, Praha 2017.

141 Josef a Lydia PETRÁŇOVI, *Praha univerzitní*, Praha 2018.

problematiky – pevně a zdůvodněně postavil příběh Karlova vysokého učení do středu dějin moderní české společnosti. Již to je velký kulturní koncepční čin i otevřená výzva – přešlapující – soudobé české společnosti.

Závěr

Josef Petráň byl historiografickou osobností s ohromným tematickým i chronologickým záběrem. Jeho v dlouholeté pedagogické – přednáškové i seminární – práci i v rozsahem ojedinělé publikační aktivitě tematizované období sahalo od pozdního středověku po současnost. Kontextuálně tento historik ovládal širokou střední Evropu. Tematicky pak jeho neustále znovu prakticky osvědčovaná kompetence sahala od komplexně zvládnuté agrární problematiky a dějin venkovského obyvatelstva v celé šíři tohoto tématu, přes politické dějiny 15. až 18. století (zde zejména s akcentem na aristokracii, ale také bouřlivá vystoupení a revolty venkovských elit) k dějinám kultury a vzdělanosti, opět jako tématu institučního, intelektuálního, sociálního i výsostně politického.

Oporou a základem těchto učitelských i vědecko-spisovatelských výkonů byl Petráňův hluboký a kritický zájem o typově až neuvěřitelně širokou škálu pramenů, které zkoumal s objevitelskou zvědavostí a analytickou kompetencí, jež evokovala schopnosti a výkony „objevitelů světa" doby humboldtovské. Za srozumitelností výkladu o otázkách orebních technologií, ikonografických a kartografických svědectví, dosud nevyužitých hromadných pramenů 18. či 19. století se ovšem skrývala ojedinělá schopnost osvojení si potřebných „řemeslných" dovedností, které byly podmínkou pro takové analýzy. Od počátků samostatné vědecké práce soustavně pěstovaná orientace v aktuálních inovacích metodologických přístupů k historické tematice umožňovala pak Josefu Petráňovi nezůstávat „uzamčen" v té či oné ze speciálních dílen historiografie, ale udržovat nadhled a vhodně integrovat nové, v české historiografii nejednou dosud velmi neobvyklé přístupy do synteticky pojatých pohledů na dějinné epochy a problémy. Nezůstával „zabydlen" v jednom paradigmatu, ale pro své práce i pro přednášky a vedení studentů či doktorandů suverénně používal celého dostupného rejstříku dějepisných postupů a interpretačních nástrojů.

Metody pro něj nebyly spoutávajícím „postrojem", nýbrž inspirací pro otevírání nových diskursivních rovin a pro formulování neotřelých otázek. V tomto smyslu by neměly být přehlíženy nebo nedoceňovány jeho jen formou „populární"

knížky. Právě v nich (a zde je na prvém místě nutno uvést oblíbenou *Staroměstskou exekuci*, zejména pak její pozdní, porevoluční vydání) Josef Petráň mistrovsky rozehrál své umění nové a neobvyklé tematizace vlastně tradičních a zdánlivě okoukaných témat, která čtenáři otevíral jako nová a v detailu i v rozřešení zápletky překvapivá dobrodružství.

A ještě jeden moment přetrvával páně profesorova desetiletí měnících se podmínek jeho práce, střídajících se studentských generací a ovšem i vývoje tematických zájmů i situačních podnětů pro zvládání rozsáhlých témat formou velkých knih či dokonce mnohosvazkových publikačních projektů. Byla to nevšední schopnost vyprávění v tom nejvlastnějším smyslu slova. Josef Petráň ovládal vyprávění jako metodu soustavného, přitom pozornost excitujícího objasnění zkoumaného tématu a problému posluchači nebo čtenáři. Josef Petráň byl fascinujícím vypravěčem – a bylo lhostejné, zda v zaplněné posluchárně vykládal studentům dramata stavovských dějin, nebo rozprávěl s diplomanty, doktorandy či s návštěvníky v Ouběnicích o problémech dílčích až speciálních. Dokázal v poutavý a srozumitelný příběh proměnit (z každých jiných úst nudné) výklady o vývoji univerzitních statut a normálií, stejně jako popis historického vývoje předradliček. Inspiroval archeology podobně jako historiky soudobých dějin nebo občany své rodné obce.

Jeho mnohovrstevnaté, nejednou velmi rozsáhlé, knihy může s potěchou a užitkem číst typově široká paleta čtenářů. Každý si z nich vezme to, co odpovídá jeho osobnosti. Ti, kdo měli navíc to štěstí, že Josefa Petráně poznali osobně a mohli se s ním po léta setkávat nebo i spolupracovat, možná při čtení jeho textů ozvěnou uslyší i jeho laskavý a nadšení pro dané téma budící hlas. Pan profesor za šest desetiletí své intenzivní a mnohostranné činnosti neobohatil jen obec svých žáků a přátel, ani jen českou historiografii, ale daleko šíře českou kulturu.

STUDIE

Naše živá i mrtvá minulost po padesáti letech (Imprese nad osmi eseji z roku 1967)

PETR ČORNEJ

PETR ČORNEJ: *Naše živá i mrtvá minulost* Fifty Years Later (Impressions of these eight essays from 1967)
This study was written for the occasion of the fiftieth anniversary of the publication of *Naše živá i mrtvá minulost/Our Living and Dead Past* (Praha, Svoboda 1968), which was instigated by then leading historian František Graus, and in which eight key essays on core problems of Czech history were published, mainly written by younger talented researchers. The study combines a reader witness approach and an analysis of the wider context of the book's publication which in many regards (its criticism of dogmatic Marxism and its erosion of the traditional picture of Czech history) is one of Czech historiography's milestones. It characterises and assesses all eight papers (with particular focus on Graus's introductory essay), looks at its reception at the time, which was not wholly positive, and endeavours to answer the question of whether the team of authors' work fulfilled the tasks it had set itself.
Key words: Czech history – state – nation – people – crisis of history – Marxism – structuralism – postmodernism – 1968

Rukopis nevelké, leč proslulé knížky *Naše živá i mrtvá minulost* byl odevzdán do tisku 3. listopadu 1967, čtyři měsíce po IV. sjezdu Svazu československých spisovatelů, zhruba měsíc po represivním zásahu proti Literárním novinám, tři dny po Strahovských událostech, čtyři dny před 50. výročím Říjnové revoluce, šest týdnů před I. Československým beatovým festivalem a dva měsíce před lednovým plenárním zasedáním Ústředního výboru Komunistické strany Československa.[1] V literární vědě, lingvistice i filozofii tehdy slavil vítězný návrat strukturalismus, v beletrii, v divadle i ve filmu se vedle hravé absurdity prosazoval existencialismus a umělecká sféra otevřeně uctívala meziválečnou avantgardu, jejíž protagonisté ještě žili a tvořili.[2] Strukturalismus, existencialismus a avantgarda byly proudy

1 *IV. sjezd Svazu československých spisovatelů (Protokol). Praha 27. – 29. června 1967,* Praha 1968; *I. Čs. beat festival Praha 1967,* Melodie 6, 1968, č. 3, s. 79–81; Vojtěch LINDAUR – Ondřej KONRÁD, *Bigbít,* Praha 2001, s. 39–41; Dušan HAMŠÍK, *Spisovatelé a moc,* Praha 1969, s. 151–187; Petr PITHART, *Osmašedesátý*, Praha [3]1990, s. 109–114; Ota ŠIK, *Jarní probuzení. Iluze a skutečnost,* Praha [2]1990, s. 144–166; *Naděje umírá poslední. Vlastní životopis Alexandra Dubčeka,* ed. Jiří Hochman, Praha 1993, s. 122–137; Karel KAPLAN, *„Všechno jste prohráli!" Co prozrazují archivy o IV. sjezdu Svazu československých spisovatelů,* Praha 1997; Milan JUNGMANN, *Literárky – můj osud. Kritické návraty ke kultuře padesátých a šedesátých let s aktuálními reflexemi,* Brno 1999, s. 231–239, 242–246; Eduard GOLDSTÜCKER, *Vzpomínky 1945–1968,* Praha 2005, s. 137–140; Jan MERVART, *Naděje a iluze. Čeští a slovenští spisovatelé v reformním hnutí šedesátých let,* Brno 2010, s. 173–250.

2 V oblasti literární vědy vycházely základní práce předních českých strukturalistů i vědců spjatých s Pražským lingvistickým kroužkem. Viz například Jan MUKAŘOVSKÝ, *Studie z estetiky,* Praha 1966; Felix VODIČKA, *Struktura vývoje,* Praha 1969; Roman JAKOBSON, *Slovesné umění a umělecké slovo,* ed. Miroslav Červenka, Praha 1969. Kromě toho se objevovaly publikace mladší strukturalistické generace; jako pars pro toto uvádím *Struktura a smysl literárního díla. Sborník studií,* ed. Miroslav Červenka, Praha 1966. O strukturalistickou metodu se opíral i úspěšný učební text určený pro střední školy a vydaný v nákladu 100 000 výtisků (Felix VODIČKA a kolektiv, *Svět literatury I,* Praha 1967). Poctou české meziválečné avantgardě bylo vydání promyšlené antologie *Poetismus,* edd. Květoslav Chvatík – Zdeněk Pešat, Praha 1967. K dobové situaci v literární vědě, beletrii a dramatické tvorbě Pavel JANOUŠEK a kolektiv, *Dějiny české literatury 1945–1989. III. 1958–1969*, Praha 2008, s. 79–90,137–171, 312–370, 439–459. O poměrech v jazykovědě *Kapitoly z dějin české jazykovědné bohemistiky,* ed. Jana Pleskalová a kolektiv, Praha 2007, s. 150–163, 224–234, 447–457. Filmovou evidenci zaznamenala encyklopedie *Český hraný film. IV. 1961–1970*, ed. Eva Urbanová, Praha 2004, respektive Jan LUKEŠ, *Diagnózy času. Český a slovenský poválečný film (1945–2012),* Praha 2013, s. 100–122. O hlavních dílech české filozofie té doby v bilančních přehledech Josef ZUMR, *Československá filosofie přítomnosti,* Filosofický časopis 17, 1969, s. 417–427 (s důrazem na strukturalismus a vliv umělecké avantgardy); Jan ZOUHAR, *Česká filozofie v šedesátých letech. Poznámky k tématu,* Brno 2009; Jan MERVART, *Filosofický časopis mezi stalinismem a normalizací,* in: 60 let Filosofického časopisu, Praha 2013, s. 9–32, zvláště s. 24–26. Viz k tomu nově autentické vzpomínky Roman KANDA – Jan MERVART (edd.), *Navázat na pozitivní tradici šedesátých let. S Josefem Zumrem o marxismu, filozofii a literatuře,* Česká litera-

programově ahistorické, v českém prostředí, a to dvakrát podtrhuji, dokonce antihistorické. Všechny také v obecné rovině víceméně souzněly s duchovním klimatem euroatlantické civilizace v období „zlatých šedesátých". Společnost na Západě a částečně též na východní straně železné opony se instinktivně zbavovala zátěže dějin, obracela se k přítomnosti a rychle ztrácela porozumění pro historismus, jeden z konstitutivních elementů evropského myšlení 19. a počátku 20. století. Pro historiky a v tradici ukotvené intelektuály, obávající se civilizačních důsledků postupného rozpadu dějinného vědomí, byl vzniklý stav důvodem k znepokojení. Ve Spojených státech, na evropském Západě a zanedlouho, ač poněkud nesměle, i u nás se mluvilo o *krizi historie* a o nutnosti definovat nové poslání historiografie. Ta se jevila značné části veřejnosti jako věda povýtce antikvární, nepříliš potřebná a v československých podmínkách navíc diskreditovaná poplatností, ba přímo služebností poúnorovému režimu, který čelní čeští i slovenští historikové spoluvytvářeli.

Přibližně takový byl širší kontext, v němž se *Naše živá i mrtvá minulost* zrodila. Nápad vydat knihu, jež by se prostřednictvím neotřelých interpretací klíčových problémů českých dějin pokusila rehabilitovat historii i historiky, vznikl podle vzpomínek Josefa Petráně na přelomu let 1966–1967.[3] Iniciátorem a zároveň tvůrcem koncepce chystané publikace byl František Graus (1921 – 1989), mimořádné nadaný vědec a zároveň kontroverzní osobnost.[4] Graus si „krizi historie" uvědomoval nejen na základě obeznámenosti se západní vědeckou produkcí, nýbrž vnímal ji též prismatem zkušeností židovského vězně nacistických koncentračních táborů, nadšeného marxisty a posléze člověka zklamaného realitou socialismu. Od roku 1965 publikoval na toto téma několik článků, v nichž předkládal návrhy jak neutěšenou situaci překonat.[5]

---

tura 65, 2017, s. 902–920, zvláště s. 909–915 (širší verze rozhovoru in: Ivan Landa – Jan Mervart a kol., Imaginace a forma. Mezi estetickým formalismem a filosofií emancipace. Studie Josefu Zumrovi, Praha 2018, s. 325–369).

3 Josef PETRÁŇ, *Filozofové dělají revoluci. Filozofická fakulta Univerzity Karlovy během komunistického experimentu (1948 – 1968 – 1989),* Praha 2015, s. 341. Obdobně Věra OLIVOVÁ, *Spolupráce s Františkem Grausem,* in: František Graus – člověk a historik. Sborník z pracovního semináře Výzkumného centra pro dějiny vědy konaného 10. prosince 2002, edd. Zdeněk Beneš – Bohumil Jiroušek – Antonín Kostlán, Praha 2004, s. 19–21, zvláště s. 20.

4 Naděžda MORÁVKOVÁ, *František Graus a československá poválečná historiografie,* Praha 2013; *František Graus – člověk a historik,* passim.

5 František GRAUS, *Světové dějiny a úkoly československé historiografie,* ČsČH 13, 1965, s. 521–528 (navazující diskuse, do níž zasáhli Pavel Oliva, Jaroslav Marek, Josef Macůrek a Ladislav Ulčák, probíhala na stránkách ČsČH 14, 1966, s. 66–69, 214–222, 548–554, 699–702); TÝŽ, *Historie – úkol, nebo mýtus?,* Kulturní tvorba 5, 1967, č. 28, s. 1, 3 (přetištěno in: František

Ve stejném duchu se nese i Grausův vstupní esej k *Naší živé i mrtvé minulosti*, dokončený 20. března 1967 a neprodleně poskytnutý jako inspirativní podklad dalším členům autorského týmu.[6] Výrobní lhůty bývaly v oněch časech nekonečně dlouhé, takže si polovina přispěvatelů vyzkoušela ozvučnost svých tezí počátkem března 1968 v rámci semináře lektorů Socialistické akademie na Živohošti.[7] Kniha samotná se dostala do obchodní sítě až na počátku roku 1969, konkrétně ve čtvrtek 9. ledna.[8] Dějiny mezitím učinily několik pověstných přemetů, jež mnohé z publikovaných názorů potvrdily, zpochybnily i vyvrátily. Jedna z prvních významnějších recenzí vyšla v *Lidové demokracii* 16. dubna 1969,[9] takřka příznačně den před zvolením Gustáva Husáka prvním tajemníkem Ústředního výboru Komunistické strany Československa.[10] V tiráži knížky, vydané nakladatelstvím *Svoboda* a zařazené do prestižní ediční řady *Otázky dějin*,[11] se však téměř symbolicky skví datum 1968, skutečný rok výroby. K distribuci došlo s určitou prodlevou. Naštěstí ještě včas. Tolik základní údaje.

Slavnou „zelenou knížku" jsem přečetl vcelku a souvisle třikrát. Poprvé jako student prvního ročníku Filozofické fakulty Univerzity Karlovy na konci roku 1969. V Praze publikace rychle zmizela (náklad 2500 výtisků byl na dobové poměry velmi nízký), a tak mi ji půjčila spolužačka Renata Jakešová (nyní Ferklová). Jména některých autorů jsem znal díky jiné „nazelenalé" publikaci z nakladatelství

Graus – člověk a historik, s. 207–215). Blíže k tomu Zdeněk BENEŠ, *Minulost živá i mrtvá,* in: František Graus – člověk a historik, s. 119–129.

6 *Naše živá i mrtvá minulost. 8 esejí o českých dějinách,* ed. František Graus, Praha 1968, s. 209.

7 František GRAUS, *Obecný přehled českých dějin – úvod do diskuse,* in: Lid, národ, stát v našich dějinách (Sborník materiálů z celostátního semináře, konaného ve dnech 7.–8. března 1968 na Živohošti), ed. Jan Pelán, Praha 1968, s. 5–11; Zdeněk [sic!] TŘEŠTÍK, *Lid, stát a národ v nejstarším období našich dějin,* ibidem, s. 12–20; Josef PETRÁŇ, *Lid a národ v době pobělohorské,* ibidem, s. 27–34 (přetištěno in: Josef Petráň, České dějiny ve znamení kultury /Výbor studií/, edd. Jaroslav Pánek – Petr Vorel, Pardubice 2010, s. 196–203); Jiří KOŘALKA, *Historie českého politického vývoje 19. století,* ibidem, s. 40–48.

8 Viz Nové knihy 8. 1. 1969, č. 1–2 (za obstarání údaje a fotokopii děkuji příteli Petru Šámalovi). První mně známou recenzi (vlastně anotaci) publikoval Grausův kolega z Historického ústavu ČSAV Josef Janáček. Viz Jčk, *Naše živá i mrtvá minulost,* Doba 1, 6. 3. 1969, s. 15 (za obstarání textu děkuji kolegovi Janu Hrdinovi).

9 Jiří VITULA, *Naše živá i mrtvá minulost,* Lidová demokracie 25, 16. 4. 1969, č. 89, s. 3.

10 Milan MACHÁČEK, *Gustáv Husák,* Praha 2017, s. 412–418.

11 Předsedou ediční rady *Otázek dějin* byl František Graus, v jehož gesci tak vyšly české překlady stěžejních metodologických pojednání západních historiků. Viz Marc BLOCH, *Obrana historie aneb Historik a jeho řemeslo,* Praha 1967; Edward Hallett CARR, *Co je historie?,* Praha 1967. V důsledku zpoždění v nakladatelských plánech pak též Henry Stuart HUGHES, *Historie jako umění a věda,* Praha 1970.

Svoboda už před maturitou[12] a texty Františka Šmahela mi zpříjemňovaly dlouhé prázdniny před vstupem na vysokou školu.[13] Podruhé jsem *Naši živou i mrtvou minulost* přelouskal v létě 1972, potřetí až na podzim 2017, abych si po letech učinil nový obrázek a byl, jak se říká, „in". Kupodivu se z mého pohledu mnoho nezměnilo, vlastně vůbec nic. To, co se mi líbilo před téměř padesáti léty, se mi líbí nadále, s čím jsem tehdy nesouhlasil, mě irituje ještě dnes. Je to zvláštní, protože staré gnómické rčení tvrdí, že jen hlupák nemění své názory. Někdy ale člověk bývá na své hlupství oprávněně pyšný.

Cíl kritické, bilanční a zároveň programové knížky je navzdory uplynulému půlstoletí zřejmý. V intencích Františka Grause hodlala rozrušit tradiční schémata, zatěžující vnímání české minulosti, tedy zpochybnit kanonický obraz českých dějin, vytvořený v 19. století a v základních rysech, byť s dílčími posuny, převzatý stalinisticky i národovecky orientovanými marxisty po roce 1948. Splnit vytčený úkol nebylo možné bez revize dosavadních východisek a bez kritického rozboru významových proměn klíčových pojmů *stát – národ – lid*, na nichž spočívaly koncepce (netoliko české) historiografie 19. a první poloviny 20. věku.[14] Právě tady se otvíral prostor pro uplatnění moderních (i módních) strukturalistických podnětů, včetně metody sémantické analýzy.[15] Publikace však sledovala i další

12 *Kapitoly z českých dějin 1. Texty prvního semestru 41. rozhlasové university, vysílané od února do června 1968,* ed. Jarmila Lakosilová, Praha 1968.

13 František ŠMAHEL, *Jeroným Pražský. Život revolučního intelektuála,* Praha 1966; TÝŽ, *Polipanští konvertité,* Dějiny a současnost 9, 1967, č. 1, s. 8–10; TÝŽ, *Od svobody slova božího k toleranci z nutnosti,* Dějiny a současnost 10, 1968, č. 6, s. 5–9; TÝŽ, *Svár víry a „jazyka" v husitských Čechách,* Dějiny a současnost 10, 1968, č. 8, s. 1–3; TÝŽ, *Počátky studentské nonkonformity,* Dějiny a současnost 11, 1969, č. 4, s. 32–37; TÝŽ, *Hranice pravdy,* Mladá fronta 25, 5. 7. 1969, č. 156, příloha 52 víkendů s MF, s. 8; 12. 7. 1969, č. 162, příloha 52 víkendů s MF, s. 8. Viz k tomu i interview *O dějinách se má nejen číst, ale i přemýšlet… S PhDr. Františkem Šmahelem. CSc., nad jeho knihou „Hranice pravdy",* Mladá fronta 25, 5. 7. 1969, č. 156, příloha 52 víkendů s MF, s. 1.

14 Tento požadavek vznesl v předstihu F. GRAUS, *Světové dějiny a úkoly československé historiografie,* s. 523.

15 I když většina českých historiků pohlížela (a stále pohlíží) na teoretickou a metodologickou problematiku s nedůvěrou, přece jen strukturalistické postupy a výzkum významových posunů centrálních pojmů nalezly uplatnění již v českém meziválečném dějepisectví, a to zejména zásluhou Františka Kutnara a Jana Slavíka. Na konci šedesátých let na nosné trendy v západní historiografii, zejména na strukturalismus, soustavně upozorňoval Jaroslav MAREK, *Strukturalismus pro historiky I. Prolegomena,* Dějiny a současnost 11, 1969, č. 6, s. 18–21; *Strukturalismus pro historiky II. Claude Lévi-Strauss,* Dějiny a současnost 11, 1969, č. 7, s. 16–19; *Strukturalismus pro historiky III. Michel Foucault,* Dějiny a současnost 11, 1969, č. 8, s. 13–15 (přetištěno s nově zařazeným poznámkovým aparátem pod souhrnným názvem Strukturalismus pro historiky, in: Mistra dělá zkratka. Studie a eseje Jaroslava Marka, edd. Tomáš Borovský – Jan Dvořák – Milan Řepa, Brno – Praha 2016, s. 349–369). Ve stejné době vznikl Mackův zásadní příspěvek o historické sémantice,

záměry. Seznamovala kulturní veřejnost s výsledky, k nimž vědecké bádání dospělo do poloviny šedesátých let a jež se namnoze rozcházely s běžnými učebnicovými i popularizačními výklady. A v neposlední řadě hleděla též do budoucnosti. Snažila se české historiografii a českým historikům, nespokojeným s viditelným poklesem zájmu o minulost, nabídnout nárys nového konceptu dějin i novou perspektivu. Tu spojovala s emancipací oboru, tj. v jeho osvobození z dusivého tlaku politické moci. Z většiny textů tryská i po padesáti letech naděje, že se historická věda bude vbrzku vyvíjet nezávisle a svobodně. Ve zpětném zrcadle se toto konstatování jeví jako protimluv, neboť většina autorů se pohybovala v hranicích marxismu, byť opustila jeho dogmatickou variantu a chápala jej jako otevřený systém.[16]

Nedivme se jejich ukotvení a iluzím. S výjimkou Bedřicha Loewensteina byli všichni členy Komunistické strany Československa. Takový poměr (vlastně nepoměr) mezi straníky a bezpartijními byl tehdy na společenskovědních pracovištích obvyklý. Pro srovnání uvádím, že na katedře československých dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy vyučoval roku 1968 rovněž jediný nekomunista – František Kutnar.[17] Autory „zelené knížky" spojovalo kromě politické příslušnosti i generační pouto. Většinou se narodili mezi léty 1929–1934, poněkud starší byli pouze František Graus a Věra Olivová (1926–2015). Pomineme-li tuto dvojici, činil průměrný věk přispěvatelů 35–36 let, což bylo svým způsobem optimální. Historik v této fázi zpravidla prožívá první vědecký vrchol. Mívá již dostatek badatelských zkušeností a zároveň ještě není okoralý, takže se nebojí s patřičnou vehemencí formulovat a prosazovat neotřelé poznatky, názory i nápady. A ještě jedna okolnost stojí za zmínku. Všichni autoři působili v pražských institucích, ať již na Filozofické fakultě, či v Historickém ústavu ČSAV, duchovní otec knihy dokonce na obou pracovištích. Tím se vysvětluje personální složení kolektivu, i když lze litovat, že stranou zůstali generačně spříznění brněnští

rozmetaný roku 1970 a publikovaný až s dvacetiletým zpožděním. Viz Josef MACEK, *Historická sémantika,* ČČH 89, 1991, s. 1–30.

16 V podstatě to potvrzuje V. OLIVOVÁ, *Spolupráce s Františkem Grausem,* s. 20. Shodné konstatování v zajímavé recenzi, kterou v New Yorku zveřejnil někdejší Pekařův posluchač Karel [VI.] SCHWARZENBERG, *Naše živá i mrtvá minulost,* Proměny 4, 1969, č. 6, s. 94–95. Recenzent uvedenou skutečnost ocenil, protože „socialismus" autorům prospěl. „On je naučil jít pokaždé za tím, jaké třídě nějaký dějinný činitel náležel – a zkoumat, jaký hmatatelný zájem při politickém dění přicházel v úvahu." Ibidem, s. 95.

17 Blíže Josef PETRÁŇ – Eduard MAUR, *František Kutnar a Univerzita Karlova,* in: Podíl Františka Kutnara a agrárního dějepisectví na formování obrazu české minulosti (Z Českého ráje a Podkrkonoší. Supplementum 4), Semily 1998, s. 147–159, zvláště s. 151–155.

historikové Josef Válka, Jaroslav Mezník a Jaroslav Marek, jejichž přínos do rušného dobového diskursu byl neoddiskutovatelný.

Paradoxně nejdůsledněji se na stránkách publikace rozešel s marxismem František Graus, který jej po únoru 1948 energicky a s využitím mocenských nástrojů prosazoval jako jediný závazný vědecký směr. Nemíním zde rekapitulovat genezi Grausova vztahu k marxismu a komunistickému režimu, což podrobně a lépe učinili jiní.[18] Spokojím se jen s lapidární poznámkou. Nebyla to náhoda. Graus byl, obrazně řečeno, moderní Ahasver, neustále putující za ideálem, jehož naplnění by jedinci i celé společnosti zaručilo šťastný život a který opakovaně hledal ve velkých ideologiích.[19] Šedesátá léta však velkými ideologiemi otřásla, zpochybnila platnost historických argumentů, jimiž podpíraly svou legitimitu, ba zproblematizovala samotný pojem pravdy i možnost jejího objektivního poznání. Asi nejpůsobivěji tehdy vyjádřil nejednoznačnost vnímání reality slavný film režiséra Michelangela Antonioniho *Blow-Up* (*Zvětšenina*), natočený roku 1966 a uvedený do československých kin na podzim 1968.

I vědomí limitů lidského poznání tak přispělo k pověstné *krizi historie*. Mezinárodní diskuse o tomto tématu, ač v západním prostředí nebyla motivována selháním marxismu, Grause zaujala hlavně proto, že se dotýkala znepokojivých otázek, které si kladl a kterými se zabýval v úvodní stati. Pozorná četba textu, jehož pojmenování propůjčilo název celé publikaci, přináší jedno velké překvapení. I když autor ostře kritizoval utopické koncepty, sociální inženýrství a zejména dějepisectví padesátých let, pojmy *marxismus*, *socialismus* a *komunismus* tu, pokud se nemýlím, vůbec nenajdeme, možná i s ohledem na cenzurní dohled. Stejně tak chybí sebemenší náznak konkrétně zaměřené sebekritiky. Jakoby se Graus důsledně odstřihl od své minulosti, a tím od podstatné části svého života i práce, a znovu nedočkavě spěchal spoluvytvářet nové, zatím spíše jen tušené paradigma, které by mu poskytlo opětovnou víru v lidstvo, vědu i sebe samého. Nepřímo tak potvrdil postřeh svého generačního souputníka Thomase S. Kuhna, podle něhož se

18 Karel HRUBÝ, *První desetiletí Československého časopisu historického (1953–1962),* ČČH 97, 1999, s. 780–802, zvláště s. 796; TÝŽ, *Zkušenost omylu. Nesnadná cesta profesora Františka Grause z ideologického zajetí,* Soudobé dějiny 11, 2004, s. 61–82 (zde na s. 76–78 analýza příspěvku v *Naší živé i mrtvé minulosti*).

19 Grausova náchylnost k velkým ideologiím vyplývá i z jeho životopisu, který podala N. MORÁVKOVÁ, *František Graus*, s. 17–43. Obdobně Zdeněk ŠILHÁNEK, *František Graus: Osobnost poznamenaná dobou?* in: Historikem ve dvacátém století I. František Graus. Sborník textů ze studentského kolokvia, Plzeň 2009, s. 17–20, zde s. 18.

změny vědeckého paradigmatu neuskutečňují krok za krokem, nýbrž naráz. Jinak nenastanou.[20]

Snad i proto jsou Grausova stanoviska tak kategorická. Rozcházel se totiž nejen s marxistickým chápáním dějin, nýbrž s celou českou historiografií, jak se formovala od časů národního obrození. Osvobozující řez vedl hluboko, tak aby bolel. Zvláště důrazně se autor distancoval od Františka Palackého, zakladatele moderního českého dějepisectví. Podle Grausova mínění nebylo nadále myslitelné budovat prestiž historiků a historiografie prostřednictvím oprášených a přežilých konceptů, neodpovídajících na aktuální výzvy přítomnosti a nepředjímajících budoucnost. Nezbývá tudíž nic jiného než znovu definovat úlohu historiografie a oprostit se od zátěže apriorismů, s nimiž vědecké společenství i široká veřejnost k dějinám přistupují. V praxi to znamená odmítnout chápání lineárního vzestupného vývoje společnosti, jednoduše řečeno naivní představu *pokroku*,[21] opustit „sterilní" obrozensko(romanticko)-marxistický koncept českých dějin, jejichž osu tvoří historie českého národa chápaného v kulturně-etnickém výměru,[22] zříci se účelově vybíraných a politicky zneužívaných tradic (dějiny ve skutečnosti „dědíme jako celek vznešený i hrůzný" a všichni jsme „současně potomci i předkové, ať se nám to líbí, či nikoliv"),[23] překonat izolacionismus a začlenit české dějiny do evropského a světového kontextu.[24] Bez splnění těchto postulátů česká historiografie neobstojí v rychle se propojujícím světě a v krystalizující *světové kultuře*,[25] dnes bychom asi řekli v procesu globalizace. Ta má i svou děsivou „orwellovskou" komponentu, „zrůdný ideál technizace společnosti, kde normalizovaní jedinci jako součástky stroje jsou manipulováni inženýry lidských duší […]".[26] I na slavný román *1984* Graus v jedné ze svých tehdejších prací odkazuje.[27]

---

20 Thomas S. KUHN, *Struktura vědeckých revolucí,* Praha 1997, s. 150. Grausův rozchod s marxismem a komunismem byl natolik důkladný, že o jeho někdejší názorové orientaci nic nevěděli jeho spolupracovníci a studenti v Německu i ve Švýcarsku, kde soustavně působil od podzimu 1969. Viz Martin NODL, *Živá a mrtvá minulost Františka Grause,* in: František Graus, Živá minulost. Středověké tradice a představy o středověku, Praha 2017, s. 408–417, zvláště s. 410.

21 F. GRAUS, *Naše živá i mrtvá minulost,* s. 16.

22 Ibidem, s. 17–19.

23 Ibidem, s. 10.

24 Ibidem, s. 20–22, 25.

25 Ibidem, s. 23–24.

26 Ibidem, s. 24.

27 František GRAUS, *Současná krize našeho historického vědomí,* ČsČH 16, 1968, s. 485–504, zde s. 502, pozn. 37. Úvahu o této stati zveřejnil Jaroslav MAREK [recenze], Časopis Matice moravské (ČMM) 88, 1969, s. 299–302.

Grausův příspěvek v mnoha ohledech vyzníval vizionářsky a tento náboj v něm cítíme ještě po desetiletích. Předešel totiž svůj čas. Nadějný vývoj se počátkem roku 1969 nadlouho zastavil a česká historiografie i česká společnost se s autorovými výzvami musely vyrovnávat až po listopadu 1989, ovšem už bez jeho účasti. Nový začátek, o který v letech 1965 – 1968 usiloval, nemohl Graus uskutečnit v normalizovaném Československu. Jeho rozchod s minulostí, výsledek upřímné vnitřní katarze, byl definitivní.[28]

V souvislosti s úvodní statí zbývá zodpovědět otázku, do jaké míry se v ní už hlásí *postmoderna*, o které u nás v letech 1967–1969 asi nikdo neměl tušení. Při povrchním čtení hlavních tezí zdánlivě nikoliv. Leč přesto je zde přítomna. Úzce s ní souvisí již pojmy *krize historie* a *krize historického vědomí*, které Graus vnesl do české diskuse a s nimiž programově operoval.[29] Ačkoliv sám vědeckost historiografie, na rozdíl od roduvěrných postmodernistů, nezpochybňoval, problematizování ikonických postav, kanonických textů a kanonických řad, na nichž spočívá historická paměť, nedůvěra ke klíčovým pojmům (zejména ke slovu *národ*) i dekonstruktivní postupy, jež uplatnil v řadě studií z konce šedesátých let a poté v knize *Lebendige Vergangenheit*, vypovídají o dílčím souznění s krystalizující postmodernou.[30]

Byl to také Graus, který se jako první český historik odvolával již v létě 1968 na zásadní pojednání *The Burden of History* z pera amerického učence Haydena Whitea,[31] obdivovatele strukturalismu a jednoho z protagonistů postmoderního myšlení v historické vědě.[32] Oba muže trápila *krize historie*, oba z ní hledali východisko a oba

28 Na tomto místě se přímo nabízí paralela s jiným slavným exulantem Milanem Kunderou, který po rozchodu s komunistickou utopií zavrhl bez rozdílu všechny velké ideologie, neboť devastují lidské vztahy i přirozený svět. Viz Milan KUNDERA, *Nesnesitelná lehkost bytí,* Toronto 1985.

29 František GRAUS, *Minulost – úkol, nebo mýtus?*, s. 1, 3; TÝŽ, *Současná krize,* s. 485–504. Polemicky k první stati Josef HANZAL, *Nacionalismus a historická kontinuita,* Literární noviny 16, 1967, č. 32, s. 3.

30 František GRAUS, *Kněžna Libuše – od postavy báje k národnímu symbolu,* ČsČH 17, 1969, s. 817–844; TÝŽ, *Die Herrschersagen des Mittelalters als Geschitsquelle,* Archiv für Kulturgeschichte 51, 1969, s. 65–93; TÝŽ, *Lebendige Vergangenheit. Überlieferung im Mittelalter und in den Vorstellungen vom Mittelalter,* Köln – Wien 1975.

31 Hayden WHITE, *The Burden of History,* History and Theory 5, 1966, s. 111–134 (český překlad *Břemeno historie*, in: Hayden White, Tropika diskursu. Kulturně kritické eseje, Praha 2010, s. 39–67). Blíže Petr ČORNEJ, *White nezměnil dějiny, ale pohled na ně (Doslov),* in: H. White, Metahistorie. Historická imaginace v Evropě devatenáctého století, Brno 2011, s. 575–600, zvláště s. 576–581 (přetištěno in: Petr Čornej, Historici, historiografie a dějepis. Studie, črty, eseje, Praha 2016, s. 440–463).

32 F. GRAUS, *Současná krize,* s. 486 (poznámka 2), 493 (poznámka 21).

přitom věřili humanistickým ideálům. To vše říkám s vědomím, že se Graus v exilu poměrně záhy odpoutal od strukturalismu i od koketování s postmodernou a zakotvil v bezpečí empirie a srovnávacích analýz.[33] Jeho vědecký příběh nicméně dokládá oprávněnost teze vyslovené na počátku mého zamyšlení. Česká věda i české umění zjevně tvořily organickou složku euroatlantické duchovní atmosféry druhé poloviny šedesátých let. Ostatně až s časovým odstupem jsme zjistili, že se tehdy zrodil i první český postmoderní román, Páralovi *Milenci a vrazi*, s téměř padesátiletým předstihem prorocky anticipující rozsáhlou migrační krizi.[34]

Ačkoliv i eseje dalších autorů vyrostly z touhy předložit nové a odvážné zpracování zadaného tématu, nejednou postrádají Grausovu vzrušenou údernost, tryskající z bytostné vnitřní potřeby. Úvodní stať jim posloužila spíš jako instrukce, v jejímž rámci se soustředili na analýzu pojmů *národ*, *stát* a *lid*. Platí to zejména o Dušanu Třeštíkovi (1933–2007),[35] který víceméně resumoval badatelské výsledky svých knih o Kosmově kronice.[36] V polemice s romantickými a romantizujícími výklady ozřejmil kořeny představ o mytickém zlatém věku i o genezi národů a států, zrozených v období raného středověku. Toto vysvětlení bylo z hlediska předpokládaných adresátů důležité, neboť je upozorňovalo, že stát není identický s národem a že ne každý národ dospěje k organizovanému životu ve státní formě. Na druhé straně vzbuzovala již při prvním čtení mé pochybnosti Třeštíkova identifikace středověkého českého národa s takzvaným politickým národem, tj. „malou skupinou lidí", obklopující příslušníky vládnoucí dynastie a čítající maximálně několik tisíc osob.[37] Ačkoliv byl rozchod s kulturně-etnickou definicí národa jednou z ústředních tezí *Naší živé i mrtvé minulosti*, zužování národa pouze na vrstvy disponující politickými právy se mi jevilo problematické i z čistě logických důvodů. Český národ by pak, striktně vzato, existoval až od počátku 20. století, kdy bylo prosazeno všeobecné hlasovací právo, a to by ještě do něj nepatřily osoby mladší 24 let a ženy.[38] Definovat národ především na základě politických

33 F. ŠMAHEL, *František Graus (14. 12. 1921 – 1. 5. 5. 1989),* Mediaevalia Historica Bohemica 1, 1991, s. 515–518, zvláště s. 517.

34 Vladimír PÁRAL, *Milenci a vrazi. Magazín ukájení před rokem 2000,* Praha 1969 (dílo vznikalo v letech 1966–1968).

35 Dušan TŘEŠTÍK, *Věk zlatý a železný,* in: Naše živá a mrtvá minulost, s. 26–43.

36 Dušan TŘEŠTÍK, *Kosmas,* Praha 1966; TÝŽ, *Kosmova kronika. Studie k počátkům českého dějepisectví a politického myšlení,* Praha 1968.

37 Dušan TŘEŠTÍK, *Věk zlatý a železný,* s. 40.

38 V naznačeném směru autor skutečně své úvahy rozvíjí. „Tito lidé," říká Třeštík o zdrcující většině obyvatel raně středověkého českého státu, „nebyli národem, stali se jím až jejich potomci, naši pradědové v 19. století, v bojích o sociální, politickou a národnostní spravedlnost." Ibidem, s. 42.

(respektive občanských) práv není v oblastech východně od Rýna zrovna schůdná cesta, na což v diskusích vedených na konci šedesátých let upozorňovali na půdě Historického klubu a Socialistické akademie historikové o jednu až dvě generace starší než Třeštík.

Dostávám se k příspěvku, který mě už při prvním čtení okouzlil a který natrvalo předurčil můj pohled na husitskou epochu. Bořil totiž oficiální marxisticko-stalinistickou koncepci, které jsem, zasažen četbou Aloise Jiráska, nevěřil ani v letech dětství, natož v citlivém čase dospívání. Pojednání Františka Šmahela (* 1934) *Vzdálená minulost husitství*, naplňující i nespornou literární úrovní náročný žánr eseje, jsem proto doslova hltal.[39] Dokonce mi nevadilo, že v něm nechybí víra v objektivní poznání minulosti a v dějinný pokrok, ačkoliv z podstaty jsem (a vždy jsem byl) dějinný i životní pesimista. Ba nevadilo mi ani, že autor užívá marxistickou argumentaci, jakkoliv vedenou ze zřetelně revizionistických pozic. Zpětně si uvědomme, že psal v roce 1967, kdy uvnitř komunistické strany probíhaly ostré politické a ideové střety, aniž bylo zřejmé, který mocenský blok se prosadí. Jistá opatrnost při revizi, ba vyvracení marxisticky dogmatických názorů na husitství byla proto na místě, nehledě na dvě snadno přehlédnutelné, leč důležité okolnosti. Šmahel neadresně, leč zcela jasně polemizoval se svými nadřízenými, tehdejším ředitelem Historického ústavu ČSAV Josefem Mackem i s Františkem Grausem, jehož velkorysostí si však mohl být naštěstí jist. A aby nebylo mýlky. K marxismu jako otevřenému systému se tehdy autor eseje hlásil, byť jeho meze očividně překračoval.

Antidogmatické pojetí husitství prozrazuje již název stati. Šmahel v něm odmítl aktualizaci i politizaci husitského období s vědomím, že v průběhu 19. a 20. století napáchaly více škod než užitku a ztížily možnost jeho bezpředsudečného, leč přesto vzrušujícího poznávání. Konečně dozrál čas, abychom k husitství přistupovali bez pověr a iluzí.[40] V roce 1967 to již bylo víceméně možné. Jeden důkaz za všechny. Autor se programově zřekl termínu *husitské revoluční hnutí*, který v roce 1950 jako marxisticky obligatorní zavedli Macek s Grausem, a vrátil se k pojmu *husitská revoluce*, běžně užívanému v meziválečném období.[41] Protidogmatický ráz měly též další Šmahelovy názory: rozchod s míněním o městské a venkovské chudině jakožto

39 F. ŠMAHEL, *Vzdálená minulost husitství,* in: Naše živá a mrtvá minulost, s. 44–71.

40 Ibidem, s. 45–46.

41 „Mluvím-li stále o husitské revoluci, plyne z toho, že souhrnu jevů tvořících vlastní jádro husitství přisuzuji kvality revoluce, a nikoli pouhého revolučního hnutí." Ibidem, s. 58. Šíře k tomuto problému Petr ČORNEJ, *Husitská revoluce: nástin proměny pojmu v českém historickém myšlení a v dějinné paměti* (v tisku).

nejpokrokovější složce husitského spektra, přehodnocení významu kompaktát a rehabilitace Petra Chelčického jako vynikajícího, byť pacifistického myslitele.[42] Neméně důležité bylo, že třiatřicetiletý historik z pozic znalce kulturních dějin prosazoval široké časové vymezení husitské epochy, ohraničené na jedné straně Husovým vystoupením v Betlémě (1402) a na straně druhé smrtí „husitského" krále Jiřího (1471).[43] Tím se do husitského věku znovu začleňovalo poděbradské období (marxisty padesátých let vnímané jako první krok k opětovnému upevnění feudalismu), tedy periodizace, jíž se dějiny umění a dějiny literatury nikdy nevzdaly.[44] Mohl bych pochopitelně u této koncepční eseje prodlévat déle, nicméně se spokojím s malým povzdechnutím. Zůstal jsem jejímu programovému zaměření věrný po celý badatelský život, přestože se František Šmahel ubíral později trochu jiným směrem, než jsem si v koutku duše přál.

V případě Josefa Petráně (1930–2017) tonu v rozpacích. Nevěděl jsem si s jeho obsáhlým textem rady napoprvé a o mnoho moudřejší nejsem, při vší úctě a obdivu k svému učiteli, ani dnes. Petráň nepochybně splnil, jak vyvstává z názvu (*Lid a národ v pobělohorském labyrintu*),[45] svěřený úkol. Celou úvahu však poznamenala všudypřítomná tenze mezi novými přístupy i využitím starších nemarxistických podnětů na jedné straně a aplikací marxistických kritérií na straně druhé. Toto napětí se výrazně projevilo v terminologické rovině. Vedle tehdy ještě neobvyklých pojmů, jakým byl *manýrismus*, frekventovaný spíše v zahraniční produkci i v dějinách umění, tu nacházíme slova ze strukturalistického lexika, například *skladebnost*, prozrazující ohlas prací Josefa Ludvíka Fischera a Františka Kutnara,[46] i dobová obrazná pojmenování (*labyrint*), postihující dějinnou skutečnost mnohdy adekvátněji než odtažité teoretické definice. Vnímavému oku neuniknou ani postřehy o dobové *mentalitě*.

42 F. ŠMAHEL, *Vzdálená minulost,* s. 49–52, 60–61, 67.

43 Ibidem, s. 58–60, 68–69.

44 Více Petr ČORNEJ, *Poděbradská éra: pojmenování, výměr, problémy,* in: Marin Šandera – Zdeněk Beran a kol., Poděbradská éra v zemích České koruny, Praha 2016, s. 8–20.

45 *Naše živá i mrtvá minulost,* s. 72–106 (přetisk in: J. Petráň, České dějiny ve znamení kultury, s. 204–223).

46 Oba jmenovaní proslovili na jaře 1968 hlavní referáty na velké konferenci o strukturalismu, uspořádané v Brně. Viz Josef Ludvík FISCHER, *Skladebná filosofie, strukturalismus a dialektika,* Filosofický časopis 17, 1969, s. 13–27; František KUTNAR, *K otázce struktury historického faktu,* ibidem, s. 28–32 (autorovo chápání historického faktu a strukturní analýzy historické skutečnosti byly podstatně propracovanější než první strukturalistické náběhy přispěvatelů „zelené knížky"). Blíže Veronika STŘEDOVÁ, *František Kutnar a strukturalismus v interpretaci sociálních a hospodářských dějin,* Praha 2009.

Na rozdíl od francouzské školy Annales, jejíž podněty česká historiografie (i díky Grausovi, Šmahelovi, Válkovi či Markovi) rychle vstřebávala,[47] mluví Petráň (i někteří další autoři „zelené knížky") netoliko o mentalitě skupinové, nýbrž o mentalitě „osob i skupin".[48] Poněkud jinak je tomu s pojmem *krize*, vztaženým k charakteristice 17. století. Ačkoliv se toto označení v souvislosti se 17. věkem běžně objevovalo v tehdejší marxistické a nemarxistické vědecké literatuře,[49] přece jen marxistická historiografie slovo *krize* nadužívala, až se jeho vlastní smysl vytrácel. Někdy se zdá, jakoby celé české (ale i evropské a světové dějiny) nebyly ničím jiným než pásmem permanentních krizí. V jisté míře se z tohoto osidla nedokázala vymanit ani *Naše živá i mrtvá minulost*. Totéž se dá říci o pojmu *feudalismus*, jehož marxistického vymezení se Petráň držel,[50] i když dobový trend se vracel k termínům *středověk* a *raný novověk*. Především Grausovy texty jsou v tomto směru výmluvné.[51]

Ústřední pozornost nicméně autor věnoval pojmům *lid* a *národ*, přičemž *stát* zůstal symptomaticky v ústraní. Rozpaky domácí (nejen marxistické) historiografie ve vztahu k českému pobělohorskému státu, začleněnému do habsburské středoevropské monarchie, se nepodařilo ani vyjasnit, ani překonat. Kategorie *lidu* a *národa* pojal Petráň v zásadě marxisticky. *Lid*, tj. masu neprivilegovaného obyvatelstva, staví (shodně jako Třeštík) proti *politickému národu*, omezenému na příslušníky stavovské společnosti, hlásící se převážně k principu zemského patriotismu.[52] Nevzal tedy příliš v potaz, ač ji cituje, známou Komenského definici národa,[53] živou v kruzích české inteligence, leč podle Petráně výsostně ideologickou. *Lid* v Petráňově pojednání vystupuje jako anacionální entita bez širšího rozhledu, nicméně schopná

47 Martin NODL, *Otázky recepce francouzské historiografie v českém prostředí: totální dějiny, dlouhé trvání a mentality,* in: Francouzská inspirace pro společenské vědy v českých zemích (Cahiers du CEFRES n⁰ 29), Praha 2003, s. 95–132, zvláště s. 118–119, 128–130; Jaroslav MAREK – František ŠMAHEL, *Škola Annales v zrcadle českého dějepisectví,* ČČH 97, 1999, s. 1–18.

48 Josef PETRÁŇ, *Lid a národ v pobělohorském labyrintu,* s. 75.

49 Stačí nahlédnout do seznamu literatury v známé práci Miroslav HROCH – Josef PETRÁŇ, *17. století – krize feudální společnosti?* Praha 1976, s. 303–304.

50 J. PETRÁŇ, *Lid a národ,* s. 77–79.

51 Například František GRAUS, *Krize středověku a husitství,* ČsČH 17, 1969, s. 507–526; TÝŽ, *Das Spätmittelalter als Krisenzeit. Ein Literaturbericht als Zwischenbilanz,* Mediaevalia Bohemica. Supplementum 1 (1969). Zaregistroval to i Roman HORA, *František Graus,* in: Historikem ve dvacátém století I. František Graus, s. 29–32, zde s. 30.

52 J. PETRÁŇ, *Lid a národ,* s. 93.

53 Ibidem, s. 82.

pozoruhodné „kulturní tvořivosti."[54] Tyto teze autor později zopakoval ve svých knihách o selských povstáních,[55] ale také zde zastával skeptický náhled k národnímu cítění i k širšímu obzoru selských vrstev. V tom se lišil od Františka Kutnara.[56] Přitom oba muži minulost i současnost české vesnice znali více než důvěrně.

Miroslav Hroch (* 1932) nazval svou stať provokativně *Vlastenci bez národa*, aby tak podtrhl stěžejní podíl kulturní elity při konstituování moderního českého národa, tj. pospolitosti národně uvědomělých občanů.[57] V hutné zkratce tu představil výsledky svého objevného a na rozsáhlé pramenné základně koncipovaného výzkumu, který zasadil české národní obrození (pojímané jako sociální proces) do kontextu formování moderních evropských, zvláště „malých" národů.[58] Hrochovy názory, od druhé poloviny šedesátých let mnohokrát publikované, rozšiřované a zpřesňované, jsou obecně známé, ve své době však překvapily až scientistními metodami, jejichž přesvědčivost násobilo množství statistických údajů a srovnávacích tabulek, do eseje ovšem nezařazených. Autor především využil sociologických postupů, čímž se přihlásil k vědě v zemích sovětského bloku donedávna zavrhované, nicméně od poloviny šedesátých let právě proto neobyčejně atraktivní.[59] Zjevná je též inspirace strukturalismem a přímo instruktivně pak vyznívají aplikace srovnávací metody, umožňující dospět k (relativně) spolehlivým poznatkům. V případě Hrochova článku si neodpustím poznámku na okraj. Až do listopadu 2017 jsem se žil v přesvědčení, že můj přítel Vladimír Macura vybudoval koncept zrodu moderního českého národa inspirován Huizingovým spisem *Homo ludens*.[60] Jak jinak by ho napadlo interpretovat

54 Ibidem, s. 96–97. Toto pojetí autor paralelně a svým způsoben zřetelněji formuloval v polemice s Mirko Novákem, který slovo *lid* chápal v tradičním idealizovaném výměru a postavil jej do kontrastu se slovem *masy*. Viz Mirko NOVÁK, *Masy, lid, národ,* Literární noviny 16, 1967, č. 29, s. 3; Josef PETRÁŇ, *Lid-modla a lid dějin,* Literární noviny 16, 1967, č. 32, s. 3.

55 Josef PETRÁŇ, *Nevolnické povstání 1775. Prolegomena edice pramenů,* Praha 1973; TÝŽ, *Rebelie. Příběh jednoho týdne a dvou dní v březnu roku 1775,* Praha 1975.

56 František KUTNAR, *Komenského pojetí národa a jeho poměr k současným a pozdějším výměrům,* Acta Comeniana 19, 1960, s. 225–230; TÝŽ, *Obrozenské vlastenectví a nacionalismus. Příspěvek k národnímu a společenskému obsahu češství doby obrozenské,* Praha 2003, s. 42–49.

57 *Naše živá i mrtvá minulost,* s. 107–135.

58 Miroslav HROCH, *Die Vorkämpfer der nationalen Bewegung bei den kleinen Völkern Europas. Eine vergleichende Analyse zur gesellschaftlichen Schichtung der patriotischen Gruppen,* Praha 1968.

59 V této souvislosti připomínám některé tehdejší Šmahelovy práce. Viz například F. ŠMAHEL, *Pražské předrevoluční studentstvo v předrevolučním období 1399 – 1419. Statistickosociologická studie* (Rozpravy Československé akademie věd, Řada společenských věd 77, sešit 3), Praha 1967.

60 Vladimír MACURA, *Ideál, hra a mystifikace v české obrozenské kultuře,* Slavia 52, 1983, s. 35–43; TÝŽ, *Znamení zrodu. České obrození jako kulturní typ,* Praha 1983; Johan HUIZINGA, *Homo*

české obrození jako hru nepočetného kruhu inteligence, která stvořila kulturní a politický národ? Po letech musím své mínění korigovat. Princip *hry* se několikrát objevuje i v Hrochově stati,[61] kterou Macura prokazatelně četl a s jejímž autorem vedl nejeden dialog. Miroslav Hroch však nikdy úlohu *hry* v českém obrození neabsolutizoval v takové míře jako jeho o třináct let mladší kolega.

Při charakteristice eseje Jiřího Kořalky (1931 – 2015) *Národ bez státu*[62] se musím přiznat k další své nedostatečnosti. Při prvním i druhém čtení jsem její přínos nedocenil, zatímco nyní ji považuji za jeden z nejlepších a nejvyváženějších příspěvků celé knihy.[63] Důvod, proč jsem kvality textu nerozpoznal hned, shledávám v dějepisné výuce, která 19. století redukovala na průmyslovou revoluci a dějiny dělnického hnutí, zatímco jeho ostatní složky ostentativně pomíjela. Teprve v okamžiku, kdy jsem byl nucen do 19. věku sám badatelsky nahlédnout, se situace změnila a já začal vnímat vůni i barvy této pozoruhodné doby. Můj zájem pak prohloubily přátelské kontakty s lidmi, jimž se 19. století stalo vědeckým osudem, na předním místě také s Jiřím Kořalkou. Jeho stať prozrazuje člověka, který své téma brilantně ovládá a veden bezpečnou znalostí pramenů i porozuměním pro jednotlivé vrstvy složité reality nahlíží problematiku „zevnitř". To mu umožnilo vyvarovat se zjednodušujících pohledů a postihnout vybraná témata vyváženě a plasticky, ať již se dotýká vztahů mezi jednotlivými národy v podunajské monarchii (zvláště mezi Čechy a Němci), sílící protikladnosti státního a národního života, české snahy o dosažení politické svébytnosti, působení T. G. Masaryka, poměrů v socialistickém hnutí i dalších otázek.[64]

Do autorova zorného úhlu vstupují i problémy dlouho programově marginalizované, leč důležité (pozice české šlechty, prorakouský aktivismus, vztah k císaři). Také Kořalkovo pojetí národa se mi zdá citlivější než u jiných autorů, když kromě kulturně-etnického a politického aspektu zdůrazňuje jako rozhodující

---

ludens. O původu kultury ve hře, Praha 1971. O Huizingovi a jeho uvedené knize napsal Macura i obsáhlé heslo. Viz mc (= Vladimír MACURA), *Huizinga, Johan,* in: Průvodce po světové literární teorii, edd. Milan Zeman – Vladimír Macura, Praha 1988, s. 187–192. K Macurovým pracím obsáhle Pavel JANOUŠEK, *Ten, který byl. Vladimír Macura mezi literaturou, vědou a hrou. Úvod povahopisný,* Praha 2014, s. 217–235, 286.

61 M. HROCH, *Vlastenci bez národa,* s. 115, 129, 132.

62 *Naše živá i mrtvá minulost,* s. 136–157.

63 Shodný názor vyslovil již K. SCHWARZENBERG, *Naše živá i mrtvá minulost,* s. 95. S jeho recenzí jsem se seznámil, díky ochotě kolegy Jana Mervarta, jemuž zde velmi děkuji, až 29. ledna 2018, tedy dva měsíce po dokončení první verze této stati.

64 Jiří KOŘALKA, *Národ bez státu,* s. 144, 145, 150.

kritérium vědomou příslušnost individua k národnímu celku.[65] Blahodárně se tu projevil fakt, že se otázkou moderního národa soustavně zabýval.[66] V době vzniku knihy působily jistě atraktivně pasáže analyzující typické rysy české národní povahy,[67] současného historika však asi více upoutá teoretický základ, z něhož text vyrůstá (dnes již běžné vymezení „dlouhého" 19. století, uplatnění komparačního hlediska), i pro autora symptomatický akcent na vědecký přínos vlastní generace, tj. i sebe samého. Jeho stať názorně ilustruje, jak dalece se v porovnání s padesátými lety rozšířila paleta sledovaných témat a jak pronikavě se změnila badatelská optika i způsob interpretace.

Nejsem sám, kdo soudí, že se pojednání Bedřicha Loewensteina (1929–2017) o českém pravicovém radikalismu v období první světové války z množiny příspěvků tematicky vymyká.[68] Na příkladu Lva Borského, Viktora Dyka a Rudolfa Medka si všímá vyhraněného českého nacionalismu, ale tento proud stál po roce 1918 spíše na okraji a zaměření hlavní linie československé politiky neurčoval, ale kritizoval. Autor tento fenomén zpracoval nejspíš v souvislosti se svým zájmem o německý nacionalismus i o genezi nacismu a původní zadání příliš nerespektoval.

Politicky asi nejvýbušnější příspěvek sepsala pro publikaci Věra Olivová.[69] Také ho na radu Františka Grause musela přejmenovat. Původně zvolený název *Svoboda nad propastí* proti své vůli nahradila titulem *Svoboda mezi válkami*. K dílčím úpravám došlo i v textu.[70] Obavy z cenzury byly v neujasněných politických poměrech roku 1967 pořád značné.[71] Bez ohledu na tyto okolnosti i dobově podmíněnou terminologii (*buržoazně demokratický režim*) vyzněl esej jako pozitivní ocenění první Československé republiky v rovině politické, kulturní a částečně též sociální. Většinu jejích pamětníků, kteří tehdy tvořili přibližně polovinu české populace,[72] by četba stati jistě potěšila a chápali by ji jako součást snah o spravedlivější zhodnocení významu meziválečného státu. Pozornost, kterou období první republiky po roce

65 Ibidem, s. 138.
66 Jiří KOŘALKA, *Co je národ?*, Praha 1969.
67 J. KOŘALKA, *Národ bez státu,* s. 154.
68 Bedřich LOEWENSTEIN, *Český pravicový radikalismus a první světová válka,* in: Naše živá a mrtvá minulost, s. 158–184.
69 Věra OLIVOVÁ *Svoboda mezi válkami,* ibidem, s. 185–209.
70 V. OLIVOVÁ, *Spolupráce s Františkem Grausem,* s. 20.
71 Michal WÖGERBAUER – Petr PÍŠA – Petr ŠÁMAL – Pavel JANÁČEK a kol., *V obecném zájmu. Cenzura a sociální regulace literatury v moderní české kultuře 1749–2014. Svazek II (1938–2014),* Praha 2015, s. 1148–1154.
72 Ludmila FIALOVÁ – Pavla HORSKÁ – Milan KUČERA – Eduard MAUR – Jiří MUSIL – Milan STLOUKAL, *Dějiny obyvatelstva českých zemí,* Praha 1996, s. 399.

1965 v kulturní veřejnosti vzbuzovalo, byla impozantní. Například v pravidelné rubrice *O kom se mluví?*, která vycházela v měsíčníku *My*, zaměřeném na generaci dvacetiletých, se v žebříčku deseti nejfrekventovanějších osobností objevují během roku 1967 pravidelně umělecké (či s uměním spjaté) veličiny meziválečného období (Karel Čapek 12, Vítězslav Nezval 10, Franz Kafka 8, F. X. Šalda 5, E. F. Burian 3, Karel Teige a František Halas 2 umístění), v samotném závěru pak i politik T. G. Masaryk, jehož čas přišel v následujícím ročníku.[73] Toto zjištění jen potvrzuje kulturní tendence dotčené v úvodu mého článku.

Podle Věry Olivové spočívala první republika na třech nosných pilířích. Prvním byl buržoazně demokratický politický systém, druhým spojenecké sepětí se západní Evropou, především s Francií, a třetím zakotvení v středoevropském prostoru prostřednictvím Malé dohody. Stabilita a úspěšnost mladého státu, jehož jádrem byly historické země Koruny české, závisela na rozložení mezinárodních sil. Jakmile došlo k narušení rovnovážného stavu a k oslabení versailleského systému, zůstalo Československo osamoceno a nikdo (tedy ani Sovětský svaz, jak čteme mezi řádky) mu nepřišel na pomoc. Na konferenci, konané u příležitosti 50. výročí republiky, to již autorka řekla naplno. Stručnost stati nepochybně přispěla, navzdory dodatečným úpravám, k vyostření hlavních tezí, přece jen utlumeným v rozsáhlejších syntetických pracích, v nichž tehdy Olivová zužitkovala své dlouhodobé výzkumy.[74]

Rekapitulací osmi esejů se bohatství knihy nevyčerpává. Protože nechci příspěvek protahovat, zastavím se pouze u jednoho aspektu. V rámci jednotlivých statí zaznívají jen neadresné kritiky, které dnešní čtenář snadno přehlédne. I tak je zajímavé vědět, proti komu směřují. Vesměs se týkají tehdejších aktuálních vědeckých sporů. Dušan Třeštík polemizoval s Vladimírem Karbusickým a Oldřichem Králíkem, František Šmahel samozřejmě s Josefem Mackem i s Františkem Grausem, ale také s Robertem Kalivodou, Josef Petráň s Mirko Novákem a s Josefem Polišenským a v tomto výčtu bych mohl pokračovat.[75]

Podstatně obtížnější je hodnotit význam a místo „zelené knížky" v české historiografii. V případě vydání na podzim roku 1967, kdy byla dokončena, by zcela jistě vyvolala senzaci. Zasáhla však až do situace, kterou podstatně změnilo Pražské jaro 1968, srpnová intervence a Palachova oběť v lednu 1969. To, co vypadalo v roce

73 *My 67*, ročník 4, 1967, č. 1, s. 38; č. 2, s. 29; č. 3, s. 35; č. 4, s. 40; č. 5, s. 21; č. 6, s. 35; č. 7, s. 33; č. 8, s. 26; č. 9, s. 20; č. 10, s. 27; č. 11, s. 21; č. 12, s. 34.

74 Věra OLIVOVÁ – Robert KVAČEK, *Dějiny Československa od roku 1918 do roku 1945 (Učebnice pro pedagogické fakulty – IV. díl)*; Věra OLIVOVÁ, *Československo v rozrušené Evropě,* Praha 1968.

75 D. TŘEŠTÍK, *Věk zlatý a železný,* s. 29; F. ŠMAHEL, *Vzdálená minulost husitství,* s. 58; J. PETRÁŇ, *Lid a národ,* s. 88, 95–100.

1967 odvážně, působilo po pádu cenzury krotce a opatrnicky. Apel na opuštění kulturně-etnického chápání národa, jedna z ústředních tezí publikace, se pak ve vzrušených letech 1968 a 1969 zcela míjel se vzepětím národního cítění, ať již probuzeného rozkvetlými nadějemi, nebo reagujícího na vojenskou okupaci a první kroky zatím nesmělé normalizace.[76] Snad každý, kdo prožil ráno 21. srpna, kdo kráčel v tichém a důstojném průvodu za Palachovou rakví a kdo se zúčastnil v centru Prahy 28. března 1969 spontánních manifestací po vítězství československých hokejistů nad Sovětským svazem, se považoval za organickou součást poníženého a deptaného národa. Zbyněk Hejda měl pravdu, když upozorňoval, že se v těchto horečnatých chvílích „historie znovu dočkala konjunktury" a že ve společnosti rezonovala „tatáž historická schémata" jako v druhé polovině 19. věku a po roce 1948, pouze jiným způsobem aktualizovaná a modifikovaná.[77] Mohu potvrdit, že zcela jinak na mě působil Vávrův film *Proti všem* (premiéra 1957) v první polovině šedesátých let a jinak při vysílání Československé televize na konci srpna 1968.

První recenzní ohlasy na publikaci ještě stihly poslední chvíle svobody slova, leč diskuse, která by byla tolik žádoucí, se rozběhla pouze v náznaku. Překvapilo mě, jak silně se shodují moje nynější postřehy s tehdejšími názory Josefa Války. Moravský historik na stránkách časopisu *Dějiny a současnost* publikaci samozřejmě přivítal, zastavil se však u tří závažných problémů.[78] Jedna z jeho výtek (dnes opět navýsost aktuální) směřovala proti „zbožnění" metody, jež není samospasitelná, neboť hledání a nalézání pravdy netkví pouze v metodě. Druhá oponovala zúženému výměru pojmu *národ*, který nelze vnímat jen jako „sociálně a politicky organizované a uvědomující se společenství", neboť v takovém případě by nezbývalo nic jiného než označit ostatní obyvatele za „ne-národ". Ostatně slovo *národ*, upozorňoval recenzent, v sobě implicitně obsahuje obyvatele určitého území či shodného jazyka. Za zjednodušenou a jednostrannou považoval Válka i kritiku Palackého a romantismu.[79] Sám za sebe mohu dodat, že mi zpětně vadí též jednoznačný odsudek mýtu, který pochopitelně není totožný s historickou pravdou, avšak tvoří součást dějinné skutečnosti a dodává člověku i určitému společenství jistotu tím, že ho udržuje v souřadnicích konkrétní civilizace.

Asi všechny, kdo *Naší živou i mrtvou minulostí* jen listovali, zarazila absence některých dějinných epoch. Chybí v ní například celý vrcholný středověk, tedy

76 Právě posílení národního vědomí proti násilí si od knížky sliboval J. VITULA v recenzi napsané pro deník Lidová demokracie 16. 4. 1969, s. 3.

77 Zbyněk HEJDA, *Tabu v české historiografii,* Tvář 1969, č. 4, s. 5–8, zde s. 5.

78 Josef VÁLKA, *Naše živá a mrtvá minulost,* Dějiny a současnost 11, 1969, č. 5, s. II–IV.

79 Ibidem, s. IV.

období od konce 11. do sklonku 14. století, včetně civilizačních a národnostních proměn 13. věku i vlády Karla IV. Nepřítomnost Otce vlasti lze vysvětlit osobní nechutí, kterou k němu Graus choval a jíž dal svého času průchod v prvním svazku *Přehledu československých dějin*.[80] Známý článek Františka Kavky[81] jeho stanovisko nezměnil. V případě posledních Přemyslovců a rovněž nezařazeného předbělohorského období logické vysvětlení postrádáme a jsme odsouzeni k spekulacím.[82] Zato slovenská komponenta československých dějin v čase prosazení federativního uspořádání státu asi málokomu scházela.

Nejkritičtější šípy zasáhly „zelenou knížku" z prostředí programově nemarxistické inteligence. Zbyněk Hejda, vystudovaný filozof a historik, později chartista, publikoval v časopisu Tvář rozsáhlou úvahu, k níž ho vyprovokovaly eseje generačních vrstevníků. Především se ale vyjádřil ke Grausově vstupní stati. V ní dal za pravdu pouze názoru o zhoubnosti jediné závazné vědecké metody. Jinak se vyhranil snad proti všem klíčovým tezím. Autorovi především vytkl podléhání optickému klamu, neboť nepravostmi padesátých let nebyla zasažena celá kultura a celá historiografie, nýbrž jen povolená kultura a povolená historiografie. Díla nepohodlných umělců i vědců komunistický režim do veřejného prostoru jednoduše nevpustil. Je sice pravda, parafrázuji Hejdu, že marxisté navazovali na Palackého, zároveň ale umlčovali mrtvého Josefa Pekaře i živého Zdeňka Kalistu, jehož spolu s dalšími zbavili „osobní, občanské svobody."[83]

Autor úvahy se opřel rovněž do Grausova pojetí dějinného vědomí, hodnot a historických tradic. Nikoliv nedostatek hodnot, ale opuštění tradičních hodnot způsobilo úpadek české historiografie, kterou z krize nevysvobodí přiznání k veškeré minulosti, ať dobré či špatné. Něco takového ani není myslitelné, protože dějinná paměť je selektivní, není schopna udržet všechno, a tak si z nepřeberného celku vybírá tradice, které se „jeví jako iniciativní a schopné růstu."[84] Graus ostatně neříká pravdu, tvrdí-li, že pokrokové tradice byly ztotožněny s celou českou minulostí. „Vědělo se přece také o minulosti nežádoucí, velmi dobře se o ní vědělo a byla ostře

80 *Přehled československých dějin,* Díl I. Do roku 1848, red. Josef Macek – František Graus – Ján Tibenský, Praha 1958, s. 149–155.

81 František KAVKA, *Karel IV. a jeho doba,* Dějiny a současnost 5, 1963, č. 11–12, s. 5–12 (přetisk in: František Kavka, Ohlédnutí za padesáti lety ve službě českému dějepisectví, Praha 2002, s. 99–110).

82 Viz například Jaroslav MAREK [recenze], *Naše živá i mrtvá minulost. 8 esejí o českých dějinách,* ČMM 89, 1970, s. 127–128.

83 Z. HEJDA, *Tabu v české historiografii,* Tvář 1969, č. 4, s. 7.

84 Z. HEJDA, *Tabu v české historiografii,* Tvář 1969, č. 5, 1–5, zde s. 4.

odmítána se všemi neblahými důsledky pro ty, kdo by pro sebe takovou minulost chtěli považovat za tradici."[85] Grausovu výzvu k vytvoření nové hodnotové stupnice, která by stála u vzniku nového dějinného konceptu, smetl Hejda jako vágní a zbytečnou. Opravdu živá historie se totiž rodí pouze z historikovy vůle po pravdě. Graus Hejdovo zamyšlení četl. Nekomentoval je, pouze na jednom místě učinil tři vykřičníky...[86]

Nemlčel ani třiaosmdesátiletý Jan Slavík, jehož Graus v době vrcholících politických procesů nazval protisovětským štváčem.[87] Nad „zelenou knížkou" se měl ve skutečnosti radovat, protože znamenala satisfakci sociologického přístupu i výzkumu sémantické proměny pojmů, tedy metod, které ve třicátých letech uplatňoval, a to i při studiu raného a vrcholného středověku.[88] Zadostiučinění ale neprožíval. Své výhrady shrnul do obsáhlého rukopisu, v němž na publikaci nenechal niť suchou.[89] Staré rány se nezhojily a Slavík s Grausem společnou řeč nikdy nenalezli.[90]

Dobové ohlasy a polemiky jsou sice barvité a zajímavé, leč zavál je čas. Není však pochyb, že se *Naše živá i mrtvá minulost* zapsala do dějin české historiografie jako závažný a nepřehlédnutelný čin. S odstupem půlstoletí jí lze vyčítat leccos, především polovičatost, patrnou v oscilování mezi (jakkoliv kriticky pojímaným) marxismem a přitažlivými podněty západní historiografie. Tento rozpor, dodávám rychle, nebyl ale nepřekročitelný, protože i mnohé západní historické školy byly v šedesátých letech silně zasaženy levicovým myšlením. Pokud se přidržíme zásad přísného historismu, pak „zelená knížka" vcelku věrně reflektuje stav tehdejšího (rozumí se oficiálního) českého dějepisectví, jeho úsilí o emancipaci na politickém režimu i názorové směřování nesporně nadaných příslušníků mladší vědecké

85 Ibidem, s. 2–3.

86 Blíže N. MORÁVKOVÁ, *František Graus,* s. 257–260.

87 František GRAUS, *Dějiny venkovského lidu v době předhusitské I. Dějiny venkovského lidu od 10. stol. do první poloviny 13. stol.,* Praha 1953, s. 34–35, 43–44. Více k tomu Vratislav VANÍČEK, *František Graus jako ambivalentní symbol rozporné cesty české historiografie,* in: František Graus – člověk a historik, s. 133–139, zvláště s. 133–134.

88 Jan SLAVÍK, *Vznik českého národa. Úvod do českých dějin, I. Národ v době družinné,* Praha 1946; *II. Národ a města,* Praha 1948. K tomu Martin NODL, *Jan Slavík a Vznik českého národa mezi metodologií, politikou a ideologií,* in: Život plný střetů. Dílo a odkaz historika Jana Slavíka (1885 – 1978), edd. Lukáš Babka – Petr Roubal, Praha – Červený Kostelec 2009, s. 47–57.

89 Blíže Jaroslav BOUČEK, *Jan Slavík. Příběh zakázaného historika,* Praha – Jinočany 2002, s. 153–154.

90 O přetrvávající napětí mezi Grausem (i Mackem) a Slavíkem na sklonku šedesátých let Antonín KOSTLÁN, *František Graus (1921–1989). Přehled základních životních dat,* in: František Graus – člověk a historik, s. 149–190, zvláště s. 168–172.

generace. Autoři marxismus sice v roce 1967 neopouštěli, snažili se opírat o jeho zdánlivě prověřené principy, zároveň ale razantně překračovali praskající mantinely a orientací na interdisciplinaritu (fascinace sociologií), na aktuální vědecké směry (strukturalismus) i na moderní nosné metody (komparační postupy, historická sémantika) beze vší pochybnosti inklinovali k západnímu pojetí historické vědy.

Výrazem tendence překonat mezinárodní izolaci byla i snaha zasadit českou historii důsledně do evropského a světového rámce, byť k sepsání Grausem plánovaných pětidílných světových dějin z objektivních důvodů nedošlo.[91] Chápejme proto „zelenou knihu" jako milník, který ukazuje, kudy se mohla česká historiografie ubírat, kdyby jí to dějiny dovolily. Původní ambici, tj. oslovit vzdělanou veřejnost a přesvědčit ji o užitečnosti historické vědy, se však naplnit nepodařilo. Bránil tomu nízký náklad a samozřejmě také události, které se řítily na českou společnost a s nimiž se pod tlakem vyrovnávala. Čelit nepříznivému dění museli i autoři; šest z nich zanedlouho pocítilo na své kůži represe normalizačního režimu. Na mnohé z bohatých podnětů, které *Naše živá i mrtvá minulost* přinesla, však čeští historikové nezapomněli ani po roce 1969, i když svobodně na ně navázali až po dvaceti letech.

* * *

Pravdivost rčení o knihách, které mají své osudy, se vztahuje i k mému exempláři „zelené knížky". Dlouho jsem ji marně sháněl v knihkupectvích i v antikvariátech. V Praze prostě nebyla k dostání. Až zasáhla náhoda. V létě 1972 jsem po operaci slepého střeva ležel v pelhřimovské nemocnici, kde mě navštívila moje bývalá dívka. A přinesla mi *Naši živou i mrtvou minulost*. Na nepovšimnutý výtisk sedal déle než tři roky prach v pelhřimovském knihkupectví. Ne, dohromady jsme se už nedali, ale o kýženou publikaci jsem přišel po dvaceti letech. Tehdy jsem ji z pozice vysokoškolského učitele půjčil některému studentovi (či studentce) na pražské filozofické fakultě. Jak říkával profesor Josef Polišenský, knihy se nekradou, knihy se půjčují. V duchu jsem publikaci odepsal navždy. Jaké bylo moje překvapení, když mi na jedné akci První pražské pedagogické pivní peruti předala ztracenou knihu moje někdejší studentka a poté doktorandka Kateřina Bláhová (nyní Piorecká). Zakoupila ji v antikvariátu. Byl to opravdu postrádaný exemplář. Skvěl se v něm můj vlastnický podpis. Poté, co jsem výtisk v posledních týdnech pilně využíval,

91 F. GRAUS, *Světové dějiny a úkoly československé historiografie,* s. 527–528. K tomu Bohumil JIROUŠEK, *Světové dějiny v díle Františka Grause,* in: František Graus – člověk a historik, s. 89–98, zvláště s. 89–91.

se už rozpadá… Budiž i tento drobný střípek z osobní historie důkazem, co *Naše živá i mrtvá minulost* znamenala nejen pro mě. Jako by úsměvný příběh, vhodný do memoárů historika, jehož dráha se uzavírá, stvrzoval platnost Grausovy devízy o dějinách, kterým nikdy nemůžeme uniknout.[92]

92 Studie vznikla jako součást projektu GAČR č. 17–11309S/410 Místa paměti v procesu formování české společnosti v 19. a na počátku 20. století.

Naše živá i mrtvá minulost Fifty Years Later (Impressions of these eight essays from 1967)

PETR ČORNEJ

The modest book *Naše živá i mrtvá minulost (Our Living and Dead Past)*, distributed by Prague publishers Svoboda on 9 January 1969 and dated 1968, is one of the milestones of modern Czech historiography. It was instigated at the turn of 1966–1967 by then leading historian František Graus (1921 – 1989), who collected a team of talented young academics around himself. The publication set itself a number of tasks. First of all, it aimed to pierce the canonical image of Czech history created in the 19th century, and to a large extent endorsed after February 1948 by official Marxist science, and also to question key terms (state – nation – people) which traditional concepts of (not just) Czech historiography of the 19th and first half of the 20th century relied upon, and last but not least it endeavoured to rehabilitate historical science and historians in the eyes of the cultural community who were fast losing interest in issues of the past. This final aspect was closely related to the so-called history crisis of the whole Euro-Atlantic area, although in the Czech context its causes were deepened by academic historiography's servitude to the totalitarian political regime.

As such, one of the key objectives of the publication was to show the public that historical science could break away from its dependence on political pressure, and that it was able to interpret core problems of Czech history though the application of modern methods used in the West (using sociological, structuralist and comparative approaches, semantic analysis, mentalities research). Most of the authors, however, persisted in Marxist positions envisaged as an open system. Paradoxically, it was František Graus's introductory essay which most thoroughly departed from Marxism, someone who had vigorously promoted this school of thought following 1948. His work also shows partial resonance with the crystallising post-modernism of the time, in particular with Hayden White's positions. František Šmahel expressed a similar ideological vigour as Graus, submitting a criticism of the conventional Marxist concept of Hussitism, as did Jiří Kořalka, who characterised the Czech nation's status within the multiethnic Habsburg monarchy during the "long 19th century" in a balanced manner. The most politically explosive

text, giving a positive assessment of the so-called First Czechoslovak Republic (1918 – 1938), including its founder T G Masaryk, was written by Věra Olivová. Miroslav Hroch chose sociological and structuralist approaches in researching the foundation of the modern Czech nation, while Dušan Třeštík, looking at the early Middle Ages, and Josef Petráň, analysing the post-White Mountain period, strongly contrasted the "political nation" (elite) and "the people" lacking political rights. Bedřich Loewenstein's essay focused on certain protagonists of Czech right-wing nationalism during the period of the First World War.

The book received reviews and the readers' response during the first half of 1969, i.e. in a fundamentally transformed political situation. At a time of lingering press freedom, some of its formulations appeared tame, while others (critical relations to the nation's cultural-historical situation) were not in line with the political climate of the time following the dramatic events of 1968 and January 1969. The debate which had begun and included positive and critical voices was cut off with the emerging normalisation. Thus, Czech historiography could only openly build on this extraordinary publication's strong findings after November 1989.

STUDIE

Repatriace polských a československých občanů po druhé světové válce v polské a české historiografii

JIŘÍ FRIEDL

JIŘÍ FRIEDL: The repatriation of Polish and Czechoslovak citizens after World War II in Polish and Czech historiographies
The repatriation of the so-called displaced persons after World War II represented a serious problem, with which the states of the anti-Hitler coalition in Europe had to deal. Due to the war events millions of inhabitants found themselves absent from home. This article strives to present and characterize the approaches of Polish and Czech historiographies to the study of these issues. It follows the developing interest in the research of the repatriation of Polish and Czech citizens in both historiographies. It is likely that the post-war repatriation of Poles because of its magnitude and also the contradictions accompanying it, makes this migration relatively deeply rooted in Polish historical thinking. Consequently, the interest in the study of repatriation appears as early as the 1960s and nowadays encompasses dozens of publications and magazine articles. Contrary to that Czech historiography has until now devoted little attention to the issue od the repatriation of Czech citizens. It, however, seems that this tendency finally takes its turn and Czech historians are paying more attention to this topic.
Key words: Czechoslovakia – Poland – repatriation after World War II – historiography

Už během války měli spojenci zprávy o tom, že s postupným osvobozováním Evropy od nacistické okupace bude nutno řešit závažný problém: péči o osoby, které se kvůli konfliktu ocitly mimo své domovy, a jejich repatriaci. Nebylo to poprvé, kdy se Evropa musela s takovým úkolem vypořádat. Ve dvacátém století již první světová válka způsobila, že značné počty obyvatelstva musely nedobrovolně opustit svá bydliště a válku přečkat v zázemí. Druhá světová válka však dokázala „vyprodukovat" mnohonásobně větší množství lidí mimo své domovy. Uprchlíci před válečnými akcemi přitom představovali jen poměrně malou část (týkalo se to zejména Němců evakuovaných koncem války z východních oblastí Německa). Miliony civilistů nacistické úřady totiž totálně nasadily ve válečném průmyslu a nahrazovaly jimi pracovní síly odvedené do armády. Drtivou většinu z nich přitom nacisté k tomu donutili násilím nebo po předchozích pohrůžkách. Do té doby rozsahem nevídané bojové operace – zejména na východní frontě – měly za následek vedle množství ztrát na životech také obrovské počty válečných zajatců. Nacisté je drželi ve zvláštních táborech a nezřídka i využívali k práci v průmyslu nebo zemědělství. Zejména sovětští zajatci museli žít v nesnesitelných podmínkách, jimž mnozí podlehli.[1] Nelze zapomenout ani na statisíce vězňů koncentračních táborů vyčerpaných hladem, nemocemi a otrockou prací.

Všechny tyto osoby byly označovány jako *Displaced Persons* (DPs) a organizování návratu do jejich domovů pak repatriací. Vedle ní se však v této době setkáváme ještě s reemigrací, která byla s repatriační akcí provázána a pro poválečné Československo a Polsko se stala charakteristickou. Zbavení se národnostních menšin a vytvoření národnostně homogenních států patřilo k dobovým trendům. S tím souvisela snaha přivést do mateřských států zpět krajany, kteří se před válkou nebo i o několik pokolení dříve uchýlili nejčastěji z ekonomických důvodů do zahraničí. Jejich návrat – reemigrace – měl pomoci zejména s osídlením oblastí původně obydlených německým obyvatelstvem.[2]

1 K osudu sovětských zajatců během zajetí i po osvobození: Pavel Markovič POLJAN, *Žertvy dvuch diktatur. Žizň, trud, uniženije i smjerť sovjetskich vojennoplennych i ostarbajtěrov na čužbině i na rodině*, Moskva [2]2002.

2 Přehledné rozdělení uvádí Jaroslav VACULÍK, *Poválečná repatriace československých tzv. přemístěných osob (Displaced Persons)*, Brno 2004, s. 8–13; Jana KASÍKOVÁ, *Ať mohou přijeti. Organizace poválečné repatriace a návratů 1942–1947*, Praha 2017, s. 21–46. Srov. též Wolfgang JACOBMEYER, *Vom Zwangsarbeiter zum Heimatlosen Ausländer. Die Displaced Persons in Westdeutschland 1945–1951,* Göttingen 1983; Dieter BACHER – Stefan KARNER (edd.), *Zwangsarbeiter in Österreich 1939–1945 und ihr Nachkriegsschicksal. Ergebnisse der Auswertung des Aktenbestandes des „Österreichischen Versöhnungfonds",* Innsbruck – Wien – Bozen 2013.

Už zprávy z bojišť na začátku války dávaly tušit, že konflikt „vygeneruje" tentokrát obrovské množství lidí mimo domovy. Americký prezident Franklin Delano Roosevelt odhadoval jejich množství až na deset či dvacet miliónů.[3] Spojenečtí experti se proto zamýšleli nad řešením osudu DPs. Bylo přitom zřejmé, že není v silách existujících mezinárodních organizací, jako byly Komise pro uprchlíky Společnosti národů, Mezinárodní výbor pro věci politických uprchlíků nebo Mezinárodní červený kříž, připravit a tím méně provést organizovanou repatriaci.

Přípravné práce se soustředily na organizaci zdravotnické pomoci, dočasné ubytování a repatriační transporty. Materiály zpracovávaly celou řadu detailů včetně předvídaných tras repatriačních vlaků či počty vagónů. Stačilo v podstatě už jen doplnit data odjezdů. Zásadní byl však závěr konstatující, že po skončení války budou mít spojenci co do činění s masou přemístěných osob, jejichž počet se odhadoval na více jak 21 miliónů. Živelný návrat do jejich domovů nebyl žádoucí, mohl by totiž způsobit značný chaos. Počítalo se proto s postupným soustředěním DPs do zvláštních táborů, odkud by je do mateřských zemí odvážely speciální transporty.[4]

Jak se spojenci postupně blížili k Berlínu, počty těchto osob rostly a bylo nutné se o ně postarat. Leckdy nebylo možné zprostředkovat jim návrat domů okamžitě, neboť jejich země se nacházely buď ještě pod nacistickou okupací, nebo cesty do vlasti přetínaly frontové linie. Spojenecké jednotky se přitom nemohly samy starat o DPs. Už během bojů v Itálii velitelé poukazovali na to, že vojsko není pro tento účel vhodné a že potřebují „civilního partnera".[5] Hlavní organizací, která zajišťovala péči o DPs a zprostředkovávala jejich repatriaci, se proto stala UNRRA (United Nations Restoration and Rehabilitation Administration) založená 9. listopadu 1943. Její pravomoc se vztahovala pouze na DPs ze spojeneckých zemí a svůj úkol plnila až do roku 1947.[6]

Blížící se konec války zároveň nutil spojence řešit otázky spjaté s postupným dělením evropského kontinentu na sovětskou a západní část. Ačkoli platilo pravidlo, že nikdo nesměl být k repatriaci nucen proti své vůli,[7] na jaltské

3 Krystyna KERSTEN, *Repatriacja ludności polskiej po II wojnie światowej (Studium historyczne)*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1974, s. 67.

4 Velmi detailně jsou tyto diskuse popsány tamtéž, s. 73–90.

5 Ben SHEPHARD, *The Long Road Home. The Aftermath of the Second World War*, London 2011, s. 47.

6 J. VACULÍK, *Poválečná repatriace československých tzv. přemístěných osob*, s. 14; K. KERSTEN, *Repatriacja ludności polskiej po II wojnie światowej*, s. 73n.

7 Malcolm PROUDFOOT, *European Refugees 1939–52. A Study in Forced Population Movement,* London 1956, s. 151.

konferenci západní spojenci přistoupili na požadavek Moskvy, aby sovětští občané byli repatriováni bez ohledu na to, zda si to přejí či nikoli. Podle této definice však mohli být mezi sovětské občany počítáni i obyvatelé z území anektovaných SSSR v letech 1939–1940. Řešení spočívalo v dodatečném upřesnění přijatém v březnu 1945: Ustanovení jaltské konference se týkalo pouze sovětských občanů, kteří žili na území SSSR v hranicích k 1. září 1939.[8]

Moskva současně naléhala na co nejrychlejší repatriaci svých občanů. Jednalo se přitom o značné počty. Na území osvobozeném Rudou armádou se jich ocitly bezmála tři milióny a v západních zónách představovali sovětští občané třetinu všech DPs. Západní spojenci měli přitom také zájem na co nejrychlejší repatriaci svých občanů, které osvobodila Rudá armáda. Proto přistoupili na dohodu uzavřenou se Sověty 22. května 1945 v Halle, která se stala podkladem pro repatriaci dvou miliónů sovětských občanů ze západních zón. V podmínkách zničené Evropy se jednalo o mimořádně náročnou akci trvající do konce září 1945.[9]

Přednostní repatriace sovětských občanů měla negativní vliv na repatriaci zejména Poláků, která se kvůli tomu mohla v masovém měřítku rozběhnout až v říjnu 1945. Otázka polských DPs v západních okupačních zónách přitom už tehdy patřila k závažným problémům. Poláci tvořili po sovětských občanech druhou nejpočetnější skupinu DPs, jejich celkový počet se odhadoval na více jak jeden a půl miliónu osob.[10]

Zatímco občané západoevropských států se rychle a ochotně vraceli domů, většina příslušníků východoevropských národů a zvláště Poláků s odjezdem otálela. Zcela na místě byla slova ředitele UNRRA v Evropě generála Frederica Morgana, jenž o průběhu repatriační akce prohlásil: „Vše v podstatě závisí na řešení polského problému. Pokud se budou Poláci chtít vrátit domů, a je velmi pravděpodobné, že většina z nich ano, celá záležitost bude poměrně jednoduchá."[11] Do rozhodování Poláků zda se repatriovat, nebo zůstat v zahraničí se promítala komplikovaná situace Polska za druhé světové války.

Jelikož cílem tohoto článku je přiblížit a charakterizovat zájem české a polské historiografie o výzkum poválečné repatriace občanů Polska a Československa,

8 Mark WYMAN, *DPs. Europe's Displaced Persons, 1945–1951*, Ithaca and London 1998, s. 62–63; B. SHEPHARD, *The Long Road Home*, s. 80; M. PROUDFOOT, *European Refugees 1939–52,* s. 215.

9 M. PROUDFOOT, *European Refugees 1939–52,* s. 207–211; K. KERSTEN, *Repatriacja ludności polskiej po II wojnie światowej*, s. 103.

10 M. PROUDFOOT, *European Refugees 1939–52,* s. 220.

11 Citováno podle B. SHEPHARD, *The Long Road Home*, s. 149.

je nutné k pochopení kontextu zmínit nejdůležitější fakta a specifika polských a československých DPs.

I.

Napadením Polska nacistickým Německem 1. září 1939 začala nejen druhá světová válka, ale také řetězec problémů, jimž musela polská vláda v následujících letech čelit. V tajném dodatku k paktu o neútočení z 23. srpna 1939 si totiž Německo a Sovětský svaz rozdělily Polsko (pouze oblast Vilenska SSSR předal Litvě). Realizace tohoto plánu začala 17. září 1939, kdy Rudá armáda vpadla do východního Polska. Jestliže dosavadní boj polské armády proti německé přesile byl v delší perspektivě marný, nyní už přestal mít jakýkoli smysl.[12]

Válka zároveň zahájila velké přesuny polského obyvatelstva. Zbytky polské armády ustupovaly zejména do Rumunska a Maďarska, odkud se je polské exilové vládě dařilo postupně evakuovat do Francie. Zde se tvořila polská zahraniční armáda čítající na konci války bezmála dvě stě tisíc mužů, čímž se stala největší zahraniční armádou bojující po boku spojenců. Do rukou Němců padly stovky tisíc válečných zajatců. Většinu postupně převedli na práce zejména v zemědělství, kde jich pracovalo na tři sta tisíc. V zajateckých táborech bylo drženo podle nejnovějších údajů 83 tisíc Poláků. Časté byly pokusy o útěk, avšak podrobnější zpracování, které by dokázalo zpřesnit rozsah tohoto jevu, zatím postrádáme.[13]

Nacisté dobyté polské území vnímali především jako rezervoár levné pracovní síly. Pomáhal jim překonávat nedostatek práce schopných lidí stále více odsávaných potřebami Wehrmachtu. Nacisté na nucené práce vyvezli okolo

12 K paktu Ribbentrop–Molotov a sovětsko–německým vztahům z polské perspektivy: Marek KORNAT, *Polska 1939 wobec Paktu Ribbentrop–Molotow. Problem zbliżenia niemiecko-sowieckiego w polityczne zagranicznej II Rzeczypospolitej*, Warszawa 2002; Sławomir DĘBSKI, *Między Berlinem a Moskwą. Stosunki niemiecko-sowieckie 1939–1941*, Warszawa 2003.

13 J. WRÓBEL, *Na rozdrożu historii,* s. 42; K. KERSTEN, *Repatriacja ludności polskiej po II wojnie światowej,* s. 29–30. Je přitom zřejmé, že zajatci prchali i přes české země, kudy se mohli nejrychleji dostat do Maďarska, kde polská vláda měla stále své diplomatické zastoupení. Viz např. Instytut Polski i Muzeum Generała Władysława Sikorskiego w Londynie, sign. B.3104, relace Felicjana Pawlaka. Srov. Szymon DATNER, *Ucieczki z niewoli niemieckich 1939–1945,* Warszawa 1966, s. 388–403.

1,6 milionu polských obyvatel.[14] Pokud jde o české země, počet polských nuceně nasazených zde byl relativně nízký a omezoval se na oblasti Sudet.[15]

Nelze zapomenout ani na desítky tisíc Poláků, které nacisté uvrhli do koncentračních táborů nebo tzv. polenlágrů, jež vznikaly hlavně na polských územích připojených k Říši. Vedle toho nacisté Poláky přesídlovali, takže například z katovického vládního obvodu tyto akce postihly 220 tisíc Poláků. Úřady je buď přemístily do jiných částí obvodu, nebo do Generálního gouvernementu.[16]

Jinou kapitolu představují migrace obyvatelstva na územích připojených k Sovětskému svazu. Sovětské úřady z těchto oblastí vyvezly okolo 325 tisíc obyvatel, z nichž většinu tvořili Poláci.[17] Často skončili v táborech nucených prací na Sibiři nebo byli nasazeni do prací v lesích asijské části SSSR. Rudá armáda kromě toho v září 1939 zajala okolo čtvrt milionu vojáků. Většinu po čase propustila, nicméně přes čtrnáct tisíc důstojníků a příslušníků dalších ozbrojených složek (policisté, vězeňská služba) zůstávalo v bývalých pravoslavných klášterech přeměněných na

14 K. KERSTEN, *Repatriacja ludności polskiej po II wojnie światowej*, s. 47. Počty nuceně nasazených nejsou přesně známy, prezentovaná čísla jsou jen odhady. Nejnověji se uvádí, že v srpnu/září 1944 bylo nuceně nasazeno 1 375 817 Poláků. Tomáš JELÍNEK, *Nucená práce v nacionálním socialismu*, in: „Nepřichází-li práce k Tobě..." / „Kommt die Arbeit nicht zu Dir..." Různé podoby nucené práce ve studiích a dokumentech / Verschiedene Formen der Zwangsarbeit in Studien und Dokumenten, Praha 2003, s. 22.

15 Přesné počty nejsou známy. Uvádí se, že k 1. dubnu 1944 mělo být na území říšské župy Sudety 32 277 polských civilistů. Je možné, že tento počet se do konce války ještě zvýšil. Zdeněk KONEČNÝ – František MAINUŠ, *Poláci na československém území za války a jejich odpor proti fašismu*, Slezský sborník 62, 1964, č. 3, s. 322, pozn. č. 1. Polská repatriační mise v Praze odhadovala jejich počet mezi šesti až dvaceti tisíci, přičemž nejvíce se jich nacházelo v severozápadních Čechách. Na území protektorátu Poláci nebyli nasazováni kvůli obavám Karla Hermanna Franka z kontaktů s českým obyvatelstvem. Archiwum Akt Nowych Warszawa, Generalny Pełnomocnik Rządu do Spraw Repatriacji, sygn. 186, s. 147, hlášení Polské repatriační mise z 5. 10. 1945, s. 143, hlášení Polské repatriační mise z 1. 11. 1945. Srov. též Alfons ADAM, *Otroci Třetí říše. Pobočné koncentrační tábory na území České republiky*, Praha 2016, s. 37–38, 52–53.

16 Mečislav BORÁK, *Tábory pro Poláky ve Slezsku (1939, 1942–1945)*, in: Zdeňka Kokošková – Jaroslav Pažout – Stanislav Kokoška (edd.), Museli pracovat pro Říši. Nucené pracovní nasazení českého obyvatelstva v letech 2. světové války, Praha 2004, s. 124, 129. Nejnověji k tématu Maria WARDZYŃSKA, *Wysiedlenia ludności polskiej z okupowanych ziem polskich włączonych do III Rzeszy w latach 1939–1945,* Warszawa 2017. Naproti tomu pokus o vysídlení obyvatelstva z okolí města Zamość a jeho nahrazení etnickými Němci skončil neúspěchem, neboť polský odboj se postavil na odpor. Tomasz STRZEMBOSZ, *Rzeczpospolita podziemna. Społeczeństwo polskie a państwo podziemne 1939–1945*, Warszawa 2000, s. 235.

17 Czesław BRZOZA – Andrzej Leon SOWA, *Historia Polski 1918–1945,* Kraków 2006, s. 574.

zajatecké tábory. Drtivá většina polských důstojníků byla z rozhodnutí nejvyšších sovětských míst povražděna na jaře 1940 u Katyně, Charkova a Tveru.[18]

Když Německo napadlo 22. června 1941 Sovětský svaz, ocitla se polská vláda v choulostivé situaci. Stát, s nímž byla *de facto* ve válečném stavu se najednou stal členem antihitlerovské koalice. Po britském tlaku polská vláda nakonec podepsala s Moskvou smlouvu a navázala s ní diplomatické styky, otázka polských východních území anektovaných v září 1939 však zůstávala nevyřešena. Moskva se jich totiž nehodlala vzdát a na teheránské konferenci v roce 1943 s tím nakonec souhlasili i západní spojenci.[19] Problémy narůstaly i při formování polské armády v SSSR (složené většinou z Poláků, kteří se stali obětí sovětských represí v letech 1939–1941) až nakonec vyústily ve stažení polských jednotek na Blízký východ. Definitivní roztržku způsobil objev katyňských hrobů na jaře 1943: na prosbu polské vlády, aby Mezinárodní červený kříž vyšetřil okolnosti smrti polských důstojníků, reagovala Moskva přerušením diplomatických styků a budováním zárodků polské prosovětské vlády. K tomu patřilo i formování polských prosovětských jednotek, do nichž vstupovali Poláci, kteří se předtím nestihli připojit k vojsku generála Władysława Anderse. Byla to jedna z možností, jak se vymanit ze „sovětského ráje", a tak o sovětofilství mezi těmito vojáky nemohla být řeč.[20] Na frontách druhé světové války proto bojovaly dvě polské armády: jedna podléhala právoplatné exilové vládě, druhá Polskému výboru národního osvobození (Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego – PKWN)[21] – orgánu vzniklém v červenci 1944 pod

18 K problematice katyňského zločinu, jak zjednodušeně bývá v literatuře nazýváno postřílení polských důstojníků bez ohledu na to, kde byli zavražděni, existuje již velmi bohatá literatura. Základní je čtyřsvazková edice dokumentů *Katyń. Dokumenty zbrodni,* I. – IV. díl, Warszawa 1995, 1998, 2001, 2006. Důležité je v této souvislosti podotknout, že stovky obětí pocházely i z území České republiky, zejména z Těšínska. Podrobněji Mečislav BORÁK, *Ofiary zbrodni katyńskiej z obszaru byłej Czechosłowacji*, Opava 2011.

19 K problematice polsko-sovětských vztahů za druhé světové války existuje již řada edic a odborné literatury. Zmiňme zejména: *Documents on Polish-Soviet Relations 1939–1945,* I.–II., London – Melbourne – Toronto, 1961, 1967; Marek K. KAMIŃSKI – Jacek TEBINKA (edd.); *Na najwyższym szczeblu. Spotkania premierów Rzeczypospolitej Polskiej i Wielkiej Brytanii podczas II wojny* światowej, Warszawa 1999; Jacek ŚLUSARCZYK, *Stosunki polsko-radzieckie 1939–45*, Warszawa 1991.

20 Podrobněji Czesław GRZELAK – Henryk STAŃCZYK – Stefan ZWOLIŃSKI, *Armia Berlinga i Żymierskiego,* Warszawa 2002; Jarosław PAŁKA – Jerzy POKSIŃSKI, *Michał Żymierski 1890–1989*, Warszawa 2015.

21 Ještě před jeho ustavením byl v Moskvě neformálním politickým reprezentantem prosovětských Poláků Svaz polských vlastenců (Związek Patriotów Polskich).

sovětskou patronací a vedeném komunisty nebo jejich sympatizanty. I když PKWN zpočátku kromě Moskvy neuznal žádný další spojenec, byl to on, kdo přebíral správu na polském území osvobozeném Rudou armádou.

Mezi první kroky PKWN patřilo uznání nové polské východní hranice. Hned na to navazovalo uzavření smluv o přesídlení Poláků a Židů ocitnuvších se za ní. Ti, kteří měli před 17. zářím 1939 polské občanství a na odstoupeném teritoriu žili, měli šanci dostat se ze SSSR.[22] Jejich novým domovem se nejčastěji stala nově získaná území *(Ziemie Odzyskane)* sahající na západě k Odře a Lužické Nise a na severu zabírající větší část Východního Pruska. Polsko se posunulo na západ. Naopak do Sovětského svazu měli zamířit Ukrajinci a Bělorusové, kteří se ještě nacházeli v hranicích Polska. Završila by se tím národnostní homogenizace polského státu. Zatímco přesídlování Bělorusů nenabylo většího rozsahu, v případě ukrajinského obyvatelstva se jednalo o mnohem rozsáhlejší migraci, dramatizovanou navíc aktivitami Ukrajinské povstalecké armády (UPA). Počet Ukrajinců se odhadoval na 600 až 700 tisíc. Většina žila zejména v jihovýchodní části Polska. Zatímco Poláci opouštěli *kresy wschodnie* neradi, ale přesto s určitou úlevou, že nebudou muset žít v SSSR, tak Ukrajinci se po odsunu často snažili vrátit zpět do Polska. Buď překročili zelenou hranici nebo se vydávali za polské repatrianty. Definitivně polská vláda „problém" ukrajinského obyvatelstva vyřešila neblaze proslulou přesídlovací akcí Wisła v roce 1947.[23]

Repatriace z Východu měla přitom ještě další charakteristické rysy. Část Poláků se repatriovala prostřednictvím služby v polské armádě. Odhaduje se, že se mohlo jednat o desítky tisíc osob. Kromě Poláků se vraceli také Židé, pro něž však Polsko bylo většinou jen přestupní stanicí na cestě do Palestiny nebo do západních zemí. Situace v Polsku a silné antisemitské nálady, přerůstající dokonce v pogromy či zabíjení Židů, je tak přeřadili do kolonky tzv. neúspěšně repatriovaných.[24]

---

22 Piotr EBERHARDT, *Migracje polityczne na ziemiach polskich (1939–1950)*, Poznań 2010, s. 144.

23 Ukrajinské obyvatelstvo bylo pod záminkou podpory UPA vysídleno na nově získaná území. Nejnověji Jan PISULIŃSKI, *Akcja specjalna „Wisła",* Rzeszów 2017. Srov. též P. EBERHARDT, *Migracje polityczne na ziemiach polskich (1939–1950)*, s. 172–177.

24 K. KERSTEN, *Repatriacja ludności polskiej po II wojnie światowej*, s. 225–226. K emigraci Židů z Polska v té době srov. zejména Maciej PISARSKI, *Emigracja Żydów z Polski w latach 1945–1951*, in: Jerzy Tomaszewski (ed.), Studia z dziejów i kultury Żydów w Polsce po 1945 roku, Warszawa 1997, s. 15–21; Natalia ALEKSIUN-MĄDRZAK, *Nielegalna emigracja Żydów z Polski w latach 1945–1947*, I.–III., Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego 4–5, 1995–1996, č. 2–3, s. 67–90, č. 3, s. 33–49, č. 4, s. 35–48; Bożena SZAYNOK, *Nielegalna emigracja Żydów z Polski 1945–1947*, Przegląd Polonijny, 1995, s. 31–46.

Výše uvedený nástin migrací polského obyvatelstva za druhé světové války si klade za cíl ukázat, o jak rozsáhlý a složitý problém se jednalo. Situaci dále komplikovala existence dvou polských vlád – jedna uznávaná Moskvou, druhá západními spojenci. Polský exil však nebyl jednotný v názoru, zda má Polákům doporučit návrat do vlasti, nebo značně nejistou existenci emigranta. Západní spojenci přitom měli zájem na návratu co největšího počtu Poláků a o to samé usilovala i varšavská vláda (samozřejmě s vyloučením politicky nepřátelských elementů), která potřebovala obyvatelstvo k osídlení získaných území. Dilema zda se vrátit či vyčkat, jak se situace vyvine (mezi Poláky na Západě se mnohdy věřilo v brzké vypuknutí války mezi Západem a Sovětským svazem), bylo značné.

Polská exilová vláda sice vytvořila systém styčných repatriačních důstojníků (a vůbec se mnohem lépe na repatriaci připravila), avšak poté, co západní mocnosti navázaly 4. července 1945 diplomatické styky s varšavskou vládou, se stali bezcennými. Bylo sice dohodnuto, že budou pomáhat při repatriaci a nebudou nikoho přesvědčovat k tomu, aby se nevracel do Polska, realita však byla často odlišná. Repatriace Poláků ze západní Evropy trvala v podstatě až do roku 1949. Následná izolace východního bloku způsobila v podstatě „vyhasnutí" – jak to nazval Janusz Wróbel – repatriační akce ze Západu.[25]

Varšavská vláda ještě několik měsíců po válce nedokázala rozpohybovat své repatriační struktury. Neměla dostatek zkušených kádrů a snad jedině tím lze omluvit, proč jednáním o repatriaci Poláků ze západních zón zpočátku pověřila generála Karola Świerczewského, člověka, který byl zosobněním sovětské nadvlády nad Polskem.[26] Při rozhovorech s Američany a Brity 6.–7. září 1945 musel Świerczewski navíc slevit z dřívějšího polského závazku, že repatriace Poláků ze západních zón bude dokončena do zimy 1945.[27]

---

25 J. WRÓBEL, *Na rozdrożu historii*, s. 19, 131, 185n. Odmítavě se k repatriaci stavěl generál Władysław Anders, jenž v rámci polského exilu bezpochyby patřil k vlivným osobnostem.

26 Karol Świerczewski (1897–1947) byl sice původem Polák, avšak účast v občanské válce v Rusku na straně bolševiků a následné angažmá v Rudé armádě a později též v interbrigádách ve Španělsku z něj v podstatě učinily „plnokrevného" sovětského důstojníka. Proto ještě horší byl nápad poslat Świerczewského do Londýna v čele vojenské mise připravující repatriaci vojáků polské armády na Západě. Generál byl nepřijatelný jak pro londýnské Poláky, tak pro Brity. Musel ho proto nahradit generál Izydor Modelski (za války viceministr národní obrany exilové vlády). J. WRÓBEL, *Na rozdrożu historii*, s. 271, 274, 414; Mieczysław NUREK, *Gorycz zwycięstwa. Los Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie po drugiej wojnie światowej 1945–1949*, Gdańsk 2011, s. 191n.

27 O tom, jak Američanům velmi záleželo na co nejrychlejší repatriaci Poláků, svědčí i jejich návrh (samozřejmě neakceptovatelný) na organizování pěších transportů, pokud by nebyly k dispozici vlaky. J. WRÓBEL, *Na rozdrożu historii*, s. 412–415.

Kromě toho, že v srpnu a září 1945 ještě pokračovala přednostní repatriace sovětských občanů odsávající značnou část dopravních kapacit, potýkalo se Polsko kvůli rozsáhlým migracím svých obyvatel s množstvím dalších těžkostí. Je nutné si uvědomit, že země byla válkou silně postižena a většinu dopravní infrastruktury boje zničily nebo vážně poškodily. Polská vláda musela proto čelit značným obtížím, jestliže měla co nejdříve přijmout stovky tisíc repatriantů a zároveň organizovat přesídlení Poláků z území, která připadla Sovětskému svazu. Nutnost vyrovnat se s těmito překážkami vedla v létě 1945 k velké reorganizaci repatriačních orgánů. Státní repatriační úřad (Państwowy Urząd Repatryacyjny – PUR) dostal za úkol přijímat repatrianty/přesídlence a pomáhat jim na polském území k návratu domů (repatrianti) nebo vyhledání příhodné lokality k usídlení (přesídlenci z východu a repatrianti pocházející z oblastí připojených k SSSR).[28] Naproti tomu Úřad generálního zmocněnce vlády pro repatriaci (Biuro Generalnego Pełnomocnika do Spraw Repatriacji), ustavený na jaře 1945, se v srpnu téhož roku rozdělil na dvě části: Úřad pro repatriaci polských občanů ze SSSR (Urząd do Spraw Repatriacji Obywateli Polskich z ZSRR) a Úřad pro repatriaci polských občanů ze Západu (Urząd do Spraw Repatriacji Obywateli Polskich z Zachodu). Oba úřady a PUR podléhaly generálnímu zmocněnci vlády pro repatriaci Władysławovi Wolskému, jenž se v podstatě stal – jak to nazvala Krystyna Kersten – „ministrem pro migrace" a měl široké pravomoce. Polské repatriační struktury doplňoval ještě Úřad pro repatriaci v rámci ministerstva zahraničních věcí. Měl však za úkol pouze pomáhat zprostředkovat styky mezi Wolského úřadem a polskými diplomatickými zastoupeními.[29]

Tyto organizační změny opět uvádím zejména proto, abych ukázal, jak závažný a rozsáhlý byl problém repatriace, resp. přesídlování, polského obyvatelstva po druhé světové válce. Migrace se dotkly velké části polské populace a historická paměť o nich zůstává v polské společnosti dodnes hluboce zakořeněna. Je proto pochopitelné, že se jednalo o téma, které brzy začalo přitahovat zájem polských historiků.

Je však třeba mít na paměti, že v letech 1945–1989 v podstatě existovaly dvě polské historiografie: exilová a domácí. Stejné rozdělení se týká i memoárové produkce. Ta se přitom začala objevovat už na přelomu 50. a 60. let, kdy vyšly vzpomínky v emigraci žijících generálů Anderse a Stanisława Kopańského. Tito nejvyšší velitelé polské armády na Západě nemohli nezmínit diskuse o osudu těch vojáků, kteří se odmítli vrátit do Polska. Řešením se stalo vytvoření zvláštního

28 K činnosti tohoto úřadu srov. Stefan BANASIAK, *Działalność osadnicza Państwowego Urzędu Repatriacyjnego na Ziemiach Odzyskanych w latach 1945–1947*, Poznań 1963.

29 K. KERSTEN, *Repatriacja ludności polskiej po II wojnie światowej*, s. 91–92.

sboru, v němž se učili novým civilním povoláním a jenž jim pomáhal s uplatněním na pracovním trhu ve Velké Británii, respektive v jiných západních zemích.[30] Vzhledem k tomu, že otázka polské armády na Západě představovala závažný problém pro polský exil a také britskou vládu, přitahovalo její studium zejména polské exilové historiky. Na rozdíl od svých kolegů v Polsku měli snadnější přístup k archiváliím polské armády na Západě a k britské dokumentaci. Pařížské *Zeszyty Historyczne* patřily k nejdůležitější publikační platformě.[31]

Je-li řeč o exilových pracích, je podle mého názoru nutné zmínit i okruh polského exilu tvořeného bývalými vojáky Svatokřížské brigády Národních ozbrojených sil (Narodowe Siły Zbrojne – NSZ) a jejich sympatizanty. Tato odbojová složka odmítala sloučení s Domácí armádou (Armia Krajowa – AK) a na sklonku války se po dohodě s Němci stáhla z Polska na území západních Čech, kde ji zastihla americká vojska. Po převozu jednotky do Bavorska 6. srpna 1945 z ní Američané vytvořili strážní oddíly. Svatokřížská brigáda přesto dále existovala jako neformální uskupení usilující o uznání polským exilem v Londýně. I když setkání bývalých příslušníků brigády později navštívil i generál Anders požívající značné autority mezi polskou emigrací, stále bylo dost hlasů obviňujících NSZ z vnášení rozkolu do domácího odboje a kolaborace s Němci. Příslušníci brigády tak v podstatě celý život bojovali za uznání svých zásluh. Vydávali edice různých dokumentů, vzpomínkové relace, paměti publikoval i velitel brigády plukovník Antoni Szacki. Tyto prameny se přitom zčásti věnují i osudům polských DPs (brigáda byla proti repatriaci, její vojáci věřili, že brzy vypukne válka mezi západními mocnostmi a SSSR).[32]

Přímo v Polsku dostali počátkem osmdesátých let čtenáři k dispozici pohled na likvidaci polské armády na Západě z pera bývalého vojenského atašé v Londýně

30 Władysław ANDERS, *Bez ostatniego rozdziału*, Londyn 1959; Stanisław KOPAŃSKI, *Wspomnienia wojenne 1939–1946,* Londyn [1961]. Obě knihy následně vyšly v několika vydáních.

31 Witold LEITGEBER, *1946 – rok decyzji w sprawie rozwiązania Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie w świetle dokumentów brytyjskich*, Zeszyty Historyczne, 1977, č. 42, s. 54–95; Bronisław ŁOKAJ, *Likwidacja Polskich Sił Zbrojnych 1945–1946*, Zeszyty Historyczne, 1976, č. 35, s. 7–63; Jerzy DRZEWNOWSKI, *Pozbawienie generała Andersa obywatelstva polskiego*, Zeszyty Historyczne, 1987, č. 79, s. 233–234; Jan LINOWSKI, *Trudne powroty. Losy żołnierzy polskich na Zachodzie 1945–1949*, Warszawa 1987.

32 *Zeszyty do historii NSZ*, tom I–V, Chicago 1961, 1962, 1963, 1969, 1990; Antoni BOHUN–DĄBROWSKI [Antoni SZACKI], *Byłem dowódcą Brygady Świętokrzyskiej Narodowych Sił Zbrojnych*, Londyn 1984; *W marszu i boju. Z walk i przeżyć partyzanckich żołnierzy Brygady Świętokrzyskiej*, Monachium 1948. Poslední dvě jmenované práce se v posledních letech dočkaly nových vydání. Srov. též recenzi Zbigniewa S. SIEMASZKO, *Relacja dowódcy Brygady Świętokrzyskiej*, Zeszyty Historyczne, 1986, č. 75, s. 210–213.

Józefa Kuropieski[33] a historika Jana Linowského.[34] Zároveň však už měli více než sedm let k dispozici práci kompletně zpracovávající problematiku repatriace polského obyvatelstva po druhé světové válce od Krystyny Kersten.[35] S ohledem na dobu vydání knihy je pochopitelné, že se musela vyrovnat s určitými cenzurními omezeními. O katyňských vraždách a podrobnějších příčinách vyvážení Poláků do sovětského vnitrozemí psát nemohla.[36] Přesídlení Poláků z oblastí anektovaných SSSR nazývá repatriací a tohoto termínu se v osmdesátých letech držel i Jan Czerniakiewicz.[37] Krystyna Kersten neměla rovněž přístup k zahraničním dokumentům, zejména k hlášením repatriačních důstojníků podléhajícím polské exilové vládě. Kniha se proto opírá především o archivní dokumentaci generálního zmocněnce vlády pro repatriaci, avšak na tehdejší dobu využívá i široké spektrum zahraniční literatury. Nepomíjí ani otázku reemigrace, ale opět ji charakterizuje jako repatriaci. Kniha K. Kersten stále patří k hodnotným pracím, bez nichž se studium polské repatriační akce ani dnes nemůže obejít.[38]

Pád železné opony, zpřístupnění dalších archivních fondů a možnost studia v zahraničí otevřely před polskými historiky nové perspektivy výzkumu. Přirozeně se to odrazilo v zvýšené produkci o životě polských DPs a jejich repatriaci. Zároveň se výzkum i poněkud atomizoval. Množství nových informací způsobovalo, že speciální monografie začínaly být teritoriálně vymezovány.[39] Zvláštní pozornosti se těšila také některá dílčí témata spjatá s životem polských DPs v západních

33 Józef KUROPIESKA, *Misja w Londynie*, Warszawa 1981.

34 Jan LINOWSKI, *Trudne powroty. Losy żołnierzy polskich na Zachodzie 1945–1949*, Warszawa, sine datum.

35 Srov. pozn. č. 3.

36 Tabuizaci tématu výstižně dokumentuje i známý seriál z šedesátých let *Czterej pancerni i pies* (v Československu vysílaný pod názvem *Čtyři z tanku a pes*), natočený podle literární předlohy Janusze Przymanowského. Děj začíná v sibiřské tajze, aniž by však bylo vysvětleno, odkud se tam hlavní hrdina Jan Kos vůbec vzal.

37 Jan CZERNIAKIEWICZ, *Repatriacja ludności polskiej z ZSSR 1944–1948*, Warszawa 1987. K přesídlení Poláků z oblastí, které připadly SSSR, srov. edici dokumentů: Stanisław CIESIELSKI (ed.), *Przesiedlenie ludności polskiej z kresów wschodnich do Polski 1944 – 1947*, Warszawa 1999.

38 Připomeňme ještě, že v letech 1960–1973 vycházel časopis *Problemy Polonii Zagranicznej*, na jehož stránkách lze najít statě o reemigraci Poláků po druhé světové válce.

39 Czesław ŁUCZAK, *Polacy w Niemczech 1945–1947*, Poznań 1993; Andrzej PILCH, *Losy Polaków w Austrii po drugiej wojnie światowej 1945–1955*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1994; Zbigniew GIRZYŃSKI, *Resettlement of Poles from France in years 1945–1950,* Studia Historiae Oeconomicae 25, 2004, s. 79–102; Idesbald GODDEERIS, *Polonia belgijska w pierwszych latach po II wojnie światowej*, Warszawa 2005; Arnold KŁONCZYŃSKI, *Repatriacja Polaków ze Szwecji po II wojnie światowej*, Zapiski Historyczne 68, 2003, č. 2–3, s. 109–125; Emilia DENKIEWICZ-SZCZEPANIAK, *Repatriacja Polaków z Danii w latach 1945–1947*, in:

zónách a jejich repatriací. Krakovský historik Jan Rydel představil málo známou historii „polské okupační zóny" v severozápadním Německu.[40] Czesław Brzoza zase podrobně prozkoumal otázku polských strážních oddílů v americké zóně (její příslušníci někdy hlídali tábory s polskými repatrianty). Zejména však vydal dva svazky denních rozkazů Svatokřížské brigády a biografický slovník příslušníků této jednotky,[41] ve kterých je problematika polských DPs rovněž reflektována. Mieczysław Nurek a Jerzy Adam Radomski zevrubně zpracovali demobilizaci polské armády na Západě.[42] Jejich knihy doplňuje monografie Stefana Artymowského o repatriaci části jejích vojáků do Polska.[43] Pozornost si zaslouží publikace Doroty Suly o PUR, jenž měl do zmíněné reorganizace v létě 1945 na starosti i repatriaci ze zahraničí.[44] Repatrianti a zvláště příslušníci polské armády na Západě přitom mnohdy zůstávali pod drobnohledem komunistické bezpečnosti, čemuž se věnoval v poslední době Janusz Wróbel.[45] Tento historik přitom přinesl zásadní vhled do výzkumu poválečné repatriace Poláků jak ze SSSR, tak ze Západu. Jeho knihy v podstatě vyčerpávají problematiku poválečné repatriace Poláků.[46]

Neznamená to však, že by prvek repatriace a poválečných migrací polského obyvatelstva přestal být v polské historiografii přítomný. Naopak, zůstává součástí všech prací o počátcích sovětizace Polska, přičemž stále častěji se polští

Polska – Dania w ciągu wieków, ed. J. Szymański, Gdańsk 2004; TÁŽ, *Polska siła robocza w Organizacji Todta w Norwegii i Finlandii w latach 1941–1945*, Toruń 1999.

40 Jan RYDEL, *„Polska okupacja" w północno-zachodnich Niemczech 1945–1948*, Kraków 2000.

41 *Rozkazy dzienne Brygady Świętokrzyskiej Narodowych Sił Zbrojnych 1944–1945*, C. Brzoza (ed.), Kraków 2003; *Rozkazy dzienne Brygady Świętokrzyskiej Narodowych Sił Zbrojnych – I Grupy Kompanii Wartowniczych 1946*, C. Brzoza (ed.), Kraków 2008; Czesław BRZOZA, *Ludzie Brygady. Noty biograficzne Brygady Świętokrzyskiej Narodowych Sił Zbrojnych*, Kraków 2015; TÝŽ, *Zapomniana armia. Polskie oddziały wartownicze w Europie (1945–1951),* Zeszyty Historyczne, 1996, č. 116, s. 3–21. K strážním oddílům srov. Monika MAZANEK-WILCZYŃSKA – Paweł SKUBISZ – Henryk WALCZAK (edd.), *Polskie oddziały wartownicze przy armii amerykańskiej w latach 1945–1989,* Szczecin 2011.

42 Mieczysław NUREK, *Gorycz zwycięstwa. Los Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie po drugiej wojnie światowej 1945–1949*, Gdańsk 2011; Jerzy Adam RADOMSKI, *Demobilizacja Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie w latach 1945–1951*, Kraków 2009.

43 Stefan ARTYMOWSKI, *Repatriacja żołnierzy Polskich Sił Zbrojnych z Europy Zachodniej do Polski w latach 1945–1948*, Poznań 2012.

44 Dorota SULA, *Działalność przesiedleńczo-repatriacyjna Państwowego Urzędu Repatriacyjnego w latach 1944–1951*, Lublin 2002.

45 Janusz WRÓBEL, *Działania Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego przeciwko repatriantom z Zachodu w latach 1945–1953,* in: Ryszard Terlecki (ed.), Aparat bezpieczeństwa wobec emigracji politycznej i Polonii, Warszawa 2005, s.

46 Janusz WRÓBEL, *Uchodźcy polscy ze Związku Sowieckiego 1942–1950*, Łódź 2003; TÝŽ, *Na rozdrożu historii. Repatriacja obywateli polskich z Zachodu w latach 1945–1949*, Łódź 2009.

historikové soustřeďují na každodennost a pocity běžného občana. Díky využití poznatků z psychologie, sociologie a kulturní antropologie získávají jejich práce interdisciplinární charater.[47] Studovány jsou rovněž postoje vlád západních států k repatriaci Poláků,[48] a v neposlední řadě i problematika osídlování repatriantů/přesídlenců/reemigrantů. Její výzkum má v Polsku rovněž dlouhou tradici, avšak podrobnější charakteristika by již značně překročila tématické a prostorové vymezení tohoto článku.

II.

Repatriace československých občanů po druhé světové válce vycházela naproti tomu ze zcela odlišných předpokladů. Samostatný stát zanikl ještě před vypuknutím války a emigrace, která v krátkém úseku několika měsíců před válkou vznikla, nebyla početná. Už před rozbitím Česko-Slovenska mířili do zahraničí zejména českoslovenští Židé a také část politiků, včetně bývalého prezidenta Edvarda Beneše. Většina odcházela do zemí západní Evropy nebo do USA, komunisté pak nejčastěji do Sovětského svazu. Největší část emigrace představovali tzv. vojenští uprchlíci.[49] Jednalo se o vojáky z povolání nebo o Čechy a Slováky, kteří se vydali do zahraničí v přesvědčení, že budou moci vstoupit do československé zahraniční armády. Před vypuknutím války vedla nejfrekventovanější trasa přes Polsko, následně až do porážky Jugoslávie v roce 1941 přes Balkán. Poté možnosti útěku z Protektorátu Čechy a Morava, respektive Slovenska, v podstatě zanikly. Vojáci slovenské armády měli po napadení Sovětského svazu možnost dostat se do sovětského zajetí, čehož část využila. Slovenské jednotky byly nasazeny na sklonku války rovněž v Itálii,

47 Zejména Łukasz KAMIŃSKI, *Polacy wobec nowej rzeczywistości 1944–1948. Formy pozainstytucjonalnego żywiolowego oporu społecznego*, Toruń 2000; Marcin ZAREMBA, *Wielka trwoga. Polska 1944–1947. Ludowa reakcja na kryzys*, Kraków 2012; Beata HALICKA, *Polski dziki zachód. Przymusowe migracje i kulturowe oswajanie Nadodrza 1945–1948*, Kraków 2015. První vlaštovkou v tomto směru byla však už kniha Władysław MARKIEWICZ, *Przeobrażenia świadomości narodowej reemigrantów polskich z Francji*, Poznań 1960.

48 Např. Paweł SĘKOWSKI, *Francja wobec polskich uchodźców wojennych i dipisów w pierwszych latach po drugiej wojnie światowej*, Dzieje Najnowsze 46, 2014, č. 2, s. 71–83.

49 Srov. Peter HEUMOS, *Die Emigration aus der Tschechoslowakei nach Westeuropa und dem Nahen Osten 1938–1945. Politisch-soziale Struktur, Organisation und Asylebedingungen der tschechischen, jüdischen, deutschen und slowakischen Flüchtlinge während des Nationalsozialismus. Darstellung und Dokumentation*, München 1989; Louise LONDON, *Whitehall and the Jews, 1933–1948. British immigration policy, Jewish refugees and the Holocaust*, Cambridge 2000, s. 142–168.

kde se ocitli i příslušníci protektorátního vládního vojska. Části se podařilo přejít k partyzánům.

Československá armáda na Západě se začala oficiálně tvořit od 2. října 1939 na území Francie, kde také působil Československý národní výbor jako reprezentant odboje soustředěného kolem E. Beneše.[50] Do jednotek byli povoláni krajané žijící ve Francii, kteří se zde také většinou rozhodli zůstat, když byla čs. armáda evakuována do Velké Británie. Kvůli tomu její početní stavy značně klesly: ve Velké Británii se s obtížemi podařilo zformovat brigádu, v rámci RAF bojovaly postupně tři československé perutě, které se ale také (s rostoucími ztrátami) potýkaly s nedostatkem personálu. Na Blízkém východě se podařilo zformovat jednotku o síle praporu a později pluku. Tvořili ji především vojáci, kteří se již nestihli dostat do Francie.[51]

Po porážce Polska se do sovětské internace dostalo zhruba osm set československých vojáků. Původně měli podle dekretu polského prezidenta Ignacyho Moścického tvořit základ českých a slovenských legií.[52] Sověti je postupně propouštěli z internace, a tak k 22. červnu 1941 z této jednotky zůstávala v SSSR necelá stovka mužů pod velením pplk. Ludvíka Svobody. Představovali základní kádr pro československou jednotku v SSSR. Vstupovali do ní kromě Čechů a Slováků v SSSR zejména českoslovenští občané z Podkarpatské Rusi (Ukrajinci, Židé), které Sověti zadrželi na hranicích (a následně poslali do gulagů), když se pokoušeli odtud uprchnout před maďarskou nadvládou. Nelze zapomenout také na Židy uprchlé před nacistickou perzekucí, aby se pak často stali obětí sovětské totalitní mašinérie.[53] Československé vojenské oddíly se postupně rozrostly o zajaté vojáky slovenské armády (2. paradesantní brigáda) a Čechy z Volyně (3. brigáda), takže bylo možné zformovat armádní sbor, jenž se v roce 1944 Dukelským průsmykem probíjel na Slovensko.[54]

---

50 K československému zřízení v emigraci podrobněji Jan KUKLÍK, *Vznik Československého národního výboru a prozatímního státního zřízení ČSR v emigraci v letech 1939–1940*, Praha 1996; TÝŽ, *Londýnský exil a obnova československého státu 1938–1945. Právní a politické aspekty obnovy Československa z hlediska prozatímního státního zřízení ČSR v emigraci,* Praha 1998.

51 Souhrn čs. odboje na Západě přináší Eduard ČEJKA, *Československý odboj na Západě (1939–1945)*, Praha 1997.

52 Dana NÝVLTOVÁ, *Legion Čechů a Slováků v Polsku r. 1939*, Historie a vojenství 15, 1966, č. 1, s. 98–118.

53 Podrobněji Erich KULKA, *Židé v československé Svobodově armádě*, Praha 1990.

54 Zdenko MARŠÁLEK, *„Česká" nebo „československá" armáda? Národnostní složení československých vojenských jednotek v zahraničí v letech 1939–1945,* Praha 2017, s. 309n. K internaci Jiří FRIEDL, *Internace československých vojáků v SSSR 1939–1941*, in: Mečislav Borák (ed.), Perzekuce československých občanů v Sovětském svazu (1918–1956). Část II. Váleční zajatci a internovaní, Opava 2007, s. 157–200. V tomto sborníku (též v jeho první části) viz další studie

Nucené migrace se týkaly i obyvatelstva na okupovaném území. Odhaduje se, že okolo 355 tisíc Čechů bylo nuceně nasazeno v Říši. Po válce různí experti odhadovali, že včetně vězňů koncentračních táborů muselo na říšském území pracovat okolo 600 tisíc obyvatel.[55] Specifická situace existovala na Těšínsku. V rámci germanizační politiky zde nacisté zahájili akci zápisu do Volkslisty a zneužívali skutečnosti, že část obyvatelstva se hlásila k slezské národnosti. Většina zdejších Poláků, resp. Slezanů, se nechala zapsat po předchozím tvrdém nátlaku a byla zařazena do třetí skupiny. Měli tedy pouze podmíněné říšské občanství (etničtí Němci patřili do první a druhé skupiny). Přesto museli nastoupit povinnou vojenskou službu. Jen z území předválečného politického okresu Český Těšín mělo ve Wehrmachu sloužit 9 581 osob a ze sousedního fryštátského dokonce 13 000.[56] Někteří se snažili dostat do zajetí, odkud se pak hlásili do československé nebo polské zahraniční armády.[57] Mnoho dalších (přesná čísla nejsou známa) upadlo do zajetí po porážce Německa.

Na německém území za války pracovali i Slováci. V jejich případě však nelze hovořit o nuceném nasazení. Přicházeli do Německa na základě mezistátní dohody a o práci zde byl poměrně velký zájem kvůli vysoké nezaměstnanosti na Slovensku a také příslibu dobrých výdělků. Zájem stoupal i ze strany německých úřadů, zvláště po napadení SSSR. Jen v roce 1942 pracovalo v Říši okolo 25 tisíc Slováků a následující rok 34 tisíc, což však nenaplňovalo německý požadavek na 50 tisíc osob opakovaný i v roce 1944. S ohledem na situaci na Slovensku (Slovenské národní povstání, blížící se fronta) nebylo reálné ho splnit. Slováci se naopak snažili, pokud to dovolovala složitá dopravní situace, vrátit do svých domovů.[58]

Na konci války se však českoslovenští DPs nacházeli ve srovnání s Poláky v diametrálně odlišné situaci. Československo bylo obnoveno jako stát, kde stále existoval (ač s jistými omezeními) pluralitní politický systém. Mezi Čechy

---

k dějinám perzekuce československých občanů v Sovětském svazu v letech 1918–1956. K odboji na Východě srov. Karel RICHTER, *Československý odboj na Východě*, Praha 1992.

55 T. JELÍNEK, *Nucená práce v nacionálním socialismu*, s. 30. Jediné celistvé zpracování českých nuceně nasazených pochází z první poloviny 70. let, a je již překonané. František MAINUŠ, *Totálně nasazeni (1939–1945)*, Praha 1974.

56 Vilém PLAČEK, *Ostravská průmyslová oblast v letech 1938–1945,* Průmyslové oblasti 3, 1971, s. 42.

57 K tomu naposledy J. FRIEDL, *Na jednym froncie. Czechosłowacko-polskie stosunki wojskowe 1939–1945*, Gdańsk 2011, s. 366n.

58 Podrobněji Peter MIČKO, *Migrácia slovenskej pracovnej sily do Veľkonemeckej ríše*, in: Michal Šmigeľ – Pavol Tišliar a kol., Migračné procesy Slovenska (1918–1948), Banská Bystrica 2014, s. 286–314. Zde též podrobněji o literatuře k slovenským pracovníkům v Německu za druhé světové války.

a Slováky přetrvávalo silné ruso/sovětofilství vycházející z tradic a také z vděku Rudé armádě za osvobození. Excesy rudoarmějců se sice rovněž vyskytly, ne však v takové míře jako v Polsku, kde se Sověti navíc aktivně zapojili do likvidace složek nekomunistického odboje. Kromě toho se Rudá armáda (spolu s americkou) stáhla ještě v roce 1945 z Československa. Drtivá většina československých DPs tedy neměla důvod se nevracet.[59] Proto i s ohledem na nižší počet DPs probíhala repatriace velmi rychle. Například z Německa, kde její hlavní fáze skončila již během srpna 1945. Také z Polska byli v podstatě všichni českoslovenští DPs repatriováni do září 1945.[60] V okupačních zónách v Německu a Rakousku sice i nadále zůstávali českoslovenští občané otálející s návratem, avšak jednalo se jen o velmi nízké počty. Zavádění různých opatření okupačními úřady s cílem urychlit repatriaci zbývajících DPs nutilo i většinu těchto osob k návratu do ČSR.[61]

Okupační zóny Německa a Rakouska představovaly oblasti s největší koncentrací československých DPs. Proto také sem směřovalo hlavní úsilí repatriačních orgánů a vznikla zde hustá síť repatriačních důstojníků. Vraceli se i příslušníci československé armády na Západě, zaměstnanci vládních úřadů v Londýně a československých podniků (Škoda, Baťa), které válka zastihla v zahraničí a někdy i v exotických zemích (Indie, Indonésie, Latinská Amerika). Uvádí se, že po válce bylo repatriováno 492 tisíc Čechoslováků, což názorně ukazuje, jak československá repatriační akce byla ve srovnání s polskou malá. Svědčí o tom i fakt, že zatímco v Polsku organizovalo repatriaci několik velkých úřadů, v Československu ji měl na starosti pouze repatriační odbor ministerstva ochrany práce a sociální péče.[62]

Stejně jako Polsko, i Československo organizovalo paralelně s repatriací reemigraci Čechů a Slováků z evropských zemí. Uvádí se, že takto se do Československa vrátilo okolo dvou set tisíc Čechů a Slováků nasměrovaných zejména do pohraničních oblastí.[63]

---

59 V zahraničí se rozhodli zůstat zejména političtí odpůrci prezidenta Beneše. Srov. zejména Jan KUKLÍK – Jan NĚMEČEK, *Proti Benešovi! Česká a slovenská protibenešovská opozice v Londýně 1939–1945*, Praha 2004; Dušan SEGEŠ, *Dvojkríž v siločiarach bieleho orla. Slovenská otázka v politike poľskej exilovej vlády za 2. svetovej vojny*, Bratislava 2009. Posledně citovaná kniha vyšla rovněž v polském překladu pod názvem *Partnerzy czy petenci? Słowacy i Słowacja w polityce rządu RP na obczyźnie podczas II wojny światowej*, Gdańsk 2012.

60 Národní archiv Praha, Ministerstvo práce a sociální péče – repatriace, inv. č. 560, kart. 409, složka Německo, zpráva J. Hejreta ze dne 5. 9. 1945.

61 J. VACULÍK, *Poválečná repatriace československých tzv. přemístěných osob*, s. 37, 43.

62 Tamtéž, s. 80.

63 Tamtéž.

Ačkoli se československá poválečná repatriace svým rozsahem a také řešenými problémy ani zdaleka nemohla srovnat s polskou, pořád se jednalo o péči a pomoc při návratu několika stům tisícům osob. Je proto překvapivé, že česká historiografie ponechávala toto téma v podstatě bez větší pozornosti. Zmínky o ní v pracích některých historiků byly před rokem 2000 jen okrajové,[64] a mezi témata zasluhující pozornost ji nezařadil ani Karel Kaplan ve své jinak zásadní knize o vývoji poválečného Československa. Zmínil pouze problémy při přesídlování Čechů ze sovětského území (Volyň, Podkarpatská Rus) nebo problematické postavení vojáků čs. armádního sboru, kteří nebyli české nebo slovenské národnosti a pocházeli z Podkarpatské Rusi, kterou Československo podstoupilo Sovětskému svazu.[65]

Až v roce 2004 vychází zde již několikrát citovaná monografická studie Jaroslava Vaculíka o poválečné repatriaci, kterou přehledně rozebírá. Přibližuje druhy emigrace a nuceného přesídlování těsně před válkou a během ní a přípravu repatriační akce, kterou pak sleduje podle jednotlivých zemí. Nezapomíná přitom ani na oblasti Blízkého, Středního a Dálného východu a Ameriky. Ačkoli se bezpochyby jedná o záslužnou práci, použitá pramenná základna neumožnila autorovi jít do větší hloubky. Publikace se vedle odborné literatury k tématu a dobového tisku totiž opírá pouze o dokumenty ministerstva ochrany práce a sociální péče a povereníctva vnútra.[66] Je přitom třeba připomenout i další práce Jaroslava Vaculíka, jenž se badatelsky zaměřuje na problematiku krajanů žijících v zahraničí. Jak již zmíněno, ruku v ruce s repatriací probíhala i reemigrace v zahraničí žijících Čechů a Slováků. Tuto problematiku zpracoval J. Vaculík v několika pracích,[67] věnoval se i usídlování reemigrantů v poválečném Československu.[68]

---

64 F. MAINUŠ, *Totálně nasazeni (1939–1945)*, s. 204–208; Miloslav MOULIS, *Přesuny obyvatelstva 1938–1945*, in: Václav Kural a kol., Studie o sudetoněmecké otázce, Praha 1996, s. 100–101.

65 Karel KAPLAN, *Poválečné Československo. Československo 1945–1948,* Mnichov 1985; TÝŽ, *Pravda o Československu*, Praha 1990; srov. též novější práci téhož autora *Československo v poválečné Evropě*, Praha 2004, s. 346–350.

66 Další prameny k tématu se nacházejí např. ve Vojenském ústředním archivu – Vojenském historickém archivu v Praze, Archivu Ministerstva zahraničních věcí ČR. V německém Bad Arolsenu se nachází archiv International Tracing Service.

67 Jaroslav VACULÍK, *Reemigrace a usídlování volyňských Čechů v letech 1945–1948*, Brno 1984; TÝŽ, *Reemigrace zahraničních Čechů a Slováků v letech 1945–1950,* Brno 1993; TÝŽ, *Poválečná reemigrace a usídlování zahraničních krajanů*, Brno 2002; TÝŽ, *Češi v cizině – emigrace a návrat do vlasti*, Brno 2002.

68 TÝŽ, *Začleňování reemigrantů do hospodářského života v letech 1945–1950*, Praha 2001; František ČAPKA – Lubomír SLEZÁK – Jaroslav VACULÍK, *Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce*, Brno 2005.

Vaculíkova práce nezmiňuje specifickou otázku repatriace Poláků z Těšínska. Jednalo se o delikátní záležitost s ohledem na špatný stav československo-polských vztahů po válce. Většina repatriantů působila v polské armádě na Západě, v níž sloužili buď od samého počátku (např. před válkou aktivní činovník polské menšiny Emanuel Guziur)[69] nebo se v roce 1939 ocitli v sovětském zajetí, aby se po vstupu SSSR do války připojili k Andersově armádě.[70] Stovky vojáků upadly do zajetí jako příslušníci Wehrmachtu, do něhož museli narukovat. Československé úřady k nim neměly důvěru. Přitěžovala jim služba v polské a v řadě případů i německé armádě. Československé bezpečnostní složky je pokládaly za nebezpečné elementy, které by mohly organizovat iredentu mezi Poláky na Těšínsku a rozvracet tamní poměry.[71] Je zásluhou Jiřího Plachého, že podrobně popsal otázku repatriace příslušníků polských ozbrojených sil na Západě a na základě studia širokého spektra archivních dokumentů doložil, že z řady objektivních důvodů byly obavy z podvratné činnosti těchto repatriantů neopodstatněné.[72]

Pomineme-li práce zabývající se rolí Československa při repatriacích či migracích občanů jiných států,[73] lze bohužel konstatovat, že česká historiografie neprojevila větší zájem o studium poválečné repatriace.[74] Stále bohužel platí slova

69 Krzysztof NOWAK, *Emanuel Guziur 1908–1989*, Cieszyn 1999; J. FRIEDL, *Staż Emanuela Guziura w czechosłowackiej samodzielnej brygadzie mieszanej w Wielkiej Brytanii*, Pamiętnik Cieszyński, tom 18, Cieszyn 2003, s. 121–131.

70 Srov. Józef FRANEK, *Ze sovětského zajetí do polské armády. Vzpomínky Józefa Franka,* Praha 2010.

71 Dobře postoj československých úřadů k těmto repatriantům vystihuje vzpomínka Józefa Franka o setkání s repatriačním důstojníkem v Londýně: „Podíval se na nášivky ‚Poland' a zeptal se, proč jsme sloužili v polské armádě a ne v československé. ‚Protože jsme polské národnosti a v srpnu 1941 jsme nemohli ještě vědět, že za půl roku vznikne v Sovětském svazu také československá vojenská jednotka.' ‚A proč chcete právě repatriovat do Československa?' ‚Proč? Protože jsem se tam narodil a mám tam svou rodinu!' ‚Víte, my chceme mít republiku pro Čechy a Slováky, pro Němce, Maďary a jiné hotentoty tam místo nemáme.'" J. FRANEK, *Ze sovětského zajetí do polské armády*, s. 83.

72 Jiří PLACHÝ, *Návrat nechtěných spojenců (Problém repatriace vojáků polské zahraniční armády na Západě do ČSR)*, Východočeské listy historické 29, 2009, s. 26–45.

73 Vzhledem ke své poloze bylo důležitou tranzitní zemí zejména pro polské repatrianty a reemigranty. Srov. J. FRIEDL, *Czechosłowacja jako kraj tranzytowy dla repatriantów (reemigrantów) polskich w latach 1945–1947 (zarys problematyki)*, in: Marek Mazurkiewicz – Annemarie Franke – Tadeusz Siwek – Magdalena Moj (edd.), Colloquium Opole 2015. Pojęcie pokoju i wojny we współczesnej Europie, Opole 2016, s. 267–282; TÝŽ, *Returning Home and Leaving for Freedom. The Role of Czechoslovakia during the Migrations of Polish Citizens from 1945 to 1948*, in: Zlatica Zudová-Lešková et alii, Resettlement and Extermination of the Populations A Syndrome of Modern History, Prague 2015, s. 537.

74 Zčásti se repatriaci Čechoslováků z Polska věnuje J. Friedl avšak pouze v rámci československo-polských vztahů. J. FRIEDL, *Počátky spolupráce Československa a Polska při repatriaci svých občanů po druhé světové válce (do uzavření repatriační smlouvy)*, Slovanský přehled 99, 2013, č. 3–4, s. 297–321.

J. Vaculíka napsaná v roce 2001: „Absence české a slovenské historiografické produkce na toto téma je zarážející zejména ve srovnání s polskou historiografií."[75] Přitom většina archivních pramenů je přístupná[76] a k dispozici je i řada edic zpřístupňujících zásadní dokumentaci k přípravám a organizování repatriace.[77] Je proto nutno přivítat zájem mladé generace českých historiků. Aktuálně se otázkami poválečné repatriace československých DPs zabývá Jana Kasíková, jejíž nedávno vydaná kniha (založená na její magiesterské diplomové práci) představuje i díky využití zahraničních pramenů výrazný posun ve zkoumané problematice.[78]

I když počet československých DPs byl ve srovnání s polskými mnohem menší, stále jejich repatriace představovala v tehdejších podmínkách nesnadnou logistickou akci. Možná za příčinou malého zájmu historiků stojí i fakt, že na rozdíl od polské zkušenosti repatriace československých občanů nevyvolávala diskuse a nezapsala se tím pádem tolik do naší historické paměti. Ani to by však nemělo být důvodem, proč problematiku poválečné repatriace československých DPs důkladně nezpracovat.

75 J. VACULÍK, *Poválečná repatriace československých tzv. přemístěných osob*, s. 5.

76 S výjimkou fondu Poverenictvo sociálnej starostlivosti v Slovenském národním archivu, jenž zůstává stále nezpracován.

77 Srov. zejména kompletně vydané *Zápisy ze schůzí československé vlády v Londýně*, Jan Němeček – Ivan Štovíček – Helena Nováčková – Jan Kuklík (edd.), Praha 2008–2016, nebo jednotlivé svazky „zelené" (tj. pro období druhé světové války) ediční řady *Dokumenty československé zahraniční politiky*. Srov. též Jan KUKLÍK – Jan NĚMEČEK – Helena NOVÁČKOVÁ – Ivan ŠŤOVÍČEK (edd.), *Československo-francouzské vztahy v diplomatických jednáních (1940–1945)*, Praha 2005. Ze starších edic jmenujme zejména Miloslav KLIMEŠ a kol., *Cesta ke květnu. Vznik lidové demokracie v Československu,* sv. 1–2, Praha 1965. Mnoho dokumentů k repatriaci lze nalézt i v edici Adrian VON ARBURG – Tomáš STANĚK (edd.), *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945–1951*, díl II., svazek 1., Středokluky 2011.

78 Jana KASÍKOVÁ, *Ať mohou přijeti. Organizace poválečné repatriace a návratů 1942–1947*, Praha 2017.

The repatriation of Polish and Czechoslovak citizens after World War II in Polish and Czech historiographies

JIŘÍ FRIEDL

The end of World War II in Europe brought about the necessity to resolve the issue of the so-called displaced persons. They were in particular the liberated prisoners from concentration camps, POWs, forced labour or those fleeing the war zones. The nationals of the states of the anti-Hitler coalition had priority rights to return to their homes – to be repatriated. After Soviet citizens, Polish repatriated persons were the second most numerous group. The majority of them were to be found on territories liberated by the Western armies and they procrastinated with their return to Poland. It, from 1944, was in fact under the rule of Polish communists. There was also no agreement amongst the Polish emigrant community in London whether to recommend that Poles return to their homeland. For this reason, the mass repatriation of Poles lasted for a relatively long time. And because this was a serious issue which affected a relatively great part of the Polish population, it also drew the attention of historians relatively early. At the same time it is necessary to emphasize that until 1989 there were both a home-based Polish historiography and an exiled-based one. Predicated on that their interests and limits varied. As early as the 1960s the first studies on the repatriation of Poles appeared and in 1974 a seminal work by Krystyna Kersten was published. After 1989, possibilites of research have further expanded, which on one side led to the publication of a great number of archival materials, yet it also led to the atomization of research.

Contrary to that the repatriation of Czechoslovak displaced persons did not represent a more serious problem after World War II. Czechoslovakia was restored as an independent state with a functioning (albeit to a certain degree limited) democracy. The landslide majority of repatriated persons did not hesitate whether to return, so the mass repatriation could be completed, in fact, as early as 1945. It is likely that for this reason the study of repatriation did not meet with such an interest as in Poland. It was only in 2004 that a fundamental work by Jaroslav Vaculík was published, yet it did not fully exhaust this theme. However, it is evident that a new generation of Czech historians is demonstrating an interest in this topic.

XI. SJEZD ČESKÝCH HISTORIKŮ

Jak vznikal obraz Václava IV. jako ochránce Židů

EVA DOLEŽALOVÁ

EVA DOLEŽALOVÁ: How the image of Wenceslas IV as defender of the Jews originated
Already during his lifetime, King of Bohemia and the Romans Wenceslas IV was labelled as a bad ruler, who did not take care of the administration of the lands – neither those of the Empire nor the Czech Lands. He was very often accused of the decline of the Church, the inability to resolve the Papal Schism, but also very personal defamations were spread about him in Europe, which were purposefully to deform the image of the king further. One of them is also the accusation for favouring the Jews too much, whom he even favoured against Christians according to some sources. Apparently, Ludolf of Sagan wrote the most extremely in this regard of King of Bohemia and the Romans Wenceslas IV in his work "Tractatus de longevo schismate". Besides many bad characteristics, he directly labelled the sovereign with the title of the Jewish king. However, Ludolf of Sagan was not the only one, who criticized the king for his overprotection of the Jews. The majority of these critics came from the Czech Lands.
Key words: Wenceslas IV – the Jews – Czech Lands – historical tradition – Ludolf of Sagan – John of Jenstein

Záhy po smrti Václava IV. – českého a původně i římského krále – napsal Ludolf, opat augustiniánské kanonie v Zaháni,[1] svůj traktát o dlouhém papežském schizmatu (*Tractatus de longevo schismate*).[2] Autor se v něm pokusil nalézt viníky společenské krize počínající v dvojpapežství roku 1378 a vrcholící až na kostnickém koncilu. Obviňoval zejména stoupence náboženských reformních hnutí, kteří podle jeho představ narušili jednotu církve. Mezi těmito heretiky nebyli jen valdenští,[3] v té době už rozptýlení po celé střední Evropě, ale zejména čeští reformátoři a stoupenci husitského hnutí. Z všeobecného společenského úpadku i rozkolu církve vinil také špatnou správu země. Sám byl mužem, který zažil na vlastní kůži vládu tří lucemburských panovníků – Karla, Václava i Zikmunda a jejich životy a dílo se pro něj staly modelovým příkladem panování. Zatímco českého krále a římského císaře Karla IV. oceňoval jako dobrého, či dokonce ideálního vládce[4], jeho nejstaršího dědice Václava IV. v oblibě neměl. Karel IV. byl v traktátu pojednán zcela v souladu s dobovou rétorikou jako ochránce církve a spravedlivý křesťanský král, zejména v českých zemích.[5] Jeho syn Václav byl pro Ludolfa zosobněním opaku, příkladem krále tyrana. Pro zaháňského opata byl tento král pronásledovatel duchovenstva, nepřítel Němců a kat Čechů, jak ho ostatně označil v kapitole věnované životu a dílu Václava IV.[6] Ludolf pak dále pokračuje ve své charakteristice krále Václava a konstatuje, že byl „podporovatel kacířů a židovský král".[7]

1 Město Zaháň (německy Sagan, polsky Żagań), dnes v Polsku (Lubušské vojvodství); Ludolf se zde stal opatem roku 1394.

2 Johann LOSERTH (ed.), *Beiträge zur Geschichte der husitischen Bewegung, III. Der Tractatus de longevo schismate des Abtes Ludolfs von Sagan* (dále jen *Tractatus de longevo schismate*), Archiv für österreichische Geschichte, 60, 1880, s. 345–561, zde 402–561. Doposud jedinou monografií o Ludolfovi Zaháňském je kniha: Franz MACHILEK, *Ludolf von Sagan und seine Stellung in der Auseinandersetzung um Konziliarismus und Hussitismus*, München 1967 (= Wissenschaftliche Materialien und Beiträge zur Geschichte und Landeskunde der Böhmischen Länder, 8); seznam dílčích studií je shrnut na http://www.geschichtsquellen.de/repPers_11896867X.html (10. 3. 2018).

3 Ludolf se mj. osobně účastnil inkvizičního procesu ve Vratislavi s valdenským kazatelem Štěpánem, viz F. MACHILEK, *Ludolf von Sagan*, s. 38–39.

4 Ludolf vytýkal Karlu IV. snad jedině to, že jako císař se choval lépe ke *svým* Čechům, než k říši. „Magis Augustus fuisse creditur natalis soli sui Bohemici quam imperialis et Romani, unde tamne habere meruit nomen Augusti", *Tractatus de longevo schismate,* cap. 27 s. 517.

5 „princeps... orthodoxus et katholicus, amator iusticie et zelator pacis in regno Bohemorum... dilexit clerum, novas erexit ecclesias et destructas reformavit...", tamtéž, cap. 7, s. 408.

6 Celá věta zní: „Quid igitur rogo anima mea ex premissis verbis potes agnoscere nisi causas illas esse declaratas et expositac, propter quas Wenceslaus ipse in suo non honoris sed horroris titulo dictus est desertor et desertus Romanorum, persecutor clericorum, hostis Teutunicorum, carnifex Bohemorum?", tamtéž, cap. 60, s. 459.

7 „... cur in eodem titulo dictus sit fautor hereticorum et rex Judeorum." *Tractatus de longevo schismate*, cap. 60, s. 459.

Ludolf měl pro svou vypjatou kritiku událostí v Evropě i v Čechách velmi osobní důvody. Studoval na pražské právnické fakultě, kde roku 1373 získal bakalářský titul.[8] Zhruba o deset let později vstoupil k augustiniánům kanovníkům v Zaháni, kde se nejprve stal podpřevorem a roku 1394 v komplikované volbě opatem.[9] V této funkci zde působil až do své smrti roku 1422. Bouřlivé události na počátku 15. století spojené s činností reformního křídla pražské artistické fakulty vedené Janem Husem vnímal velmi citlivě. Ne nadarmo také obviňoval krále z úpadku církve a království a kritizoval jeho neschopnost řešit papežské schizma. Zažil i počátky husitské revoluce a první vojenské výpravy proti husitským Čechám. I když není známo nic bližšího o Ludolfově původu, jen to, že byl zapsán na pražské univerzitě v saském národě,[10] jeho vazby k Čechám, zejména k roudnické augustiniánské kanonii, byly velmi těsné. Roku 1421 byla roudnická kanonie husity rozprášena a část kanovníků uprchla i do Zaháně. Pro opata Ludolfa to byl další doklad rozpadu dříve kvetoucí české země. Byl aktivním a úspěšným kazatelem. Vyjadřoval se nejen k reformě života duchovenstva, ale také k rozkolu v církvi. Jako kazatel vystoupil i na koncilu v Pise.[11] Od konce 14. století pracoval na dějinách zaháňské kanonie a jejich představených – *Catalogus abbatum Saganensium*.[12] Už v tomto díle se Ludolf vyjádřil ke společenskému vývoji v českých zemích, když do svého díla zahrnul mj. charakteristiky panovníků lucemburské dynastie, zejména Karla IV. a Václava IV., při líčení historie kanonie za opata Jana II.[13] Václav IV. i zde vystupuje jako špatný vládce, o kterém je lépe nemluvit. Řadu jeho obvinění Ludolf později odsud převzal a rozvinul ve svém druhém stěžejním díle, totiž už zmíněném Traktátu o dlouhém schizmatu, který vznikal na přelomu druhého a třetího desetiletí 15. století.[14] Vedle obvyklých rétorických výtek se objevilo i tvrzení, že panovník byl nenáviděn lidem a jediný, kdo krále přijímal, byli Židé.[15] Václav IV. byl podle opata mj.

8 Josef TŘÍŠKA, *Životopisný slovník předhusitské pražské univerzity 1348–1409*, Praha 1981, s. 344.

9 F. MACHILEK, *Ludolf von Sagan*, s. 19–32.

10 J. TŘÍŠKA, *Životopisný slovník*, s. 344.

11 F. MACHILEK, *Ludolf von Sagan*, s. 104–105.

12 *Catalogus abbatum Saganensium*, in: Scriptores rerum Silesiacarum oder Sammlung schlesischer Geschichtsschreiber, Bd. 1., hrsg. von Gustav Adolf STENZEL, Breslau 1835, s. 173–528.

13 *Catalogus abbatum Saganensium*, s. 210–217.

14 Jedna z úvodních charakteristik panovníka zazněla v Ludolfově podání takto: „Quid de hoc Wenczeslao boni scribam? Nichil. Utinam mala scripturus non essem!“, viz *Catalogus abbatum Saganensium,* s. 213.

15 „Exosus igitur erat clero et populo, nobilibus, civibus et rusticus, solis erat acceptus Judeis“, tamtéž, s. 214.

odpovědný za to, že nechal v Praze obehnat židovské město zdí s věžemi a způsobil tak újmu křesťanským majitelům domů a univerzitním mistrům bydlícím v této čtvrti pravděpodobně v Karlově koleji.[16] Všechny zmínky tohoto typu se objevují v souvislosti s líčením pražského protižidovského pogromu roku 1389.

Ze zběžného čtení obou Ludolfových spisů – traktátu i katalogu – by se zdálo, že jejich autor považuje Václava IV. za ochránce Židů. Hlubší vysvětlení ale v textu chybí. Už vůbec ale není jasné, odkud Ludolf ze Zaháně odvodil titul „židovský král" (*rex Judeorum*). Snad by bylo možné považovat jeho traktát „jen" za vyjádření autorovy antipatie ke králově politice a ke krizi církve a společnosti v Evropě, z jejíhož původu Václava vinil. Ludolf ze Zaháně ale nebyl jediným pozdně středověkým autorem, který krále Václava IV. označil za podporovatele Židů.

Čeští králové z lucemburské dynastie jsou ještě dnes v odborné literatuře prezentováni jako panovníci, za jejichž vlády nedocházelo k útokům na Židy, a kdy se Židé v Čechách těšili královské ochraně a jejich podnikání se relativně dařilo.[17] Jaká ale byla realita a odkud pocházelo označení krále jako ochránce či dokonce přítele Židů? Odpověď není jednoduchá. Není možné se spokojit s tvrzením, že za doby vlády Václava IV. nedošlo k výraznému pronásledování Židů, nebo konstatováním, že jedinou závažnou událostí byl protižidovský pogrom roku 1389 v Praze. Obraz krále Václava IV. není příliš pozitivní v českých ani říšských pramenech 14. a 15. století. Většina z nich ale zdůrazňuje jeho neschopnost spravovat zemi a řešit složité politické situace a může také odrážet jistou formu agitace proti králi.[18] Přímou podporu Židů ale zmiňují jen ty prameny, jejichž autoři mají přímou vazbu k českým zemím. Často je v těchto pramenech Václav IV. dáván do protikladu ke svému otci Karlu IV. a často je Václav popisován jako nekřesťanský panovník.[19]

Postavení Židů se v českých zemích za Václava IV. nezměnilo. Zcela naopak, Václav IV. pokračoval v politice svého otce Karla IV. a děda Jana Lucemburského. Stejně jako jeho předchůdci se opíral o stará židovská statuta, vydaná původně Přemyslem Otakarem II. ve druhé polovině 13. století, a vydal další dokumenty,

16 *Tractatus de longevo schismate*, cap. 20, s. 419–420.

17 Např. Jiří SPĚVÁČEK, *Václav IV. 1361–1419. K předpokladům husitské revoluce*, Praha 1986, s. 197–199.

18 Negativní obraz českého a římského krále se v současné době stává opět předmětem výzkumu. Předběžné výsledky projektu Klary Hübner *Jak zničit královo renomé. Utváření a šíření středověké (proti)královské propagandy, příklad českého a římského krále Václava IV. (1361–1419)* /GAČR/ byly prezentovány např. na XI. sjezdu historiků 2018 v Olomouci – referát s názvem „Korunovaný opilec aneb jak se zbavit českého krále na římském trůnu – případ Václava IV. (1400)".

19 Standardně bývá porovnáván s římským císařem Neronem, tak např. i u Ludolfa ze Zaháně, viz *Tractatus de longevo schismate*, cap. 20, s. 420; *Catalogus abbatum Saganensium*, s. 215.

které měly českým Židům zajistit stabilitu pro jejich zejména finanční podnikání.[20] Nákladná lucemburská zahraniční politika i vysoké náklady na chod královského dvora vyžadovaly trvalé zajištění finančních příjmů pro královskou komoru. Jedním z bezpečných a pravidelných zdrojů pro ně vždy byly židovské daně a půjčky u židovských věřitelů. S jistou mírou opatrnosti se dají v dochovaných pramenech určit někteří Židé (či celé židovské rodiny), kteří půjčovali panovníkovi nebo snad i dalším dvořanům peníze a za tyto služby získávali určitá privilegia. Byli to právě lucemburští králové, za jejichž vlády bylo častěji povolováno usazení Židů v poddanských městech. Pro nejvýznamnější šlechtické rody a jejich města vydávali privilegia povolující za přesně daných podmínek příchod několika židovských rodin.[21] Pravděpodobně kolem poloviny 14. století se také dostávají první Židé do menších a méně významných měst, snad i do vesnic. Na rozdíl od politiky přemyslovských králů (tj. do roku 1306) byli Židé důležitou součástí lucemburské ekonomické politiky.[22] Byli to také Lucemburkové, kteří umožnili příchod Židů na biskupské statky.[23] Nejsou ale dochovány žádné doklady o tom, že by se Židé už ve 14. století

20 Václav IV. vydal ve prospěch Židů mimo jiné privilegium potvrzující příslušnost Židů pouze ke královské komoře, resp. jím jmenovaným úředníkům. Viz listinu ze 14. června 1393, Hermenegild JIREČEK (ed.), *Codex juris municipalis regni Bohemiae I.,* Praha 1886, s. 179–181.

21 Starší výjimkou bylo povolení usazení Židů v Jindřichově Hradci pro pány z Hradce, které je datováno před rokem 1294, viz: Lenka BLECHOVÁ – Eva DOLEŽALOVÁ – Martin MUSÍLEK – Jana ZACHOVÁ (ve spolupráci s Danielem Polakovičem a Tamásem Visim), *Prameny k dějinám Židů v Čechách a na Moravě ve středověku,* Praha 2015, s. 82–83. Stejně tak se na stará privilegia (nedochovaná) odvolává listina vydaná Janem Lucemburským pro Rožmberky 13. ledna 1334, tamtéž, s. 135.

22 František HOFFMANN ve své monografii *České město ve středověku* (Praha 1992, s. 242), vyčíslil příjem z židovské daně na asi 400 kop grošů, méně než desetinu české městské berně. Daň ale nebyla jediným panovníkovým židovským příjmem. Další peníze od nich lucemburští králové vybírali pod nátlakem či příslibem ochrany nebo vydání privilegií. V této souvislosti je nejčastěji citována kauza Jana Lucemburského z roku 1336, kdy nechal prohledat Staronovou synagogu, viz např. L. BLECHOVÁ – E. DOLEŽALOVÁ et. al., *Prameny k dějinám Židů,* s. 144–147. Jiným typem dokladů jsou zprávy o zajímání všech Židů v zemi jako možného nástroje pro nátlak na Židy, viz např. dokument z roku 1385. Tyto zprávy jsou ale většinou doloženy pouze ve formulářových sbírkách, viz např. František PALACKÝ, *Über Formelbücher, zunächst in Bezug auf böhmische Geschichte: nebst Beilagen: ein Quellenbeitrag zur Geschichte Böhmens und der Nachbarländer im XIII., XIV. und XV. Jahrhundert*, Bd. 2, Prag 1847, No. 184 a 185, s. 148–149. Poprvé se instrument zajetí všech Židů v českých pramenech objevuje za přemyslovského krále Václava II. r. 1298. Dochoval se v textu Zbraslavské kroniky, viz L. BLECHOVÁ – E. DOLEŽALOVÁ et. al., *Prameny k dějinám Židů,* s. 86–87; Libor JAN, *Václav II. a struktury panovnické moci,* Brno 2006, s. 45–47.

23 Privilegium vystavil Jan Lucemburský pro olomouckého biskupa Konráda a povolil mu usadit Židy ve čtyřech moravských městech, tamtéž, s. 121–122.

usazovali v místech, náležejících k majetku pražského biskupa. Ve stejné době také došlo nejen k rozšíření osídlení, ale také k nárůstu židovské populace. Její velikost není možné přesněji kvantifikovat, celkově se ale odhaduje na několik málo tisíc osob v Čechách i na Moravě. Nejpočetnější přitom byla pražská staroměstská komunita.[24]

Za doby vlády Václava IV. – stejně jako za doby jeho otce Karla IV. – podnikala řada Židů nebo celých židovských rodin v půjčování peněz. I když není možné z dochovaných pramenů rekonstruovat kompletní síť vazeb českých a moravských Židů ke královskému dvoru, někteří Židé byli častějšími královými věřiteli. Stejně tak tomu bylo i u moravské větve Lucemburků reprezentované např. markrabětem Joštem Lucemburským nebo jeho sourozenci. Na druhou stranu není možné tvrdit, že to byli jacísi středověcí dvorští bankéři. Král i jeho příbuzní si půjčovali vysoké částky i od dalších Židů v království i v říši. Jako zástava se k Židům dostal pravděpodobně také pražský přemyslovsko-lucemburský zlatý poklad, dnes známý jako poklad ze Slezské Středy.[25] Není ale jasné, kdy přesně ve 14. století byly tyto klenoty Židům zastaveny. Snad se tak stalo až ve druhé polovině 14. století, kdy se i v českých zemích projevila hluboká ekonomická krize. Zhruba ve stejné době výrazně narůstaly také dluhy šlechty, městského i venkovského obyvatelstva. Vysoká poptávka po penězích nutila české a moravské Židy k úzké spolupráci. Zatímco drobné půjčky zůstávaly v rukou jednotlivých místních lichvářů a lichvářek, jak o tom svědčí např. židovské znojemské knihy, pro vysoké částky se Židé spojovali a dlužní úpisy pak vystavovali společně. V důsledku vysoké zadluženosti některých křesťanských pánů (šlechticů i panovnického dvora) se do rukou Židů dostávaly i celé vsi nebo významné nemovitosti ve městech.[26]

V českých zemích nedošlo za Lucemburků k žádné výraznější vlně protižidovských pogromů. 1338 bylo napadeno několik jihomoravských a jihočeských

24 František ŠMAHEL, *Die Prager Judengemeinde im hussitischen Zeitalter*, in: Christoph Cluse – Alfred Haverkamp – Israel Yuval (edd.), Jüdischen Gemeinden und ihr christlicher Kontext in kulturräumlich vergleichender Betrachtung von der Spätantike bis zum 18. Jahrhundert, Hannover 2003, s. 361–363; Martin MUSÍLEK, *Juden und Christen in der Prager Altstadt während des Mittelalters. Koexistenz oder Konfrontation?*, in: Eva Doležalová et al., Juden in der mittelalterlichen Stadt: der städtische Raum im Mittelalter – Ort des Zusammenlebens und des Konflikts = Jews in the medieval town : urban space in the Middle Ages – a place of coexistence and conflicts, Praha 2015, s. 153.

25 Jacek WITECKI, *Poklad ze Slezské Středy: Okolnosti nálezu a představení pokladu*, in: Klára Benešovská (ed.), Královský sňatek. Eliška Přemyslovna a Jan Lucemburský – 1310, Praha 2010, s. 552–555.

26 Např. J. MEZNÍK, *Lucemburská Morava*, s. 361–362; Lenka BLECHOVÁ, *The Jewish Credit Trade in the Late Middle Ages: Kroměříž and Olomouc (1353–1417)*, in: Eva Doležalová et al., Juden in der mittelalterlichen Stadt, s. 39–56.

židovských obcí v souvislosti s událostmi v rakouské Pulkau.[27] Přesnější okolnosti událostí ale není možné z dochovaných pramenů rekonstruovat. Jisté je, že krátce poté byli Židé do těchto lokalit znovu usazováni, v některých případech za přímé podpory českého krále – tehdy Jana Lucemburského.[28] K několika útokům na Židy došlo v polovině 14. století, a to v Chebu[29] a v několika městech nově připojených území, tzv. vedlejších zemích české Koruny (v Lužici a Slezsku). K velkému pogromu došlo v Praze o Velikonocích 1389 a vzápětí poté byli napadeni Židé ve Zhořelci, sídelním městě vévody Jana, bratra krále Václava IV.[30] Po roce 1419, kdy vypukla husitská revoluce, byli Židé ve městech několikrát napadeni. Tyto útoky ale nebyly primárně orientovány proti Židům, ale proti veškerému majetnému obyvatelstvu.

Vraťme se ale přímo k dobovému hodnocení vlády krále Václava IV. Poprvé byl král označen jako podporovatel Židů pravděpodobně v obžalovacím spise pražského arcibiskupa a také dřívějšího kancléře Václava IV. – Jana z Jenštejna.[31] Tento spis vznikl v první polovině 90. let 14. století a měl sloužit k žalobě proti Václavu IV. u kurie. Arcibiskup v něm obvinil Václava IV. z útoků, kterých se

27 Např. Birgit WIESL – Daniel SOUKUP, *Die Pulkauer Judenverfolgungen (1338) im Spiegel österreichischer, böhmischer und mährischer Quellen,* in: Helmut Teufel – Pavel Kocman – Milan Řepa (edd.), „Avigdor, Benesch, Gitl". Juden in Böhmen, Mähren und Schlesien im Mittelalter. Samuel Steinherz zum Gedenken (1857 Güssing – 1942 Theresienstadt), Brünn – Prag – Essen 2016, s. 129–158; L. BLECHOVÁ – E. DOLEŽALOVÁ et. al., *Prameny k dějinám Židů,* s. 158–161.

28 Eva DOLEŽALOVÁ, *Die böhmischen Könige und die erneute Ansiedlung der Juden in den böhmischen Ländern nach den Pogromen des 14. Jahrhunderts*, in: Eva Doležalová et al., Juden in der mittelalterlichen Stadt, s. 27–37.

29 Pogrom zmiňuje ve své kronice Pankratius Engelhart. Srov. Heinrich GRADL (ed.), *Die Chroniken der Stadt Eger*, Prag 1884.

30 Eva DOLEŽALOVÁ, *Über mögliche Zusammenhänge zwischen den Pogromen in Prag und in Görlitz im Jahr 1389*, in: Helmut Teufel – Pavel Kocman – Milan Řepa (edd.), „Avigdor, Benesch, Gitl", s. 187–200.

31 Spis se dochoval ve dvou dobových vyhotoveních, a to v tzv. *Kodexu Jana z Jenštejna* uloženém ve Vatikánské knihovně pod signaturou MS vat. lat. 1122, fol. 162r–171r a v rukopise č. 176 *Akten und Protokolle des Konzils zu Konstanz betreffend die Absetzung des Papstes Johann XXIII.*, uloženém v Lipsku, Universitätsbibliothek, na fol. 43a – 52b (Incipiunt acta in curia Romana). Jako edice byl publikován dvakrát, a to: Jan ZÍTEK, *Ke sporu Jana z Jenšteina s Václavem IV*., Časopis katolického duchovenstva (ČKD) 1909, č. 1, s. 64–69, ČKD 1909, č. 2, s. 135–141, ČKD 1909, č. 3, s. 211–218, ČKD 1909, č. 5, s. 324–332, ČKD 1909, č. 9, s. 566–572, ČKD 1909, č. 10, s. 636–644; Paul DE VOOGHT (ed.), *Hussiana*, Louvain 1960, s. 422–441. V českém překladu pak ještě Jakub Jiří JUKL, *„Acta In Curia Romana" Jana z Jenštejna, III. arcibiskupa pražského*, Theologická revue 79, 2008, č. 1–2, s. 216–233. V současnosti je připravována do tisku nová úplná edice textu s českým překladem: Lenka BLECHOVÁ – Eva DOLEŽALOVÁ, *Král a arcibiskup. Obžalovací spis pražského arcibiskupa Jana z Jenštejna na českého a římského krále Václava IV.* (2018).

panovník dopustil vůči němu, jeho úředníkům i celé církvi. Počátek jejich sporu je komplikovaný a pramení z jejich osobního lidského konfliktu. Dva muži, kteří byli přibližně stejně staří, kteří měli vykonávat dva nejvyšší úřady v království, kteří si ale záhy přestali rozumět v profesní i lidské rovině. Jistým paradoxem je, že to byl právě Karel IV., který pro svého syna Václava vybral Jana z Jenštejna jako ideálního spolupracovníka, jako budoucího kancléře a pražského arcibiskupa.

Poté, co spor arcibiskupa a Václava IV. roku 1393 eskaloval a král nechal mučit arcibiskupovy úředníky, začal Jenštejn připravovat obžalobu, kterou zamýšlel podat u papežské kurie v Římě. Hlavními body žaloby jsou útoky na církev a arcibiskupa. V několika článcích obžaloby však arcibiskup také píše, že Židé žijí v českém království lépe než klérus a že panovník odmítá veškerá jednání o Židech s arcibiskupem, protože Židé jsou královým výhradním majetkem.[32] Jenštejn také dokumentuje případ králova podkomořího Zdenka Hulera, který měl údajně prohlásit, že židovská víra je lepší než křesťanská.[33] Z této situace pak obviňuje přímo krále a uvádí, že na přímou žádost Židů nechal mnohé židovské konvertity znovu se vrátit k judaismu a odpadnout od křesťanské víry. Arcibiskup v tomto případě patrně narážel na události kolem pogromu v Praze roku 1389.[34] Při něm bylo zavražděno mnoho Židů a řada dalších byla přinucena ke konverzi. I když je dnes průběh pogromu i počet zabitých osob znovu předmětem diskuse, jisté je, že pražský pogrom byl největší protižidovskou akcí druhé poloviny 14. století v Čechách. Nedochovala se sice žádná svědectví o osudu židovských konvertitů, ale z městských pramenů je prokazatelné, že Židé se už krátce po pogromu vraceli zpět do svých domů na Starém Městě.[35]

I když se Jenštejn zastání u kurie nedočkal a jeho žaloba nebyla nikdy projednávána, jeho spis byl dále šířen, a to nejen v Čechách. Svědčí o tom i rukopis dochovaný v Lipsku, který tam snad mohl přinést nějaký bývalý student či mistr pražské univerzity po roce 1409. Dalším pramenem, který vychází ze spisu Jana

32 „... et proch dolor! clericus tam vilis habetur, quod Judei, inimici crucis Christi, melioris condicionis videntur esse, quam clerici, cum tamen tam apud Iudeos, quam gentiles libertatibus gavisi sint et gaudeant sacerdotes“, MS vat. lat. 1122, fol. 163v.

33 „Sigismundus, subcamerarius regni Boemie... non veretur publice dicere, quod fides Judeorum melior est quam christianorum...“, MS vat. lat. 1122, fol. 169r.

34 „... et nonnulos Judeos ad fidem reversos ad Judeorum instanciam Judeis restituit et apostatari fecit a fide et in nonnullis aliis catholicam fidem concernentibus vehementissime de heresi suspectus...“ MS vat. lat. 1122, fol. 169r.

35 Alexandr PUTÍK, *On the Topography and Demography of the Prague Jewish Town Prior to the Pogrom of 1389,* Judaica Bohemiae 30–31, 1994–1995 [vyd. 1996], s. 7–46.

z Jenštejna, je už výše zmíněný *Catalogus abbatum Saganensium*. I tento rukopis byl zřetelně ovlivněn nově příchozími augustiniány kanovníky, kteří do Zaháně uprchli z Roudnice nad Labem. Právě jejich líčení bouřlivých událostí v Čechách zřejmě přispělo k dotvoření obrazu krále Václava jako krále tyrana. V textu *Catalogu* je Václav IV. popsán jako novodobý císař Nero, který příliš podporoval Židy, a proto je také mj. spoluzodpovědný za pogrom a vypálení židovských domů v Praze roku 1389.

Všichni tito autoři kritizují krále za jeho údajně vstřícný vztah k Židům v českých zemích. Žádný z nich se nezmiňuje o jeho říšské politice vůči Židům. Zdá se proto, že označení krále Václava jako ochránce Židů vychází z jednoho jediného centra, kterým byl arcibiskupský dvůr sídlící jednak v Praze a také v biskupském městě Roudnici nad Labem. Všichni zmínění autoři se dostali do kontaktu s Jenštejnovou arcibiskupskou kanceláří a všichni byli dobovými (i když ne očitými) svědky událostí z let 1389 a 1393. Všem těmto autorům zřejmě vadila pragmatická Václavova politika vůči Židům, totiž přímá králova podpora židovského osídlení či znovuosídlení v královských městech i postoupení práv na židovské osídlení dalším osobám a institucím, zejména šlechtě a městům. Tato králova politika měla především zajistit stálý příjem do jeho komory. Jistým paradoxem je, že neexistuje jediný pramen dokládající přítomnost Židů na statcích pražského arcibiskupa. Výmluvná jsou v této souvislosti už zmíněná slova z Jenštejnovy žaloby, která měl pronést roku 1393 král Václav přímo k arcibiskupovi. Král prý arcibiskupovi vyčetl: „... zmiňuješ se o Židech, kteří jsou mým majetkem, ale tento skutek se týká mne, konáš bez porady a svévolně. Věz, že Ty a Tví lidé toho budete hluboce želet."[36] Snad se jednalo o vynucené konverze Židů ke křesťanství, mohlo se jednat ale také o židovské majetky. Zcela jistě ale arcibiskup narážel především na kontrast vyhrocených vztahů Václava IV. k církvi a jejím představitelům v Čechách a jeho údajné ochrany Židů.

Existuje ještě další možné vysvětlení vzniku animozity mezi pražským arcibiskupem a dalším duchovenstvem pražské diecéze na jedné straně a králem na straně druhé, jejíž součástí se stalo pražské židovské osídlení. Tuto teorii, odkazující na diskusi o nutnosti častého přijímání oltářní svátosti jako prostředku ke spáse vrcholící na sklonku 80. let 14. století, brilantně popsal historik Milan Žonca.[37]

---

36 Zde citováno podle překladu Lenky BLECHOVÉ, originál: „... de Judeis mencionem faciens, cum Judei pertineant ad me, meque concernat hoc factum, et tu sine consilio facis hec et de capite proprio, scias, quia tu lugebis et tui", MS vat. lat. 1122, fol. 165v.

37 Doposud nepublikovaný text studie mi byl poskytnut s laskavým svolením jejího autora, jeho závěry však v této studii nezohledňuji, viz: Milan ŽONCA *„...and order was upset': Easter, the*

Pokřivené vidění krále Václava IV. jako přítele Židů má své jasné propagandistické kořeny a souvislosti. Patří k nim i už zmíněná finančně náročná lucemburská politika. Vysoké dluhy měl panovník u různých osob i institucí, půjčovala mu města i Židé. A Václav IV. jim oplácel odpouštěním placení daní. Několikrát se tak stalo např. i v Chebu. Mezi jiné příčiny deformace králova obrazu mohla patřit i jeho odlišná politika vůči Židům v říši od té v českých zemích. Příkladem je rušení židovských dluhů v říšských městech, které vyhlásil Václav IV. roku 1385 a 1390, které mohlo vyvolat očekávání i v českých a moravských městech.[38] Přesto by bylo asi hodně zjednodušené vykládat vznik podivného přívlastku českého a římského krále jen na základě židovských, byť velmi vysokých a patrně nevratných půjček.

Opačným pólem doposud citovaných křesťanských pramenů jsou díla židovská. Přestože je takových pramenů dochováno velmi málo, několik příkladů dosvědčuje, že v židovské tradici po staletí přežíval obraz o dobrém králi Václavovi. První z nich je velmi netypický a zatím unikátní diplomatický dokument dochovaný ve Frankfurtu nad Mohanem. Jedná se o německý list rabi Meiera z Erfurtu datovaný do jara 1392.[39] Rabi Meier v něm skládá přísahu frankfurtské městské radě, ale zároveň se vyznává, že krátce před tím byl vysvobozen z frankfurtského městského vězení na přímý zásah a žádost krále Václava IV., kterého v listu tituluje nejen jako panovníka, ale také jako svého milého pána. Bohužel není zjevné, proč se rabi do vězení dostal, list pouze uvádí, že se tak stalo pro jakýsi „omyl". Celá kauza navíc padá do doby opětovného rušení židovských dluhů pro některá říšská města v letech 1385 a 1390, jejichž dozvuky jsou ve frankfurtských městských písemnostech patrné i v pozdějších letech.

Druhým dokumentem je už patrně notoricky známá husitská kronika rabi Salmana ze St. Goar „gilgul bne chuschim", který ve svém díle popsal vedle života Jana Husa a husitských válek také příběh českého krále Václava.[40] Podle něj se král nechal tajně o víře poučovat pražským rabínem Avigdorem Karou a jejich

Eucharist, and the Jews of Prague, 1389, in: Jonathan Adams – Cordelia Heß (edd.), Antisemitism: Continuity and Change from the Middle Ages to the Present Day (London: Routledge, v tisku).

38 Arthur SÜSSMANN, *Die Judenschuldentilgung unter König Wenzel*, Berlin 1907.

39 Isidor KRACAUER (ed.), *Urkundenbuch zur Geschichte der Juden in Frankfurt am Main von 1150–1400*, Bd. 1, Frankfurt a.M. 1914, No. 408, s. 187–189: „...zü allin ziten merer des richs unde kunig zu Beheim, myn gnediger lieber herre..."

40 Israel Jacob YUVAL, *Juden, Hussiten und Deutsche. Nach einer hebräischen Chronik*, in: Alfred Haverkamp – Franz-Josef Ziwes (edd.), Juden in der christlichen Umwelt während des späten Mittelalter, Berlin 1992 (= Zeitschrift für historische Forschung, Beiheft 13), s. 59–102, německý překlad textu kroniky na s. 96–102, zde s. 96.

disputace by snad vedly i ke králově konverzi k judaismu, kdyby panovník nezemřel a v Čechách nevypukla husitská revoluce.

Legenda o dobrém králi Václavovi ale přežívala i v novověké hebrejské historiografii. Stala se součástí kroniky Davida Ganse „Ratolest Davidova", který ve svém textu uvedl, že: „Za dnů českého krále Václava nebylo žádné bázně před mocí královskou, nýbrž každý dělal, co se mu zlíbilo. Z té příčiny se ve velikém městě Praze proti vůli císaře a jeho pánů sebrali násilníci a bezbožníci a táhli na tamější Židy, zabíjeli je na ulicích a plenili jejich majetek."[41]

41 David GANS, *Ratolest Davidova*. Z hebrejského originálu podle prvního vydání, vytištěného roku 1592 v Praze, přeložila a předmluvu napsala Jiřina ŠEDINOVÁ, poznámkami opatřili Daniel Boušek a Pavel Sládek, Praha 2016, s. 542.

How the image of Wenceslas IV as defender of the Jews originated

EVA DOLEŽALOVÁ

Already during his lifetime, King of Bohemia and the Romans Wenceslas IV was labelled as a bad ruler. He was blamed for insufficiently taking care of the administration of the Empire and the Czech Lands, for not attending negotiations. He was very often accused of the decline of the Church, the inability to resolve the Papal Schism, but also for a direct attack on ecclesiastical institutions and the clergy. However, also very personal defamations were spread about him in Europe, which were purposefully to deform the image of the king further, but which in many cases reflected some real experience with the sovereign or were founded on substantiated reports. Among a number of serious allegations, there is also an accusation for favouring the Jews too much. According to some sources, Wenceslas IV was to protect the Jews, sometimes even preferring them to Christians. Apparently, Ludolf of Sagan wrote the most extremely in this regard of King of Bohemia and the Romans Wenceslas IV in his work "Tractatus de longevo schismate". Besides many bad characteristics, he directly labelled the sovereign with the title of the Jewish king. However, Ludolf of Sagan was not the only one, who criticized the king for his overprotection of the Jews. The majority of these critics came from the Czech Lands. In a way, they might have hit upon the different approach of the sovereign to the Jews in the Empire and in the Czech Lands. It is not possible to identify clearly from the preserved sources the exact reason Wenceslas IV was labelled as a defender of the Jews. The earliest reports with this accusation date to the turn of the 1390s, when the king became involved in an escalated conflict with Archbishop of Prague John of Jenstein. The archbishop expanded his complaint against Wenceslas IV even by an analogical accusation of the royal underchamberlain (a deputy chamberlain of the exchequer) Zikmund Huler. Although these reports could be perceived as the means for the formation of a negative image of the king, documents have also been preserved in the medieval Hebrew sources that Wenceslas IV was a good king and the Jews did well during his reign.

XI. SJEZD ČESKÝCH HISTORIKŮ

Integrace příchozích cizinců do raně novověké pražské společnosti

OLGA FEJTOVÁ

OLGA FEJTOVÁ: The Integration of Foreigners Arriving in Early Modern Prague Society
This study looks at the issue of migration processes in relation to integration in the early modern urban society and its methodological background in terms of socio-historical and cultural-historic research. In regard to options for further development of local historiographic research, the concept of interculturalism is focused on, as a reflection on the space for cultures to encounter each other and mutually define themselves. Using the example of research of immigration into Prague towns during the pre-White Mountain period, opportunities for applying it are outlined and the source base available is characterised. Its effective use should be linked first of all with prosopographic research.
Key words: Early Modern period – Prague– migration – integration – interculturalism – prosopography

Při zkoumání tématu integrace cizinců, či přesněji nově příchozích do městské společnosti v období raného novověku nelze pominout výzkum procesů migrace, tj. přesné stanovení kdo, kdy, jak a především proč do měst přicházel. Otázka

migrace musí zůstat prioritou a hlavně předpokladem pro bádání tématu integrace (případně asimilace, inkluze, akulturace) cizinců či přesněji cizích osob. Ostatně masová migrace jako aktuální společenské téma vstupuje, i když především ve vazbě na moderní dějiny 19. a 20. století, poměrně razantně i do evropského historiografického diskurzu a nové výzkumy výrazně přispívají i k novému definování metodologického rámce bádání tohoto tématu. Kontext raně novověkých migračních procesů je ovšem nepochybně vymezuje odlišně, než je tomu v případě migrace, respektive přistěhovalectví, jak jej určil nástup industrializace. Tehdy se migrace stala základním předpokladem i součástí tohoto modernizačního procesu.[1]

Raně novověké město bylo jako sociální organismus svojí existencí přímo závislé na vnitřní soudržnosti.[2] Jednalo se o organismus živý, proměnlivý, reagující na zásahy do sociální struktury. Migrace do raně novověkých měst proto představovala na jedné straně významný vklad především pro jejich sociálně-ekonomický rozvoj a v tomto ohledu ji lze vnímat jako základní urbanizační proces, ale na straně druhé byla zdrojem problémů souvisejících právě se začleňováním či vyčleňováním nově příchozích do městského organismu.

Zahraniční výzkumy, zabývající se tématem migrace i jejich metodické zázemí u nás doposud zprostředkuje zejména překlad monografie Klause J. Badeho z přelomu milénia,[3] věnované nástinu evropských migrací posledních dvou století. Zde Bade ve stručném úvodním exkurzu tematizuje i evropský migrační vývoj raně novověkého období.[4] S ohledem na zaměření knihy však autor redukoval předindustriální mobilitu v podstatě na migraci ekonomickou (názvy kapitol: „Pracovní migrace"; „Putování za obchodem"). I tato, do jisté míry populárně zaměřená publikace zachytila ovšem dva aktuální hlavní směry historiografického migračního bádání, tj. sociálně-historický (zahrnující i hlavní proud těchto výzkumů – demografický) a kulturně-historický, nabývají ovšem pravidelně interdisciplinární výměr.[5] Druhý jmenovaný přístup k tématu migrací se ovšem vyprofiloval postupně až v devadesátých letech minulého století, takže např. ještě v prvním vydání základní encyklopedické metodické příručky Heinze Schillinga

1 Dieter SCHOTT, *Europäische Urbanisierung (1000–2000). Eine umwelthistorische Einführung*, Köln – Weimar – Wien 2014, s. 275.

2 Václav BŮŽEK a kol., *Společnost českých zemí v raném novověku: struktury, identity, konflikty,* Praha 2010, s. 120.

3 Klaus J. BADE, *Evropa v pohybu. Evropské migrace dvou staletí*, Praha 2004.

4 Tamtéž, s. 13–53.

5 Tamtéž, s. 7.

o městech v raném novověku z roku 1993[6] nebyla otázka migrací uchopena jako základní urbanizační proces, ale byla zmíněna v souvislosti s paradigmaty geografického vývoje a s rozborem migrace jako důsledkem konfesijního vývoje, respektive náboženského napětí od 16. století.[7]

Evropské (zejména německé) sociálně historické migrační výzkumy s metodickým zázemím hospodářských a sociálních dějin si všímají motivů migrace, její organizace, průběhu, ale i důsledků. V centru jejich pozornosti je ovšem především migrace ekonomická. Tyto práce pak věnují pozornost i otázkám demografických, sociálních, ekonomických, politických, okrajově i mentálních strukturálních změn souvisejících s migračními procesy. Téma migrace je v nich aktuálně propojováno s „dějinami integrace", která je ovšem vnímána prvořadě jako integrace hospodářská – jako výsledek vzájemného působení politických a hospodářských faktorů.[8] Jako významný moment v těchto procesech je proto nahlížena transmise (přenos) odborných dovedností a konkrétních technologií spojených s inovací především v hospodářské sféře. Přesah z roviny makrohistorického pohledu na migraci a s ní související integrační procesy poskytuje v rámci těchto výzkumů okrajově koncept sítí, který zachycuje specifické strategie části migrující populace při začleňování do stávajících mocenských struktur.[9]

Z makrohistorické do mikrohistorické roviny posunuje téma migrace a jejích důsledků do značné míry kulturně-historické bádání soustředěné na otázku dobového kontextu a vnímání „cizího" a koncept interkulturality v úzkém sepětí s interpretací identity/alterity. Jako migrující jsou v tomto pojetí chápáni ti lidé, kteří hledají lepší životní podmínky, či konkrétně práci, ale také utíkají před politickým pronásledováním, dále pak příslušníci náboženských menšin, tedy osoby, které pro prostředí, do kterého přicházejí, reprezentují nositele kulturně determinovaného fenoménu „cizí". Ten pak nese všechny znaky jinakosti. Pokud kulturní historie definuje interkulturalitu jako vztah mezi kulturami, respektive jako proces kulturní výměny, vyvolá příchod cizího elementu nepochybně reakci domácího kulturního prostředí, která může nabývat až extrémní podobu regulací

6 Heinz SCHILLING, *Die Stadt in der Frühen Neuzeit*, München 1993; poslední aktualizovaná edice srovnej Berlin – Boston ^{3}2015.

7 Tamtéž, s. 2–20, 66–67, 68–70.

8 Rolf WALTER, *Einführung in die Wirtschafts- und Sozialgeschichte*, Köln – Weimar – Wien 2008, s. 84–89.

9 Tamtéž, s. 193–194. Jde o aplikaci tohoto konceptu zejména na studium elit a s nimi souvisejícího fenoménu klientelismu.

(oděvní řády), zákazů (policejní opatření) a pronásledování.[10] Interkulturalita je ovšem především reflexí existence prostoru pro setkávání kultur, ale i pro jejich vzájemné vymezování a konfrontaci. Cizími tak v prostoru měst nebyli nutně jen nově příchozí, ať už setrvali krátkodobě nebo se usadili, ale bylo tak do značné míry viděno i židovské obyvatelstvo nebo chudí, které nebylo možno zařadit do kategorie „domácí chudý",[11] dále zástupci „nečestných" profesí, jinověrci, případně neplnoprávné městské obyvatelstvo. Kulturně-historicky nahlížené téma fenoménu „cizí" je tak úzce spojeno s problematikou minorit a okrajových skupin společnosti, protože migranti, respektive nově příchozí byli často vnímáni právě jako skupina na okraji společnosti. Hranice mezi migrací a posunem na periferii společenství tak byla často nezřetelná.[12]

S oporou v konceptu interkulturality nabízí kulturní historie, respektive kulturní antropologie několik typů vztahů – jednání mezi majoritou „domácích" a minoritou „cizích". Jednalo se:

1. o inkluzi nebo integraci (začlenění cizího při zachování etnicky-kulturní plurality),
2. o akomodaci (vytvoření společného modu vivendi pro cizí i domácí, aniž by byla potlačena kulturní identita; jde do značné míry o vzájemné přizpůsobení se),
3. asimilaci nebo úplnou akulturaci (násilná či dobrovolná asimilace),
4. exklusi (vytváření překážek k jakékoliv formě začlenění cizích),
5. segregaci (izolace cizího).[13]

Uvedená kategorizace nabízí vhodný instrument pro bádání problematiky různých forem začleňování či naopak vyčleňování migrantů do struktur raně novověkých měst. Tento proces byl úzce spojen s problematikou identity nově příchozích, která byla determinována jejich ekonomickou, sociální i mentální vazbou k různým sociálním strukturám.[14] I kulturní historie se opírá při výzkumu

10 Achim LANDWEHR – Stefanie STOCKHORST, *Einführung in die Europäische Kulturgeschichte*, Paderborn 2004, s. 336–349; Bernd ROECK, *Lebenswelt und Kultur des Bürgertums in der Frühen Neuzeit*, München 2011, s. 4.

11 Tamtéž, s. 4; Christoph SACHSSE – Florian TENNSTEDT, *Geschichte der Armenfürsorge in Deutschland I.,* Stuttgart [2]1998, s. 213; Olga FEJTOVÁ, *Od milosrdenství a dobročinnosti k systému státní a komunální chudinské péče v městech pražských v dlouhém 19. století*, Documenta Pragensia 34, 2015, s. 213–237, zde s. 219.

12 A. LANDWEHR – S. STOCKHORST, *Einführung*, s. 343.

13 Wolfgang REINHARD, *Lebensformen Europas. Eine historische Kulturanthropologie*, München 2004, s. 381.

14 Tamtéž, s. 276–277.

postavení nově příchozích – cizích do městského společenství o paradigma sítí, tentokrát v historicko-antropologickém výměru, postihujícím širokou paletu vztahů, do nichž tyto osoby vstupovaly, ať už v místě svého původu, nebo v cílovém místě migrace, a které zásadním způsobem určovaly jejich socializaci v novém prostředí.[15]

Faktorem, který podstatně ovlivnil proces socializace, byla ovšem zejména výchova a vzdělávání. Na ně nahlíží kulturní historie jako na sekundární rovinu socializace, která představuje dlouhodobý, fakticky celoživotní proces.[16] Jeho výsledkem je různá míra integrace „vzdělanců" do většinového kulturního prostředí. Speciální místo v tomto procesu zaujímá jazyk, respektive osvojování si nových jazykových kompetencí.

Nastíněné metodologické zázemí je evropskou urbánní historiografií reflektováno v rovině badatelské minimálně v posledním desetiletí. Nahlédnutím do programu mezinárodních kongresů, pořádaných Evropskou asociací pro urbánní dějiny (EAUH), lze zjistit, že se zde otázka migrace objevuje ve vazbě na následnou integraci, a to právě dominantně v kontextu kulturních dějin.[17] Jen fenomén inkluze a exkluze našel zatím v rámci evropské (kontinentální) historiografie místo zejména v oblasti kulturněhistorického, sociologického, respektive interdisciplinárního studia chudoby, v němž termín inkluze konkuruje zatím více rozšířenému výrazu integrace.[18] Naopak v britské historiografii se daří ve

15 Tamtéž, s. 272–275.

16 Tamtéž, s. 256–257.

17 *IXth International Conference on Urban History*, Lyon 2008, Session M. 16 The integration of economic immigrants in early modern and industrialising cities [online], http://eauh.ish-lyon.cnrs.fr/browse_sessionsb691.html?idsession=33 (22. září 2017); 13th International Conference on Urban History, Reinterpreting cities, Helsinky 2016, Session M 05 Strangers in the City: Migration, Identity and Place 1200–1700 [online], https://eauh2016.net/programme/sessions/ (22. září 2017).

18 Problematiku integrace v návaznosti na migrační procesy tematizovaly starší historiografické badatelské výstupy k otázce chudoby. Představovaly chudobu jako faktor, který vyčleňoval ze společnosti. Srovnej např. Robert JÜTTE, *Arme, Bettler, Beutelschneider. Eine Sozialgeschichte der Armut in der Frühen Neuzeit*, Weimar 2000, s. 74–77, 237–259; nový přístup k výzkumu chudoby při využití původně sociologické terminologie – dvojice výrazů inkluze (nahrazující ve vazbě na migrační procesy původní termín integrace) /exkluze (suplující výraz chudoba) srovnej projekt Sonderforschungsbereich 600 „Fremdheit und Armut. Wandel von Inklusions- und Exklusionsformen von der Antike bis zur Gegenwart", Universität Trier. Z výstupů tohoto projektu srovnej: Herbert UERLINGS – Nina TRAUTH – Lukas CLEMENS (ed.), *Armut. Perspektiven in Kunst und Gesellschaft*, Darmstadt 2011; Andreas GESTRICH – Lutz RAPHAEL, *Inklusion/Exklusion. Studien zu Fremdheit und Armut von der Antike bis zur Gegenwart*, Frankfurt am Main 2004 – přehled o jednotlivých výstupech uvedeného projektu srovnej dostupný již jen na Der Sonderforschungsbereich (SFB) 600 „Fremdheit und Armut", in Wikipedia [online],

vazbě na migrační výzkumy koncipované v celosvětovém výměru aplikovat sociologické paradigma inkluze/exkluze.[19]

Ve výzkumech dějin měst středovýchodní Evropy se ovšem kulturně-historická paradigmata, související s migračními procesy a jejich důsledky, zatím nedaří aplikovat srovnatelným způsobem.[20] Teoretické zázemí bylo formulováno konkrétně v české historiografii posledních desetiletí, i když v metodologických kompendiích ve vztahu k městským, či urbánním dějinám problematika migrace nebyla přímo tematizována. V metodologii urbánních dějin nachází ohlas, byť do značné míry stále pouze v teoretické rovině, zejména paradigma sociálního prostoru, propojující hmotný městský prostor se sociálními vztahy i kulturní praxí.[21]

V teoretické rovině tak česká historiografie deklaruje připravenost využít tohoto konceptu, který v zahraničí přinesl inspirativní výsledky při studiu vývoje městského prostoru předmoderních měst a je vnímán i jako základní dimenze kultury, respektive sociability. V této souvislosti je možné připomenout především monografii německé historičky Susanne Rau o prostorech města na příkladu Lyonu v letech 1300–1800.[22] Autorka definovala jako základní předmět svého bádání v několika klíčových tezích prostor – jako sociální konstrukt, výsledek sociálních procesů, konstrukt vytvářený pozorovatelem, jako formu organizace koexistence společnosti a v neposlední řadě jako nositele symbolického řádu. Všechny tyto momenty zohlednil její výzkum městského prostoru v Lyonu. Jejím cílem přitom bylo zachytit prostor města (*melting pot*), kde se střetávala různá etnika, kultury,

---

https://de.wikipedia.org/wiki/Sonderforschungsbereich_600_%E2%80%9EFremdheit_und_Armut%E2%80%9C (22. září 2017). Dnes se uvedená terminologie spíše vrací do výbavy sociologie, v níž se objevila v osmdesátých letech minulého století. Srovnej např. *Inklusion und Exklusion*, 31. 08. 2015–03. 09. 2015 Bonn, in: H-Soz-Kult, 15. 05. 2015, www.hsozkult.de/event/id/termine-27960 (24. 5. 2018).

19 Peter CLARK, *The Oxford Handbook of Cities in World History*, Oxford 2013, s. 403–420.

20 Výsledky tohoto směru bádání jsou spojeny spíše s nesoustavně organizovanými konferenčními akcemi, které se navíc prioritně nezabývají prostředím raně novověkých měst. Srovnej např. Hans-Werner RAUTENBERG (ed.), *Wanderungen und Kulturaustausch im östlichen Mitteleuropa. Forschungen zum ausgehenden Mittelalter und zur jüngeren Neuzeit*, München 2006; z novějších Antoni BARCIAK (ed.), *Podróże i migracje w Europie Środkowej*, Katowice-Zabrze 2012.

21 Jaroslav IRA, *Město*, in: Lucie Storchová a kol., Koncepty a dějiny. Proměny pojmů v současné historické vědě, Praha 2014, s. 338–355, zde 350–354. K tomuto prostorovému obratu ostatně výzkumy pro středovýchodní Evropu vyzýval už roku 2006 Frithjof Benjamin SCHENK, *Der spatial turn und die Osteuropäische Geschichte*, in: H-Soz-u-Kult 01. 06. 2006, http://hsozkult.geschichte.hu-berlin.de/forum/2006-06-001 (24. 5. 2018).

22 Susanne RAU, *Räume der Stadt. Eine Geschichte Lyons 1300–1800*, Frankfurt am Main – New York 2014.

konfese, ale i individuality, a který byl po celé sledované období vystaven trvalému přílivu imigrace. Rau ho nahlížela ve čtyřech základních dimenzích: jeho vznik, proměnu, dobové vnímání a využívání.[23] Široce rozvržený koncept prostoru přitom vytvořil základnu aplikace celého spektra paradigmat (komunikace, sítě, hranice etc.), která mimo jiné přiblížila i vliv migračních procesů na formování diferencované společenské struktury města.[24]

Navzdory skutečnosti, že v základním domácím kompendiu o *Základních problémech studia raného novověku,* shrnujícím aktuální výsledky raně novověkého bádání a nabízejícím nové badatelské okruhy, problematika migrace – integrace stále schází,[25] výzkumy posledních desetiletí ji částečně reflektují, a to v poměrně širokém interdisciplinárním výměru: Jedná se o oblast historické kartografie s výstupy publikovanými v souvislosti s projektem historických atlasů měst,[26] právněhistorické bádání, sledující reflexi migračních a integračních procesů v normativních pramenech,[27] a zejména o tradiční demografické studium migrací a jejich důsledků, zaměřené prvořadě na venkovské prostředí.[28] V centru pozornosti demografických případových studií se ovšem aktuálně ocitají i venkovská města. S oporou především v rozborech matričních pramenů je tu sledován nejen proces migrace, ale také začleňování (integrace) nově příchozích do městské společnosti

23 Srovnej recenze publikace Olga FEJTOVÁ, Pražský sborník historický (dále PSH) 44, 2016, s. 389n.

24 V centru pozornosti autorky se ocitlo téma pohostinnosti či pohostinství, které prezentuje jako základní reflexi městské society a jejího vývoje, jako fenomén, který výrazně ovlivnil formování městského prostoru a současně byl do určité míry jeho odrazem. S. RAU, *Räume der Stadt*, s. 280–404.

25 Témata „Cestování, poznávání a vnímání jinakosti" či „Emigrace, exil, reemigrace" je nemohou svým užším speciálním zaměřením suplovat. Srovnej Marie ŠEDIVÁ KOLDINSKÁ – Ivo CERMAN a kol., *Základní problémy studia raného novověku*, Praha 2013, s. 500–558. Otázka migrace – integrace se neobjevuje ani v oddíle *Město v raném novověku* (Václav Ledvinka), s. 268–306, který ovšem zmiňuje v kontextu důsledků migrace zásadní problematiku sociální mobility uvnitř městské společnosti.

26 Srovnej Eva SEMOTANOVÁ – Zlatica ZUDOVÁ–LEŠKOVÁ et al., *Frontiers, Massacres and Replacement of Populations in Cartographic Representation Case Studies (15th–20th Centuries),* Prague 2015; přehled projektu Historický atlas měst ČR, Historický ústav Akademie věd ČR, v.v.i. [online], http://www.hiu.cas.cz/cs/mapova-sbirka/historicky-atlas-mest-cr.ep/ (22. září 2017).

27 Michal SKŘEJPEK – Petr BĚLOVSKÝ – Kamila STLOUKALOVÁ (edd.), *Cizinci, hranice a integrace v dějinách*, Praha 2016.

28 Paletu problémů studia masové migrace venkovského prostředí a katalog pramenné základny tohoto výzkumu nabídl Eduard MAUR, *Problémy studia migrací v českých zemích v raném novověku*, Historická demografie 30–suplement, 2006, s. 7–17.

v nově budovaných sítích osobních, rodinných a profesních vztahů.[29] Aktuálně se v těchto studiích objevil apel na posun v zásadě tradičních sociálně-historicky orientovaných demografických výzkumů směrem k rozsáhlé prosopografii, která může napomoct překonat limity vypovídací hodnoty obvykle využívaných pramenů a osvětlit formy i výsledky začleňování migrantů do cílového společenství.[30]

Obdobný požadavek na metodickou inovaci výzkumů městské migrace vyslovil už v devadesátých letech minulého století Martin Nodl, který prosopografii zmiňuje jako základní předpoklad výzkumu integrace migrantů do raně novověké městské společnosti.[31] Na cestě české historiografie od historického výzkumu měst k urbánní historiografii v posledních dvou desetiletích však bádání k prosopografii nedospělo.[32] Po roce 1989 neproběhl ani systematický výzkum fenoménů migrace – integrace v městském prostředí a tomu odpovídá jejich často problematická, či spíše okrajová reflexe v základních syntézách k dějinám českých měst.[33] Ani v současnosti, alespoň jak naznačuje obsah základních historiografických periodik, nepatří toto téma k favoritům historického bádání.[34] Přesto se migracím dostalo významného prostoru ve dvou monografiích, které mohou být pro koncipování bádání procesu integrace příchozích cizinců do českých měst významnou inspirací.

29 Josef GRULICH, *Migrace městského a vesnického obyvatelstva. Farnost České Budějovice 1750–1824,* České Budějovice 2013;

30 Jan DVOŘÁK, *Eine untertänige Stadt in Mähren des 17. Jahrhunderts in Intentionen der Heiratsmigration. Kombiniertes Zeugnis der Kirchenbücher und Heiratsverträge (am Beispiel von Svitavy*), Theatrum historiae 18, 2016, s. 89–112, zde s. 111–112.

31 Martin NODL, *Raně novověké městské migrace: perspektivy, tendence a metodické podněty německého bádání 70. až 90. let*, Folia Historica Bohemica 18, 1997, s. 289–304, zde s. 290.

32 Jaroslav MILLER, *Výzkum českých měst mezi minulostí a budoucností*, Documenta Pragensia 32/2, 2013, s. 9–21.

33 Srovnej ediční řadu Nakladatelství Lidové noviny NLN, Dějiny měst [online], https://www.nln.cz/knihy-dejiny-mest/1; https://www.nln.cz/knihy/2/ (8. září 2017). Většina historických syntéz mapujících dějiny českých měst pokud vůbec, tak řeší téma migrace okrajově v souvislosti se sledováním demografického vývoje. Problematika integrace se objevuje výjimečně např. u dějin Náchoda, jejichž autoři sledují minoritní skupiny ve městě (Lydia BAŠTECKÁ – Ivana EBELOVÁ a kol., *Náchod*, Praha 2004, s. 79–80), nebo v dějinách Příbrami, kdy na základě ojedinělých výzkumů raně novověkých trhových knih jsou naznačeny určité trendy ve vývoji sociální struktury města (Věra SMOLOVÁ a kol., *Příbram*, Praha 2016, s. 78–80).

34 Aktuálně srovnej obecně Jan HORSKÝ, *„Cizí" a „dějinné" hranice kultur versus kontinuita dějin*, Český časopis historický 112, 2014, s. 745–753; z oblasti kulturněhistorických studií srovnej Ondřej JAKUBEC, *Renesanční epitaf v průsečíku historických disciplín a jeho vypovídací možnosti*, ČČH 111, 2013, s. 66–110.

Jaroslav Miller zachytil v monografii *Uzavřená společnost a její nepřátelé* trendy vývoje migrací jako základního průvodního jevu urbanizace raně novověkých měst i faktor, který přispíval ke stabilizaci demografických poměrů,[35] a to v komparačním výměru evropských urbánních dějin.[36] Jednou ze základních otázek jeho knihy se stala problematika integrace neasimilovaných vrstev městských obyvatel – v prvé řadě cizinců.[37] Jejich příchod (přistěhovalectví) přinášel do prostoru měst nejen kulturní, ale zejména jazykovou, sociální i konfesijní různorodost.[38] Koexistence různých, často významně odlišných, sociálních skupin v uzavřeném prostoru měst tak zvyšovala význam integračních, případně asimilačních mechanismů. Miller konstatoval, že náboženská a kulturní orientace přistěhovalců hrála při jejich začleňování do městského společenství obecně významnější roli než jejich příslušnost etnická [sic!]. Sociální postavení přistěhovaleckých komunit sice vždy záviselo na místních specifikách, ale vlastní míra integračního potenciálu byla obvykle ovlivňována především velikostí těchto skupin a jejich ochotou akceptovat společenské, kulturní a konfesijní normy hostitelského prostředí. Svůj význam měla i jejich schopnost přizpůsobit se v rovině ekonomické, případně možnost opřít se o privilegia garantující ochranu ze strany vrchnosti. Z hlediska výzkumu této problematiky obrací publikace pozornost ke zmiňovanému paradigmatu městského prostoru a výzkumu otázek migrace – integrace také v kulturněhistorickém výměru, kdy do popředí vystupuje jazyk, kultura a konfese. Možnosti kulturněhistorických konceptů demonstroval Miller mimo jiné i na situaci v předbělohorské Praze na integraci, či desintegraci cizinců z jazykově německých a italských oblastí.[39]

Druhou publikací, která se z metodologického hlediska dotkla uvedeného tématu, byla syntéza věnovaná sociálním strukturám stavovské společnosti v českých zemích v období raného novověku, která vznikla pod vedením Václava Bůžka.[40] V centru zájmu se tu ocitla otázka identity, ať už kolektivní či individuální, formované v prostoru měst v interakci zúčastněných sociálních skupin. Publikace ji tematizovala zejména s ohledem na její konfliktní potenciál, ať už měl příčinu v jakékoliv „jinakosti" (zejména však etnické [sic!], respektive konfesijní) a její

35 Jaroslav MILLER, *Uzavřená společnost a její nepřátelé. Město středovýchodní Evropy (1500–1700)*, Praha 2006.
36 Tamtéž, s. 47.
37 Tamtéž, s. 76–167. K těmto vrstvám se řadili také židé a příslušníci šlechtického stavu.
38 Tamtéž, s. 81.
39 Tamtéž, s. 76–112.
40 Václav BŮŽEK a kol., *Společnost českých zemí,* srov. pozn. č. 2.

konkrétní formy sleduje opět především z kulturněhistorického hlediska, tentokrát v prvé řadě v procesu komunikace.[41]

Je zřejmé, že kulturněhistorické metodologické zázemí představuje nejen v paradigmatu prostoru, ale i konceptech identit, komunikace, kulturního transferu[42] aj. podnět pro posun českých historiografických výzkumů od sociálně-historického, respektive v převaze demografického bádání městských migrací ke studiu integračních procesů v prostoru měst.

***

Zkoumání přistěhovalectví do měst pražských v období raného novověku může navazovat na rozsáhlé ediční počiny i historiografické výzkumy, které se soustřeďovaly kolem excelentního pramene knih měšťanských (městských) práv. Evidence novoměšťanů (při veškerých výhradách, směřujících k jejich omezené vypovídací hodnotě) představuje nenahraditelný zdroj informací o příchodu části migrace, která učinila první a zásadní krok k integraci do městského (měšťanského) společenství. Tento typ záznamů se stal záhy cílem edičního zpřístupnění. Od Teigeho a Lívových soupisů až po aktuální edice Jaroslavy Mendelové, které pokrývají období 16. a první poloviny 17. století,[43] má badatelská veřejnost k dispozici materiál, který umožňuje sledování hlavních migračních proudů do zemské metropole v době před rozšířením církevních matrik, představujících elementární pramen pro zkoumání problematiky raně novověké migrace – integrace. Starší edice přinášely pouze seznamy novoměšťanů, publikace Jaroslavy Mendelové předkládají formou regestů kompletní záznamy o přijímání nových měšťanů, tj. nejen jejich jména, profesi, místo původu, doklady, jimiž se prokazovali,

41 Tamtéž, s. 129–130, 375–376, 390, 401–402, 543, 548–549, 556.

42 Téma kulturního transferu se objevuje dominantně v lingvistických a knihovědných studiích, hranice obecněji koncipovaného historiografického výzkumu překročila aktuálně např. publikace Veronika ČAPSKÁ (ed.), *Process of Cultural Exhange in Central Europe 1200–1800*, Olomouc 2014.

43 Josef TEIGE (ed.), *Seznamy měšťanů pražských I. Staré Město*, Almanach královského hlavního města Prahy 4, 1901, s. 215–233; 5, 1902, s. 24–64; 6, 1903, s. 103–166; 7, 1904, s. 115–176; 8, 1905, s. 107–157. Václav LÍVA, *Seznamy pražských měšťanů za léta 1618–1653*, Časopis rodopisné společnosti Československé v Praze 7, 1935, s. 8–35; 8, 1936, s. 121–158. Jaroslava MENDELOVÁ (ed.), *Knihy měšťanských práv na Novém Městě pražském 1518–1581*, Praha – Ústí nad Labem 2011 (Libri Civitatis V.); TÁŽ (ed.), *Knihy měšťanských práv na Novém Městě pražském 1582–1657*, Praha – Ústí nad Labem 2012 (Libri Civitatis VI.).

ale v neposlední řadě zmiňují i jejich ručitele z řad místních měšťanů. To mohly být osoby, s nimiž je vázaly profesní, příbuzenské, konfesní nebo jiné osobní vazby (např. místo původu).[44] Z hlediska výzkumu integrace této poměrně nepočetné skupiny městského obyvatelstva (cca 2 % obyvatel města)[45] tak získává badatel podstatné informace, které mohou přispět k odhalení vazeb těchto měšťanů v sociálních sítích města.

Není účelem tohoto příspěvku předložit bibliografii zpracování zmíněného pramene, který se formou jednotlivých zápisů objevoval už v knihách smíšeného charakteru ve středověké staroměstské kanceláři[46] a který od 19. století vytěžila řada historiků, zejména k mapování sociálně-ekonomické struktury raně novověkých měst pražských. Připomenout je však třeba souhrnné zpracování Evy Semotanové, která již v polovině osmdesátých let minulého století provedla statisticko-demografickou sondu pro období 17. a 18. století do knih měšťanských práv tří centrálních měst pražských a pokusila se v nich komparovat vývoj migračních proudů.[47] Odhalením etnických, respektive sociálně-ekonomických charakteristik novoměšťanů vytvořila autorka předpoklady pro výzkum jejich následné integrace do městského společenství, které však s ohledem na zaměření studie již neprováděla. K podstatným zjištěním její práce patří skutečnost, že na intenzitu přílivu novoměšťanů výrazně působily impulzy vznikající z vnitřní situace měst pražských a méně podněty zvenčí,[48] což vytvářelo předpoklady k snazšímu začlenění nově příchozích do struktur hostitelského města.

Zmínit je třeba i Viléma Zábranského, který v době nedávné přikročil ke studiu jedné ze staroměstských knih měšťanských práv z první poloviny 17. století. Dokázal přitom na tento materiál aplikovat některá z aktuálních paradigmat evropských historiografických studií. V několika pracích věnoval pozornost především proměnám migračních proudů v souvislosti s nástupem intenzivní rekatolizační pobělohorské politiky. Nesledoval však pouze v mikrohistorickém výměru vazbu těchto změn na politicko-konfesijní celozemský vývoj a jeho reflexi

44 Tamtéž (Libri Civitatis VI.), s. 20–21.

45 Eva SEMOTANOVÁ, *Knihy měšťanských práv – významný pramen předstatistického období (Příspěvek ke studiu přistěhovalectví do měst pražských v letech 1618–1770)*, Historická demografie 10, 1986, s. 73–115, zde s. 92.

46 Aktuálně jej pro období středověké využil Martin MUSÍLEK, *Patroni, klienti, příbuzní. Sociální svět Starého Města pražského ve 14. století,* Praha 2015, s. 25–32.

47 E. SEMOTANOVÁ, *Knihy měšťanských práv*, s. 86–92. Pokusila se komparovat vždy omezené cca desetileté časové úseky.

48 Tamtéž, s. 86.

v postupu městské správy, ale tematizoval i možnou reflexi migrace v sociální mobilitě a při budování sociálních sítí v městské společnosti po bělohorském exodu části protestantského obyvatelstva nebo v souvislostech modernizačních procesů, zejména při realizaci politiky sociální disciplinace při udělování měšťanství nově příchozím.[49]

I když bylo metodologické zázemí zmíněných autorů v rámci sociálně-historického přístupu do značné míry odlišné, podstatné je, že jejich závěry se týkaly jen omezeného počtu plnoprávného městského obyvatelstva. O to cennější se proto staly edice dalších soupisových pramenů, které v různých souvislostech zachytily neplnoprávné městské obyvatele, respektive cizince ve městech pražských. Všechny tyto edice, dokumentují situaci v městech pražských, související s přesunem rudolfinského dvora do zemského centra (oficiálně roku 1583). Není náhodou, že tato událost, která výrazně zvýšila migraci do pražského souměstí a odrazila se i v pestré etnické a konfesijní skladbě nově příchozích, vyvolala reakci ze strany zeměpanské i městské správy, tj. snahu evidovat a případně regulovat migrační pohyb.[50] Do dosud v podstatě dominantně česko-německého společenství, kde německý živel, přicházející do měst pražských jak z vedlejších zemí, tak z území říše, dynamicky narůstal až od poloviny 16. století,[51] vstupují nyní významněji migranti italští, nizozemští, francouzští, španělští a příslušníci řady dalších etnik.[52] Edice seznamů obyvatel, stojících mimo struktury plnoprávného měšťanstva, zahrnuly zejména soupisy dvořanů. Ti se pohybovali kolem panovnického sídla[53] a jejich vazba na městské prostředí (zejména Staré a Nové Město)[54] byla

49 Srovnej aktuálně Vilém ZÁBRANSKÝ, *Migrace měšťanů do měst pražských v kontextu třicetileté války. Sociální aspekty a radní praxe*, Theatrum historiae 16, 2015, s. 135–151.

50 Jaroslav ČECHURA – Zdeněk HOJDA – Martina NOVOZÁMSKÁ (edd.), *Nájemníci na Starém Městě pražském roku 1608*, Praha 1997, s. 9–8; Jaroslava MENDELOVÁ, *Obyvatelé Nového Města pražského na přelomu let 1585 a 1586*, Documenta Pragensia 19, 2001, s. 81–84.

51 Na základě starší literatury srovnej Jaroslav MEZNÍK – Ludmila SULITKOVÁ, *Hlavní tendence národnostního vývoje českých a moravských měst ve středověku*, in: Michaela Kokojanová (ed.), Národnostní problémy v historii měst, Prostějov 1993, s. 43–49, zde s. 47; aktuálně k tématu Jaroslav PÁNEK, *Italové, Nizozemci a Němci v rudolfinské Praze – některé formy a problémy soužití*, Documenta Pragensia 19, 2001, s. 67–74, zde s. 72.

52 J. PÁNEK, *Italové, Nizozemci a Němci*, s. 67–74; Pavel ŠTĚPÁNEK, *Španělé v Praze 16. století*, tamtéž, s. 59–66.

53 Jaroslava HAUSENBLASOVÁ (ed.), *Der Hof Kaiser Rudolfs II. Eine Edition der Hofstaatsverzeichnisse 1576–1612*, Praha 2002, s. 114–118. Součástí Hofstaatu se okrajově mohly stát i osoby z řad měšťanů měst pražských.

54 Srovnej Zdeněk HOJDA, *Úloha dvora při vytváření kulturní integrity pražských měst na sklonku doby rudolfinské*, Documenta Pragensia 9/1, 1991, s. 203–206, zde s. 203. Autor předpokládá dobré etablování dvorského personálu s potenciálem usměrňovat, či dokonce dynamizovat vývoj v městech pražských (zde s. 203–204).

omezená. Na druhé straně byly vydány soupisy obyvatel staroměstských (1608)[55] a novoměstských (1585/1586),[56] které vznikaly v reakci na sociální a policejní situaci ve městě.[57] Jejich první analýza,[58] která byla součástí edičních počinů, ukazuje, že etnická skladba neplnoprávného městského obyvatelstva do značné míry kopírovala strukturu měšťanského společenství v obou zmíněných městech s tím, že dominance jazykově českého živlu, který přicházel do měst pražských ze zemí Koruny české, byla v této skupině obyvatel výraznější.[59]

Praha doby rudolfinské byla více než kdy jindy v historii prostorem stýkání, vymezování, ale i každodenního soužití větších či menších skupin obyvatel, odlišujících se nejen právním, ale i stavovským statusem, jazykem, habitem, kulturním zázemím a v neposlední řadě konfesijní příslušností,[60] která právě v době předbělohorské do značné míry splývala s etnicitou, respektive jazykem obyvatel. Řada historiků vnímá situaci tehdejšího pražského souměstí jako klasický *melting pot*.[61] Proto bych se chtěla pokusit na této situaci ukázat možnosti pramenného výzkumu začleňování cizinců, které definuji na základě etnicko-jazykového a náboženského principu,[62] do městského prostředí. Stranou proto zůstane rozsáhlá paletu pramenů využívaných pro období následující, tj. zejména matriky,[63] ale i berní katastry, soupisy podle víry atd.

---

55 J. ČECHURA – Z. HOJDA – M. NOVOZÁMSKÁ (edd.), *Nájemníci*.

56 Jaroslava MENDELOVÁ (ed.), *Liber inquilinorum Nového Města pražského*, Praha – Ústí nad Labem 2016 (Liber civitatis VIII.).

57 J. ČECHURA – Z. HOJDA – M. NOVOZÁMSKÁ (edd.), *Nájemníci*, s. 10 (problém necechovního podnikání); J. MENDELOVÁ (ed.), *Liber inquilinorum*, s. 81 (problém nelegálního pohybu poddaných).

58 Interpretace těchto pramenů z hlediska identifikace jazykově-etnického zázemí obyvatel má ovšem také své limity, srovnej recenze Jiří PEŠEK, *Prag um 1600 als europäischer Sonderfall? Eine Polemik mit Leszek Belzyt*, Bohemia 43/1, 2002, s. 116–129.

59 J. ČECHURA – Z. HOJDA – M. NOVOZÁMSKÁ (edd.), *Nájemníci*, s. 14–15; J. MENDELOVÁ (ed.), *Liber inquilinorum*, s. 25–27.

60 Jiří PEŠEK, *Národnostní skupiny, menšiny a cizinci ve městech: Praha středověku i novověku ve středoevropském srovnání*, Documenta Pragensia 19, 2001, s. 9–16, zde s. 11; k otázce hranic v prostoru komunikace a konfrontace srovnej O. FEJTOVÁ, *Prager Neustadt im 16. und 17. Jahrhundert – eine multikulturelle Stadt in der Frühen Neuzeit. Prager Städte im Vergleich*, in: Multiethnizität und (E-)Migration in Prag. Eine europäische Grossstadt als Ort realer und imaginärer Grenzen vom 16. bis ins 21 Jahrhundert. 2 Schweizerische Geschichtstag, Universität Basel 4.–8. Februar 2010 [online], https://2010.geschichtstage.ch/panel/67/multiethnizitaet-und-e-migration-in-prag-eine-europaeische-grossstadt-als-ort-realer-und-imaginaerer-grenzen-vom-16-bis-ins-21-jahrhundert (10. září 2017).

61 J. MILLER, *Uzavřená společnost*, s. 66–72.

62 J. PEŠEK, *Národnostní skupiny*, s. 12.

63 Srovnej edice Jaroslava MENDELOVÁ, *Matrika narozených kostela sv. Jindřicha na Novém Městě pražském (1584–1600)*, Praha 1992. K využití matrik pro definování etnické příslušnosti srov-

Prvním krokem k úspěšné integraci cizinců bylo jejich začlenění do ekonomických struktur měst. Ty byly definovány cechovním systémem, který příliv nových mistrů a tovaryšů významně reguloval. Zisk městského práva nebyl přímo vázán na provozování řemesla či živnosti, ale se ziskem měšťanství bylo oficiálně garantováno jejich provozování.[64] Výzkumy dokládají, že mezi novoměšťany převládali řemeslníci: Jednalo se zejména o příchozí z jazykově německých oblastí[65] a současně hlavně o zástupce běžných řemeslných specializací (pekaři, truhláři, krejčí apod.), jejichž zařazení do početně silných cechů nepřinášelo závažnější konflikty. Silnější pozice získávali spíše zástupci řemesel spojených s výlučnější výrobou luxusního zboží (kožešníci, zlatníci), kteří se začleňovali do početně slabších společenstev. Tam se jejich silou mohli domácí čeští řemeslníci cítit ohroženi. Němečtí mistři v pražských ceších také často udržovali kontakty se svou původní vlastí, která se jim stávala i zásobárnou učňů, případně tovaryšů, kteří v rámci cechu posilovali jejich pozici.[66] Na počátku 17. století se stalo běžnou praxí, že cechy v městech pražských, v nichž byli významněji zastoupeni němečtí mistři, úřadovaly dvoujazyčně (česky a německy). Jistý konkurenční konfliktní potenciál daný odlišnou etnickou příslušností cechovních mistrů i tovaryšů zůstával ovšem často v latentní podobě a týkal se většinou zejména staroměstských, či spojených pražských cechů.[67] Reflexi této situaci lze dohledat nejen v poměrně torzovitě dochovaných cechovních pramenech, ale zejména v pozůstatcích městských registratur. Ty umožňují dílčím způsobem rekonstruovat vedení cechů, potvrzované při příležitosti obnov městských rad, a současně reflektují v rámci soudní agendy i spory uvnitř cechů, respektive mezi jejich členy.

Početnější skupinu zahraničních řemeslníků, kteří ve druhé polovině 16. století doputovali do měst pražských, představovali Italové. Zástupci zejména stavebních profesí, s sebou přinášeli specializaci, jež v městech pražských scházela. Proto lze stěží očekávat, že by se jejich ekonomické aktivity staly důvodem konfliktů s většinovým prostředím. A přesto k nim docházelo. V jejich pozadí však byla podle všeho spíše jejich konfesijní, případně kulturní odlišnost a nikoliv výkon jejich profese.[68]

---

nej O. FEJTOVÁ, *Das Verhältnis zwischen den Nationalitäten in den Prager Städten an der Wende vom 16. zum 17. Jahrhundert. Die Prager Neustadt als ein Bestandteil des Prager Stadtkomplexes*, GWZO Berichte Beiträge 1999, s. 38–59, zde s. 50.

64 J. MENDELOVÁ (ed.), *Knihy měšťanských práv na Novém Městě pražském 1518–1581*, s. 9.

65 Zikmund WINTER, *Dějiny řemesel a obchodu v Čechách v XIV. a XV. století*, Praha 1906, s. 27–30.

66 Tamtéž, s. 35.

67 Tamtéž, 34; O. FEJTOVÁ, *Verhältnis zwischen den Nationalitäten*, s. 50–51.

68 Z. WINTER, *Dějiny řemesel a obchodu*, s. 21; J. PÁNEK, *Italové, Nizozemci*, s. 70–71.

Samotné odhalování struktury cechovních organizací, ani reflexe větších konfliktů uvnitř nebo mezi těmito organizacemi ale neodhalí postup integračních mechanismů cizinců – řemeslníků, kteří do nich vstupovali. V tomto okamžiku nabízí pomoc mikrohistorie a sondy do života jednotlivých osob, jejichž životní osudy nám někdy prameny zpřístupní spíše náhodně. Při přípravě studie o pražských knihařích v době předbělohorské[69] jsem narazila na takový „typový příklad" mladého německého mistra Tobiáše Fikara, který svou etnickou příslušnost obratně instrumentalizoval ve svých v podstatě osobních konfliktech s českým vedením cechu. Střety, které vyvolával, měly výrazně konkurenční pozadí a snahu razantně se v cechu prosadit. Přesto ani on nezůstal „uzavřen" nejen v rámci cechovní organizace, ale i pražského měšťanského společenství v nějakém ohraničeném jazykově německém prostředí, ale záhy se spojil sňatkem s rodinou svého kolegy – českého mistra knihaře a učinil tak po vstupu do pražské cechovní organizace druhý základní krok pro své začlenění do společnosti plnoprávných měšťanů.[70]

Z hlediska integrace v ekonomické rovině sehrával podstatnou roli ve sledovaném období obchod, zejména dálkový. Ten byl v městech pražských v rukou cizinců. Toto téma se dočkalo řady zpracování,[71] která podchycují i významné cizince podnikající v městech pražských i jejich profesní vazby na místní prostředí, které se vytvářely obzvláště v souvislosti s organizací komisního prodeje.[72] Trendem vývoje dálkového obchodu bylo i usazování zástupců zahraničních firem (norimberských, později italských) i samostatných obchodníků v městech pražských, kde získávali často i měšťanství. Právě tato heterogenní skupina cizinců a jejich začleňování do společnosti by si zasloužily větší pozornost, kterou jim nemohly poskytnout syntézy k dějinám pražského předbělohorského obchodu.

Výzkumy radních elit v městech pražských nicméně naznačují, že významná část zámožných obchodníků, ať už německého původu a většinou s luteránským konfesijním zázemím, nebo z italského katolického prostředí, se na jedné straně spojovala sňatkovou politikou s domácími českými většinově utrakvistickými rody, ale současně udržovala prostřednictvím rodinných sítí vazby ke svým zahraničním

69 Olga FEJTOVÁ – Jiří PEŠEK, *Pražští knihaři doby předbělohorské – knihvazači, nebo knihkupci?*, in: Hana Jordánková (ed.), Alis volat propriis. Sborník příspěvků k životnímu jubileu Ludmily Sulitkové, Brno 2016, s. 289–316.

70 Tamtéž, s. 308–310.

71 Josef JANÁČEK, *Dějiny obchodu v předbělohorské Praze*, Praha 1955, Miloš DVOŘÁK, *Zahraniční a zemský obchod na pražském trhu v letech 1620–1707 – styky českých měst s Prahou*, PSH 39, 2011, s. 7–150; Marie BUŇATOVÁ, *Pražští kupci na cestách*, Praha 2013.

72 M. BUŇATOVÁ, *Pražští kupci*, s. 262–263.

příbuzným i známým a jen v omezeném počtu se začleňovala do mocenských struktur měst pražských, tj. do radních kolegií, od nichž si spíše udržovala odstup.[73] Mnohé z těchto mechanismů začleňování německých kupeckých rodů do pražského měšťanského prostředí naznačily i výzkumy Heleny Zimmermanové (Peřinové), která se věnovala dvěma významným německým kupeckým rodům, Teuflům z Zeilperka a Nerhofům z Holtrperka, usazeným v době předbělohorské na Starém Městě pražském.[74]

Zachycení integrace či naopak vyčlenění cizinců ve většinové, jazykově české a z hlediska konfese přednostně utrakvistické společnosti lze sledovat zřetelně ještě v jednom segmentu měšťanské plnoprávné společnosti, a tím jsou mocenské (radní) elity jednotlivých měst pražských, jejichž personální skladba již byla v literatuře částečně rekonstruována.[75] Výrazná dynamika obměn všech radních kolegií, která eskaluje od sedmdesátých let 16. století, vytvářela podmínky pro poměrně rychlé pronikání novoměšťanů i do těchto struktur.[76] Od toho období se radní grémia otevřela i přílivu jiných konfesí, tj. nejen utrakvistické.[77] Dosud provedené rekonstrukce předbělohorských rad nevěnovaly otázce etnického původu radních speciální pozornost a soustředily se především na jejich konfesi, která byla vnímána jako zásadní faktor určující jejich identitu. Nově usedlý měšťan v městech pražských se měl v rovině jazykové přizpůsobit úřední komunikaci v češtině a její znalost

73 O. FEJTOVÁ, *Reformatorische Netzwerke in Böhmen in der Reformationszeit*, Sborník z konference Reformatorische Netzwerke im östlichen Europa, Herder – Institut 29.–31. 3. 2017, Marburg, v tisku; Josef JANÁČEK, *Italové v předbělohorské Praze (1526–1620),* PSH 16, 1983, s. 77–111, zde 104–105.

74 Helena PEŘINOVÁ, *Teuflové z Zeilperka. Příspěvek k poznání života horní vrstvy Starého Města pražského na přelomu 16. a 17. století*, PSH 32, 2003, s. 39–64; TÁŽ, *Nerhofové z Holtrperka. Příspěvek k poznání horní vrstvy Starého Města pražského na přelomu 16. a 17. století*, PSH 34, 2006, s. 127–144.

75 Jaroslav DOUŠA, *Seznamy staroměstských konšelů z let 1547 – 1650*, PSH 14, 1981, s. 65–119; TÝŽ, *Městské rady v Plzni a na Starém Městě pražském v letech 1550–1650. Sociální složení rad v letech 1560–1590*, Sborník archivních prací 32, 1982, s. 321–418; Jaroslava MENDELOVÁ, *Rada Nového Města pražského v letech 1600–1650*, PSH 29, 1996, s. 59–106; TÁŽ, *Staroměstské a novoměstské rady v první polovině 17. století*, Documenta Pragensia 21, 2002, s. 81–91; TÁŽ, *Rady Nového a Starého Města pražského v letech 1547–1601*, Documenta Pragensia 22, 2004, s. 97–105; Petra BIŠKOVÁ, *Městská rada na Malé Straně v letech 1547–1650*, Documenta Pragensia 21, 2002, s. 67–79; TÁŽ, *Malostranské radní elity na přelomu 16. a 17. století*, Documenta Pragensia 22, 2004, s. 107–116.

76 O. FEJTOVÁ, *Vergleich der Prager und Krakauer städtischen Eliten in der frühen Neuzeit,* in: Zdzisław Noga (ed.), Elita władzy miasta Krakowa i jej związki z miastami Europy w średniowieczu i epoce nowożytnej (do połowy XVII wieku), Kraków 2011, s. 401–431, zde s. 417–421.

77 J. DOUŠA, *Městské rady v Plzni a na Starém Městě*, s. 370–372.

patřila i k neformálním podmínkám získání měšťanství. Praxe ovšem naznačovala, že toto pravidlo bylo obcházeno a nesplnění uvedené podmínky se nikdy nestalo důvodem odnětí měšťanského práva. Pro příslušníky etnických menšin tak pro vstup do rady neexistovala bariéra ani s ohledem na nezvládnutý jazyk – češtinu.[78] Sonda do již publikovaných soupisů rad však naznačuje, že pro většinu cizinců, kteří přijali měšťanské právo v městech pražských doby předbělohorské, nebyla účast v městské správě atraktivní, i když v případě nejzámožnějších z nich, tj. zejména výše uvedených kupců, nelze vyloučit neformální vliv na řízení města. Odpověď na otázku, zda a případně jak zapadala účast v radních grémiích do integračních procesů, však pomůže zodpovědět až prosopografie těchto kolegií, která aktuálně probíhá v rámci projektu „Slovník radních" v Archivu hlavního města Prahy.[79]

Analyzovat integrační procesy v jednotlivých segmentech dobové městské společnosti z hlediska sociálně-historického má však, jak vyplývá z výše uvedeného, významné pramenné limity. Pohled na tuto problematiku může upřesnit kulturně-historický koncept, zaměřený na prostor raně novověkých měst pražských jako na místo komunikace, v níž se úspěch či neúspěch začleňování cizích může manifestovat konflikty s etnickým či konfesijním pozadím. Pramenem, který tuto situaci reflektuje, jsou nepochybně dobové normálie, vydávané na úrovni zeměpanské i městské, které ovšem pro jednotlivá města pražská doby předbělohorské dosud nebyly systematicky vytěženy.[80]

Jinak je tomu se soudními prameny, zejména s knihami svědomí.[81] Ty zaznamenávaly svědecké výpovědi městského sporného (civilního i trestního) soudnictví a přinášejí tak reflexi každodennosti soudní praxe městské správy i kriminality ve městě. Z hlediska sledování integračních procesů mohou tyto prameny podchytit konflikty s etnickým či konfesijním pozadím, zejména však

78 O. FEJTOVÁ, *Verhältnis zwischen den Nationalitäten*, s. 52–53.

79 Souhrnná informace srovnej O. FEJTOVÁ, *Datei oder gedruckte Editionen – Die aktuellen Formen der Bearbeitung der frühneuzeitlichen Archivalien im Archiv der Hauptstadt Prag*, in: Helmut Flachenecker – Janusz Tandecki (edd.), Editionswissenschaftliches Kolloquium 2011. Quellen kirchlicher Provenienz. Neue Editionsvorhaben und aktuelle EDV-Projekte, Toruń 2011, s. 381–392.

80 Důvodem může být jejich poměrně nesoustavné zaznamenání v různých typech městských knih až do počátku 17. století. Výzkumy těchto pramenů např. pro raně novověké Brno naznačují, že městská správa nesahala k regulacím z důvodů etnických, ale kvůli náboženské nekonformitě. Srov. Hana JORDÁNKOVÁ – Ludmila SULITKOVÁ, *Etnická příslušnost a jazyková komunikace obyvatel Brna ve středověku a raném novověku,* Documenta Pragensia 19, 2001, s. 37–57.

81 Zlata BRÁTKOVÁ, *Pražské knihy svědomí z konce 16. století*, PSH 31, 2000, s. 5–34; Hana VOBRÁTÍLKOVÁ, *Knihy sporného soudnictví Starého Města před rokem 1620*, PSH 33, 2004, s. 25–73 – autorka směřuje spíše k zachycení kriminality a rekonstrukci různých typů případů a nikoliv k dobové mentalitě reflektované prameny; O. FEJTOVÁ, *Verhältnis zwischen den Nationalitäten*, s. 57.

přinášejí informace o vnímání každodenní reality setkávání se různých skupin obyvatelstva. Výzkumy naznačily, že z tohoto hlediska byly prvořadého významu zejména spory o čest a svědectví k nim podávaná. Zhanění či nářky cti byly zejména na Starém Městě a Malé Straně v některých, ale vcelku nepočetných případech spojovány s adjektivy: německý (pes německý, šelma německá), ale i francouzský, vlašský či srbský.[82] Výrazy „Němec", „Vlach" či „Francouz" se ovšem nikdy nestaly z české strany synonymem urážky. To se v rudolfinské Praze stalo pouze v případě Poláků. Označení „Polák" bylo tehdy chápáno jako nadávka a urážka.[83] Důvodem byly patrně problematické aktivity polských obchodníků se zemědělskými produkty a nikoliv konkrétní potíže s nepočetnou, trvale usídlenou polskou menšinou.[84]

Přes snahu starší generace českých historiků vykreslit města pražská téměř jako kolbiště národnostních střetů, zaznamenávají dochované soudní prameny jen omezené množství konfliktů, vycházejících přímo z národnostní (etnické) nesnášenlivosti a koncentrující se do výše zmíněných deliktů poškozování cti. Tyto střety byly navíc spojovány především s cizinci, pobývajícími ve městě krátkodobě, nikoliv s těmi přistěhovalci, kteří se zde usadili.[85] Knihy svědomí stejně jako další soudní prameny tak jako celek nepřinášejí obraz významně konfliktního prostředí měst pražských, kde by hranice mezi etnickými, ale i konfesijními minoritami eskalovaly pravidelně do vzájemných střetů, které by končily soudním projednáváním.[86] Vědomí jinakosti, jak se manifestuje ve výpovědích knih svědomí, však nepochybně latentně přetrvávalo.

Multietnická a multikonfesijní skladba obyvatel měst pražských a z ní plynoucí problémy vzájemné koexistence mohly nacházet reflexi nejen v soudních pramenech, ale také v městské úřední korespondenci, a to jak zasílané panovníkovi, tak směrované do zahraničních lokalit – míst původu nových obyvatel – migrantů.[87] Městská korespondence směřující do zahraničí, tj. i za hranice vedlejších zemí Koruny české, dokládá běžné přímé kontakty se sousedními městy v říši a s městy uherskými. Dál horizont korespondenčních kontaktů nesahal. Jejím obsahem byly

82 Z. BRÁTKOVÁ, *Pražské knihy*, s. 20–21.

83 Opačně Češi vnímali jako nadávku, pokud je jiná etnika označovala za Srby. Srovnej Z. WINTER, *Kulturní obraz českých měst. Život veřejný v XV. a XVI. věku I.*, Praha 1890, s. 158.

84 O. FEJTOVÁ, *Verhältnis zwischen den Nationalitäten*, s. 57.

85 Z. WINTER, *Kulturní obraz I.*, s. 160.

86 Alois MÍKA, *Národnostní poměry v českých zemích před třicetiletou válkou*, Československý časopis historický 20, č. 2, 1972, s. 207–229, zde s. 213.

87 Pro města pražská se dochovala z období předbělohorského souvislá řada korespondence pouze pro Nové město pražské. Srovnej Jiří ČAREK, *Městské a jiné úřední knihy archivu hlavního města Prahy*, Praha 1956, s. 72.

záležitosti obchodní, respektive finanční. Města řešila se svými korespondenčními partnery výhradně problémy se splácením dluhů, respektive pohledávek, které vznikaly při obchodování jejich měšťanů.[88] Naopak problémy vztahu města s cizinci odrážela korespondence s panovníkem, protože města se na něj obracela jako na arbitra řešení sporů.

Při podrobné analýze této korespondence Nového Města pražského se opakovaně objevovaly stížnosti novoměstské rady na chování některých cizinců ve městě. Primát v tomto ohledu drželi opět Poláci. V korespondenci byli uváděni jako typický příklad cizinců, kteří se „nepokojně chovají".[89] Na druhé straně si právě toto etnikum nejvíce stěžovalo u císaře na nedobytné pohledávky z obchodů či přímo na to, že byli při obchodování na Novém Městě místními okradeni. Jednalo se z větší části o obchodníky s dobytkem, kteří nebyli trvale ve městě usazeni. Další problémovou skupinou cizinců pak v korespondenci s panovníkem představovaly vojenské osoby v jeho službách, které se ve městě objevovaly v souvislosti s tureckým válečným konfliktem. Opět tedy nešlo o cizince zde trvale usedlé.[90] Městská korespondence tak přináší informace o problémech soužití městského obyvatelstva s cizinci, ovšem téměř výhradně s těmi, kteří nebyli v místě trvale usazeni.

Přiblížit koexistenci různých etnických a konfesijních skupin obyvatel města lze zejména, pokud je sledujeme v jejich „životním" prostoru, v němž se tito lidé pohybovali každodenně, tj. v městské čtvrti, farnosti, či, jak bylo uvedeno výše v profesní (cechovní) organizaci. Městské čtvrti jednotlivých měst je na základě důkladného rozboru trhových knih možno charakterizovat z hlediska sociálně ekonomického, lze ale zachytit i pohyb domovního majetku uvnitř jednotlivých sociálních skupin obyvatel. Ten může naznačit určité tendence některých minorit k vytváření relativně uzavřených enkláv (soustřeďování adres). Podobné výzkumy byly provedeny pro Nové Město pražské v 17. století,[91] doba předbělohorská na zpracování zatím čeká.

Dalším segmentem města, jehož výzkum může osvětlit téma integrace minorit do městského prostoru, jsou farnosti. Jde tu o výzkum jejich personální skladby, obsazování far, o jejich vazby na městskou správu prostřednictvím institutu záduší a o působení literátských bratrstev při jednotlivých farních

88 O. FEJTOVÁ, *Verhältnis zwischen den Nationalitäten*, s. 43.

89 Tamtéž, s. 44.

90 Tamtéž, s. 43–45.

91 O. FEJTOVÁ, *Příspěvek k sociálně-ekonomické charakteristice Nového Města pražského v 17. století – domovní majetek jako výraz sociálně-ekonomického potenciálu města*, Documenta Pragensia 17, 1998, s. 171–183.

kostelích. V konfesijní struktuře předbělohorské farní sítě v městech pražských by se jednalo prvořadě o farnosti utrakvistické.[92] Pokud pomineme téma obsazování postů kněží, spojené s konsistoriální agendou, lze říci, že pramenná základna, byť omezená tu k některým, zejména staroměstským záduším, existuje. Ve spojení s rešeršemi měšťanských testamentů, v nichž lze prostřednictvím legátů vysledovat i vazby obyvatel měst pražských k jednotlivým farnostem, můžeme tak identifikovat alespoň část personálního zázemí farností a zkoumat angažování měšťanů v literátských sborech.

V případě utrakvistické sítě farností, případně katolických komunit, však stěží můžeme počítat s podobným pramenem, jaký přinesl nález soupisu pražského sboru Jednoty bratrské z roku 1607 z pera biskupa Matouše Konečného. Ten evidoval členskou základnu všech Pražanů spojených s touto konfesí.[93] Identifikace zejména významných členů bratrského sboru, řadících se k elitám pražského souměstí, ale i údaje o skladbě mezinárodní reformované komunity, s tímto sborem do značné míry spojené,[94] pomohla osvětlit mnohé z mechanismu začleňování či spíše nezačleňování této konfesijní minority do městského prostředí.[95] A jsme opět u všemocné „prosopografie", bez jejíchž údajů nelze při sledování integračních procesů postoupit významně dále.

Katalog základních problémů výzkumu migrace/integrace z hlediska kulturně-historického přináší i řadu dalších témat, mezi nimiž však zaujímá centrální pozici otázka jazyka komunikace, jako předpokladu integračních procesů.[96] V pražském souměstí doby předbělohorské hrála dominantní roli čeština. Byl to jazyk úřední i běžné komunikace. Předpokladem začleňování se proto stala bezproblémová komunikace příchozích s českým většinovým prostředím. Už výše bylo zmíněno, že tento předpoklad často nesplňovali ani novoměšťané,

92 Jiří RAK, *Vývoj utrakvistické správní organizace v době předbělohorské*, Sborník archivních prací 31, 1981, s. 179–200; Pavel B. KŮRKA, *Přístup městského stavu k farní správě v předreformačním a reformačním Německu ve srovnání s utrakvistickou laickou samosprávou*, in: Pavel B. Kůrka – Jaroslav Pánek – Miloslav Polívka (edd.), Angelus Pacis. Sborník prací k poctě Noemi Rejchrtové, Praha 2008, s. 311–321; P. B. KŮRKA, *Kostelníci, úředníci, měšťané. Samospráva farnosti v utrakvismu*, Praha 2010.

93 O. FEJTOVÁ, *Jednota bratrská v městech pražských v době předbělohorské a rejstřík členů pražského sboru*, Praha 2014.

94 Nicolette MOUT, *The International Calvinist Church of Prague, the Unity of Brethren and Comenius 1609–1635*, Acta Comeniana 28/1 (4/1), 1979, s. 65–77.

95 O. FEJTOVÁ, *Jednota bratrská a rodinné zázemí Václava Hollara*, ČČH 111, 2013, s. 101–116; TÁŽ, *Karel Škréta. Malíř českého baroka a jeho českobratrské kořeny*, Umění 59, 2011, s. 57–59.

96 K otázce sociálních a kulturních dějin jazyků srovnej Peter BURKE, *Jazyky a společenství v raně novověké Evropě*, Praha 2004.

přijímající městské právo, tím spíše nelze znalosti jazyka předpokládat u cizinců, kteří neusilovali o postavení plnoprávného měšťana. Většinové české měšťanské prostředí bylo díky stoupající úrovni latinského vzdělání i stále běžnější praxi získávání jazykových německých kompetencí hlavně při studiu mimo města pražská[97] schopno komunikovat minimálně trilingvně.[98] To ostatně potvrzovala i jazyková skladba dobových měšťanských knihoven, v nichž se objevovaly nejen vícejazyčné slovníky, které obsahovaly téměř povinně německý jazyk, ale i speciální česko-německé konverzace.[99] Čeština tak působila jako oficiální úřední jazyk, zatímco němčina se stala nejen dorozumívacím prostředkem uvnitř nejpočetnější minority v městech pražských, ale i neoficiálním univerzálním jazykem v obchodu, respektive v mezinárodních obchodních vztazích a plnila i významnou roli zprostředkovatele německého luterství.[100]

Takto načrtnutá jazyková situace naznačuje v městech pražských předbělohorského období vcelku příznivé podmínky pro komunikaci domácích i cizích: jejich možnosti se pohybovaly mezi užitím češtiny, němčiny, případně latiny.[101] Tento stav do jisté míry reflektovala i díla dvou významných humanistů, kteří žili v době rudolfinské a kteří reagovali vyhroceně negativně na změnu postavení

97 Výuku němčiny mohli nabídnout i soukromé školy v městech pražských. Srovnej O. FEJTOVÁ – J. PEŠEK, *Jan Retl(er): Nad knihovnou brněnského učitele v městech pražských z počátku 17. století*, in: Archivum Amicus Historici Est. Sborník příspěvků k životnímu jubileu Hany Jordánkové, Brno 2015, s. 225–243, zde s. 240–242.

98 J. PEŠEK, *Měšťanská vzdělanost a kultura v předbělohorských Čechách 1547–1620*, Praha 1993, s. 91; TÝŽ, *Pražská univerzita a městské latinské školy*, in: Michal Svatoš (ed.), Dějiny Univerzity Karlovy 1347/48–1622, Praha 1995, s. 219–226, zde 225; O. FEJTOVÁ, *Die Entwicklung von Leserinteressen der Bürger der Prager Neustadt im 17. Jahrhundert auf Grund der Nachlassinventare*, Acta Comeniana 14, 2000, s. 99–132, zde s. 105.

99 J. PEŠEK, *Měšťanská vzdělanost*, s. 83; O. FEJTOVÁ – J. PEŠEK, *Gramatiky a slovníky v měšťanských knihovnách před Bílou horou*, Miscellanea Oddělení rukopisů a starých tisků 10, 1993, s. 339–368; O. FEJTOVÁ *Pomoce do konwersacji jako źródło poznania życia codziennego mieszczaństwa w dobie wczesnonowożytnej*, Kwartalnik Historii Kultury Materialnej 57/3–4, 2009, s. 387–398.

100 O. FEJTOVÁ, *Verhältnis zwischen den Nationalitäten*, s. 56–57; Václav BŮŽEK, *Zum tschechisch-deutschen Bilinguismus in den böhmischen und österreichischen Ländern in der frühen Neuzeit*, Österreichische Osthefte 34, 1993, s. 577–592; k otázkám působení němčiny jako cizího jazyka v interakci dalších jazykových kultur srovnej Helmut GLÜCK, *Deutsch als Fremdsprache in Europa*, Berlin – New York 2002, s. 146–158.

101 Podobnou situaci lze zaznamenat i v odlišných etnických podmínkách Brna, kde animozita z etnických důvodů mezi většinovým německým a menšinovým českým měšťanstvem nenastala. Srovnej H. JORDÁNKOVÁ – L. SULITKOVÁ, *Etnická příslušnost a jazyková komunikace obyvatel Brna*, s. 54.

češtiny ve vztahu k němčině v pražském souměstí. Jan Kocín z Kocinétu a Daniel Adam z Veleslavína kritizovali nadměrnou přizpůsobivost domácího obyvatelstva, zejména měšťanů, při recepci němčiny, dokonce psali o „zněmčilých Češích" a žádali o upevnění postavení češtiny nejen jako úředního jazyka, ale i jazyka běžné komunikace. V jejich díle zazněl důrazný požadavek, aby se cizinci naučili česky. Od Veleslavína ostatně pochází známá sentence, že „mnohý cizozemec sedě mezi námi dvaceti, třiceti i více let a neuměje třebas slovo česky, nic se za to nestydí".[102] Otázkou je, zda a do jaké míry vnímali obyvatelé měst pražských jazykovou komunikaci obdobně jako oba literáti. Ti byli navíc přední členové Jednoty bratrské, což do určité míry determinovalo jejich názory.[103] Další generace humanistů, která zažila změnu konfesijních poměrů spojenou s rokem 1609 a vydáním Rudolfova majestátu, již jazykovou otázku nevnímala jako prioritu.[104]

Právě tato cézura vytvořila jisté předpoklady pro větší uvědomění etnických menšin a vznik určitého konfliktního, konfrontačního prostředí. To se týkalo zejména nejpočetnějších menšin – Němců, Italů a Nizozemců. Protestantské etnické menšiny dostaly, jako již dříve italská, možnost zorganizovat se kolem vlastního kostela – nejdůležitějšího duchovního a komunikačního centra, které sehrávalo zásadní úlohu při prosazování svébytnosti cizojazyčných minorit. Možnost shromáždit se kolem vlastního kostela, případně pořídit vlastní školu, přispěla k radikalizaci a intenzivnějšímu konfesijnímu vyhraňování německé luteránské a nizozemské kalvínské menšiny. Důsledkem tohoto procesu bylo ve vztahu k majoritnímu českému (utrakvistickému) etniku posílení tendence k vyčleňování z měšťanského společenství, provázené i omezováním jazykově české komunikace ze strany minorit.[105] Tento proces, který ovšem trval pouhé jedno desetiletí, se ostatně manifestoval i v neutrálním, či spíše neangažovaném jednání luteránských elit za českého stavovského povstání.[106]

V souvislosti s integrací cizinců do pražské raně novověké městské společnosti doby předbělohorské by bylo možné tematizovat ještě mnoho problémů.

---

102 Josef KLIK, *Národnostní poměry v Čechách od válek husitských do bitvy bělohorské (*zvláštní otisk z Českého časopisu historického), Praha 1922, s. 340.

103 O. FEJTOVÁ, *Jednota bratrská*, s. 127–128; 145–146.

104 Citováno dle J. PÁNEK, *Italové, Nizozemci*, s. 68.

105 Na tuto skutečnost reagovalo i sněmovní usnesení v roce 1615, které deklaruje, že potlačení role češtiny jako úředního jazyka se dotýká čl. B 32 zemského zřízení. Josef KLIMENT, *Státní občanství a národnost v českém právu do Bílé hory*, in: Sborník prací z dějin práva československého I., Praha 1930, s. 50–59. zde s. 57.

106 J. PÁNEK, *Italové, Nizozemci*, s. 73, O. FEJTOVÁ, *Reformatorische Netzwerke*, v tisku.

Na prvním místě stojí specifická otázka židovského společenství, které v tomto období přestupovalo hranice ghetta nejen svými obchodními a finančními aktivitami,[107] ale které se z něj i fakticky přesunovalo na Staré Město pražské, do jeho Mikulášské čtvrti. Literatura proto pro poslední dvě předbělohorské dekády hovoří o vzájemné provázanosti „mezi komunitou Židovského města a s ním sousedící křesťanskou čtvrtí", respektive o oboustranné „prostupnosti hranic Židovského města".[108]

Zpracovat si zaslouží i téma obrazu cizího, respektive stereotypů ve vnímání jiného etnika,[109] emigrace (tedy spojit téma přistěhovalectví a vystěhovalectví) atd. Posun v bádání nepochybně přinese nejen rozšíření katalogu studovaných otázek, ale i interdisciplinární přístup obohacený zejména o výstupy jazykovědné a uměnovědné. Prozatímní obraz multietnického prostoru měst pražských doby předbělohorské ukazuje na omezené integrační procesy mezi většinou příslušníků měšťanské společnosti, které se opíraly o ekonomickou a zčásti sociální integraci, potvrzovanou strategií uzavírání sňatků směřujících do domácího prostředí. Tyto procesy nelze na základně aktuálních znalostí nazvat asimilací, a spíše než o integraci šlo z hlediska konceptu interkulturality u německé minority o akomodaci (vytvoření společného modu vivendi pro cizí i domácí, aniž by byla potlačena kulturní identita; jde do značné míry o vzájemné přizpůsobení se) a u italské často více o exklusi danou i posilováním konfesijní výlučnosti ve většinově protestantském prostředí.[110] O průběhu těchto procesů mezi většinovým neplnoprávným obyvatelstvem máme minimum informací. Tyto vrstvy jako nejmobilnější část společnosti většinou unikaly záznamům pramenů. Vzhledem k tomu, že jim ovšem dominovalo jazykově české a z hlediska konfesijního

107 M. BUŇATOVÁ, *Pražští kupci*, s. 96–97, 181, 187, 230–231.

108 Jaroslav ČECHURA, *Pokojníci pražští 1608. Obraz multietnické každodennosti rudolfinské Prahy (nálezová zpráva)*, Documenta Pragensia 19, 2001, s. 75–80, zde s. 79; J. ČECHURA – Z. HOJDA – M. NOVOZÁMSKÁ (edd.), *Nájemníci*, s. 14.

109 Srovnej zahraniční bádání soustředěné zejména na polsko-německý diskurz aktuálně např. Włodzimierz ZIENTARA, *Sarmatia Europiana oder Sarmatia Asiana? Polen in den deutschsprachigen Druckwerken des 17. Jahrhunderts,* Toruń 2001; Bernhard STRUCK, *Nicht West – nicht Ost. Frankreich und Polen in der Wahrnehmung deutscher Reisender zwischen 1750 und 1850*, Göttingen 2006; Włodzimierz ZIENTARA – Liliana LEWANDOWSKA (edd.), *Das Fremde erfahren. Polen-Litauen, Deutschland und Frankreich in der frühneuzeitlichen Reiseliteratur*, Toruń 2014.

110 Tuto vazbu ale netřeba přeceňovat, neboť italské minority si v zahraničí obecně udržovaly i po několik generací svoji etnickou identitu bez ohledu na konfesijní charakter hostitelské země. Srovnej H. GLÜCK, *Deutsch als Fremdsprache*, s. 149–152.

utrakvistické obyvatelstvo, nepřinášela jejich integrace z etnického hlediska patrně významnější problémy.

Integrační procesy však narazily na změny konfesijního vývoje. Rok 1609 uvolnil bariéry pro dosud neoficiální praktikování protestantských konfesí a vedl k jejich emancipaci, úzce spojené s posílením etnické identity příslušníků těchto konfesí. Právě pro období mezi lety 1609 až 1618, respektive 1620, by se mělo bádání o integračních procesech více soustředit na otázku identity, respektive jejího vnímání ze strany jednotlivých etnicko-konfesijních minorit. Prioritu tu nepochybně mají z městského raně novověkého prostředí sice vzácné, ale přece existující ego dokumenty. Mezi ně lze zařadit zvláště různé formy rodinných kronikářských záznamů spojených často s pokusy vytvářet kroniky měst,[111] v nichž autoři např. při reakci na některé mimořádné krizové události v životě města „definují" vlastní, ale i kolektivní identitu. Příkladem mohou být kronikářské záznamy katolického měšťana Nového Města pražského Pavla Dvorského z Gryfí Hory, zachycující konfesijně-politické zvraty roku 1618, ale i bitvu bělohorskou a následné plenění pražských měst. Autor se v zápisech o těchto událostech jednoznačně vymezuje především jako měšťan pražského souměstí, respektive jako příslušník městského stavu, a jeho konfesijní identita je v tomto momentě potlačena a etnická příslušnost není vůbec zohledněna.[112]

Na závěr dodejme, že aktuální metodologie přinášejí řadu inspirativních konceptů pro uchopení tématu migrace – integrace, zejména paradigma prostoru. Základním problémem studia této otázky pro města pražská je postoupení k časově náročným, ale nezbytným prosopografickým výzkumům. Ty nás dovedou zejména k mase knih soudnictví nesporného na čele s knihami trhovými,[113] knihami obligací, přípovědí, kvitancí, sirotčími, testamentů, inventářů a svatebních smluv; významným zdrojem informací budou rovněž protokoly městské rady. Jejich excerpce je vzhledem k širokému spektru problémů, které zachycují, časově mimořádně náročná, ale v případě měst pražských (hlavně Starého Města a Malé Strany) může tento pramen nahradit nedochovanou městskou korespondenci. A takto by bylo možné pokračovat a přiblížit v podstatě většinu

111 Marie TOŠNEROVÁ, *Kroniky českých měst z předbělohorského období*, Praha 2010.

112 O. FEJTOVÁ, *Veleslavínův kalendář z majetku pražského rodu Dvorských z Gryfí Hory*, Miscellanea Oddělení rukopisů a starých tisků 15, 1998, s. 97–124, zde s. 111–112, 115–116.

113 Týká se zejména Nového Města pražského a Malé Strany, protože trhové knihy staroměstské ze sledovaného období byly zničeny při požáru staroměstské radnice v roce 1945.

spektra dochovaných pramenů městské úřední provenience, které mohou být různou měrou zdrojem dat pro prosopografii. Bohužel jenom tyto časově náročné výzkumy umožní aplikaci výše uvedených metodologických konceptů a ověří zatím spíše naznačené trendy multietnického a multikonfesijního vývoje měst pražských období raného novověku.

The Integration of Foreigners Arriving in Early Modern Prague Society

OLGA FEJTOVÁ

Two core fields of migration research have been formed within European historiography, i.e. socio-historical and cultural-historical research, which in studying phenomena linked to migration – integration, the concept of interculturalism in particular is applied as a reflection of the existence of a space for cultures to encounter each other. As yet, research of Central and Eastern Europe has not entirely managed to apply cultural-historical paradigms related to migration and integration processes, one reason being that such research is still mainly undertaken using a traditional demographic concept.

Research of immigration into Prague towns during the Early Modern period has historically been based above all on books of burgher rights and single preserved lists of the urban population without full rights from the pre-White Mountain period, which were produced in order to record and regulate the migration of this class of urban society during the period the Court of Rudolf II was resident in Prague. During this Rudolfine period, Prague was more than at any other time a place where various population groups differentiated both by legal and professional status, and also language, habitus, cultural background and denominational affiliation, to some extent in line with ethnicity, associated, defined themselves and coexisted. The paper presents possible research topics for this period of history, and sources for studying the issue of migration – integration in the early Modern city, and in the provincial and residential centre.

The core fields of research should include research on the economic integration of new arrivals along with the working of the guild system, but also the business activities of domestic and foreign buyers. Research into the power elite (councillors) represents a separate chapter, and this could particularly help in uncovering the social mobility mechanisms of the new arrivals. Attention should be focused on the Early Modern Prague towns as a space for communication in which the success or failure of the integration of foreigners could manifest itself in conflicts with an ethnic or religious denominational background. In this regard, one can use sources of a normative nature, and also court papers – first of all

libri testimonarium (books of testimony), and also municipal correspondence. The coexistence of various groups of the population should be captured in their "living space" – town neighbourhoods or parishes which can to a certain extent be reconstructed from official administration books, and funeral documents alongside books of testaments.

A key area for integration processes viewed from a cultural-historical perspective is the language of communication as a significant prerequisite for integration. Research has shown that Czech held the dominant position as the language for everyday and official communication during the Rudolfine period, but that a number of new town citizens never acquired the ability to speak the language, while in contrast the Czech urban townsfolk frequently had knowledge of the German language, which became the universal language of trade and a means for spreading Lutheranism.

The provisional image of the multiethnic space of the Prague towns during the Pre-White Mountain period, reconstructed on the basis of some of the above detailed sources, indicates the limited integration of most new city citizens of other than Czech origin, based on economic and partially social integration, confirmed by a strategy of intermarriage within the local host environment. On the basis of our current knowledge, these processes cannot be called assimilation, and rather than integration for the largest minorities represented accommodation in terms of the concept of interculturality, as is the case for the German minority (formed by a common modus vivendi for foreigners and locals without cultural identity being suppressed; to some extent representing mutual adaptation), while for the Italian population it was more exclusion, one reason for this being increased denominational exclusivity within the majority Protestant environment. We have a minimum of information on the course of these processes amongst the majority population without full rights; these classes are mostly not included in records of sources as the most mobile part of society. However since the Czech language was dominant amongst these immigrants, and Utraquist was the predominant denomination, it seems their integration did not involve any major problems.

These conclusions stated can be specified not just through the application of inspiring methodological concepts, but in particular through extensive source prosopographical research of the large number of non-contentious jurisdiction books, representing the basic prerequisite for further progress in researching the field of migration – integration in Early Modern towns.

XI. SJEZD ČESKÝCH HISTORIKŮ

Polskie badania na temat najnowszych dziejów Czech: kontynuacja i nowe tendencje

PIOTR MACIEJ MAJEWSKI

PIOTR MACIEJ MAJEWSKI: Polish research in the 20th-century History of the Czech Lands: continuity and new trends
The article deals with the Polish historiography of the 20th-century history of the Czech Lands (Czechoslovakia). It evaluates publications from the years 2002–2017. In this period Polish historians were interested in Czech history predominantly in the context of broadly understood relations with Poland. They were strictly concentrated to special Czech issues only rarely.
Key words: Polish historiography – history of the 20th century – Czech studies – Polish-Czechoslovak relations – foreign policy of Czechoslovakia – Communism in Czechoslovakia

W ostatnim piętnastoleciu w polskich badaniach historycznych dotyczących najnowszych dziejów Czech uwidoczniło się nowe zjawisko. Wyraźnie wyższa niż we wcześniejszym okresie mobilność środowiska naukowego skutkowała zacieraniem się granic pomiędzy dorobkiem czeskich a polskich historyków. Przejawiało się to nie tylko pewną liczbą publikacji o charakterze ponadnarodowym (częściowo ukazujących się w przekładach), ale także pojawieniem się polskich badaczy pracujących i publikujących w Czechach. Rodzi to pewną trudność ze

zdefiniowaniem, co uważać należy za dorobek polskiej bohemistyki? Z czysto praktycznych przyczyn i bez intencji wykluczania kogokolwiek, w niniejszym artykule dalsza analiza zjawiska zawężona została do prac historyków zatrudnionych w Polsce i publikujących przede wszystkim po polsku.

W ostatnich latach w polskiej bohemistyce nastąpiły również istotne zmiany generacyjne. Niewątpliwą stratę stanowiło dla niej odejście starszych badaczy takich jak Janusz Gruchała (2011), Tadeusz Kisielewski (2012) czy Jerzy Tomaszewski (2014). Naturalną koleją rzeczy coraz większą rolę zaczęło jednocześnie odgrywać średnie pokolenie historyków. Pojawiła się także grupa młodych adeptów tej dziedziny wiedzy.

Mimo powyższych przemian wyraźnie widoczny był trend, by kontynuować występujące już wcześniej, poniekąd tradycyjne dla polskiej historiografii kierunki badań. Przynajmniej pod względem ilościowym główne pole zainteresowań polskich historyków, gdy chodzi o okres przed 1945 r., stanowiła wciąż polityka zagraniczna międzywojennej Czechosłowacji i stosunki polsko-czechosłowackie. Za najlepszych specjalistów w tej dziedzinie uznać należy Andrzeja Essena z Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie oraz Sławomira Nowinowskiego z Uniwersytetu Łódzkiego. Pierwszy z nich był autorem monografii poświęconej czechosłowackiej polityce zagranicznej w latach 1918–1932[1] i licznych publikacji rozproszonych.[2] Drugi wydał natomiast trzy książki omawiające różne elementy

1 Andrzej ESSEN, *Polityka Czechosłowacji w Europie Środkowej w latach 1918–1932*, Kraków 2006.

2 Andrzej ESSEN, *Dyplomatyczne konfabulacje: Czechosłowacja wobec polsko-niemieckich rokowań o deklarację nieagresji na przełomie 1933/1934*, in: Andrzej Kozera – Wojciech Prażuch – Paulina Szyja (ed.), Polska, Europa Środkowa, Europa Zjednoczona. Księga jubileuszowa dedykowana profesorowi Józefowi Łaptosowi, Kraków 2014; IDEM, *„Konsekwentni nieprzyjaciele". Węgierska elita władzy w opinii czechosłowackiej dyplomacji i sfer rządowych w okresie międzywojennym*, in: Irena STAWOWY-KAWKA (ed.), Międzycywilizacyjny dialog w świecie słowiańskim w XX i XXI wieku. Historia, religia, kultura, polityka, Kraków 2012; IDEM, *Spory o granicę czechosłowacko-austriacką po I wojnie światowej (1918–1921)*, in: Elżbieta Znamierowska-Rakk (ed.), Centrum i peryferie Europy Środkowo-Wschodniej. Kształtowanie się terytoriów i granic państw od Średniowiecza do współczesności, Warszawa 2011; IDEM, *Sprawa pożyczki francuskiej dla Czechosłowacji w 1932 roku*, in: Jan Pisuliński – Elżbieta Rączy – Krzysztof Żarna (ed.), Polska, Słowacja, Europa Środkowa w XIX–XXI wieku. Księga jubileuszowa dedykowana Profesor Ewie Orlof, Rzeszów 2011; IDEM, *Obrońcy nowego porządku. Polska a Mała Ententa*, in: Jindřich Dejmek (ed.), Zrod nové Evropy. Versailles, St. Germain, Trianon a dotváření poválečného mírového systému, Praha 2011; IDEM, *Pozycja Polski na arenie międzynarodowej w ocenie dyplomacji czechosłowackiej w latach 1918–1938,* in: Anna Szczepańska – Henryk Walczak – Adam Wątroba (ed.), Polska między Wschodem a Zachodem, II. W kręgu polityki zagranicznej: materiały z konferencji naukowej zorganizowanej przez Instytut Historii i Stosunków Międzyna-

czechosłowacko-polskich stosunków dyplomatycznych.[3] Mniej istotna i dużo słabiej udokumentowana źródłowo wydaje się na tym tle praca Sebastiana Pilarskiego z łódzkiego oddziału Instytutu Pamięci Narodowej, również poświęcona okresowi 1918–1933.[4]

Inni historycy podejmowali tematy dotyczące wybranych aspektów stosunków polsko-czechosłowackich. Michał Jarnecki z Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu na podstawie obszernej kwerendy w archiwach polskich, czeskich, ukraińskich i niemieckich przeanalizował rolę, jaką odgrywała w nich w okresie dwudziestolecia międzywojennego kwestia ukraińska. Jego książka przedstawia wyważony obraz zagadnienia, uwzględniający błędy obu stron, ich ograniczenia i cele.[5] Z kolei Piotr Kołakowski, historyk z Akademii Pomorskiej w Słupsku, zajmujący się głównie dziejami wywiadu, opublikował książkę poświęconą polsko-czechosłowackim stosunkom polityczno-wojskowym.[6] Ukazał się też opracowany przez Piotra Pałysa z Instytutu Śląskiego w Opolu wybór raportów tamtejszego konsulatu Czechosłowacji z lat 1920–1922, dokumentujących polsko-niemiecki konflikt o Górny Śląsk.[7] Szczególnym aspektem stosunków polsko-czechosłowackich, jakim było postrzeganie przez Polaków osoby Edvarda Beneša, zajmował się natomiast historyk z Uniwersytetu Warszawskiego Piotr Maciej Majewski, zwracając uwagę na wyraźną stereotypizację jego wizerunku.[8]

---

rodowych US i Szczeciński Oddział Polskiego Towarzystwa Historycznego w Pobierowie 5–6 października 2007 r., Toruń 2008; IDEM, *Polityka zagraniczna Czechosłowacji w Europie Środkowej w pierwszej fazie wielkiego kryzysu gospodarczego (1929–1930)*, in: Artur Patek – Wojciech Rojek (ed.), Naród – Państwo – Europa Środkowa w XIX i XX wieku. Studia ofiarowane Michałowi Pułaskiemu w pięćdziesięciolecie pracy naukowej, Kraków 2006.

3 Sławomir NOWINOWSKI, *Konstatacje i nadzieje. Dyplomacja czechosłowacka wobec kwestii bezpieczeństwa zbiorowego w Europie (1919–1925)*, Toruń 2005; IDEM, *Stosunki polsko-czechosłowackie w relacjach dyplomatów II Rzeczpospolitej*, Łódź 2006; IDEM, *Polska w dyplomacji czechosłowackiej 1926–1932*, Łódź 2013.

4 Sebastian PILARSKI, *Zarys stosunków polsko-czechosłowackich 1918–1933*, Toruń 2008.

5 Michał JARNECKI, *Irredenta ukraińska w relacjach polsko-czechosłowackich w latach 1918–1939*, Kalisz – Poznań 2009.

6 Piotr KOŁAKOWSKI, *Między Warszawą a Pragą. Polsko-czechosłowackie stosunki polityczne 1918–1939*, Warszawa 2009.

7 Piotr PAŁYS, *Pomiędzy Polską a Niemcami. Konflikt górnośląski w raportach konsulatu czechosłowackiego w Opolu 1920–1922*, Racibórz 2011.

8 Piotr Maciej MAJEWSKI, *Freimaurer, Feigling, Russophiler, Intrigant: Edvard Beneš in den Augen der Polen 1918–1945*, in: Ota Konrád – René Küpper (ed.), Edvard Beneš: Vorbild und Feindbild. Politische, mediale und historiographische Deutungen, München 2013. Cf. IDEM, *Mason, tchórz, rusofil, intrygant: Edvard Beneš oczyma Polaków 1918–1945*, in: Edmund

Krakowski badacz Jerzy M. Roszkowski opublikował z kolei artykuł poświęcony kształtowaniu się granicy polsko-czechosłowackiej na odcinku słowackim.[9]

Podobnie jak we wcześniejszych latach uwagę polskich historyków zajmujących się Czechosłowacją w okresie międzywojennym przykuwały szczególnie wydarzenia lat 1938–1939. Wśród prac, które ukazały się na ten temat, wymienić należy przede wszystkim obszerną monografię Marka P. Deszczyńskiego z Akademii Sztuki Wojennej w Warszawie poświęconą polskim przygotowaniom do wojny z Czechosłowacją w czasie kryzysu monachijskiego, a także prowadzonym później polskim działaniom dywersyjnym na terenie Rusi Zakarpackiej. Książka ta przedstawia zarazem najpełniejszy jak dotąd obraz polskiej polityki wobec Czechosłowacji w 1938 r.[10] Marek P. Deszczyński opublikował również wraz z Piotrem Maciejem Majewskim syntetyczny artykuł omawiający postawę Polski w okresie monachijskim.[11] Starali się w nim przedstawić krytyczną ocenę polskiej polityki, polemiczną w pewnej mierze z tradycyjnym nurtem polskiej historiografii, usprawiedliwiającym bądź też racjonalizującym udział Polski w rozbiorze Czechosłowacji, reprezentowanym zwłaszcza przez Marka Kazimierza Kamińskiego[12] czy też Marka Kornata.[13] Wyważony bilans wzajemnego braku zrozumienia, błędów i naturalnych różnic politycznych u progu II wojny światowej przedstawił także Sławomir Nowinowski w opublikowanym drukiem referacie, wygłoszonym wcześniej na konferencji zorganizowanej w 2004 r. przez Instytut Pamięci Narodowej (IPN).[14]

Dmitrów – Jerzy Eisler – Mirosław Filipowicz – Mariusz Wołos – Grzegorz P. Bąbiak (ed.), Wiek nienawiści. Studia, Warszawa 2014.

9 Jerzy M. ROSZKOWSKI, *Kształtowanie się południowej granicy Polski na odcinku słowackim 1918–1938*, in: Robert Kowalski (ed.), Od Zaolzia po Jaworzynę. Rewindykacje graniczne jesienią 1938 roku, Nowy Targ 2013.

10 Marek Piotr DESZCZYŃSKI, *Ostatni egzamin. Wojsko Polskie wobec kryzysu czechosłowackiego 1938–1939*, Warszawa 2004.

11 Piotr Maciej MAJEWSKI – Marek Piotr DESZCZYŃSKI, *Polska wobec ČSR: marzec-wrzesień 1938*, in: Jan Němeček (ed.), Mnichovská dohoda – cesta k destrukci demokracie v Evropě, Praha 2004.

12 Marek Kazimierz KAMIŃSKI, *Szkice z dziejów Polski i Czechosłowacji w latach trzydziestych XX wieku*, Warszawa 2014.

13 Marek KORNAT, *Polityka zagraniczna Polski 1938–1939*, Gdańsk 2012.

14 Sławomir M. NOWINOWSKI, *Stosunki polsko-czechosłowackie u progu drugiej wojny światowej. Bilans otwarcia*, in: Petr Blažek – Łukasz Kamiński (ed.), Między przymusową przyjaźnią a prawdziwą solidarnością. Czesi – Polacy – Słowacy 1938/39 – 1945 – 1989, I, Warszawa 2007.

Szeroko rozumianego kryzysu monachijskiego dotyczą również prace Dariusza Dąbrowskiego o polskiej polityce wobec Rusi Zakarpackiej[15] i Sebastiana Pilarskiego o stosunku polskich ugrupowań wobec Czechosłowacji,[16] a także szereg drobnych przyczynków.[17] Większość z nich kontynuuje, mniej lub bardziej twórczo, kierunki badań występujący już wcześniej w polskiej historiografii, w tym przede wszystkim studia dotyczące kwestii granicznych oraz recepcji Czechosłowacji i jej stosunków z II Rzeczpospolitą w ówczesnej polskiej prasie i polityce wewnętrznej. (Spora część tych publikacji dotyczy spraw *stricte* polskich, więc do dorobku badań bohemistycznych zalicza się co najwyżej pośrednio).

Mimo wyraźnej tendencji ku kontynuacji wcześniejszych kierunków badań, daje się zauważyć, że polscy autorzy średniego pokolenia, którzy nadawali im ton w dziedzinie stosunków polsko-czechosłowackich, podchodzili na ogół do tej problematyki bez większych uprzedzeń, krytycznie oceniając działania obu stron i unikając otwartego występowania w roli samozwańczych adwokatów polskiej racji stanu.

Drugim tradycyjnym przedmiotem zainteresowań polskich historyków, obok stosunków polsko-czechosłowackich, pozostawał również w minionym piętnastoleciu Śląsk Cieszyński. W przypadku tym nastąpiła jednak bardzo wyraźna ewolucja perspektywy badawczej. Region ów coraz rzadziej konceptualizowano bowiem w Polsce jako przedmiot sporu z Czechosłowacją, częściej zaś jako interesujący fenomen pogranicza etniczno-kulturowego. Najbardziej reprezentatywnym przykładem takiego właśnie ujęcia były dwa tomy obszernej monografii, poświęcone

15 Dariusz DĄBROWSKI, *Rzeczpospolita Polska wobec kwestii Rusi Zakarpackiej (Podkarpackiej) 1938–1939*, Toruń 2007.

16 Sebastian PILARSKI, *Polskie ugrupowania polityczne wobec Czechosłowacji, 1938–1939*, Warszawa 2008.

17 Anna CICHOCKA, *Problem Czechosłowacji na łamach „Polityki" (1938–1939)*, in: P. Blażek – Ł. Kamiński (ed.), Między przymusową przyjaźnią a prawdziwą solidarnością, I; Piotr KOŁAKOWSKI, *Działalność polskiego wywiadu wojskowego przeciwko Czechosłowacji pod koniec lat trzydziestych*, ibidem; Dariusz DĄBROWSKI, *Polska dywersja wojskowa na granicy czechosłowackiej w latach 1938–1939*, in: Dariusz Dąbrowski (ed.), Od rywalizacji do współpracy. Relacje polsko-czeskie w badaniach młodych historyków z Polski i Republiki Czeskiej, Wrocław 2003; Marek BIAŁOKUR, *Polska a Czechosłowacja w międzywojennej publicystyce narodowej demokracji*, ibidem; Jan ENGELGARD, *Czechosłowacja w myśli politycznej Narodowej Demokracji*, in: Janusz Gmitruk – Andrzej Stawarz (ed.), Stosunki polsko-czesko-słowackie 1918–2005, Warszawa 2006; Arkadiusz INDRASZCZYK, *Stanowisko Związku Młodzieży Wiejskiej RP i Centralnego Związku Młodej Wsi wobec „odzyskania Zaolzia" w 1938 r. w świetle ich organów prasowych*, ibidem; Robert KOWALSKI, *Działania Grupy Operacyjnej „Podhale" na Spiszu, Orawie i w Pieninach jesienią 1938 roku*, in: R. Kowalski (ed.), Od Zaolzia po Jaworzynę.

dziejom najnowszym Śląska Cieszyńskiego, w których omówione zostały nie tylko tamtejsze życie polityczne, ale również zagadnienia społeczne i religijne, kultura ludowa, przemysł, rolnictwo itp.[18] Także w przypadku innych prac na temat Śląska Cieszyńskiego punkt ciężkości badań przesunął się wyraźnie ze spraw polityczno-militarnych (wciąż jeszcze do pewnego stopnia obecnych),[19] w kierunku mechanizmów polityki mniejszościowej oraz stosunków narodowościowych na poziomie lokalnym. Jest to widoczne chociażby w artykule Grzegorza Gąsiora o kolei na Zaloziu, który stanowi interesujące studium przypadku funkcjonowania czechosłowackiej polityki narodowościowej w praktyce.[20]

Sytuacja wewnętrzna międzywojennej Czechosłowacji była jednak dość rzadko przedmiotem studiów polskich historyków, przynajmniej na porównaniu z problematyką stosunków dwustronnych. Także w tym przypadku mówić można z pewnością o tendencji, występującej na długo przed 2000 r., której skutkiem są bardzo poważne braki w polskiej historiografii ostatnich kilku dekad.

W minionych piętnastu latach powstało zaledwie kilka publikacji, które podejmowałyby tematy pozbawione bezpośredniego związku z szeroko rozumianymi stosunkami polsko-czechosłowackimi. W pierwszej kolejności wymienić należy wśród nich dwutomową monografię warszawskiego historyka Romualda Turkowskiego na temat czechosłowackiej partii agrarnej, wykraczającą zresztą poza okres I Republiki.[21] Jest to jak dotąd jedyna nie tylko w polskiej, ale i obcojęzycznej literaturze przedmiotu, tak kompleksowa i solidnie udokumentowana pra-

18 Idzi PANIC (ed.), *Dzieje Śląska Cieszyńskiego od zarania do czasów współczesnych*, VI: Krzysztof NOWAK (ed.), *Śląsk Cieszyński w latach 1918–1945*, Cieszyn 2015; VII: Krzysztof NOWAK (ed.), *Śląsk Cieszyński w latach 1945–2015*, Cieszyn 2015. Cf. Krzysztof NOWAK, *Zaolzie w wielkiej i małej polityce (1920–1938)*, in: R. Kowalski (ed.), Od Zaolzia po Jaworzynę.

19 Dariusz MISZEWSKI, *Polacy i Czesi na Śląsku Cieszyńskim w latach 1848–1945*, Warszawa 2013; Piotr KOŁAKOWSKI, *Polsko-czechosłowackie walki o Śląsk Cieszyński w styczniu 1919 roku*, Słupskie Studia Historyczne 18, 2012; Andrzej CHMIELARZ, *Walka o Śląsk Cieszyński w 1918 i 1919 r.*, in: J. Gmitruk – A. Stawarz (ed.), Stosunki polsko-czesko-słowackie; Jacek Zygmunt MATUSZAK, *Prasa polska wobec problemu Śląska Cieszyńskiego w latach 1918–1920*, Piotrków Trybunalski 2008.

20 Grzegorz GĄSIOR, *Kolej a tożsamość: postawy kolejarzy na czechosłowackim Śląsku Cieszyńskim w latach 20. XX wieku*, Przegląd Środkowo-Wschodni 1, 2016; IDEM, *Vztah Slezské Matice osvěty lidové k otázce železničních zaměstnanců na Těšínsku v období první republiky*, Slovanský přehled 95, 2009, nr 3. Cf. Lilianna MIODOŃSKA, *Działalność ks. Józefa Londzina (1862–1929) na tle stosunków polsko-czeskich na Śląsku Cieszyńskim*, in: Jaroslav Lipowski – Dorota Żygadło-Czopnik (ed.), Podzwonne dla granic. Polsko-czeskie linie podziałów i miejsca kontaktów w języku, literaturze i kulturze, Wrocław 2009.

21 Romuald TURKOWSKI, *Agraryści czechosłowaccy w latach 1899–1935*, I, *Od narodzin w czasach Cesarstwa Austro-Węgierskiego do rozkwitu w okresie I Republiki*, Warszawa 2012;

ca na temat największej czechosłowackiej partii politycznej okresu I Republiki. Podobnie przekrojowy charakter ma książka Piotra Macieja Majewskiego poświęcona Niemcom sudeckim, która przedstawia burzliwe dzieje tej grupy narodowościowej w okresie pomiędzy rewolucją 1848 r. a końcem II wojny światowej.[22] Ten sam badacz opublikował pracę z zakresu historii wojskowości, w której odwołując się do doświadczeń polskiej kampanii wrześniowej 1939 r. wykazuje, że Czechosłowacja miała niewielkie szanse, aby obronić się w ewentualnej konfrontacji zbrojnej z Niemcami podczas kryzysu monachijskiego.[23] Ukazała się także książka wrocławskiego politologa Andrzeja Małkiewicza o destrukcji systemu demokratycznego w okresie istnienia II Republiki czechosłowackiej. Mimo iż została ona napisana głównie na podstawie źródeł publikowanych, prasy i literatury przedmiotu, stanowi bardzo ciekawe i zupełnie pionierskie w polskiej historiografii studium tej problematyki.[24]

Schyłkiem czechosłowackiej niepodległości zajmował się wycinkowo również warszawski historyk i politolog Mateusz Gniazdowski, którego zainteresowania koncentrowały się wokół słowackiego autonomizmu i jego powiązań z Polską.[25] Jego prace ukazują, że już w kontekście dwudziestolecia międzywojennego mówić można o swoistej emancypacji tematyki słowackiej jako odrębnego pola badawczego, co będzie jeszcze wyraźniej widoczne w przypadku dorobku historiografii zajmującej się czasami komunizmu.

W ostatnim piętnastoleciu rozwijała się też kolejna tradycyjna dziedzina zainteresowań polskich historyków, czyli badania nad polityką czechosłowacką podczas II wojny światowej i stosunkami czechosłowackich władz emigracyjnych

---

IDEM, *Agraryści czechosłowaccy w latach 1935–1938–1939*, II, *Od schyłku działalności w I Republice do emigracyjnej egzystencji na Zachodzie*, Warszawa 2013.

22 P. M. MAJEWSKI, *„Niemcy sudeccy": historia pewnego nacjonalizmu*, Warszawa 2007. Cf. IDEM, *Sudetští Němci. Dějiny jednoho nacionalismu*, Brno 2014.

23 P. M. MAJEWSKI, *Nierozegrana kampania. Możliwości obronne Czechosłowacji jesienią 1938 roku*, Warszawa 2004. Cf. IDEM, *Zmarnowana szansa? Możliwości obrony Czechosłowacji jesienią 1938 r.*, Gdańsk 2016.

24 Andrzej MAŁKIEWICZ, *Samobójstwo demokracji. Czechosłowacja w okresie II Republiki 1938–1939*, Wrocław – Zielona Góra 2013.

25 Mateusz GNIAZDOWSKI, *Postoj Poľska k rozpadu Česko-Slovenska a vzniku Slovenského štátu*, in: Valerián Bystrický – Miroslav Michela – Michal Schvarc (ed.), Rozbitie alebo rozpad? Historické reflexie zániku Česko-Slovenska 1939, Bratislava 2010; IDEM, *Slovenský autonomizmus v poľskej politike v 30. rokoch*, Česko-slovenská historická ročenka 2010, Brno 2012; IDEM, *Obóz piłsudczykowsko-sanacyjny wobec słowackiego ruchu autonomistycznego*, in: Joanna Głowińska (ed.), Stosunki polsko-słowackie w I połowie XX wieku, Wrocław 2006.

z rządem RP na uchodźstwie. Autorem najważniejszych prac na ten temat był warszawski historyk Marek Kazimierz Kamiński. W swoich dwóch książkach, opartych na solidnej podstawie źródłowej, omówił on szczegółowo politykę Edvarda Beneša wobec Polski i ZSRR w latach wojny, starając się udowodnić stawianą już wcześniej przez siebie tezę o zasadniczej wrogości czechosłowackiego prezydenta wobec Polaków oraz jego uległości i naiwności względem Stalina.[26] Obszerną monografię stosunków brytyjsko-czechosłowackich w latach II wojny światowej opublikował natomiast Radosław Żurawski vel Grajewski z Uniwersytetu Łódzkiego, siłą rzeczy poruszając w niej również kwestię relacji z Polską.[27] Był on także autorem szkicu o czechosłowackich władzach emigracyjnych zamieszczonego w tomie poświęconym fenomenowi rządów na obczyźnie pod jego własną redakcją[28]. Publikacje innych autorów na temat różnych aspektów stosunków polsko-czechosłowackich w latach wojny miały raczej charakter przyczynkarski.[29]

O ile dorobek polskiej historiografii zajmującej się czechosłowacką polityką emigracyjną podczas II wojny światowej uznać można za dość obszerny, o tyle był on w minionych piętnastu latach zupełnie znikomy, gdy chodzi o badania nad ziemiami czeskimi pod okupacją niemiecką. Nie powstała, jak się wydaje, żadna publikacja książkowa na ten temat. Poza kilkoma artykułami popularyzatorskimi ukazały się tylko pojedyncze, rozproszone artkuły naukowe.[30] W efekcie brakuje wciąż jakiejkolwiek polskiej monografii Protektoratu Czech i Moraw, nie mówiąc nawet o opracowaniach

26 M. K. KAMIŃSKI, *Edvard Beneš kontra gen. Władysław Sikorski. Polityka władz czechosłowackich na emigracji wobec rządu polskiego na uchodźstwie 1939–1943*, Warszawa 2005; IDEM, *Edvard Beneš we współpracy z Kremlem. Polityka zagraniczna władz czechosłowackich na emigracji 1943–1945*, Warszawa 2009.

27 Radosław ŻURAWSKI VEL GRAJEWSKI, *Brytyjsko-czechosłowackie stosunki dyplomatyczne (październik 1938 r. – maj 1945 r.)*, Warszawa 2008.

28 IDEM, *Władze czechosłowackie na wychodźstwie 1939–1945*, in: Radosław Żurawski vel Grajewski (red.), Rządy bez ziemi. Struktury władzy na uchodźstwie, Warszawa 2014.

29 Jacek PIOTROWSKI, *Prezydent RP na uchodźstwie Władysław Raczkiewicz wobec planów federacji polsko-czechosłowackiej*, in: Petr Blažek – Łukasz Kamiński (ed.), Między przymusową przyjaźnią a prawdziwą solidarnością, I; D. MISZEWSKI, *Poglądy generała Kazimierza Sosnkowskiego na temat strategicznego znaczenia Czechosłowacji dla bezpieczeństwa Polski w latach 1938–1943*, ibidem; Paweł JAWORSKI, K*ontakty polsko-czechosłowackie na terenie Szwecji w latach II wojny światowej*, ibidem; Mateusz GNIAZDOWSKI, *Współpraca Polaków z Czechami i Słowakami na Bałkanach podczas II wojny światowej*, in: D. Dąbrowski (ed.), Od rywalizacji do współpracy.

30 P. M. MAJEWSKI, *Brudny Harry. Przyczynek do dziejów kolaboracji w Protektoracie Czech i Moraw*, in: Jerzy Kochanowski – Joachim von Puttkamer (ed.), 1956. (Nieco) inne spojrzenie. Eine (etwas) andere Perspektive, Warszawa 2016; IDEM, *Kolaboracja w Protektoracie Czech i Moraw*, Przegląd Polityczny 64, 2004; Piotr MATUSAK, *Polski, czeski i słowacki ruch oporu w latach II wojny światowej*, in: J. Gmitruk – A. Stawarz (ed.), Stosunki polsko-czesko-słowackie.

na temat bardziej szczegółowych zjawisk i wydarzeń, jak np. czeskiego ruchu oporu czy zagłady czeskich Żydów. Taki stan rzeczy ukazuje, jak trudno jest nadrobić zaległości, które narastały w polskiej historiografii od kilku dekad.

Podobnie jak w całej polskiej historiografii dziejów najnowszych, tak i w bohemistyce, bardzo wyraźnym trendem było w ostatnich latach przesuwanie się głównego punktu ciężkości badań naukowych w stronę okresu powojennego. Upadek komunizmu spowodował, iż bardzo szybko zaczął być on uważany w Polsce za zamkniętą (sub)epokę historyczną wyróżniającą się własnymi celami badawczymi, warsztatem, metodologią itp. Sprzyjało temu błyskawiczne udostępnienie ogromnej większości źródeł archiwalnych, a także oczekiwania społeczne dotyczące poznania tajemnic reżimu komunistycznego i rozliczenia jego przestępstw.

Gdy chodzi o sprawy czechosłowackie, rozkład zainteresowań miał jednak charakter wybitnie nierównomierny. Bezpośrednimi następstwami wojny zajmowało się w Polsce stosunkowo niewielu historyków. Piotr Maciej Majewski w przywoływanej już wcześniej monografii o Niemcach sudeckich omówił ich *odsun* z Czechosłowacji. W innych pracach relacjonował on publiczne dyskusje dotyczące powojennych wysiedleń ludności niemieckiej, porównując pod tym względem przypadki Polski i Republiki Czeskiej.[31] Zmarły w 2008 r. wrocławski historyk prawa Karol Jońca w stosunkowo niewielkiej objętościowo publikacji przedstawił natomiast genezę i główne postanowienia dekretów prezydenta republiki, na mocy których dokonano po II wojnie światowej zorganizowanego wysiedlenia Niemców z Czechosłowacji.[32]

Podejmowano także temat prowadzonych w Czechosłowacji po wojnie rozliczeń ze zbrodniarzami wojennymi, zdrajcami i kolaborantami. Tę zupełnie nieobecną wcześniej w polskiej historiografii problematykę omówili na podstawie dostępnych opracowań niezależnie od siebie dwaj młodzi historycy, Grzegorz

31 P. M. MAJEWSKI, *Czeski rozrachunek – dekrety Beneša i stosunki czesko-niemieckie po 1989 roku*, in: Piotr Buras – Piotr Maciej Majewski (ed.), Pamięć wypędzonych. Grass, Beneš i środkowoeuropejskie rozrachunki, Warszawa 2003; IDEM, *Srovnání postojů české a polské reprezentace k otázce poválečného vyrovnání,* in: Hynek Fajmon – Kateřina Hloušková (ed.), Konec soužití Čechů a Němců v Československu. Sborník k 60. výročí ukončení II. světové války, Brno 2005; IDEM, *Zwischen Versöhnung und Verteidigung nationaler Interessen. Die polnische Debatte über die Aussiedlung der deutschen Bevölkerung nach dem Zweiten Weltkrieg vor dem Hintergrund der Diskussionen in der Tschechischen Republik 1989–2003*, in: Peter Haslinger – K. Erik Franzen – Martin Schulze Wessel, Diskurse über Zwangsmigrationen in Zentraleuropa. Geschichtspolitik, Fachdebatten, literarisches und lokales Erinnern seit 1989, München 2008.

32 Karol JOŃCA, *Dekrety prezydenta Edvarda Beneša. Niemcy w czechosłowackiej doktrynie politycznej i prawnej z lat 1920–1945*, Wrocław 2005.

Gąsior i Łukasz Jasiński.[33] Szczególny aspekt powojennych rozliczeń, jaki stanowiła kwestia reparacji wojennych dla Czechosłowacji (a obecnie Republiki Czeskiej), przybliżył zaś polskim czytelnikom Mateusz Gniazdowski.[34]

Tak samo jak w przypadku prac poświęconych okresowi do 1945 r., da się zauważyć, że polscy badacze zajmujący się czasami powojennymi stosunkowo rzadko podejmowali tematy dotyczące problematyki *stricte* czechosłowackiej (czeskiej i słowackiej), a więc pozbawione choćby pośrednich związków z Polską. Przeważnie też publikacje takie opierały się na dostępnej literaturze przedmiotu, nie były zaś efektem badań podstawowych. Ich przykładem może być bardzo powierzchowna praca śląskiego politologa Marka Migalskiego na temat III Republiki, omawiająca drogę czechosłowackich komunistów do przejęcia pełni władzy w państwie.[35] Joanna Janus omówiła z kolei postawę prezydenta Beneša względem udziału w planie Marshalla, sięgając jednak niemal wyłącznie do źródeł brytyjskich, co stanowi niewątpliwą słabość jej artykułu.[36]

Do polskich historyków prowadzących badania podstawowe na temat powojennej Czechosłowacji zaliczał się przede wszystkim Grzegorz Gąsior z Uniwersytetu Warszawskiego, którego monografia na temat procesu słowackich „burżuazyjnych nacjonalistów" stanowi *nota bene* bodaj jedyną polską publikację książkową na temat stalinizmu w Czechosłowacji.[37] Epoką stalinowską Gąsior zajmował się również w artykule poświęconym tzw. platformie Cieślara, będącej jedną z koncepcji uregulowania stosunków narodowościowych na Zaolziu.[38] Inni historycy badali politykę wyznaniową władz komunistycznych wobec ludności tego regionu, a także położenie tamtejszej mniejszości polskiej po 1956 r.[39] Prace te

33 Grzegorz GĄSIOR, *Czechosłowacja*, in: Andrzej Paczkowski (ed.), Sprawiedliwość, zemsta i rewolucja: rozliczenia z wojną i okupacją w Europie Środkowej, Gdańsk 2016; Łukasz JASIŃSKI, *Powojenne rozliczenia w Czechosłowacji 1945–1948. Proces prawny i tło polityczne*, Pamięć i Sprawiedliwość 24, 2014, nr 2.

34 Mateusz GNIAZDOWSKI, *Problem reparacji wojennych od Niemiec – perspektywa Republiki Czeskiej*, Polski Przegląd Dyplomatyczny 22, 2004, nr 6.

35 Marek MIGALSKI, *Koncepcja „mostu między Wschodem a Zachodem" Edwarda Benesza*, Sosnowiec 2004.

36 Joanna JANUS, *Prezydent Beneš a kwestia udziału Czechosłowacji w planie Marshalla*, in: Artur Patek – Wojciech Rojek (ed.), Naród – Państwo – Europa Środkowa.

37 Grzegorz GĄSIOR, *Stalinowska Słowacja: proces „burżuazyjnych nacjonalistów" w 1954 r.*, Warszawa 2006.

38 Grzegorz GĄSIOR, *Cieślarova platforma – národnostná otázka v Těšínsku v období stalinizmu*, Studia Politica Slovaca 2, 2009, nr 2.

39 Józef SZYMECZEK, *Prześladowanie stanowczych chrześcijan na Zaolziu*, in: P. Blažek – Ł. Kamiński (ed.), Między przymusową przyjaźnią a prawdziwą solidarnością. Czesi – Polacy – Słowa-

wpisywały się w tradycyjny nurt polskich badań nad historią Śląska Cieszyńskiego, o którym była już mowa wcześniej.

Szczególny przypadek badań nad historią komunistycznej Czechosłowacji stanowiła również erudycyjna praca warszawskiego historyka Macieja Górnego na temat historiografii marksistowskich w Europie Środkowo-Wschodniej. Przypadek czechosłowacki, którym autor ten zajmował się już w jednej ze swych wcześniejszych publikacji, tym razem przedstawiony został przez niego w ujęciu porównawczym.[40]

Analogicznie jak w przypadku okresu przedwojennego, polscy historycy zajmujący się latami 1945–1989 najchętniej wybierali jednak tematy związane z szeroko rozumianymi stosunkami polsko-czechosłowackimi. Piotr Pałys opublikował dwie książki na temat konfliktów granicznych między obydwoma państwami oraz czeskich mniejszości na Dolnym Śląsku.[41] Mateusz Gniazdowski był autorem artykułu o wzajemnych stosunkach w latach 1945–1948, w którym wykazał, że nawet w zakresie polityki względem Niemiec cechowała je daleko posunięta rozbieżność stanowisk.[42]

Wątek polsko-czechosłowackich stosunków dyplomatycznych oraz współpracy gospodarczej, kulturalnej i naukowej obu państw po II wojnie światowej podejmowała również Anna Szczepańska z Uniwersytetu Szczecińskiego. W szeregu artykułów i książce poświęconej okresowi 1948–1968 ukazała ona, że mimo deklarowanego wówczas braterstwa rzekomo łączącego kraje socjalistyczne, ich relacje nie były bynajmniej wolne od wzajemnych uprzedzeń, nieufności i forsowania własnych interesów gospodarczych.[43] Problematyce polsko-czechosłowackich stosunków politycznych po 1948 r. stosunkowo niewielką pracę poświęcił też Marek Kazimierz Kamiński, przedstawiając w niej m.in. kontrowersje spowodowane polską Odwilżą 1956 r. Co ciekawe, została ona napisana na podstawie kwerendy prasowej jeszcze

---

cy 1938/39–1945–1989, II, Warszawa 2009; Robert SKOBELSKI, *Położenie mniejszości polskiej na Zaolziu w drugiej połowie lat pięćdziesiątych XX w.*, ibidem.

40 Maciej GÓRNY, *Przede wszystkim ma być naród. Marksistowskie historiografie w Europie Środkowo-Wschodniej*, Warszawa 2007.

41 Piotr PAŁYS, *Skupiska czeskie w Kłodzkiem, Raciborskiem, Głubczyckiem i Żytawskiem wobec planów zmiany granic państwowych po II wojnie światowej*, Toruń 2009; IDEM, *Czechosłowackie roszczenia graniczne wobec Polski 1945–1947*, Opole 2007.

42 Mateusz GNIAZDOWSKI, *Kwestia niemiecka w stosunkach polsko-czechosłowackich w latach 1945–1948*, in: J. Gmitruk – A. Stawarz (ed.), Stosunki polsko-czesko-słowackie.

43 Anna SZCZEPAŃSKA, *Warszawa-Praga 1948–1968. Od nakazanej przyjaźni do kryzysu*, Szczecin 2011.

przed 1989 r., lecz autor zdecydował się wydać ją drukiem dopiero kilka lat temu.[44]

Analizując dorobek polskich historyków na temat powojennej Czechosłowacji musimy uwzględnić istotną zmianę strukturalną, jaka nastąpiła w badaniach nad komunizmem wraz z powstaniem w 1999 r. Instytutu Pamięci Narodowej (IPN). Jako centralna instytucja państwowa dysponował on ogromnym jak na polskie warunki budżetem i rozległą siecią placówek terenowych. Dzięki temu mógł poważnie wpływać na kierunki badań naukowych, nie tylko zlecając podległym sobie pracownikom wybrane tematy, ale także finansując lub współfinansując konferencje, indywidualne kwerendy badawcze czy publikacje. IPN nawiązał przy tym współpracę z licznymi instytucjami zagranicznymi, w tym także w Republice Czeskiej, a niektórzy z jego pracowników zaczęli podejmować zagadnienia związane z historią Czechosłowacji. Miało to swoje nieuchronne przełożenie na zainteresowania polskiej bohemistyki.

Od początku swego istnienia szczególną uwagę IPN poświęcał badaniom nad różnymi formami oporu społecznego wobec komunizmu. Chętnie przedstawiano tę problematykę w ujęciu porównawczym, relatywnie często odwołując się do doświadczeń czechosłowackich. Nie bez wpływu na ów stan rzeczy były zapewne osobiste zainteresowania wrocławskiego historyka Łukasza Kamińskiego, który w latach 2009–2011 kierował pionem badawczym Instytutu, a później (2011–2015) pełnił funkcję prezesa IPN.

Mimo ogromnych możliwości finansowych i instytucjonalnych, jakimi dysponował IPN, dorobek tej instytucji w dziedzinie bohemistyki trudno byłoby jednak uznać za imponujący. Wynikało to w dużej mierze z polonocentrycznego charakteru badań IPN. Tamtejszym historykom sytuacja w Czechosłowacji służyła głównie jako punkt odniesienia dla narracji na temat spraw polskich, nawet jeśli uwzględniali zjawiska takie jak prześladowania Kościoła katolickiego w Czechosłowacji, czy też protesty w Pilźnie w 1953 r.[45] Podobne ujęcie dominowało w publikacjach IPN poświęconych różnym formom opozycji wobec systemu po 1968 r. w Polsce i Czechosłowacji, transgranicznym kontaktom nawiązywanym przez dysydentów obu państw i wzajemnym akcjom solidarnościowym.[46]

---

44 M. K. KAMIŃSKI, *Kształtowanie się stosunków polsko-czechosłowackich w latach 1948–1960*, Warszawa 2012.

45 Łukasz KAMIŃSKI – Andrzej MAŁKIEWICZ – Krzysztof RUCHNIEWICZ, *Opór społeczny w Europie Środkowej w latach 1948–1953 na przykładzie Polski, NRD i Czechosłowacji. Wstępny raport z badań*, Wrocław 2004.

46 Łukasz KAMIŃSKI, *Solidarność Polsko-Czechosłowacka 1980–1981 – opór wbrew granicom*, in: Mirosław Zalewski (ed.), Szlak do Wolności – XXV lat Solidarności Polsko-Czechosłowackiej,

O ile w przypadku okresu przedwojennego uwagę polskich badaczy szczególnie przyciągał kryzys monachijski, o tyle w przypadku epoki komunistycznej była to Praska Wiosna i jej pacyfikacja. Doczekała się ona aż dwóch opracowań naukowych. W sposób ogólny omówił tę problematykę przedwcześnie zmarły łódzki historyk Robert Kwapis,[47] natomiast Grzegorz Gąsior opublikował monografię, w której szczegółowo przeanalizował rozwój wydarzeń na Słowacji.[48] W ostatnich piętnastu latach ukazało się ponadto wiele tekstów rozproszonych na temat Praskiej Wiosny, w większości w publikowanych przez IPN tomach pokonferencyjnych. Ich autorzy zajmowali się głównie różnymi aspektami postawy Polski i Polaków,[49] reakcjami państw zachodnich[50], a nawet Rosjan[51]. Osobnego, obszernego tomu dokumentów

---

Wrocław 2007; IDEM, *Polská opozice a Charta 77*, in: Markéta Devátá – Jiří Suk – Oldřich Tůma (ed.), Charta 77. Od obhajoby lidských práv k demokratické revoluci, 1977–1989. Sborník z konference k 30. výročí Charty 77. Praha, 21.–23. března 2007, Praha 2007; Andrzej KOBUS, *Niezależne kontakty polsko-czechosłowackie w schyłkowej dekadzie porządku jałtańskiego*, Piotrków Trybunalski 2008; Grzegorz WALIGÓRA, *Opozycja przedsierpniowa w Polsce wobec opozycji czechosłowackiej*, in: P. Blažek – Ł. Kamiński (ed.), Między przymusową przyjaźnią a prawdziwą solidarnością, II.

47 Robert KWAPIS, *Praska Wiosna*, Toruń 2003.

48 Grzegorz GĄSIOR, *Praska wiosna w Bratysławie. Kierownictwo Komunistycznej Partii Słowacji w okresie prób reformy systemu komunistycznego w Czechosłowacji w latach 1968–1969*, Warszawa 2015.

49 Paweł MACHCEWICZ, *„Do diabła z suwerennością". Władysław Gomułka wobec praskiej wiosny*, in: Łukasz Kamiński (ed.), Wokół praskiej wiosny. Polska i Czechosłowacja w 1968 roku, Warszawa 2004; Łukasz KAMIŃSKI, *Polska Zjednoczona Partia Robotnicza wobec praskiej wiosny*, ibidem; Paweł PIOTROWSKI, *Udział Wojska Polskiego w interwencji w Czechosłowacji*, ibidem; Grzegorz MAJCHRZAK, *Operacja „Podhale"*, ibidem; Ł. KAMIŃSKI, *Re ̨ce precz od Czechów! Polacy wobec inwazji na Czechosłowacje ̨ w 1968 r.*, Więź, 2004, nr 7; IDEM, *Mniejszość polska w CSRS w 1968 r. w oczach władz PRL*, in: Stanisław Ciesielski – Teresa Kulak – Krzysztof Ruchniewicz – Jakub Tyszkiewicz (ed.), Wokół historii i polityki. Studia z dziejów XIX i XX wieku dedykowane Profesorowi Wojciechowi Wrzesińskiemu w siedemdziesiatą rocznicę urodzin, Toruń 2004; IDEM, *Polská společnost a invaze vojsk Varšavské smlouvy do Československa*, in: Petr Blažek (ed.), Opozice a odpor proti komunistickému režimu v Československu 1968–1989, Praha 2005; Ewa CHWAŁKO, *Praska Wiosna 1968 roku w dziennikach polskich pisarzy i publicystów*, in: D. Dąbrowski (ed.), Od rywalizacji do współpracy; Mariusz MAZUR, *Nieoficjalne wzajemne stosunki Polaków, Czechów i Słowaków w okresie praskiej wiosny na łamach polskiej prasy*, in: P. Blažek – Ł. Kamiński (ed.), Między przymusową przyjaźnią a prawdziwą solidarnością, II; Julian KWIEK, *Reakcje społeczeństwa województwa krakowskiego na wydarzenia w Czechosłowacji w 1968 roku w świetle dokumentów partyjnych*, ibidem.

50 Andrzej KASTORY, *Międzynarodowe reperkusje inwazji na Czechosłowację w 1968 roku*, in: Artur Patek – Wojciech Rojek (ed.), Naród – Państwo – Europa Środkowa; Jakub TYSZKIEWICZ, *Polska i Czechosłowacja w oczach Waszyngtonu w latach 1964–1968*, in: P. Blažek – Ł. Kamiński (ed.), Między przymusową przyjaźnią a prawdziwą solidarnością, II.

51 Josef PAZDERKA (ed.), *Inwazja na Czechosłowację 1968. Perspektywa rosyjska*, Warszawa 2015.

doczekały się działania polskiej Służby Bezpieczeństwa podczas Praskiej Wiosny i początków normalizacji, również opracowane i wydane przez IPN.[52]

Czechosłowacja lat 1968–1989 interesowała polskich historyków w wyraźnie mniejszym stopniu. Bodaj najważniejszą pozycją, która ukazała się na jej temat w ostatnim piętnastoleciu, były wydane przez IPN dwa tomy materiałów, ukazujących reakcje poszczególnych państw komunistycznych na rewolucję Solidarności w Polsce. Znalazły się w nich także ważne dokumenty czechosłowackie.[53] Postawie władz komunistycznej Czechosłowacji wobec polskiego kryzysu lat 1980–1981 poświęcona była także praca Andrzeja Kobusa z Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach, w niewielkim tylko stopniu oparta jednak na źródłach archiwalnych.[54] Ukazało się ponadto opracowanie poświęcone wątkom czechosłowackim (czeskim i słowackim) pojawiającym się w tzw. drugim obiegu wydawniczym w Polsce w czasach późnego komunizmu,[55] a także słownik biograficzny opozycjonistów działających w krajach Europy Środkowo–Wschodniej, w którym uwzględniono Czechów i Słowaków.[56] W nurt polskich zainteresowań ruchem dysydenckim wpisywała się również popularyzatorska biografia Václava Havla pióra Aleksandra Kaczorowskiego.[57]

Bilans polskiej bohemistyki uzupełniały prace z zakresu historii historiografii i omówienia stanu badań naukowych w Czechach. Oprócz wspomnianej już monografii Macieja Górnego, przeglądowe artykuły na ten temat opublikowali Andrzej Essen,[58] Łukasz Kamiński[59] i Piotr Maciej Majewski.[60]

---

52 Łukasz KAMIŃSKI – Grzegorz MAJCHRZAK (ed.), *Operacja „Podhale". Służba Bezpieczeństwa wobec wydarzeń w Czechosłowacji 1968–1970*, Warszawa 2008.

53 Łukasz KAMIŃSKI (ed.), *Przed i po 13 grudnia. Państwa bloku wschodniego wobec kryzysu w PRL 1980–1982*, I–II, Warszawa 2006–2007.

54 Andrzej KOBUS, *Czechosłowacja wobec narodzin, rozwoju i delegalizacji „Solidarności" (1980–1982)*, Toruń 2006.

55 Dorota BIELEC, *Sprawy czeskie w polskich drukach drugiego obiegu*, Kraków 2008.

56 Jerzy KOCHANOWSKI (ed.), *Słownik dysydentów. Czołowe postacie ruchów opozycyjnych w krajach komunistycznych w latach 1956–1989*, I–II, Warszawa 2007.

57 Aleksander KACZOROWSKI, *Havel. Zemsta bezsilnych*, Wołowiec 2014.

58 Andrzej ESSEN, *Pierwsza wojna światowa w historiografii czeskiej*, Dzieje Najnowsze, 2014, nr 3; IDEM, *Stosunki polsko-czeskie (czechosłowackie) w historiografii polskiej po 2000 r.*, Historia Slavorum Occidentis 1, 2011; IDEM, *Rok 1939 w historiografii czes*kiej, Dzieje Najnowsze, 2009, nr. 3.

59 Łukasz KAMIŃSKI, Czeska historiografia czasów najnowszych, Pamięć i Sprawiedliwość, 5, 2004, nr 3/1.

60 P. M. MAJEWSKI, *Historiografia polska na temat dziejów Czech i Czechosłowacji w XIX i XX wieku*, in: Mečislav Borák – Ryszard Gładkiewicz (ed.), Czeska polonistyka i polska bohemistyka na przełomie stuleci, Praha 2009.

Przedstawiony powyżej dorobek polskiej historiografii w zakresie najnowszej historii Czech skłania do kilku wniosków. Przede wszystkim, jak już kilkukrotnie była mowa, w ostatnich piętnastu latach nadal dominowały prace poświęcone szeroko pojmowanym stosunkom wzajemnym, bądź też polskim reperkusjom wydarzeń w Czechach i na Słowacji. Tylko nieliczni historycy – mniej więcej 10 osób – zajmowali się sprawami *stricte* czeskimi i słowackimi. Ci, którzy podejmowali takie tematy, coraz częściej prowadzili jednak systematyczne badania podstawowe, samodzielnie docierając do źródeł czeskich, słowackich, niemieckich i innych.

W minionym piętnastoleciu ukazało się w efekcie kilka istotnych prac o tematyce czeskiej bądź czechosłowackiej, w dorobku polskiej bohemistyki wciąż występują jednak bardzo duże luki chronologiczne i tematyczne. Uderzająca jest zwłaszcza totalna dominacja historii politycznej. Pomijając szczególny przypadek Śląska Cieszyńskiego, polscy historycy niemal zupełnie nie interesowali się czeską historią gospodarczą, społeczną, intelektualną ani dziejami czeskiej kultury w XX w. Ów prymat historii „wydarzeniowej" był do pewnego zgodny z tendencjami występującymi w całej polskiej historiografii dziejów najnowszych, ale niewątpliwie wynikał też z ograniczonych możliwości bohemistyki, która tradycyjnie stanowiła odległe peryferie krajowego środowiska historycznego. W omawianym okresie, podobnie zresztą jak i wcześniej, w Polsce nie istniała żadna placówka naukowa, która w sposób bardziej systematyczny prowadziłaby badania dotyczące historii Czech (Czechosłowacji) w XX w.; pozostawały one domeną pojedynczych osób z kilku ośrodków akademickich (głównie: Warszawa, Kraków, Łódź, Wrocław), często zajmujących się zresztą równolegle inną problematyką.

Biorąc pod uwagę powyższy stan rzeczy, bilans ostatnich piętnastu lat nie wypada zapewne najgorzej. Przed polskimi bohemistami zajmującymi się historią najnowszą stoją wciąż jednak wielkie wyzwania. Wystarczy zauważyć, że w polskiej literaturze przedmiotu – nawet zawężając analizę do historii politycznej – wciąż brakuje jakichkolwiek monografii I Republiki Czechosłowackiej i Protektoratu Czech i Moraw, biografii Edvarda Beneša, albo opracowania na temat normalizacji.

Polské bádání o dějinách českých zemí ve 20. století. Kontinuita a nové tendence

PIOTR MACIEJ MAJEWSKI

Většina vědeckých prací, které se týkají dějin českých zemí nebo Československa ve 20. století a jež vyšly v Polsku v letech 2002–2017, je věnována bilaterálním vztahům. Týká se to jak výzkumu meziválečné doby a let druhé světové války, tak i epochy komunismu. Polští historici přednostně analyzovali buď různé aspekty těchto vztahů, nebo polský kontext vybraných událostí odehrávajících se v Československu (mnichovská krize, Pražské jaro, činnost disidentského hnutí v sedmdesátých a osmdesátých letech 20. století).

Naproti tomu poměrně zřídka vznikaly práce o striktně české problematice, postrádající bezprostřední sepětí s Polskem; zato však šlo o témata poměrně velkého významu, například dějiny agrární strany, česko-německé vztahy a československý poměr. V polské historiografii, týkající se českých dějin 20. století, dominovaly publikace z oblasti politických dějin. Téměř úplně chybělo zpracování českých dějin sociálních, hospodářských, intelektuálních a kulturních. Jedinou výjimku v tomto směru představovalo bádání o dějinách Těšínského Slezska, které bylo polskými historiky stále zřetelněji nazíráno jako fenomén etnicko-kulturního pomezí, nikoli jen jako objekt politických sporů.

Se zřetelem k nevelkému počtu badatelů, zabývajících se dějinami českých zemí ve 20. století, lze výsledky polské bohemistiky uplynulých patnácti let označit za vcelku uspokojivé. V polské literatuře tohoto zaměření zůstávají však i nadále velmi podstatné mezery.

DISKUSE

Problémy interpretace dějin Černé Hory

JAN PELIKÁN

JAN PELIKÁN: The problems of interpretation of the history of Montenegro
This text deals with a synthesis of the history of Montenegro published last year. The review considers it to be a significant contribution to both Czech and European research in the history of this state, as well as of the whole of the Balkan Peninsula. It values highly that the publication is well researched factwise and that it represents the culmination of the author's long-standing and comprehensive researches into this part of Southeast Europe. It appreciates highly the comprehensiveness of interpretation (in particular the high standard of chapters on the cultural development and bilateral relations of Montenegro with the Czech Lands, alongside its accuracy of factography and accessibility for readers. Yet, on the other hand this review points out some interpretationally disputable sections in which the author did not succeed in separating himself sufficiently from the intentionally misrepresented nationalist narrative of Montenegran history. Further critical remarks refer to, amongst others, the relationships to the Serbian nationalist movement and Serbian social and power elites; the events of World War II; the assessment of the role and importance of

the supporters of Montenegran autonomy or independence after World War I, yet also in the first half of the 1990s.
Key words: Montenegro – Serbia – nationalist movement – resistance – collaboration – interpretation

František ŠÍSTEK
Dějiny Černé Hory
Praha, Nakladatelství Lidové noviny (NLN) 2017,
616 s., ISBN 978-80-7422-498-0.

Po více než dvaceti letech od vydání *Dějin jihoslovanských zemí*[1] se v rámci edice NLN minulý rok takřka zkompletovaly syntetické práce mapující historii jednotlivých státních útvarů jihovýchodní Evropy. K doplnění mozaiky scházejí již pouze svazky, které by se věnovaly dějinám teprve nedávno vzniklé Republiky Kosovo a také historickému vývoji Bosny a Hercegoviny. Je ovšem otázkou, zda se do vydání zbývajících publikací rozhraničení Balkánu znovu nezmění. Daytonský koncept Bosny a Hercegoviny se po skoro čtvrtstoletí ukazuje jako zcela nefunkční a zřejmě neodvratně, byť zbytečně pomalu spěje k zániku. V Kosovu většinové etnikum ani po deseti letech samostatnosti nepřestává vzhlížet k Albánii.

Bez jednoho deset svazků edice Dějiny států zaměřených na historii jihovýchodní Evropy má pochopitelně rozdílnou kvalitu a úroveň. Vedle excelentních *Dějin Řecka* a *Dějin Makedonie*[2] a v mnoha ohledech vysoce kvalitních *Dějin Albánie* či *Dějin Bulharska*[3] jsou mezi nimi také práce víceméně průměrné. K nim patří svazek o historii Rumunska,[4] který byl jako jediný přeložen z anglického originálu, i dosti problematická syntéza dějin slovinských.[5] Kvalita dalších svazků kolísala podle erudice autorů, kteří v kolektivních syntézách napsali jednotlivé kapitoly.[6] V každém případě je takřka úplný komplet dějin států jihovýchodní Evropy souborem opusů, za který se česká balkanistika rozhodně stydět nemusí.

1 Miroslav ŠESTÁK – Miroslav TEJCHMAN – Lubomíra HAVLÍKOVÁ – Ladislav HLADKÝ – Jan PELIKÁN, *Dějiny jihoslovanských zemí*, Praha 1998.
2 Pavel HRADEČNÝ a kol., *Dějiny Řecka*, Praha 1998; Jan RYCHLÍK – Miroslav KOUBA, *Dějiny Makedonie,* Praha 2003.
3 Pavel HRADEČNÝ – Ladislav HLADKÝ a kol., *Dějiny Albánie*, Praha 2008; Jan RYCHLÍK a kol., *Dějiny Bulharska,* Praha 2000.
4 Kurt W. TREPTOW (ed.), *Dějiny Rumunska,* Praha 2000.
5 Jan RYCHLÍK a kol., *Dějiny Slovinska*, Praha 2011.
6 Jan PELIKÁN – Lubomíra HAVLÍKOVÁ – Tomáš CHROBÁK – Jan RYCHLÍK – Miroslav TEJCHMAN – Ondřej VOJTĚCHOVSKÝ, *Dějiny Srbska*, Praha 2004; Jan RYCHLÍK – Milan PERENĆEVIĆ, *Dějiny Chorvatska*, Praha 2007.

Recenzované dílo Františka Šístka se v některých ohledech řadí na minimálně stejnou úroveň jako výše vzpomenuté hodnotné přehledové práce o dějinách bulharských či albánských. Na první pohled je patrné, že práce na syntéze dějin Černé Hory nebyla pro autora náhodnou odbočkou v bádání. Představovala logické završení dlouhodobé etapy jeho výzkumu zaměřeného na historický vývoj tohoto státu, podepřeného velmi dobrou znalostí širšího geografického kontextu. Šístek se viditelně orientuje v příslušné memoárové produkci, v nepříliš početném souboru knih o černohorských dějinách, které vznikly mimo rámec jihoslovanského areálu, i v produkci černohorských historiků. Prokazuje přitom, že ovládá nejen politické dějiny, ale i širší společensko-kulturní rámec. Na rozdíl od mnoha dalších autorů, publikujících v rámci edice Dějiny států, Šístek nepřistoupil ke kapitolám o kulturním vývoji a o bilaterálních vztazích s českými zeměmi jako k nepříjemné povinnosti vyplývající z rozmaru nakladatelství, ale využil svých rozsáhlých znalostí o této tematice a koncipoval je objevně, inspirativně a přitažlivě, byť k hodnocení černohorských umělců i k jejich samotnému výběru přistupoval dosti subjektivně.

Hned na počátku recenze mohu tedy vyzdvihnout autorovu vysokou erudici, která se mj. odráží v zasvěceném výkladu, bezpečné orientaci v zákoutích i bludištích balkánských dějin, znalosti složitých a v čase se měnících místopisných pojmů. Při pozornějším čtení je patrné, že autorovi jsou bližší dějiny novodobé a především moderní. Neznamená to ovšem, že by snad bylo možné registrovat výraznější rozdíly v kvalitě kapitol pojednávajících o dějinách starších. I ty jsou velmi čtivé a vyznačují se faktografickou přesností.

V poslední větě zmíněnou, ne vždy obvyklou čtenářskou přístupnost a srozumitelnost textu považuji za další velmi pozitivní rys Šístkovy objemné knihy. Autor prokazuje vysokou formulační schopnost a stylistickou dovednost. Pochopení textu nebude činit problémy ani laické veřejnosti, ke které svazky vydávané v edici Dějiny států směřují především. Výklad autor na několika místech dokázal zpestřit zajímavostmi, které mohou oživit unavenou pozornost čtenáře objemné knihy. Únosnou mez překračuje jen nepřiměřeně rozsáhlý exkurz, který se ve třech dlouhých odstavcích věnuje osudům údajného židovského mesiáše Šabtaje Cvi. Ten byl spojen s historií Černé Hory jen tím, že v poslední třetině 17. století několik svých posledních let dožíval v osmanské internaci v přístavním městě Ulcinj.

Více než solidní dojem ze stylistické úrovně knihy částečně oslabuje opakované používání vět začínajících přesnou datací; jejich eliminace ovšem patří především k obligatorním úkolům redaktora knihy. Autor se dokázal takřka úplně

vyhnout nešvaru dlouhých, složitě konstruovaných souvětí. Místy se však vydal druhým extrémem. Zejména ve faktografických pasážích používá dlouhé soubory krátkých vět, blížících se větám holým. Za problematické považuji také důsledné používání termínu Cařihrad pro označení hlavního města osmanské říše. Ve výkladu o dění v 16. či 17. století je to asi akceptovatelné, ve vztahu k událostem po první světové válce to však vyznívá jako nadbytečný kapric. Autor také v úvodu, ani nikde jinde nevysvětluje, proč namísto v češtině ustáleného toponyma boka Kotorská používá verzi Boka kotorská.

S výše řečeným koresponduje zanedbatelný počet faktografických chyb, na které jsem při čtení narazil. Uvedu jen některé: sv. Sávu lze těžko označit za prvního patriarchu Srbské pravoslavné církve (s. 51). Její patriarchát zřídil více než sto let po Sávově smrti až car Štěpán Dušan. Mír ukončující v roce 1699 dlouholetou válku mezi osmanskou říší a koalicí křesťanských států nebyl uzavřen ve městě Karlovac, ale v dnešních Sremských Karlovcích, proto tedy karlovický, nikoliv karlovacký mír (s. 146, 497).

Jednou z nejvlivnějších politických formací v meziválečném období nebyla Demokratická strana, ale Jugoslávská demokratická strana (s. 340). Z ní odštěpená frakce vedená Svetozarem Pribićevićem dostala název Nezávislá demokratická strana, nikoliv Srbská demokratická strana (s. 346). V parlamentních volbách v roce 1935 nekandidovala dvě, ale čtyři uskupení (s. 351). Údaj o několika stovkách popravených a mimosoudně likvidovaných komunistů po nastolení královské diktatury v roce 1929 je výrazně nadsazený (s. 350). Internační pracovní tábory pro politicky nespolehlivé osoby začala jugoslávská vláda zřizovat již v roce 1935, a nikoliv až o čtyři roky později (s. 353). Jejich označení za „koncentrační" je nepřesné a zavádějící. Ani Arso Jovanović ani Velimir Terzić nezastávali „funkci nejvyššího vojenského velitele jugoslávských národněosvobozeneckých sil" (s. 384). Jím byl po celou dobu války – titulárně i reálně – Josip Broz Tito; oba černohorští generálové působili jako náčelníci štábu partyzánské armády. Aleksandar Ranković nebyl před svým politickým pádem „federálním ministrem vnitra a šéfem mocné tajné služby" (s. 429), ale zastával posty viceprezidenta Socialistické federativní republiky Jugoslávie (SFRJ) a organizačního tajemníka výkonného výboru ústředního výboru Svazu komunistů Jugoslávie (ÚV SKJ). Slobodan Milošević se v září 1987 nestal „prostřednictvím vnitrostranického puče předsedou ústředního výboru Svazu komunistů Srbska" (ÚV SKS), s. 444. Post předsedy předsednictva ÚV SKS zastával již od ledna 1986. Na podzim následujícího roku se mu podařilo – formálně ve shodě se stanovami – zásadně oslabit mocenské pozice konkurenční skupiny v srbském vedení. V červnu 1999 Milošević nesouhlasil se

všemi podmínkami NATO (s. 473). Západní aliance musela především ustoupit od požadavku na volný pohyb svých jednotek po území Svazové republiky Jugoslávie. Prosazení tohoto záměru by jistě mělo zásadní dopad na vývoj Srbska i Černé Hory nejen na počátku nového milénia.

Všechny uvedené nepřesnosti jsou drobnými, nikterak zásadními pochybeními, ve většině publikací tohoto žánru jich obvykle nalezneme – a závažnějších – mnohem více.

Faktografická přesnost však nepředstavuje jediné, a zdaleka ne největší úskalí, před kterým nutně stojí každý autor syntézy dějin Černé Hory. Státnost Černé Hory nemá historickou kontinuitu, vývoj etnické a nacionální identity její populace patří i v balkánském prostředí, kde obvyklá výkladová schémata neplatí, k nejkomplikovanějším. Navzájem konfliktní romantické výklady, které zaplňují veřejný prostor realitě se pouze blížícími i zcela smyšlenými schématy, vytlačují interpretace opírající se o vědecké poznání. Historie tu hraje v politickém diskursu mnohem větší roli než v západní či ve střední Evropě. To se netýká jen Černé Hory, podobnou konfiguraci dnes nalezneme i jinde, obzvláště v prostředí makedonském či bosňáckém. Problém s absencí starších i moderních národních dějin byl ostatně hlavním důvodem nedávné přestavby Skopje v neoantickém stylu či zařazení matky Terezy, která měla s Makedonií společného takřka jen to, že se narodila ve Skopji, do narativu nacionálních dějin.

Domácí historici se většinou nedokáží od některého z politicky instrumentálních výkladových modelů odpoutat. Tím se otvírá prostor zahraničním badatelům. Před nimi obvykle stojí dvě základní možnosti. Mohou se buď více či méně identifikovat s některou ze schématických účelových interpretací, anebo se – nezatíženi emocemi či nutností politické instrumentalizace – pokusit o nestranný výklad historického vývoje. Jako úspěšný příklad druhé eventuality mohou sloužit již před patnácti lety vydané Rychlíkovy *Dějiny Makedonie*.

Autor recenzované syntézy se snažil najít třetí cestu. Pokusil se o faktograficky korektní, znalou, objektivizující interpretaci dějin Černé Hory, která přitom není v rozporu (či ve výrazném rozporu) s narativem národních dějin převládajícím v prostředí nacionálně zapálenějších příslušníků elity, identifikujících se s moderním černohorským národem. Tento záměr uspěl jen částečně a především vnějškově. Laický čtenář zřejmě nerozpozná, že autor základní vývojové trendy černohorských dějin objasňuje sice mnohdy velmi umným, ale také dosti svévolným způsobem.

František Šístek ostentativně netesá do mramoru profily smyšlených či z jiných etnických prostředí převzatých hrdinů, nevymýšlí si vítězné bitvy. Na rozdíl

od makedonských historiků by ho jistě nenapadlo do národního pantheonu například zařadit bulharského cara Samuila, který měl sídlo v Ochridu a do jehož říše dočasně patřila minimálně část dnešního teritoria Černé Hory. Jeho přístup je kompetentnější a sofistikovanější. Některá fakta a souvislosti, které se nehodí do jeho interpretačního schématu, pomíjí, význam dalších oslabuje, další sice připouští, ale aniž by se přiklonil k jasnému stanovisku, předkládá čtenáři i jiný výklad. Vyhýbá se přitom explicitně formulovaným postojům. V jinak stylisticky i formálně takřka bezchybném úvodu díla autor konstatuje, že jeho „kniha má poskytnout přehled o dějinách černohorského státu, respektive prostoru, který v současnosti tomuto státu patří" (s. 10). Ve vztahu k středověkému vývoji pak uvádí, že se „historik musí kriticky vyrovnat s nacionálně zabarvenými koncepcemi srbské, černohorské a v menší míře také albánské a chorvatské historiografie" (s. 11). Sám se však v úvodu a pak v celém dalším textu vymezuje především vůči první vzpomenuté koncepci.

Raně středověkou Duklju Šístek prezentuje jako první svébytný útvar v černohorské státní tradici. Podle *Letopisu popa Dukljanina*, hlavního a v podstatě jediného zachovaného, ale již z hlediska vnější kritiky problematického pramene, líčí děje, které se v tomto periferním správním útvaru pravděpodobně odehrály v 11. století. Z výkladu, který se takřka nedotkne sociálního a ekonomického vývoje, lze nabýt dojmu, že konflikt s periferní, rozlohou nevelkou Dukljou byl v této době klíčovou starostí dosud stále mocné Byzantské říše. V textu se dozvíme o tom, že se Duklja v první polovině 12. století dostala do vazalské závislosti na Cařihradu. Autor však přitom neopomene čtenáře informovat, že se reálné moci zbavení dukljanští vládci i nadále pyšnili královským titulem.

Podobné rysy nalezneme i ve výkladu o období, kdy území dnešní Černé Hory bylo součástí držav Nemanjićů. I v těchto pasážích autor velmi dbá o to, aby především zdůrazňoval specifika západní části státu, nyní nazývané Zetou. Šístek vyzdvihuje skutečnost, že si Zeta zachovala, stejně jako Raška, „vlastní politickou identitu". Toto tvrzení následně rozvádí a obohacuje o svérázný závěr, podle kterého v době krále Milutina „srbský stát fungoval jako země rozdělená na tři části: severozápad ovládal Dragutin, v přímoří vládla Helena a na jihovýchodě se Milutin věnoval výbojům" (s. 55). Ve skutečnosti bánovina Mačva, kterou jako leník uherských králů spravoval na přelomu 13. a 14. století bývalý srbský král Štěpán Dragutin, k Srbsku tehdy nepatřila; míra autonomie Zety za Heleniny (Jeleniny) éry je dosti sporná. Šístkovo tvrzení, že se tak posilovala „zetská politická individualita", je tedy přinejmenším odvážné.

Analogickým způsobem autor interpretuje i vývoj dnešního území Černé Hory v období počínající osmanské expanze. V souvislosti s kolapsem nemjanićovského státu, který se po smrti Štěpána Dušana rozpadl do mnoha šlechtických držav, neváhá uvést, že stát Balšićů připomínal svým rozsahem někdejší dukljanské království. Balšiće, stejně jako Crnojeviće pak označuje za místní panovnické dynastie a upozorňuje na kontinuitu jejich tradice i za rané osmanské éry.

Pozornější čtenář postřehne, že se v recenzované knize opakovaně připomíná harmonické, nebo relativně nekonfliktní soužití různých náboženských a etnických skupin. Je nepochybné, že přístup osmanských úřadů ke křesťanské ráji byl v periferní a nepřístupné Černé Hoře v některých ohledech jiný než kupříkladu v nížinných oblastech říše. Stejně tak ve srovnání se situací v dalších moderních křesťanských státech na Balkáně byl v 19. století přístup vládců Černé Hory k muslimům shovívavější. Autor však v tomto ohledu značně přehání a toleranci černohorských úřadů nadhodnocuje. Do romantizujícího nacionálního narativu by tak jistě patřilo tvrzení, podle něhož došlo k etnické homogenizaci města Nikšiće v roce 1877 proto, že jeho muslimským obyvatelům „hrdost nedovolovala, aby žili pod vládou svých tradičních nepřátel a jinověrců" (s. 213).

Stejně tak je těžko akceptovatelný autorův výklad, z něhož vyplývá, že masové vraždění a vyhánění muslimů v černohorské části Sandžaku probíhalo po balkánských válkách bez panovníkova vědomí. Šístek v zásadě pochvalně hodnotí přístup krále Nikoly k slovansky mluvícím jinověrcům, které v rámci svého pojetí srbství nařídil důsledně označovat za „Srby mohamedánské víry". Opomíjí však komentář, že tento pokus „o ustavení společného kolektivního vědomí" (s. 234) byl pro muslimskou populaci většinově neakceptovatelný, neboť jejím příslušníkům vnucoval identitu, která byla v příkrém rozporu s jejich tradicemi a kulturním dědictvím.

Nejednoznačným a přinejmenším rozporuplným způsobem se Šístek vypořádává se složitým problémem proměn charakteru vazeb obyvatel teritoria dnešní Černé Hory k srbskému státu, jeho populaci a Srbské pravoslavné církvi. Ve většině kapitol je patrná snaha význam tohoto, pro černohorskou společnost ve většině dějinných etap významného, ne-li klíčového faktoru upozadit. Projevuje se to – jak jsem již poukázal výše – v podceňování vlivu Rašky a dalších srbských středověkých držav a říší na vývoj Černé Hory.

Podobně se autor k této interakci staví i v kapitolách, které pojednávají o vývoji v novověku i v éře novodobé. Někdy lze až nabýt dojmu, že takřka vše zlé (barbarské, orientální) přišlo do Černé Hory právě ze Srbska. V kapitole o kultuře

ve středověku se tak můžeme dozvědět, že „některé severní kraje dnešní Černé Hory se v kulturním i náboženském smyslu vyvíjely pod vlivem Rašky (Srbska)“ (s. 95). Snad stačí poznamenat, že celé dnešní území Černé Hory bylo po více než dvě stě let součástí srbského státu, jehož vliv měl v dlouhém předosmanském období na celém teritoriu Zety zásadní význam. Čtenář také z výkladu těžko rozpozná, že cetyňská metropolie, která stála u zrodu novověké i moderní státnosti Černé Hory, byla až do roku 1766 jednou z provincií Srbské pravoslavné církve a sama se tehdy a i vždy později považovala za součást srbské církve.

Autor upozaďuje vliv, který na černohorský vývoj měly masové migrace křesťanského obyvatelstva koncem 17. a v závěru třicátých let 18. století, marginalizuje význam srbských povstání a vzniku moderního srbského státu pro miniaturní pravoslavný stát, ležící v dinárském pohoří. Jen minimum prostoru věnoval významu vystěhovalectví obyvatel Černé Hory na srbské území. Pro charakteristiku požadavků liberálních odpůrců autokratického krále Nikoly, kteří na počátku 20. století plédovali pro spojení Srbska a Černé Hory, používá, aniž by je jakkoliv objasnil, adjektiva „demokratické, populistické, velkosrbské“ (s. 231). Za „velkosrby“ označuje všechny přívržence sjednocení Srbska a Černé Hory. V souvislosti s konflikty spojenými se skomíráním křesťanských držav na Balkáně na počátku 15. století, kdy se rod Balšićů údajně pokoušel o „obnovu moci a prestiže zetského státu v jeho původní velikosti“, píše také o tom, že „Turci a Srbové plenili benátskou jižní Zetu a odváděli její obyvatelstvo do otroctví“ (s. 72). Z knihy se lze mimo jiné také dozvědět, že v roce 1903 pučisté vyvraždili v Srbsku konkurenční dynastii Obrenovićů (s. 343). Pokud nejste při čtení předcházejících kapitol patřičně pozorní, nepochopíte, že obětí „vyvražďování“ se stal jeden manželský pár.

Nutno však dodat, že autor občas výklad tohoto typu, v němž navozuje dojem kontinuity již v 11. století začínající černohorské státní ideje a opakovaně v něm akcentuje svébytnost identity černohorské populace i odlišnost jejího dějinného příběhu od toho srbského, doplnil na několika místech textu interpretačně dosti odlišnými pasážemi. V nich v zásadě přesně, srozumitelně a korektně pojednává o srbském národním programu, o specifickém komplexu shod a odlišností srbské a černohorské identity, o vzájemném vztahu obou států i o plánech na jejich sjednocení. Těchto pár odstavců však většinou představuje pouhé apendixy nesrovnatelně delších pasáží, přímo či nepřímo sdělujících odlišný, více či méně tendenční výklad.

Podobné soudy lze říci o interpretaci černohorského vývoje v éře královské i Titovy Jugoslávie a za druhé světové války. Čtenář je informován o rozštěpení černohorské společnosti na přívržence a odpůrce způsobu, kterým byla v listopadu 1918

Černá Hora připojena k Srbsku. Akcent výkladu ovšem směřuje ke zdůraznění perfidního chování Srbska a většiny států Dohody ke králi Nikolovi, k nelegitimnosti rozhodnutí tzv. Podgorické skupštiny a k odporu části obyvatelstva vůči novému jugoslávskému režimu. V této souvislosti Šístek hovoří mj. o tom, že rokem 1918 první světová válka v Černé Hoře zcela neskončila (s. 315), že odpor části populace Černé Hory měl charakter občanské i protiokupační války (s. 326). Charakter sekundární literatury, ze které autor při těchto úvahách zřejmě vycházel, naznačuje trochu vágní a dnes již jistě archaické označení přívrženců bezpodmínečného sjednocení Srbska a Černé Hory jako „unionistů a představitelů srbské buržoazie" (s. 317).

Zdůrazňování intenzity a délky trvání černohorské protijugoslávské (protivelkosrbské) rezistence není v textu příliš podepřeno kvantitativními údaji. Dozvíme se pouze, že v průběhu více než pět let trvající „války" bylo zabito několik desítek bojovníků guerilly a 700 jich padlo do zajetí. Autor také zcela pomíjí sociální motivy vzpoury a také to, že odpor k jakékoliv státní moci patřil k tradicím černohorské společnosti. Nijak také nevysvětluje příčiny, proč tak velký počet protagonistů černohorského domácího i zahraničního odboje přešel po jeho skončení na stranu jugoslávské exekutivy či – sáhnu-li po Šístkem používané terminologii – na stranu unionistů a velkosrbů.

Většina chorvatských, muslimských a též část makedonských badatelů, kteří se po rozpadu Jugoslávie zabývali událostmi druhé světové války ve své vlasti, přejala od oficiózní titoistické historiografie tezi, že nekomunistický proud jugoslávské, převážně srbské rezistence, ve skutečnosti žádným odbojem nebyl a jeho role byla podobná kolaboraci slovinské či chorvatské (ustašovské). Tuto účelově vytyčenou tezi využívalo vedení komunistické strany jako jeden z hlavních propagandistických argumentů již v průběhu občanské války, která probíhala paralelně s odbojem proti okupantům, a pak i při eliminaci srbských nekomunistických politických formací po roce 1945. Operovalo s ní ovšem také, když se snažilo přispět k harmonizaci mezietnických vztahů, a to tvrzením, že protikomunistické nacionalistické elity všech národů Jugoslávie v podstatě stejně kolaborovaly s okupační mocí. K přesvědčivosti této argumentace jistě přispívala četnickým odbojem zvolená pasivní odbojová strategie, účelová spolupráce mnoha jeho velitelů s fašistickou i nacistickou mocí a hrůzyplné pogromy chorvatských a především muslimských civilistů vysvětlované jako odveta za běsnění ustašovců. Dnes v první řadě chorvatská historiografie, včetně její ostře antititovské části, staví četniky a ustašovce do stejného světla, aby kompenzovala absenci chorvatského nekomunistického odboje a také zlepšila obraz Pavelićova státu.

Podobný konstrukt prezentuje v kapitolách věnovaných událostem druhé světové války rovněž František Šístek. Četnický odboj nepovažuje za nekomunistické křídlo jugoslávské rezistence, ale označuje ho za velkosrbské síly či velkosrbské bjelaše, které staví do stejného a mnohdy i do horšího světla než počtem nepatrné skupiny černohorských nacionalistů, kteří vítali italské fašisty jako osvoboditele Černé Hory z cizího útlaku. Zdůrazňuje, že otevřená „účast [četniků] v bojích na straně obou okupačních mocností i ustašovců jen potvrdila názor, že patří ke kolaborantským, nikoli odbojovým formacím" (s. 389).

Ve srovnání s příkrým jednostranným hodnocením nekomunistického odboje Šístek takřka kontrastně odlišně pohlíží na aktivity černohorských nacionalistů, kteří s italskou a posléze nacistickou správou nepokrytě kolaborovali. Pro jejich skutky hledá eufemismy, registruje sebemenší názorovou nebo taktickou kolizi zelenašů s okupačními režimy. Tvrdí například, že na území, které kontrolovali černohorští nacionalisté, panoval „nejmírnější režim", že zelenaši poskytovali útočiště uprchlíkům před četnickým terorem a také že zajaté partyzány „zpravidla předávali Italům" (s. 387). O tom, že zajatce poté obvykle čekala rychlá poprava, se již čtenář nedozví. Mnoho informací nezíská ani o rozsahu a charakteru bojů, které zelenaši sváděli s komunistickou rezistencí.

Také pro fašisty ustavený režim v Černé Hoře nalézá autor až pozoruhodně vlídná slova. Lze zřejmě souhlasit s tím, že život v Černé Hoře byl do propuknutí povstání v létě roku 1941 snesitelnější než na většině ostatního území podmaněné Jugoslávie. Za – jemně řečeno – inovativní interpretaci jednoho z výseků jugoslávské reality jara a léta roku 1941, však lze považovat tvrzení, že v Černé Hoře tehdy „nedocházelo k represím, pošlapávání národních práv, ani masakrům. Italská okupační správa se snažila zajistit zásobování a postarala se také o uprchlíky, kteří proudili na černohorské území z jiných oblastí" (s. 372). Je s podivem, že za takové, až harmonické situace vůbec propuklo povstání, do kterého se v červenci 1941 zapojila nebývale velká část populace Černé Hory.

Šístek to vysvětluje nespokojeností s předáním části černohorského území k teritoriu fašisty okupované Albánie a formálním připojením boky Kotorské k Itálii. Dále zmiňuje vliv rusofilských sentimentů, oživených napadnutím SSSR a pověsti o brzkém konci války. Lze pochybovat, že autor při své erudici nechtěně v této souvislosti opomněl uvést jako základní příčiny vypuknutí povstání snahu odčinit nedávnou vojenskou porážku Jugoslávie a její následnou parcelaci, touhu zbavit se nadvlády fašistické Itálie a jejích místních kolaborantů a obnovit na nových základech jugoslávský stát. Důležitější roli, než byl zájem o zabezpečení

nacionálních práv Černohorců a státní svébytnosti Černé Hory, hrál nepochybně zájem o nastolení rovnoprávnějších sociálních poměrů.

Korektní, ale interpretačně nikterak objevné informace se čtenář dozví o odboji komunistickém. V souvislosti s výše řečeným přístupem autora k četnikům stojí za zmínku, že se vůbec nezmiňuje o rozhovorech mezi delegáty partyzánského velení a vysokými důstojníky wehrmachtu. Jedním z motivů byly společné obavy z možného náhlého vzestupu vlivu prozápadního četnického hnutí při očekávaném vylodění britských a amerických spojeneckých armád v Dalmácii, které by k němu přistupovaly jako k nejbližšímu spojenci.

Pasáže o vývoji Černé Hory jako jedné z plnoprávných svazových jednotek druhé Jugoslávie jsou solidní, ale relativně kusé a dosti popisné. Šístek správně ocenil – v kontextu dosavadního vývoje Černé Hory neobyčejně razantní – modernizační impulsy, které Titův režim přinesl nejmenší z šesti republik federace. Nevyužil však možnost obšírněji pojednat o procesu nacionální afirmace černohorského etnika, který v éře socialistického státu prošel zásadní, pokud ne klíčovou etapou. Autor korektně uvádí, že nacionální emancipace Černohorců nebyla závazně a systematicky prosazována shora a že simultánně probíhající analogický proces probíhal nesrovnatelně intenzivněji a méně ambivalentně v makedonském a muslimském prostředí. Důvody těchto rozdílů se však čtenář nedozví.

Vysvětlení, které se ovšem příliš nehodí do romantizujícího černohorského nacionálního příběhu, je přitom nasnadě: Na rozdíl od Makedonců a Muslimů nevnímala většina černohorské populace srbský (bulharský, chorvatský) národ jako hrozbu, významná část jejích příslušníků si i nadále udržovala velmi rozmanitě konfigurovanou dvojí srbsko/černohorskou identitu. Poskytnutý stupeň samosprávy a prostoru pro nacionální emancipaci daleko překračoval tužby většiny Černohorců. Míra vstřícnosti byla tak velkorysá, že dokonce zpomalovala proces dovršení národotvorného procesu. I proto se na rozdíl od Makedonců neobjevily požadavky na vytvoření svébytné ortodoxní církve, nebyl předkládán požadavek na zvláštní jazyk; vrcholné republikové kulturní, vědecké a vysokoškolské instituce byly v Černé Hoře zřízeny později než podobné subjekty v Makedonii, ale i v Kosovu. Černohorští odborníci považovali Bělehrad za nejlepší místo pro profesní uplatnění nejen kvůli vyšším mzdám a lepším podmínkám života, ale také proto, že pociťovali plnou spolupatřičnost ke společnosti žijící v hlavním městě Srbska a Jugoslávie. Čtenář se také mnoho nedozví o nacionální atmosféře panující v Černé Hoře ve druhé polovině 80. let, v době narůstající nespokojenosti obyvatelstva.

Tehdy většina černohorské populace sympatizovala nebo se přímo identifikovala se srbským nacionalismem, aniž by se odvracela od černohorské identity.

Kapitoly o moderních dějinách Černé Hory a jejím soudobém vývoji lze označit za znalé a umně napsané. Nicméně čtenář těžko pochopí, proč část postkomunistické elity postupně začala hledat hlavní ideologickou doktrínu v černohorské nacionální identitě. František Šístek také přesvědčivěji nevysvětluje, proč její argumenty postupně dokázaly oslovit významnou část společnosti. V těchto kapitolách, v nichž je podle tendenčního publicistického modelu, dominantního v 90. letech, prvoplánově nadhodnocována negativní role S. Miloševiće v událostech spojených s rozpadem Jugoslávie, jsou rozeznatelné autorovy sympatie k opoziční formaci Liberální svaz. Šístek vyzdvihuje, že se tato strana hlásila k zásadám evropského liberalismu. Dodává, že se Liberální svaz „zároveň vyznačoval důrazem na kulturní a historické tradice černohorského národa, hájil práva menšin a vymezoval se vůči srbskému nacionalismu" (s. 449). Nutno podotknout, že se tato jemně řečeno eufemistická charakteristika týká seskupení, stojícího na krajně vypjatých nacionalistických pozicích. Šístek přitom přesvědčivě nevysvětluje, proč tato formace zažila na počátku našeho století totální krach.

Čtenář se v knize nedočká ani relevantního vysvětlení dlouhé a nebývale úspěšné kariéry Mila Djukanoviće, jediného významnějšího aktéra rozpadu Jugoslávie, který si dodnes udržel klíčové mocenské pozice. Šístek sice registruje Djukanovićovo opakovaná obvinění z korupce, míru jeho obohacení však označuje za „předmět spekulací". Především však zdůrazňuje, že Djukanović dokázal pašováním cigaret a pohonných hmot „doplňovat prostředky do státního rozpočtu" (s. 485). Ani rámcově přitom nevysvětluje, proč právě v éře a z velké části i pod přímým vedením této obskurní, prospěchářské a bezzásadové postavy akcelerovalo černohorské národní hnutí a proč v Djukanovićově éře zřejmě začala závěrečná etapa formování moderního černohorského národa.

Již na začátku recenze jsem velmi ocenil v celé knize asi nejpřínosnější kapitoly věnované česko-černohorským vztahům a kulturnímu vývoji sledované země. V jejich rámci jsou objevné například pasáže věnované v Černé Hoře publikujícím literátům muslimského a albánského původu. Je však možné mít pochybnosti o tom, zda po soudobých spisovatelích, názorově blízkých výše vzpomenutému Liberálnímu svazu, kterým autor věnuje široký prostor, zbude za dvacet, třicet let v kulturní tradici alespoň nějaká stopa. Problematičtější již je výběr tvůrců, které Šístek řadí k černohorským umělcům. Čtenář se nedozví, podle jakého kritéria se dostali do jeho výběru. Jedinou vazbou mnohých z nich k Černé

Hoře byl přitom jen původ jednoho z rodičů a několik dětských let náhodně prožitých v této zemi či místo narození (Borislav Pekić, Miodrag Bulatović). Tito i další Šístkem vzpomínaní tvůrci přináleželi k srbské či jugoslávské literatuře, k níž se i sami hlásili.

Tento výběr do jisté míry souvisí ještě s jedním aspektem narativu nacionálních dějin, od něhož autor nedokázal udržet potřebný odstup. V něm totiž až na malé výjimky scházejí významné, svým odkazem jednoznačně kladné osobnosti. Nedostává se zasloužilých vojevůdců ani slavných středověkých panovníků. Petar II. Petrović Njegoš, jeden z největších jihoslovanských spisovatelů 19. století, se do této interpretace pro svoji jednoznačně srbskou identitu zrovna nehodí. Král Nikola byl příliš autoritativním vládcem a konzervativním politikem, který za své vlády blokoval rychlejší modernizaci zaostalého státu.

V pomyslném pantheonu se nelze pyšnit ani Sekulou Drljevićem či Savićem Markovićem Štedimlijou, hlavními ideology černohorského nacionálního programu v meziválečném období. Za okupace oba úzce spolupracovali s vedením ustašovského státu. Obdobnou roli nemůže – alespoň v naší éře – sehrávat ani Milo Djukanović, náležející přes své mafiánství ke klíčovým osobnostem, které se zasloužily o završení nacionální emancipace Černohorců a o samostatnost černohorského státu. S výše řečeným souvisí i zařazení zvláštní kapitoly věnované Milovanu Djilasovi, kterého Šístek správně označuje za nejvýznamnějšího Černohorce 20. století. Djilas byl hrdý na svůj černohorský původ, vnímal ho však tak jako drtivá většina ostatních vysokých černohorských funkcionářů SKJ, tedy především jako regionální příslušnost v rámci srbské identity. Sám se cítil být především Jugoslávcem.

Šístkova syntéza nepochybně představuje nemalý přínos k rozvoji vědeckého poznání o dějinách jihovýchodní Evropy. Autor napsal stylisticky více než dobrý text, podložený fundovanou znalostí příslušných informačních zdrojů. V českém, ale i evropském prostředí jde o dílo do značné míry průkopnické a svým charakterem objevné. Nutno připomenout, že se František Šístek – jako jediný autor – dokázal se ctí vypořádat i s kapitolami, které stojí z chronologického hlediska velmi daleko od ohniska jeho užšího vědeckého zájmu.

Díky přístupu k černohorskému dějinnému příběhu se jeho kniha jistě setká s vřelým přijetím u národovecky cítící části černohorských historiků. Možná se v Černé Hoře dočká i překladu. Českému čtenáři, který bude chtít pochopit některá složitá zákoutí dějin Černé Hory, zejména spletité pozadí nacionální emancipace černohorského národa, však Šístkův výklad mnoho nepomůže.

DISKUSE

Několik poznámek k diskusi o Biografickém slovníku českých zemí (BSČZ)

IVAN HLAVÁČEK

Platí-li obecně, že diskuse je (či měla by být) důležitým prvkem pokroku, v našich oborech to pak platí dvojnásob. Bohužel se to netýká toho, co jsme si mohli přečíst v prvním čísle letošního ročníku tohoto časopisu v diskusním příspěvku Jaroslava Kříže (s. 191–194). Odpověď Marie Makariusové (s. 195–197) vzhledem k noblesnosti autorky většinu jeho *výtek*, zmiňování *největších nedostatků*, *nekoncepčnosti* či *zásadních slabin* přešla taktním mlčením. Ovšem právě proto by mohl vzniknout mylný dojem o jejich možné oprávněnosti. A tak snad nebude na škodu reagovat několika glosami na Křížovy připomínky, a to tím spíše, že byť slovník dospěl teprve ke konci písmene **G** (Gy), je to už dostatečně velký soubor, který si případnou kritickou úvahu zaslouží. Neboť je už teď zcela nepochybné, že jde o jedno z významných děl naší současné historiografie, které zcela jistě zůstane trvalou pomůckou nejen pro historiky, ale ještě spíše pro širokou kulturní veřejnost, jíž tak Historický ústav AV ČR prokazuje mimořádné intelektuální služby.

Má-li se začít – když už jsme historiky – historií biografistiky, tak jistě neplatí Křížovo konstatování, že její počátky *sahají až ke středověkým kronikám*. Máme přeci četné a dodnes nepřekonané a vlastně i nepřekonatelné vzory už

u „starých Řeků a Římanů". A nepochybuji o tom, že orientalisté by nás poučili, že by i oni mohli přispět leckterými, a ovšem staršími doklady. Ale věnujme se meritu Křížových výtek. Je možno sestavit je do níže uvedených bodů. Kurzívou tištěné formulace patří samotnému autorovi. Připojuji k nim svůj komentář, který, jak doufám, je staví do správného světla. Odhlédněme zatím od toho, že jde v podstatě buď o otázky technického rázu, případně formálního charakteru, nehledě k tomu, že často se vůbec nejedná o diskusní témata. Protože by ale mohla vzniknout představa, že jsou to přece jen problémy koncepční povahy, je třeba jim věnovat pozornost.

1) *První výtka by se mohla týkat stránkování.* Autor tím myslí, že by *každý sešit měl mít vlastní stránkování, nebo aby byl* (BSČZ) *stránkován od prvního dílu, jak to bývá v jiných klasických encyklopediích.* Maně sahám po Ottově slovníku naučném a zjišťuji „s překvapením", že první svazek (A-Alpy) nemá číslování 10x po 96 stránkách (ačkoliv vycházel původně také po sešitech) a ovšem ani 28. svazek původní řady nekončí stránkou 26 900 či podobně, ale každý svazek má řádně svou paginaci. Stejně jako vše další, co znám. Maximálně někdy u dvousloupcového tisku se číslují sloupce. A myslím, že to nikdo z uživatelů nebere úkorně, ba právě naopak. Čili současný způsob paginace je jediný smysluplný. Když už něco podat k technické stránce, tak považuji uvádění paginace na vnitřní – hřbetové – části stránky vysloveně za technickou schválnost, která zbytečně ztěžuje orientaci.

2) *Nabízí se otázka, zda je nutné mít... specifické encyklopedie* – míní se tím biografická lexika a zdůrazňuje se současně *výběrovost* slovníku. Autor tuto otázku zodpovídá kladně a konstatuje, že ta výběrovost je dána dvěma limity. Buď se příslušná osoba narodila na sledovaném teritoriu, nebo na něm žila. To pochopitelně platí o valné většině osob, jejichž biografie do slovníku vešly, je ale třeba také konstatovat, že je ještě jedna kategorie osob, které BSČZ oprávněně věnuje pozornost. Jde totiž o osoby, které svou prací podstatným způsobem zasáhly do českého prostředí. Není jich ovšem příliš mnoho, ale mají pro české dějiny resp. kulturu důležitost. Stačí uvést příkladem Ernsta Denise či J. W. Goetha; konstatujme ale, že např. L. Brežněva bychom tu marně hledali. I když by si byl možná pár peprných řádek taky zasloužil.

Kříž předpokládá, že by příslušné biogramy měly vesměs *prokazovat historickou roli konkrétní osobnosti.* Myslím, že to obecně není možné, protože „historická role" je velmi závažný a svým způsobem zavazující pojem a dosáhnou na ni jen nemnozí. Takovými nebyly doslova tisíce umělců, vědců, místních podnikatelů, politiků, sportovců atd., neboť Masaryků, Štefániků, Benešů, Škodů,

Jirásků, Zátopků, Křižíků, Purkyňů, Ringhofferů, ale i na druhé straně Dubčeků či Husáků a dalších byl přeci jen omezený počet. A to jak v pozitivním, tak ovšem i v negativním slova smyslu. Nicméně tvořily a tvoří naprosto nevyhnutelné gros i tohoto slovníku.

Kříž dále v té souvislosti hovoří o výběrovosti jmen, kterou nekomentuje. Tu třeba konstatovat, že **žádný** slovník tohoto druhu nemůže nebýt výběrový. Nevýběrové mohou být totiž (a to až v novověku) pouze matriky narození či úmrtí. Výjimečně to jsou pak ještě slovníky víceméně úzce vymezené kompetence, zejména politické (slovník ministrů určité epochy či jemu podobné), církevní (členové či hodnostáři konkrétní církevní instituce), nositelů Nobelovy ceny apod. Ačkoli i tam jsou nutně mezery. U obecnějších či obecných slovníků jde ovšem o šíři výběrovosti, která je dána vytčeným záběrem. BSČZ je koncipován jako obecná biografická encyklopedie širokého záběru, v níž se dostává v podstatě na všechny ty, kteří si své heslo, byť třeba i jen telegrafické, z různých důvodů, daných jejich působením, zaslouží. Nemůže a ovšem ani nechce konkurovat četným regionálním či oborovým příručkám. V tomto kontextu Kříž žádné připomínky či návrhy na „opominuté" osoby ani nepodává. Z toho lze tedy dedukovat, že je s výběrem, který jistě není a snad ani nemůže být dokonalý, zcela spokojen.

3) Kříž podmíněně připomíná, že by Historický ústav *měl být zárukou kvality… a jím vydané dílo nikoli pouze popularizačním výtvorem.* A tu je třeba se zastavit. Obracím se k tomu bodu výtek, který hovoří o tom, že *jedním z největších nedostatků je minimální práce s archivními materiály.* Už podmiňovací způsob naznačuje Křížovy pochybnosti. Jinak mohu jen konstatovat, že je povědomo, že k většině osob žádné archivní prameny, snad s výjimkou matrik narození, sňatků či úmrtí, nemáme či nestojí ani za řeč. Zejména pak matriky narození BSČZ často až zbytečně do omrzení uvádí, i když se obecně ví, že jsou na internetu k dispozici. Ovšem někdy mohou přinášet i některé zajímavé, zejména genealogické informace. A i když takové prameny existují, tak na ně zpravidla stejně není, pochopitelně, dostatek prostoru. Nadto platí, že většina osob, které si vícesloupcové zpracování zasloužily, má své vědecké biografie, často od odborníků, kteří jsou i bezprostředními autory tohoto slovníku. Ti tak mohli své vědecké výsledky převést do komprimované formy, která archivním pramenům nedá sice vyniknout, i když jsou tam integrovány. U valné většiny biografií zejména střední velikosti a těch ještě stručnějších je však nutno i možno vycházet ze spolehlivé literatury, i když je třeba činit tak opatrně a kriticky. Ostatně v dokumentační části biogramů se uvádějí nejen nutně výběrové odkazy na příslušnou kritickou literaturu (že se leckde může najít nějaký chybějící

článek či jiná relevantní publikace, nelze samozřejmě zcela vyloučit). Ostatně Kříž přes svou kritiku *tohoto jednoho z největších nedostatků* nic konkrétního jako doplněk neuvádí; snad až na výtku, že není uvedena pamětní deska J. B. Foerstera na hradě Valdštejn a že nebyla věnována pozornost tomu, který indiánský kmen dal A. V. Fričovi onu *slavnou indiánskou přezdívku.*

4) *Biogramy mají různou kvalitu, některé jsou zpracovány víceméně populárně.* Musím konstatovat, že této výtce opravdu nerozumím. Neboť i populárně se lze vyjadřovat erudovaně. Kdo četl pozorněji zatím vyšedší klíčová hesla, nemůže říci, že by byla podána neodborným způsobem. Naopak, jednotlivé biogramy psaly a píší osoby, které problematiku znají, často jsou autory příslušných monografií či alespoň klíčových rozprav nebo editory pramenů, které se k té které osobě vztahují. Že z nich mohou převzít opravdu jen to nejpodstatnější z podstatného, je ovšem nasnadě. Není možno vážně vyžadovat, aby podávané biogramy vycházely bezprostředně z pramenů, jak to Kříž postuluje, když píše, že *jedním z největších nedostatků je minimální práce s archivním materiálem* (snad že by takový biogram měl mít i poznámkový aparát?!), i když se na něj dle potřeby a možností rámcově upozorňuje v té části biogramu připojené bibliografie, kde se ještě zmiňuje i případná pozůstalost. Tomu, že se lze setkat porůznu s drobnými nevyváženostmi uvnitř hesel, se ovšem lze těžko zcela vyhnout. A pokud jde o biogramy, které patří k těm stručnějším, tam prostě je jen jedna možnost, totiž podat daná fakta spolehlivým způsobem a v hodnotícím výběru. Rozdíl mezi populárním a vědeckým způsobem se tu v podstatě stírá. Tu bych snad mimo diskusi připomněl, že při výčtu činnosti jednotlivých osob, ať jde o herecké role, vědecké či beletristické publikace, umělecké artefakty, architektonické návrhy apod., se pochopitelně uvádějí i konkrétní díla. Tu je někdy heslo až zaplevelováno kompletním výčtem. Tyto údaje patří do oborového slovníku či monografie, ale nikoliv sem. Nejde-li ovšem o mimořádného prominenta. U těch „dělníků" oboru, bez nichž ovšem nemůže vzniknout a fungovat plnohodnotná společnost a ovšem ani naše představa o ní, by mělo docházet k přiměřené restrikci.

5) *Zcela zásadní slabinou je, že v sešitech chybí rejstřík zpracovaných biogramů.* Přiznám se, že tomu také nerozumím. Snad by tomu tak mohlo být jen u osob, které nemají své vlastní heslo. To ale Kříž nemá na mysli, protože mu jde výslovně o biogramy. Tento způsob evidence má smysl jen ve specifických případech jako je Biografický slovník severní Moravy a Slezska, kde ovšem každý sešit pokrývá celou abecedu. Rejstřík pak logicky integruje hesla i všech sešitů předchozích, aby podal vždy aktuální stav. Tomu tak ovšem v BSČZ není. A pokud jde o osoby z několika

generací důležité rodiny podnikatelů či šlechtických rodů, kdy do jednoho hesla jsou integrovány kolektivní biogramy dvou i více generací, tak k jejich nalezení není v rámci soubornějšího hesla věru třeba *mnohdy zdlouhavé listování*. K jisté nepřehlednosti ovšem může docházet, čemuž by mohly odpomoci případné genealogické tabulky. Ale je tu jedna věc, o níž se Kříž nezmiňuje a jejíž důslednější aplikace by byla užitečná. Jde o odkazová hesla jmen a jejich ortografické varianty, zejména tehdy, byly-li obě v užívání ať současně, či třeba v delším časovém rozpětí, nebo šlo-li o osobu přiženěnou a tedy s jiným jménem. Týká se to zejména podnikatelských dynastií, ale i jednotlivých osob, pokud jméno spisovatelovo či umělcovo je překryto pseudonymem, jenž nemusil vždy stát už na samém počátku životní dráhy té které osoby. Tak např. Gerlichové X Gürlichové (chybí), ale případů je řada, zejména v poměrně početných německých či židovských rodech 17.–19. století. Naopak lze akceptovat Křížův důraz na přesné geografické určení míst narození resp. úmrtí. Tu by opravdu bylo potřebí uvádět původní i odlišný současný název a při zahraničních lokalitách samozřejmě i tehdejší státní útvar tak, aby se nestávalo, že německý Slezan v 19. století se narodil v Polsku.

6) Otázka vztahu BSČZ k internetu je dnes samozřejmě, tak jako všude jinde, víc než aktuální. Kříž nechává otázku v podstatě otevřenou, i když před internetem z pedagogických resp. metodologických důvodů spíše varuje. Tu je s ním možno souhlasit, neboť Wikipedii si může dnes rozkliknout každý, aniž k tomu potřebuje pokyn, a dostává se mu zpravidla i vstřícné odpovědi. Ale jisté riziko stále zůstává.

7) Po stručném rozboru *zásadních slabin, nekoncepčnosti, největších nedostatků* či *výtek* atd., jak jsem to učinil výše, není, myslím, pochyb o vysoké úrovni BSČZ. Dovídáme-li se v posledním odstavci Křížovy diskuse, že je třeba, *aby si slovník podržel dosavadní úroveň*, ale *každý díl by měl být zpracován odborně,* nevím, co si z toho vybrat, tím spíš, že Kříž přesto připomíná, že jednotlivá hesla mohou sloužit *jako základní sekundární zdroj* (?).

Skoro by se mi chtělo s politováním říci, že v jeho připomínkách toho, co by bylo možno pro zlepšení úrovně BSČZ použít, nelze nalézt takřka nic, co by stálo za úvahu. Snad jen nápad sestavit časem (nejspíš na závěr) jakýsi pomocný rejstřík lokalit podle jejich rodáků či těch, kteří tu či onde umřeli, který by mohl potěšit regionální badatele.

I když nechci čtenáře už příliš obtěžovat, je třeba upozornit přece jen na jednu technickou resp. grafickou, leč ne nevýznamnou uživatelskou podporu, o níž by se mělo uvažovat. Jde o následující: V textu jsou často zmiňovány v zajímavých či dokonce důležitých souvislostech osoby, které s tím či oním činitelem nějakým

způsobem úzce kooperovaly, ale chybí jim tam nutně širší zázemí. Pro čtenáře by bylo důležité dozvědět se, zda taková osoba ve slovníku je, či bude. U těch z nich, které ve slovníku skutečně přicházejí, či budou se nalézat, by měl být připojen nějaký grafický znak, který by čtenáři avizoval, že se o nich lze či bude možno podrobněji poučit v příslušném heslu. Tato praxe je zcela běžná u většiny zahraničních lexikálních děl a tak by nebylo od věci zavést tento úzus při nejbližší možné příležitosti, byť by to bylo do jisté míry nastupování do rozjetého vlaku.

Už zcela na okraj dodávám, že zadat seminárku či dvě na statistické vyhodnocení různých aspektů, které se v BSČZ přímo nabízejí, by nebylo na závadu. Chronologické údaje, stejně jako analýza podle povolání či dle národnostního klíče (i když tu by bylo třeba opatrnosti, zejména ve starších dobách), by nepochybně nabídly zajímavé průhledy do nejrůznějších společenských struktur či epoch.

Závěrem třeba dodat známou skutečnost, že v kontextu evropských národů nejsme v problematice obecných biografických slovníků nejen mezi předními, ale v podstatě nijak nevynikáme ani mezi „zadními". Máme sice řadu specializovaných biografických slovníků, často z posledních desetiletí, ale obecný biografický slovník na rozdíl i od všech sousedních států jsme neměli a teprve nyní začínáme mít. Neboť jsme teprve (i když říkejme raději „už") zhruba ve třetině (Slováci mají například za poslední desetiletí dokonce již druhé, doplněné vydání podobného díla!), a tak začínáme být méně závislými na německém Biographisches Lexikon zur Geschichte der böhmischen Länder, jakož i na biografickém lexikonu rakouském.

Lze tedy uzavřít. BSČZ, který svými čtyřmi impozantními svazky je s více než 2600 stránek a už s několikatisícovým počtem biografií nejen reprezentačním dílem české historiografie, ale také neobyčejně kvalifikovaným informačním zdrojem přesahujícím naše hranice. Česká historická věda tak plní svůj dávný dluh na srovnatelné úrovni s předními podniky zahraničními. Výtky, pro něž Kříž použil silná slova, ne dost korespondují s tím, když závěrem radí, *aby si slovník podržel dosavadní úroveň.* Sám tak vlastně dospívá k tomu, že jeho předchozí kritika byla v podstatě zcela marginální povahy – pokud vůbec. I když musím konstatovat, že jistě lze nejen v hesláři, ale i ve zpracování konkrétních biogramů nalézt různá přehlédnutí či jiné nedostatky.

RECENZNÍ ČLÁNEK

Úskalí globální hybridizace (či hybridní globalizace)[1]

SVATAVA RAKOVÁ

SVATAVA RAKOVÁ: Understanding Multiculturalism. The Habsburg Central European Experience
This review article focuses on the closer analysis of the main thesis of this inspirative and provoking volume. In the editor's view, the "Habsburg Central Europe" of the late 19th century is conceptualized as a space of ethnic, language and cultural hybrid cohesion with unstable, floating identities of its multiple inhabitants. This friendly coexistence was destroyed by invasive nationalism that has been later transformed into the ideology and political strategy of multiculturalism. In contrast with this false project dividing people into conflicting parties, the authors develop the idea of reestablishing the non-hierarchical, rhizomic and polyglossian Habsburg pluriculture as a model for future united Europe and post-colonial world. But several case studies from the recent history of the so called successive states in-

1 Johannes FEICHTINGER – Gary B. COHEN (eds.), *Understanding Multiculturalism. The Habsburg Central European Experience*, 2. vyd., New York – Oxford 2017, 246 s., ISBN 978-1-782533-344-6. Recenzováno je paperbackové vydání knihy, která poprvé vyšla u stejného nakladatele v roce 2014.

cluding post-Yugoslavia prove that national identity and loyalty are not so recessive, and the legacy of the late Monarchy is not so idyllic.
Key words: Habsburg Central Europe – multiculturalism – nationalism – pluriculture

Ne nadarmo je kniha *Understanding Multiculturalism. The Habsburg Central European Experience* v perexu inzerována jako „koncepčně složitá… osloví především čtenáře znalého středoevropských dějin a teoretických přístupů k (problematice) nacionalismu". Editoři – profilový historik novodobých habsburských studií na Univerzitě Minnesota Gary B. Cohen (od roku 2017 emeritus) a vídeňský specialista na dějiny vědy v postkoloniálním diskursu Johannes Feichtinger – vybrali z projektového výzkumu[2] devět příspěvků z Evropy, Asie a Latinské Ameriky, které rozřadili do tří oddílů. Dva s převahou teoretických postulátů se týkají různě variované identity multikulturních společenství, prostřední, obsahující případové studie, pak „dynamiky" tohoto klíčového pojmu.

Recenzní článek vychází z předpokladu, že tento způsob historie není v domácí dějepisné tradici příliš běžný; odtud podrobnější reprodukce zejména programových částí. I tak se nelze vyhnout zjednodušení či jisté schematizaci při výkladu konceptuálně náročných a terminologicky často nejednoznačných textů, které jsou nabité ideovým poselstvím.

Svazek prezentuje (a místy polemicky diskutuje) jasný názorový profil, což z hlediska úlohy recenzenta vnímám jako kladnou hodnotu. Totemový multikulturalismus, jenž se objevuje v názvu oddílů i některých studií, považuje diskurs postnacionalismu za fenomén nejen překonaný, ale od svého vzniku vývojově zavádějící. Porozumět mu znamená odhalit jeho v jádře reakční povahu nástroje mocenského boje, v němž je herderovská národně-jazyková pseudoidentita uměle podporována a zneužívána v soupeření o politickou dominaci.

Hnutí za emancipaci marginalizovaných skupin, jež se postupně formovalo v procesu demokratizace euroatlantického prostoru, je v zúžené perspektivě prolongace „jara národů" prezentováno jako další z historických ideologií konfliktu. Jeho ztotožnění s „mocenskými hrátkami" vyvolává v některých textech ne úplně dořešené napětí mezi teoretickým (výkladovým) schématem, k němuž se autoři výslovně hlásí jako k objektivně užitečné analytické kategorii, a politickou

2 Kniha je výstupem společného projektu Univerzity Minnesota a Rakouské akademie věd *Multiculturalism, Central European Experience and Its Impact on Identity Formation in a Globalized World* (2006). Masivní produkci, která k proměnám identit od počátku 21. století vyšla, nelze v recenzi reflektovat.

strategií, subjektivně vnímanou jako neblahá. Historie a její reflexe (historiografie) tak splývají v úsilí hájit a prosazovat ideu hybridního, plurikulturního, rhizomního[3] společenství, zbaveného veškerých stop kulturně-politických hierarchií.

Úvodní text vymezuje nejen referenční rámec knihy, ale také její morálku a poselství, jímž je zásadní rekonceptualizace náplně a sociopolitické funkce pojmů identita a kultura. Předně, multikulturalismus považují editoři za ideální diskursivní formaci k dešifraci zdrojů dnešních problémů globálního soužití. Původní („post-'68") liberální manifest postupně degradoval v „autoreferenční formu rasismu", v níž politika jinakosti, vydělené do soupeřících „kulturních táborů", vede k inherentní agresi. Aktuální kontextualizace ovšem prozrazuje podprahové hodnotové stereotypy a slovně odmítané hierarchie. V „anglo-americkém světě" znamená multikulturalismus politickou vůli zahrnout a uznat (include and recognize) různá etnika do komplexu národního státu, zatímco „v jiných částech světa" se tato doktrína zvrhla v ideologii udržující separovaná etnika v područí dominantní kultury. „Kontinentální Evropa" sází na mírovou koexistenci, aniž by „dovolila mísení", část střední Evropy (implicite nové země EU) ovšem používá multikulturalismu jako nástroje ke konsolidaci mocenských relací. Sestup po pomyslném žebříku je zřejmý.[4]

V kontrastu s egoismem nástupnických států považují editoři zaniklou „habsburskou střední Evropu" (přechodně sounáležející teritoria či „kulturně blízké" lokality inclusive) za ideální laboratoř pro zkoumání oné kladné, hybridní a rhizomní kulturní situace, vhodné pro 21. století. Interpretační perspektivu charakterizuje kritika nacionalismu a národních států ve jménu postnacionalismu, jehož vcelku vyvinuté tkanivo lze nalézt právě v habsburském historickém prostoru. Je nutno přistoupit na nové paradigma, totiž chápat kulturu nikoli jako monolitní blok, nýbrž jako orientační prostor zasíťovaný řadou přívlastků: nestálý, proměnlivý, otevřený volbě (arbitrary), hybridní, prostupný, promísený (hyphenated), polyvalentní a – ovšem – tekutý.[5]

---

3 Rhizome, původně botanický termín označující kořenovou spleť s novými výhonky. Ačkoli se autoři dosti důsledně vyhýbají reflexi postmodernismu, převzali koncept rhizome jako nehierarchizované množiny kultur z postmoderních klasiků (Gilles DELEUZE – Felix GUATTARI, *Capitalism and Schizophrenia*, Paříž 1972, zejména L'anti-Oedipe).

4 Pro USA, Kanadu a Spojené království lze stěží obhájit označení „národní stát" (samo užití pojmu „anglo-americký svět" považuji za nekorektní). Autoři navíc zcela pomíjejí existenci nedávných i současných potlačovaných devolučních hnutí na Západě (namátkou Quebec, Skotsko, Baskové, Katalánci).

5 Atributy postnacionalismu jsou součástí přijatého diskursivního slovníku, avšak i uvnitř něj nejsou vykládány jednoznačné. Tak přívlastek pre-emptive (preventivní) je editory užit v pozitiv-

Od tohoto zvratu přecházejí editoři k otázce identity. Čitelnosti výkladu by nesmírně prospěla jasná definice vztahu mezi kulturou a identitou jako kategoriemi kognitivní analýzy, té se však čtenář nedočká a pokračuje dál na nejisté půdě. Výhradně nacionální (jazyková, etnická) identifikace zavedla vyznavače multikulturalismu do pasti, v níž se obohacující odlišnosti (enriching differences) mění v nepřekonatelné bariéry, rozdělující „my" a „oni". V jediném odstavci zmiňují editoři existenci řady dalších („rivalitních") identit, aniž by však tento klíčový moment, neodmyslitelný od jakékoli funkční teorie i žité zkušenosti, blíže rozvedli či tematizovali.[6] Vyloučit z širokého proudu multikulturních studií i občanského aktivismu např. genderový diskurs je účelovým odkrokem, podřizujícím dějinnou realitu výkladovému rámci (post)nacionalismu. Zdá se, že boj je veden zcela mezi nacionálně a etnicky kódovanou multi- a plurikulturou bez zbytných přítěží; jakákoli identita je ostatně věcí volby, stejně plovoucí, proměnlivá a marketingová jako kultura sama.

Úvod tak de facto plní úlohu politického programu, demaskujícího multikulturalismus a „levicově liberální" etnopluralismus nejen jako Marxovo falešné vědomí, ale jako rasistickou mocenskopolitickou strategii, jejíž cestu lemují milníky v podobě „separate but equal",[7] segregace a apartheidu. Proti postmodernímu soustředění na rozdíly a jinakost vyzývají autoři k přesměrování na podobnosti, propojující jednotlivé kulturní segmenty do (mnoho)tvárné tekuté masy.[8] Anihilace nacionalismu a národních států a vykořenění tradičních (fixních) identit je předpokladem ideálu identity evropské jako vzoru pro globální následování.[9]

Pro autory tří studií, sdružených v oddílu o formování identit, není habsburská střední Evropa svazujícím geograficko-historickým vymezením, nýbrž inspirací pro výzkum založený na radikálně jiném než nacionálním základu. Tomuto rozkročení patrně nejvíc konvenuje hned první text z pera Anil Bhattiho, indického

---

ním smyslu „bránící konfliktní situaci", nicméně v příspěvku Pamely Ballinger nese negativní konotaci umělého, vnuceného řešení. Anil Bhatti užívá pro plurikulturní společenství i pojem palimpsest, který je však de facto bližší vyhlazení než splývání či prostoupení.

6 K tomuto extenzivně zkoumanému tématu je uveden odkaz na dílčí studii Petera Burka (s. 7). V dědictví 19. století autoři zcela opomíjejí dějinotvornou třídní identifikaci (byť se pozitivně dotkli proletářského internacionalismu).

7 Rozhodnutí Nejvyššího soudu USA v případu Plessy vs. Ferguson (1896).

8 Bez odkazu na postmoderní podloží, např. biologickou solidaritu feminismu.

9 Rozvrácení tradičních identit je osvědčeným mocenským nástrojem, a to včetně změn v časové a prostorové orientaci, generových rolích, religiózní afiliaci (diktát monoteismu) aj.; k tomu modelově Ramón A. GUTIÉRREZ, *When Jesus Came, the Corn Mothers Went Away*, Stanford UP 1991 (Turnerova (AHR) a Rawleyova (OAH) cena za rok 1992).

germanisty širokého záběru se zřetelnou evropskou stopou. Jako hlavní názorové komplexy Bhattiho fragmentární a drtivými axiomy nabité stati lze identifikovat jednak rezolutní plédování za hybridizovanou, polykulturní a polyglotní Evropu zbavenou toxických „národních států", jednak proti- (případně post-) koloniální a protiimperialistický diskurs. Oba proudy se dotýkají a splývají do jakéhosi návratu k postulátům původního marxismu (leninismu), očištěného od multikulturního (postmoderního) nánosu – nejzazšího výhonku nectností liberální demokracie. Transkulturní solidarita tricontinentalu, jež poválečným revolucionářům nahradila proletářský internacionalismus, může zejména na příkladu Indie, ale také mnoha afrických států sloužit pionýrům budoucí Evropy jako inspirace.

Bhattiho textu se budeme věnovat blíže, neboť jednotlivé paragrafy představují sukus idejí velmi vlivného politického proudu současného světa. Úvodní odstavce doplňují protinacionalistickou rétoriku editorů pohledem mimoevropského epigona. Dle autora byla cesta k „tolerantní, flexibilní a různým výkladům otevřené společnosti", po níž kráčelo postupně osvícenství, socialistická (sic!), protikoloniální a protifašistická hnutí a konečně nedávné studentské revolty, odkloněna směrem k liberálnímu multikulturnímu státu, neblahému dědici nacionalismu 19. věku. Hradby, které „nacionalisté" vztyčili mezi národy a jazyky, multikulturalismus petrifikoval do podoby kulturně definovaných okruhů lidí, kteří žijí vedle sebe v situaci separace a averze. Respekt vůči odlišnosti, jenž měl být vítězstvím humanity, působí ve směru přesně opačném: paralelní existence prohlubuje příkopy a vyvolává násilí, uměle udržované kulturní segmenty a jejich elity bojují o dominantní pozici navzájem i uvnitř vlastních identit. Liberální segregace tak přímo přerůstá v rasistický apartheid.[10]

Po této klasifikaci dějinného komplexu modernity na kladné a záporné hrdiny předkládá autor řešení v podobě ideologie (a politické strategie) plurikulturního společenství s jeho přesahy, sdílením a prostupností „kulturních polí", které odstraní herderovské „romantické pouto" mezi národem a jazykem a svrhne zlo národních států. Jejich existence a posléze „kulturalizace odlišností" brání – zcela ve shodě s obavami tzv. staré levice – jednotnému postupu proti mezinárodnímu kapitálu a světovému imperialismu.[11] Nejblíže k harmonické kulturní polyfonii dospěla sjednocující se Evropa, jež se má vrátit ke středověkým a barokním tradicím

10 Anil Bhatti, ale i další autoři užívají volně pojem rasa, postmoderními teoretiky vesměs tabuizovaný jako mocenský konstrukt.

11 A. Bhatti skutečně použil tradiční marx-leninský pojem mezinárodní kapitál a nikoli transnacionální korporace, termín běžný od 60. let 20. století; svůj postoj podpořil citátem V. I. Lenina v polemice s austromarxisty.

hybridní diverzity a vzájemnosti.[12] Teleologie cesty za dosažením zlatého věku (konce dějin, spásy), typická pro řadu náboženských i světských vizí, se tak rýsuje jako základní organizační princip.

Bhatti jej variuje v různých obměnách, v jejichž košatých spirálách zaujme zejména několik momentů. Jako nejkratší a vlastně jedinou cestu k polygenizované Evropě, jež je ad marginem chápána jako návrat k předkřesťanskému (a předstátnímu) ideálu plovoucí různosti v období tzv. stěhování národů, spatřuje dva procesy: intenzívní migraci zvenčí a blíže nespecifikovanou globalizaci. Předkřesťanský odkaz je signifikantní, neboť Bhatti vnímá víru jako možnou náhražku národa v jeho regresivní funkci; táže se, kdy krajina (a zejména města) ztratí dělící bariéry kostelů, synagog a mešit.[13] Náboženství pro něj stejně jako pro rigidní marxisty představuje překážku na cestě k jednotě nikoli již proletářů, nýbrž plurikulturní, polyidentitní Evropy a postkoloniálního světa. Historické spojení nábožensky laděného nacionalismu s emancipačním bojem tzv. třetího světa, tak markantní na příkladu panarabského (islámského) hnutí, Bhatti prostě ignoruje, popřípadě odsuzuje.

Je rovněž instruktivní, jakým způsobem se autor zhostil diskursem předepsané obhajoby polyglosie – jazykové prostupnosti, jejíž historický model shledává v habsburské střední Evropě fin de siècle. Trvá na rozhodném popření dominantního jazyka i v jeho obecně dorozumívací funkci; aktivní ovládnutí jakékoli řeči považuje za zbytné (ne-li škodlivé, neboť vede k „přepnutí kódů") a zcela postačí „do jisté míry" porozumět druhému v „polyvalentní komunikaci". Otázkou zůstává, zda je přenesení podmínek venkovské předindustriální komunity na 4.0 společnost projevem nostalgie či služebním nástrojem politické strategie. K druhé možnosti ukazuje skutečnost, že v kontextu „dostačující referenční úrovně" Bhatti pléduje za vymizení fenoménu prvního (mateřského) jazyka vůbec (s. 33).

Emfatická výzva k akcentu na podobnost, která na rozdíl od postmoderní jinakosti „pomůže bránit sekulární, demokratické principy", spolu s přihlášením se k osvícenskému „univerzálnímu humanismu" pak tento manifest politické strategie uzavírá.

Aplikace postkoloniálního diskursu na pozdní habsburskou střední Evropu[14] a v extrapolaci na peripetie evropského sjednocování rezonuje do jisté míry

12 Autor užil termínu tolerance, avšak jinde sám označuje inkluzi a toleranci jako faktory dělící společnost v duchu multikulturního vytváření bariér.

13 S. 21. Strany vzhledem k hutnosti textu a snadnému dohledání uvádím jen výjimečně.

14 Při veškerém respektu k teoretické propracovanosti postkoloniálního diskursu v aplikaci na habsburskou (střední) Evropu se nevyhneme výhradě, že pojetí a terminologie kolonizace říšských

i v reflexívní studii mnichovského romanisty Michaela Rössnera o proměnách identitní mytologie v Latinské (Španělské) Americe. Text se vyznačuje soudržností a sdělností, jíž napomáhá chronologická linie a střídmé, funkční užití oborového žargonu; autor také vykazuje mnohem větší respekt vůči historickým reáliím. V exposé sumarizuje vývoj nálad v Evropské unii od maastrichtského entusiasmu po narůstající skepsi a odstředivé tendence.[15] S úmyslem odlišného nasvícení této amplitudy pak postupně představuje způsoby, jakými se intelektuálové Španělské Ameriky usilovali vypořádat se zděděnými kulturními vzorci ve snaze vytvořit identitní model, platný pro celý kontinent.[16] Od tzv. latinského evropanství 19. století, které se vymezovalo proti yankejskému „barbarskému" materialismu, přechází Rössner k nejvlivnějšímu kulturně-identitnímu konceptu mestictví – hybridní, rhizomní kultury a duchovního světa vůbec. Mestictví legitimizovalo opomíjené rasové entity, ale zároveň je vetkalo do polychromního vzorce esenciálního mýtu či narativa. Idea „kosmické" rasové směsi, ať již v podobě spirituální fúze nebo biologického křížení (crossbreeding), se zejména po zkušenosti mexické revoluce prezentovala světu jako specifický génius Španělské Ameriky, amalgám revoluce a rasové prostupnosti.

Evropskou kulturní filozofii v její normalizační, post-68 depresi okouzlila zejména literární projekce mestictví v podobě magického realismu, jenž navýsost uměleckou formou ztělesňoval sen o revoluci třetího světa. Nicméně právě jeho mimořádná exportní hodnota se podle Rösnera ukázala jako osudová slabina; snaha vyhovět očekávání vedla k odtržení od sociální reality. Autoreferenční zapouzdření musela vystřídat vize bližší skutečným problémům sklonku 20. století. V těsné návaznosti na hvězdné osobnosti postmoderního myšlení se jí stala situace tržiště, sociokulturní existence bez jakýchkoli hierarchií prostorových (centrum-periferie) či časových (pokrok-zaostalost), založená na průběžném smlouvání konfliktních kultur. Zánik monopolu modernity, rezignace na teleologii a příměr rozbitého zrcadla na místě pestré tkaniny, které charakterizují tento projekční

periferií z civilizačního centra implikuje hodnotové stereotypy, jež se promítají i do pohledu na tzv. nové země EU.

15 Stojí za zmínku, že na rozdíl od Anila Bhattiho považuje Michael Rössner bývalé koloniální mocnosti za méně ochotné vzdát se v rámci EU národní identity (a de facto politické autonomie) s explicitním odkazem na (prebrexitovou) Velkou Británii. A. Bhatti ovšem pomíjí vedoucí roli Německa, jež bylo zbaveno kolonií již versailleským mírem.

16 M. Rössner nezmiňuje podpůrný faktor jediného jazyka s politickou a literární artikulací, nicméně charakteristicky v textu chybí jakékoli odkazy na brazilské poměry; z tohoto důvodu užívám označení Španělská Amerika.

zvrat, popírají také ideál plurikultury a hybridity. V závěru se autor vrací do současné Evropy: tak jako se mestictví ukázalo být imaginárním konstruktem, stejně je odsouzena i myšlenka na společných hodnotách založeného evropanství. Ostatně ani habsburská střední Evropa nebyla ztraceným rájem kulturní rhizomie či zámořským výsevem mestictví, nýbrž tržištěm svářících se identit (zájmů).

Pieter Judson, utrechtský historik s pozoruhodným bibliografickým záznamem „nových dějin Habsburské říše" (2016), se zaměřil na situaci jazykového a národnostního rozhraní na rakouském (tj. předlitavském) venkově.[17] Sonda ke zrodu novodobého nacionalismu rezonuje Macurově „vymyšlenému národu", jejž elity vnesly do kulturního prostoru jako nástroj politického boje. S postupující modernizací, demokratizací atd. bylo nutno přeměnit teoretický model intelektuálů na živoucí princip identity, pronikající všemi sociálními vrstvami v jejich každodenní existenci. Judson zdůrazňuje vliv cenzu 1880 na „teritorializaci" národních a jazykových identit a připomíná instituce, jimiž nacionalisté konce století pronikali k „pasivnímu lidu" (školy, tisky, spolky, festivity), aby z manifestace národní příslušnosti učinili politické aktivum a v neposlední řadě konzumní statek.[18] Toto cíleně organizované úsilí přineslo pojem jazykových hranic, v němž autor odhaluje snahu uměle oddělit jazykové, kulturní i genetické prolínání smíšených oblastí. Bohužel celá řada podnětných tezí o invazi „nacionalistů" do veřejného prostoru včetně pragmatických strategií, užívaných při „přetahování" národních identit (duší),[19] zůstává v obecné rovině; text také vcelku opomíjí spontánní reflexi nacionalismu „zdola", přiznávanou řadou kulturních historiků.

Tři texty zastřešené oddílem „dynamiky" se od plurikulturní ideologie tematicky i metodologicky poněkud odklánějí. Jedná se o případové studie k osudu habsburských etnokulturních kohezí v éře nacionalismu, které respektují spíše tradiční profesní metody. Multikulturalismus polského střihu z pera Patrice Dabrowski, autorky impozantního Prvního tisíciletí Polska (2014), je situován do meziválečného období s tím, že „příklady tehdejšího halasného nacionalismu hovoří k současnosti lépe" než pozdně habsburská kulturní polyfonie. V kontextu málo známých dějin karpatských Huculů se Dabrowski věnuje projevům etnickokulturního sebevědomí, jimiž tato menšina vymezovala svou identitu v rámci polské

17 Pieter Judson uvádí příklady zejména z Čech a Moravy; v tomto kontextu zní nezvykle termín Rakušané.

18 Připomínám studie Pavly Vošahlíkové o nacionalizaci reklamy (motivy národní mytologie aj.), které by Judsonův výčet doplnily.

19 Podle Tara ZAHRA, *Kidnapped Souls: National Indiference and the Battle for Children in the Bohemian Lands, 1900–1948,* Cornell UP 2008.

státní mozaiky, a mapuje různé strategie, v jejichž užití huculské elity souzněly s trendy evropského nacionalismu. Z archivů vytěžené doklady o postupující „kulturní identifikaci" poskytly cenný materiál do kritické diskuse k perspektivám plurikulturního modelu.

Vysoce ceněná práce o „paměti a identitě na balkánských hranicích" (2003) předem kvalifikuje text Pamely Ballinger, rovněž soustředěný na jeden příklad; je jím idea istrijství, koexistence založené na teritoriálním sdílení. Studii bychom mohli nazvat testem proveditelnosti (feasibility) postnacionálních a plurikulturních premis a výsledek má daleko k přímočarosti. Staletá multietnická a multilingvální zkušenost dala vzniknout relativně silnému vědomí istrijské regionální sounáležitosti, zdánlivě příkladnému modelu plurikultury. Autorka věcně dokládá politické pozadí (či popředí) jednotlivých projekcí této identity od benátského obchodního kosmopolitismu přes habsburskou vizi mnohonárodní říše a italský (fašistický) návrat k přímořské orientaci Istrie po dvojsečný odkaz etnodiverzity Titova režimu. Idea sousedské vzájemnosti, rezistentní vůči politickým zvratům, nicméně mlčky předpokládala soužití tří (křesťanských) národů – Italů, Chorvatů a Slovinců, z nichž každý si navzdory kulturním a jazykovým přesahům uchovával identitní rysy, zpravidla podporované politickou antropologií (vyspělí městští Italové, venkovští zaostalí, nicméně autentičtí Chorvaté a *in-between* Slovinci). Dále, pěstovaná multikulturní kvalita vedla v krizích 20. století k růstu vědomí istrijské odlišnosti, západně (evropsky) orientované a civilizačně nadřazené „divokému" Balkánu, jež během jugoslávských válek ústilo v distanci a averzi vůči etnicky a nábožensky „jiným" migrantům (bosenští muslimové, kosovští Albánci). Tradiční vymezování *my* a *oni* se tedy jen posunulo ve spektru vnímání cizoty.

Politická instrumentalizace nostalgického kolísání mezi adriatickou (slovinsko-italskou)[20] a vnitrozemskou (chorvatskou) identitní loajalitou pak přinesla plody po rozdělení Istrie 1991: četné sondy z příhraničních lokalit dokládají rychlou mentální i faktickou etnonacionální divergenci, podbarvenou mezistátními konflikty. Navzdory oficiálně podporovanému principu plurikultury (evropanství) se tak dle autorky stala idea istrijství věcí minulosti.

Linecký profesor Michael Jahn v příspěvku o migrační dynamice v nástupnickém Rakousku pojal multikulturalismus jako prostý fakt existence mnohonárodního státu. Výklad seznamuje čtenáře se saint-germainským dědictvím

20 Jak Pamela Ballinger ukazuje na příkladu muzejní praxe, festivit a odborných studií, italská stopa je účelově aktivizována navzdory poválečnému exodu Italů z Istrie; italské přeshraniční sdružení Unione italiana ostatně považuje za jediný pozůstatek istrijství.

v příhraničí, s vývojem zákonných úprav týkajících se migrace a spojených pojmů (cizinec, rasa) a se změnami v počtu a etnickém složení ne-germánských obyvatel se zvláštním zřetelem k situaci Židů, jejichž početná a rostoucí přítomnost (zvláště pováleční optanti z východní Evropy) a významné pozice v politice i podnikání radikalizovaly meziválečný antisemitismus. Masivní spontánní i nucený transfer obyvatel za nacismu, oběti poválečných etnických čistek a emigraci ze socialistických zemí pokrývá autor fakty a číselnými údaji, doplňujícími známé dějinné obrysy. V kontextu hospodářského a politického vývoje poválečného Rakouska a se zřetelem k pracovnímu zákonodárství se podrobněji zabývá fenoménem „rotujících" gastarbeiterů z Turecka, Jugoslávie a nověji z Východu a řešením problémů koexistence, asimilace a inkluze novodobých migrantů z Maghrebu a Asie, aspirujících na trvalý pobyt. Věcná, na faktech založená studie se s devízami editorů spíše míjí, jedná se však o solidní a přínosný přehled.

Závěrečný oddíl se od diverzních případových studií přiklání znovu k habsburskému milieu se zvýšeným důrazem na teoretický rámec. Významný slovinský historik a kulturní teoretik Oto Lothar přiznává ve shodě s Pamelou Ballinger nástup agresivního nacionalismu v etnicky a kulturně vstřícném prostředí zaniklé Jugoslávie a připomíná s ním spojené bitvy o jediný správný výklad minulosti v esenciálních národně-státních narativech. Kontrast v podobě idylické „habsburské (rakouské) společnosti" etnokulturních srůstů demonstroval na příkladu dvou multilingválních dokumentů pocházejících z regionu Prekmurje,[21] jimiž dokládá (etno)identitní nevyhraněnost jeho obyvatel. Zajímavější než ryze funkční kuchařský receptář jsou zápisky důstojníka, v nichž různé „osoby", jež vyplňují psychický prostor jedince, mluví různými jazyky. Pozornější pohled nicméně odhalí souvislosti spíše freudovské povahy: jedinečnému soukromí vojáka (ego) jsou nejbližší rodná slovinská nářečí, zatímco získaná němčina a maďarština vyjadřují jistý odstup od přijaté role (armáda) či kulturního tabu (erotické fantazie). Lotharův text, jenž mimoděk vykazuje stopy slovinské „evropské" výlučnosti, je přetížen žargonem kulturní antropologie, který zužuje jeho sdělnost. Autor nicméně alespoň zmiňuje existenci mimoetnických identit a možných traumat při plnění konfliktních sociokulturních očekávání, jež před více než půlstoletím tematizoval Frantz Fanon a později popularizoval Jonathan Demme.[22]

21 Zámuří (za řekou Murou), etnicky smíšená oblast v dnešním severovýchodním Slovinsku, 1919 nakrátko vyhlásila samostatnost.

22 Frantz FANON, *Peau noire, masques blancs,* Paříž 1952 (první angl. překlad *Black Skin, White Masks*, New York 1967), kap. Černý muž, bílá žena. Demmeho film *Philadelphia* je z roku 1993.

Nedlouhý text Andrey Corbea-Hoisie, rumunského germanisty a znalce dějin Bukoviny a zvláště Černovic, uvádí filozofické zamyšlení nad fenoménem cizince (stranger), invazivního vůči sousedské pospolitosti místních, a nad (iluzorními) možnostmi akceptace a asimilace. Univerzální odcizení „tekoucí" modernity a její racionalizační efekty (Eliasova sociokulturní civilizace) nezabránily, aby se v duchu *Dialektiky osvícenství* stereotyp cizince snadno nezměnil v obraz nepřítele. Autor uplatnil postuláty postkoloniálního diskursu i saidovského orientalismu na příkladu Bukoviny, „civilizované" cizinci po rakouské anexi 1775. Příchozí, hlavně Němci a Židé s městskou a podnikatelskou mentalitou a habitem, vnášeli do rumunského venkova své představy o kulturní misi Západu vůči „asijskému" Východu s výbavou předsudků a pseudohodnot. „Cizinci" a „sousedé" zůstávali odděleni bariérami identitních kódů stejně jako sociálního prostředí, životního stylu a kariérních možností. Vývoj v Bukovině svědčí proti eliasovskému sjednocujícímu působení „civilizačního" procesu; namísto plurikulturního míšení došlo k emancipaci rumunského nacionalismu.

V epilogu Moritze Csákyho je sen o habsburské střední Evropě fin de siècle přítomen v čisté podobě: nostalgie po imaginárním mýtu zhmotněném ve vídeňském Café Europa, jenž by měl inspirovat svět budoucnosti. Společenství německojazyčných intelektuálů původem z (téměř) všech koutů monarchie, prodchnuté židovskou aurou smutku a bezdomovectví, by mezi sebe ovšem stěží přijalo „jiné", třebas nepochybně středoevropského polského nobelistu s jeho *Chłopy*. Kunderův exilový fantóm střední Evropy – archetypu teatra mundi, který měl být plnohodnotným partnerem západní kultury –, se nicméně stal (podobně jako mestictví) vynikajícím marketingovým produktem sui generis.

Výzkum ad fontes na řadě případů ukázal ošidnost představy pozdně habsburského amalgámu. Každodenní pragmatický provoz soužití etnik, kultur a jazyků mnohdy překrýval latentní konflikty zájmů a averze přetrvávajících identit. Pro důkaz opaku by byly zapotřebí mnohem masivnější podklady než jednotlivé, byť interesantní příklady či autopsie (Csáky, Lothar). Je ale rozhodně sympatické, že editoři do projektového výběru tyto polemické texty zařadili navzdory tomu, že byli bezpochyby vedeni ambicemi sahajícími daleko za obzor historické profese. Živoucí tkáň jejich ideologického vzkazu dokládá mimo jiné zřejmá obsahová a koncepční rozvolněnost klíčových termínů nejen mezi jednotlivými přispěvateli, ale i uvnitř autorských textů, nemluvě již o podprahovém sdílení kritizovaných, leč v jazyce zakódovaných stereotypů (Západ-Východ, zaostalost, periferie), jemuž se často nedokáží vyhnout ani ortodoxní vyznavači postmoderny.

Z hlediska ideologického, ale i odborného se jako problémové jeví zejména černobílé vidění, které působí namnoze ahistoricky, bez respektu k dějinným souřadnicím. Vždy existuje možnost, že se emancipační (osvobozující) hnutí překlopí do extrému, tato eventualita však nedává morální ani jiné právo na jejich apriorní zavržení. Úskalí hybridizace pak demonstruje řada historických i nedávných příkladů, kde se sociální krajina i po dlouholetém soužití jeví jako mozaika s rysy teritorializace (ghettoizace), přičemž jediným účinným pojidlem je kultura konzumu. Řešení tedy patrně nenabízí rozpuštění „identit" v globální kulturní rhizomii či tekuté nivelizační modernitě (nemluvě o nebezpečí entropie), nýbrž namáhavé a neustávající smlouvání na tržišti. Vedle dobře prodejných revolučních a modernizačních klasiků nalezneme v euroatlantickém dědictví i soubor úvah o podobě rodící se americké Unie. V nejznámější z nich James Madison přiznává, že existence partikulárních zájmů (frakcí) je v politickém provozu největším zlem; zrušte je, a zničíte svobodu.[23]

23 Alexander HAMILTON – James MADISON – John JAY, *Listy federalistů*, Olomouc 1990 (orig. 1788), list č. 10, s. 70–75.

RECENZE

Miroslav BÁRTA – Martin KOVÁŘ – Otakar FOLTÝN (eds.)
Povaha změny. Bezpečnost, rizika a stav dnešní civilizace
Praha, Vyšehrad 2015, 317 s., ISBN 978-80-7429-641-3

Miroslav BÁRTA – Martin KOVÁŘ – Otakar FOLTÝN (eds.)
Na rozhraní. Krize a proměny současného světa
Praha, Vyšehrad 2016, 348 s., ISBN 978-80-7429-357-3

Autorská a redaktorská dvojice – egyptolog Miroslav Bárta a historik obecných dějin novověku Martin Kovář – se již stala pojmem v českém bádání o dlouhodobém vývoji, současném stavu i perspektivách civilizací. Vedle trilogie kolektivních monografií, pojednávajících o komplexních společnostech, příčinách civilizačních kolapsů a možnostech regenerace i o úloze silných osobností při ovlivňování civilizačního vývoje,[1] vydali M. Bárta a M. Kovář další dvě publikace, věnované posouzení různých stránek současné euroamerické civilizace. Historický zřetel v nich zůstal nosnou kostrou výkladu, nicméně aktuální problémy globálních rizik a bezpečnosti vedly k podstatnému rozšíření palety sledovaných témat. Přiměřeně tomu se do organizační přípravy a redakce obou recenzovaných publikací zapojil odborník na problematiku mezinárodněprávních aspektů vojenských operací a teorii ozbrojených konfliktů Otakar Foltýn, vzděláním právník a historik, profesí plukovník Generálního štábu Armády České republiky.

Unikátní mezioborový tým se podařilo vytvořit kolem dvou pracovišť Filozofické fakulty Univerzity Karlovy – Českého egyptologického ústavu, jehož ředitelem je M. Bárta, a Ústavu světových dějin, který řídí M. Kovář. Autorský tým se u jednotlivých publikací částečně měnil, přiměřeně k volbě dílčích témat, ale zachoval si své jádro a hlavní záměr – cílevědomě vstoupit do diskuse o současných civilizačních proměnách a proti zjednodušujícím, často emocionálně založeným až poplašným zprávám do ní vnést racionální pohled a nejnovější poznatky humanitních a sociálních, ale i přírodních a v menší míře také technických věd.

Obě publikace jsou skutečně multidisciplinární, proto se posouzení všech zveřejněných textů vymyká jediné recenzi. Ostatně druhá z uvedených knih naznačuje šíři

1 Miroslav BÁRTA – Martin KOVÁŘ a kol., *Kolaps a regenerace: cesty civilizací a kultur. Minulost, současnost a budoucnost komplexních společností*, Praha 2011; Miroslav BÁRTA – Martin KOVÁŘ a kol., *Civilizace a dějiny. Historie světa pohledem dvaceti českých vědců*, Praha 2013; Miroslav BÁRTA – Martin KOVÁŘ a kol., *Lidé a dějiny. K roli osobnosti v historii v multidisciplinární perspektivě*, Praha 2017. Těmto kolektivním monografiím předcházela publikace Miroslav BÁRTA – Petr POKORNÝ (eds.), *Něco překrásného se končí. Kolapsy v přírodě a společnosti*, Praha 2008.

záběru rozdělením do čtyř oddílů – Civilizace, Stát, Zdroje, Bezpečnost. Zde se zaměřuji především na texty historiků nebo těch odborníků, kteří do historické problematiky podnětně zasáhli v jinak orientovaných příspěvcích.

Miroslav Bárta, který se stal hlavním inspirátorem českého civilizačního bádání, vyložil svá teoretická východiska v kapitole *Makrohistorie a přerušované rovnováhy. O dynamice dějin* (Povaha změny, s. 18–37). Interpretoval proměnlivou dynamiku historických procesů, v nichž se – na rozdíl od představy o lineárním gradualismu – střídají dlouhá období (zdánlivého) klidu s krátkými poryvy, jež přinášejí podstatné změny společenských struktur. Vyzvedl skutečnost, že při výzkumu je třeba hledat celý komplex vnitřních faktorů, které připraví změny na pozadí vnějšího environmentálního rámce (nepřiměřený růst byrokracie, způsob vládnutí a přerozdělování zdrojů, složení elit, zmenšování výnosů při rostoucím vynakládání energie, ztráta společně sdílené identity atd.). Na tomto základě M. Bárta porovnal situaci v různých obdobích a rozdílných částech světa od starověkého Egypta až po současnou střední Evropu.[2] Zvláštní pozornost však věnoval Přednímu a Střednímu východu a severní Africe, oblastem tzv. arabského jara, kde byl společenský pohyb významně ovlivněn prudkým nárůstem populace za současného ubývání zdrojů vody, což vytváří předpoklady pro výbuch válečných konfliktů a pro migraci milionů lidí do jiných zemí. Právem konstatoval, že na tuto výbušnou situaci interkontinentálního dosahu není Evropa připravena, a to ani v době, kdy se období klidu mezi krizemi rychle zkracují a kdy nebezpečí civilizačního kolapsu přestává být jen zdánlivě odtažitou teorií. S makrohistorickým pohledem na dějiny provedl také kritickou analýzu situace České republiky a vytkl řadu závažných nedostatků vývoje od počátku devadesátých let 20. století. Důrazně upozornil, že „zřejmě vzniká nový svět vyžadující nové chápání problémů" (s. 36), a že je naprosto nezbytné se na tuto situaci připravit.

Neméně důležitá je druhá studie Miroslava Bárty (*Hérakleitův test. Lineární a cyklická povaha vývoje civilizací*, Na rozhraní, s. 44–68). Autor v ní podal instruktivní přehled názorů na cykličnost, resp. linearitu dějin od předsokratovských řeckých filozofů přes středověkého arabského učence Ibn Chaldúna až po Oswalda Spenglera, Josepha Arnolda Toynbee a současného amerického badatele Petera Turchina. Na základě detailní znalosti staroegyptského vývoje a s přihlédnutím k fázovým proměnám jiných civilizací zformoval zobecňující Hérakleitův test či princip cykličnosti (s neodmyslitelným lineárním posunem v čase) ve vývoji civilizací, které „prošly, procházejí či projdou typickou trajektorií vzestupu, vrcholu, sestupu, krize a regenerace vedoucí k novému vzestupu" (s. 47). Cestou k poznání této trajektorie se Bártovi stala „analýza toho, jakým způsobem takový systém vznikl a které hlavní faktory působily u jeho vzestupu" (s. 66). Zdůraznil, že původní prorůstové faktory, které stály u vzestupu dané civilizace, se postupně stávají stále komplikovanějšími, mění se v retardující zátěž a uvádějí celý systém do krize. Podmínkou restartu je zásadní zjednodušení systému, snížení nákladů na jeho provoz a usnadnění jeho funkčnosti, což názorně ilustroval na proměnách východořímské říše, která si v době těžké krize takto prodloužila vlastní existenci od 7. do poloviny 15. století.

2 Výsledky výzkumu starověkého vývoje představil podrobně v knize: Miroslav BÁRTA, *Příběh civilizace. Vzestup a pád stavitelů pyramid*, Praha 2016.

Autor, který se suverénně pohybuje mezi starověkem a současností, provádí trvalou komparaci minulých, již prozkoumaných příčin a jevů sestupné fáze civilizací se současným stavem západní civilizace; tou rozumí v podstatě novověký vývoj euroamerického prostoru od přelomu 15. a 16. století do současnosti. Odmítá pesimistické nazírání kolapsu jako totální katastrofy, ale pojímá nadcházející krizi jako výzvu k mobilizaci sil a schopností k restartu společnosti: „Máme k tomu ostatně všechny podmínky: znalosti, vědomosti, technologie i prostředky. Jen se možná příliš málo snažíme vytvořit si co nejlepší výchozí podmínky pro co nejrychlejší a nejúspěšnější překonání krize" (s. 66). Proti strachu ze zničujícího kolapsu staví Bárta potřebu cílevědomě snížit složitost společenského sytému při využití technologie, vědy a zvláště historického poznání.

Oproti Bártovu rozkročení přes několik tisíciletí podnikl Martin Kovář sondu do britských dějin v trvání tří dramatických desetiletí, v nichž se nahromadily vážné krizové jevy vojenského, státoprávního a sociálního rázu, třikrát po sobě hrozící „kolapsem" Velké Británie (*Jak přežít „kolaps" aneb „Poučení z krizového vývoje" dějin Velké Británie v první polovině 20. století*, Povaha změny, s. 38–53). Osvětlil souvislosti búrské války 1899–1902, konfliktu s Irskem usilujícím o samostatnost (1916/1919–1922) a hrozivé generální stávky v roce 1926. Projevovala se v nich rizika vojenského vyčerpání Británie, rozpadu impéria, nástupu revoluce extrémně levicového typu. Ve všech případech se však podařilo těžkou krizi překonat. Kovář zdůraznil na jedné straně relativní křehkost impéria, které už bylo za svým zenitem, ale na druhé straně flexibilitu britské politiky, jejíž představitelé dokázali racionálním a zodpovědným přístupem, nepodléhajícím osobnímu nebo stranickému zájmu, pozitivně vyřešit problémy státu; konsolidovali ho způsobem, který Británii dovolil zvládnout nárazy velké hospodářské krize i druhé světové války a koneckonců důstojně projít i následujícím obdobím dekolonizace.

Volným pokračováním tohoto pojednání je zasvěcená úvaha Martina Kováře *Brexit. Nejen „bitva o Británii", ale i o Evropu* (Na rozhraní, s. 88–100), která hodnotí příčiny a důsledky odchodu Velké Británie z Evropské unie. Přední český znalec britské historie připomněl chladné vztahy Británie k západní Evropě a zkorigoval unáhlené soudy evropské publicistiky. Za dobu, která uplynula od dokončení rukopisu, se v zásadě potvrdil i autorův odhad dalšího vývoje, včetně dopadu důsledků brexitu na oslabené postavení menších zemí střední a východní Evropy ve vztahu k Bruselu a Berlínu.

Studie Otakara Foltýna *Proč lidé vlastně válčí* (Povaha změny, 154–179) přináší neortodoxně realistický pohled na válku jako „přirozenou součást lidských interakcí" (s. 177). Zdůrazňuje, že vysokou míru militarizace ekonomiky a společnosti v době studené války vystřídal proces demilitarizace a rezignace na vlastní obranyschopnost. Ve smyslu antické zásady „si vis pacem, para bellum" upozorňuje na možnost zabránit nadcházejícím konfliktům o životní prostor, vodu a potraviny (v důsledku souběžného vysychání krajiny a populační exploze v Africe a Asii) nebo alespoň zmenšit jejich katastrofální důsledky dostatečnou vojenskou připraveností. Použité pojmy „předběžná agresivita" a „předběžná opatrnost", které se vztahují k aktuální situaci, mohou být využity v historickém bádání o konfliktních situacích v dějinách jako nástroj k hodnocení strategií a vojensko-politických událostí.

Doplňkem Foltýnova výkladu je pojednání bezpečnostního a vojenského analytika Františka Šulce (*Demilitarizace České republiky a cesta k nápravě*, Povaha změny, s. 180–

193) o vývoji vnitřní a vnější bezpečnosti státu. Téma, které je v publicistice probíráno často, ale zpravidla povrchně, zde dostalo jasné obrysy, jež vypovídají o vztahu vlád a občanů k obraně. Konkrétní údaje o obrovském rozdílu v nákladech na armády před rokem 1990 a po něm ukazují, jak se během života jediné generace zásadně změnila branná schopnost obyvatelstva; jde o jev, který historici starších období znají – byť s pomalejším průběhem – zejména z 15. a 16. století. Úvahy o možnostech zvýšení obranyschopnosti na úroveň přiměřenou rizikům 21. století (autor používá pojmů „demilitarizace" a „remilitarizace", s. 181, 190) naznačují, že tu má jít v krátkém období pouhých několika desetiletí již o třetí zásadní proměnu politického myšlení a rozhodování, ale také o novou hodnotovou orientaci obyvatelstva evropských států.

Osobitým příspěvkem do diskuse o nezbytnosti organizované obrany státu a občanské společnosti je stať novináře zabývajícího se Balkánem Matyáše Zrna, věnovaná dlouhému obléhání Sarajeva jugoslávskou, resp. srbskou armádou v letech 1992–1996 (*Co nás může naučit zkušenost z obléhání Sarajeva*, Povaha změny, s. 230–243). Autor pojal téma jako názornou ukázku kolapsu státu, správního systému, infrastruktury a občanských vztahů v obleženém velkoměstě. Zachytil kontrast mezi pacifisticky orientovanými kosmopolitními intelektuály, naprosto nepřipravenými na podobnou pohromu, a prostými lidmi (často přistěhovalci z venkova), kteří se snáze přizpůsobili kritické situaci. Na tragickém příběhu Sarajeva dokumentoval adaptabilitu aktivních jedinců na nezbytnost obrany a na udržování základních existenčních potřeb, ale odhalil také významný podíl zločinců na vojenské obraně města a při ovládnutí ilegální ekonomiky. Matyáš Zrno názorně vykreslil situaci, do níž se může dostat (a na sklonku 20. století se také dostala) k vlastní obraně nepřipravená komunita v počtu několika set tisíc lidí v případě zhroucení normálně fungujících společenských struktur. Zároveň poukázal na dlouhodobé důsledky formálně překonaného kolapsu, které se i po desetiletích projevují demoralizací a intenzivním propojením ekonomiky a politiky s organizovanou kriminalitou.

Otázku odpovědnosti státu za zachování zákonnosti, elementárního společenského řádu a ochrany života osob na jeho území si položil badatel o dějinách 20. století Jiří Padevět (*Státy násilné a státy přihlížející*, Povaha změny, s. 244–255). Využil řady svých dokumentárně pojatých knih o událostech na sklonku druhé světové války a těsně po ní,[3] aby z tohoto hlediska exemplárně porovnal nacistickou Třetí říši, Němci okupovaný Protektorát Čechy a Morava, a Československo v prvých čtyřech měsících po skončení války. Obrovská pramenná dokumentace, kterou shromáždil o zločinech z válečné i bezprostředně poválečné doby, mu umožnila charakterizovat Hitlerovo Německo jako stát, který soustavně využíval monopolu na násilí v zájmu své zločinné politiky; obnovené Československo se v této komparaci jeví jako stát, který v procesu své konsolidace násilné odplatě na Němcích – zčásti z nemožnosti, zčásti z nevůle – dostatečně nezabraňoval.

Vážnost situace, do níž se dostal západní svět ve druhé polovině 20. století, vyjádřil ekonom Pavel Kohout symbolickým názvem své stati *Čtyři apokalyptičtí jezdci moderní*

3 Jiří PADEVĚT, *Průvodce protektorátní Prahou. Místa – události – lidé*, Praha 2013; TÝŽ, *Krvavé finále. Jaro v českých zemích v roce 1945*, Praha 2015; TÝŽ, *Krvavé léto. Poválečné násilí v českých zemích*, Praha 2016.

civilizace (Na rozhraní, s. 70–86). Vzájemnou provázanost největších hrozeb (demografie; sociální stát; daně; bankovnictví a měnová politika) ilustroval především na vývoji Německa, Francie a Itálie; do svého textu však zařadil – kromě grafů a tabulek s širším geografickým záběrem – také dvě mapky znázorňující absolutní protikladnost kumulovaného bohatství a porodnosti na jednotlivých kontinentech. Bohatství kapitálu (Evropa, Severní Amerika) versus bohatství lidských zdrojů (Afrika a Asie) vytvořily scénu pro možný interkontinentální konflikt s nedozírnými následky, umocněný tím, že velmi vysoký podíl (frustrovaných) mladých lidí v rychle narůstající populaci vytváří třeskavý potenciál agresivity a terorismu. Kohout shrnul příčiny nebezpečně nízké porodnosti na Západě a shledal je v nárocích sociálního státu, v daňové politice a v inflačním růstu cen nemovitostí, tedy v obtížném zajišťování bytů pro mladé rodiny. Zaujal k nim stanovisko liberálního ekonoma (s opakovaným odvoláním na Ludwiga Erharda), avšak neodpověděl na otázku, jak se v uplynulých desetiletích vyvíjel vztah přebujelého a zadluženého státu k věřitelům, resp. držitelům reálné ekonomické moci; popřípadě jaký dopad by mělo další oslabování státu na obranyschopnost Západu v době tak výrazné nerovnováhy mezi kontinenty. V každém případě je však zvýraznění vývojových rizik a tvrzení, že „jde o samotnou fyzickou existenci evropské civilizace a její charakter" (s. 72), velmi závažným varováním.

Zhruba čtyři desítky studií otištěných v těchto dvou knihách přinášejí množství podnětů, které by měli vzít historici na vědomí. Upozorním alespoň na některé z nich. Orientalista a islamolog Luboš Kropáček se zabývá tématem *Kolapsy a kontinuita ve světě islámu* (Povaha změny, s. 130–149), zejména stagnací islámské civilizace; důležité je, že shrnuje pohledy na tuto problematiku jak ze západního, tak i z muslimského hlediska. Zajímavé jsou úvahy právníků o proměnách státu, stejně jako řada studií o externím ohrožení současné Evropy (stati v obou knihách). Zvláštní pozornost si zaslouží příspěvek geologa a krajinného ekologa Václava Cílka. V zamyšlení nad perspektivami evropské civilizace (*Políbit Zemi a pozdravit Slunce. Hybridní svět rizik a nadějí*, Povaha změny, s. 54–71) se opírá o Nialla Fergusona[4] a plně akceptuje jeho důraz na význam kvalitně fungujících institucí. To není překvapivé, podnětem k zamyšlení je však Cílkovo volání (právě s odkazem na Fergusona, ale také na Josefa Pekaře) po historii jako „nauce o přítomnosti či dokonce budoucnosti" (s. 56). Tento vnější, zato však chápavý pozorovatel si klade otázku po smyslu historiografie a jeho odpověď rozhodně nevyznívá ve prospěch atomizace oboru, adorace módních metodických vln a zdrženlivého odstupu od současných problémů. Nepřímo naznačuje, proč má akademická historiografie jen malý vliv na veřejnost a jakým směrem by se mohla vydat, pokud by mínila přispět k překonání krize historického vědomí společnosti.

Dvě recenzované knihy nejsou a vzhledem k množství zastoupených oborů ani nemohou být zcela sourodé. Vedle náročných teoretických studií obsahují články založené na rozsáhlém pramenném výzkumu nebo naopak na osobní zkušenosti, ale také stručnější úvahy a črty. Jsou vhodně doplněny obrazovou, mapovou a grafickou dokumentací, ale bylo by jim prospělo zpracování rejstříků, vzhledem k prolínání témat snad i věcného indexu.

4 Niall FERGUSON, *Civilization. The West and the* Rest, New York 2011; česky: *Civilizace. Západ a zbytek světa*, Praha 2014; recenze: ČČH 113, 2015, s. 505–511.

Podstatné však je jejich základní poslání – snaha vyburcovat z lhostejnosti vůči veřejným záležitostem, vůči nezodpovědnosti v oblasti politiky a ekonomiky, ale také ve sféře vědy a vzdělávání. Obě knihy jsou výzvou k odvaze přemýšlet o budoucnosti a o rizicích, která přináší, a na nesnadnou budoucnost se promyšleně připravovat. Je to i námět pro historiky, aby se pokusili formulovat úkoly a poslání historických věd také se zřetelem k vývojovým problémům komplexních společností a k jejich přiměřenému zkoumání. Ostatně je to rovněž naléhavá připomínka, že pokud by tato civilizace neuhájila svou budoucnost, sotva by si zachovalo smysl všechno současné dějepisné spisování.

Jaroslav Pánek

František ŠMAHEL
Nahlédnutí do středověku. Mluva písma a četba obrazů
Praha, Karolinum 2017, 390 s., ISBN 978-89-246-3629-0.

Recenze zatím posledního z četných Šmahelových bilančních knižních souborů jsem se neujímal zrovna ochotně. Všech dvanáct otištěných studií již dříve (konkrétně v letech 1984–2015) vyšlo, některé z nich dokonce vícekrát.[1] Všechny jsem nejen četl, ale bez nadsázky i pečlivě prostudoval a nejednou využil ve vlastní práci. Vyjadřovat se k nim mi proto připadalo poněkud nadbytečné. Skepse však rázem zmizela, když jsem se ponořil do prvního otištěného textu. František Šmahel totiž patří k autorům, kteří se k vybraným badatelským tématům opětovně vrací, zpřesňují poznatky i formulace a průběžně se vyrovnávají s novou vědeckou produkcí. Platí-li to o pražské středověké univerzitě, o Janu Husovi či o Jeronýmovi Pražském,[2] tím více lze tuto sympatickou umanutost vztáhnout k pojednáním, oscilujícím na pomezí dějin mentalit, kulturní historie a dějin umění, jež autor hodlal v mládí studovat a jež ho znovu a znovu lákají, zvláště týkají-li se italského duecenta, trecenta i quattrocenta a jejich vyzařování. Pokud mi na knize něco vadí, pak skutečnost, že barevné reprodukce, tvořící organickou složku jednotlivých studií, nebyly vytištěny na křídě nebo alespoň na polokřídě, a také průběžné číslování poznámek, nešvar současné doby ulehčený počítačovou sazbou a zároveň opticky vyvolávající dojem ucelené monografie, kterou ovšem publikace není ani náhodou.

Společný jmenovatel dílem aktualizovaných a dílem přepracovaných či doplněných statí je patrný z podtitulu i z obálky, na níž se skví ukázka z latinského rukopisu a oko s uchem, dvě brány poznání a současně symboly audiovizuální komunikace. V podstatě reflektují středověký názor, že všechny složky stvořeného světa lze vnímat a dešifrovat jako text, zejména jde-li o lidský výtvor. Středověkému vnímání výtvarného díla se věnují

1 Bibliografické údaje uvedené v ediční poznámce na s. 331 nezachycují všechny verze a mutace. Pro srovnání viz František ŠMAHEL, *Nalézání, setkávání a míjení v životě jednoho medievisty,* Praha 2009, s. 466–520, zvláště s. 497–508.

2 Například F. ŠMAHEL, *Alma mater Pragensis. Studie k počátkům Univerzity Karlovy,* Praha 2016; TÝŽ, *Jan Hus. Život a dílo,* Praha 2013; TÝŽ, *Život a dílo Jeronýma Pražského. Zpráva o výzkumu,* Praha 2010.

především studie v první části knihy, založené na přesvědčení, že se v něm obraz snoubil se slovem, psaným či (zvláště v sakrálních stavbách) mluveným, ať již ve formě kázání nebo vysvětlujícího komentáře. O iluminovaných kodexech netřeba pochybovat, v případě nástěnných maleb v chrámových prostorách slouží jako doklad pro oprávněnost teze kazatelské sbírky *de sanctis*, nejednou se dotýkající zobrazených světců, a někdy také přítomnost vymalovaných mužů s ukazovátkem či s hůlkou, upozorňujících na právě objasňovaný výjev a zřejmě i tlumočících latinské texty na nápisových páskách do národního jazyka. Tyto pásky, nejednou jakoby vycházející z úst ztvárněných postav, tak z gotických artefaktů činily s nadsázkou řečeno „mluvící obrazy", a nebyly tudíž pouze oporou paměti.

O výchovné, formativní funkci středověkých obrazů, analogické literárním exemplům, se autor sice zmiňuje jen okrajově, zato upozorňuje na gnómickou povahu textů, které dali na stěnách Betlémské kaple zaznamenat Jan Hus (*Desatero*, *Věři v Buoh*, *De sex erroribus*), respektive Jakoubek ze Stříbra (*Salvator noster*, *De communione parvulorum*) a jimž převážně negramotní návštěvníci nemohli porozumět, nehledě na umístění a obtížnou čitelnost nápisů. Byly to však věčné pravdy, bez nichž nebylo možné dosáhnout spasení, hlavního cíle pozemského života. Nesdílím však Šmahelovu představu, že latinské nápisy v Betlémě byly chápány jako jazykově neutrální a že směřovaly rovněž k německému publiku. Kapli, určenou ke kázání v češtině, neměli pražští Němci, pokud nebyli bilingvní, důvod navštěvovat.

Variabilitu středověkých postupů při práci se slovem i pestrost nápisových pásek v rámci ztvárnění oblíbeného tématu „Zvěstování" dokumentuje autor v mistrovské studii, udivující rozhledem po italském a západoevropském umění i znalostí příslušné vědecké produkce. Je až vzrušující sledovat, jak Bůh vede dialog s Pannou Marií prostřednictvím nápisových pásek a jak v dalších verzích téhož příběhu předává Bohorodičce zprávu Duch svatý v podobě holubice, eventuálně jak ji zprostředkovávají světelné paprsky, odkazující k božímu slovu, které je možné s odkazem na Janovo evangelium vyložit jako světlo. Zároveň s tímto procesem sledujeme proměnu prostředí, v němž se výjev odehrává (palác ustupuje uzavřené zahradě), i role archanděla Gabriela, který na zobrazeních vzniklých po polovině 14. století předává Marii zapečetěné psaní s radostnou zvěstí. V českém prostředí se „pošťák" Gabriel (výrok Horsta Wenzela) asi poprvé objevil na foliu slavného *Liber viaticus* Jana ze Středy, zatím nejstarší známé varianty, na níž boží posel plní úlohu poštovního doručovatele.

Obdobně fascinující prací je pojednání *Hoc opus pinxit*, vyvracející na množství příkladů stále opakovaný omyl, že teprve renesance osvobodila umělce z pout středověkého kolektivismu. Stať doplňuje exkurs obsahující zdůvodněnou domněnku, že křivoklátský reliéf, považovaný tradičně za vyobrazení krále Vladislava II. Jagellonského, zpodobňuje ve skutečnosti stavitele Matěje Rejska. Jeho sochařský portrét na západním průčelí Prašné brány totiž vykazuje nápadně shodné rysy s křivoklátskou plastikou. Šmahel má prostě vynikající obrazovou paměť, v níž si dle potřeby listuje jako v uměleckohistorickém katalogu.

Kunsthistorický katalog připomíná do jisté míry také studie, detailně rekonstruující průběh známé českokrumlovské slavnosti (ukazování sv. ostatků), spojené se svátkem Božího těla. Dokonale zvládnutá pramenná základna, vědomosti o podobě rožmberské rezidence, proniknutí do tajů městské topografie, znalost relikvií i relikviářů a poučenost o středověkých procesích ústí v téměř vyčerpávající popis festivity, inspirované pražským

svátkem Kopí a hřebů Páně a ukončené husitskými válkami. Pročítal jsem minuciózní práci pozorně v souvislosti s bádáním o předrevolučních (tedy i českokrumlovských) letech Jana Žižky. Přiznávám však, že jsem se místy v podrobném líčení ztrácel.

Menší články, v autorově označení „sondy" a „etudy", mají spíše interpretační a mezi řádky i skrytý polemický charakter. V případě dlouho diskutované podoby antiteckých tabulí staré a nové barvy, uchovaných v *Göttingenském rukopisu* a *Jenském kodexu*, nemohl již Šmahel přihlédnout k nejnovější edici, vydané paralelně s jeho souborem.[3] Stať o válce symbolů, tj. kříže na jedné straně a kalicha i husy na straně druhé, se původně kriticky vyrovnávala s názory Karla Stejskala, nyní spíše doplňuje a koriguje mínění Mileny Bartlové. Na tomto místě chci znovu upozornit, že zlatý kalich na červeném poli vnímali husité jako heraldicky závazný a že výraz *huska*, *husky* a v posunutém významu dokonce *houska* sloužil k označení Jana Husa a jeho přívrženců ještě v 16. století, byť jde vesměs o přejímky ze starších textů.[4] Dílčí interpretační doplňky by bylo možné vznést k pojednání o mučednících a bojovnících v husitském nebi, zatímco dvě další práce (o pánu Krušinovi na Zlaté hoře a o zlomeném žezlu českého krále) okouzlí orientací po pozdně středověkých proroctvích, reáliích pozdně středověké Evropy i znalostmi dobových obrazových alegorií. Drobné nepřesnosti (Kladsko opravdu nebylo slezské knížectví) či okolnost, že soupis zpráv o kometách lze dnes nalézt na internetu, nic na tomto konstatování nemění.

S chutí jsem se opakovaně vydal navštívit myšlenkový svět zapomenutého sienského malíře Bindina da Travale, zprostředkovaný jeho syny. Zaujal mě jeho zjevný (bezmála husitský) odpor k žebravým řádům, rozličným prelátům a k všudypřítomné církevní korupci, byť jádrem Šmahelova podání je Bindinovo vyprávění o Janu Husovi, kterému stárnoucí malíř projevil nepokryté sympatie. Více než to však opětovně budí mou pozornost, jak se v textu kroniky, sepsané členy malířského rodu, prolíná realita (Husův názor, že hříšný kněz neposvěcuje) s fikcí (král Zikmund se při popravě pražského mistra rozpláče) a domysly, spoluvytvářejícími podobu historické paměti.

Na závěr jsem si ponechal rozsáhlou stať o fantaskním světě divých lidí lucemburské éry, vyplňující téměř čtvrtinu (přesně 23,34 %) autorova textu. Šmahel v ní aktualizuje a doplňuje stěžejní kapitoly své monografie, vydané před šesti lety.[5] Činí tak i v reakci na novou literaturu, zvláště na závažnou studii Milady Studničkové.[6] Nutno říci, že i s časovým odstupem na svých interpretacích trvá. Uznává sice prokázanou existenci dvorského *Řádu* (v autorově podání spíše Bratrstva) *točenice*, založeného Václavem IV., leč emblémům ledňáčka (zřejmě osobní panovníkovo znamení) a točenice přisuzuje skryté

3 Petr ČORNEJ – Michal DRAGOUN – Milada HOMOLKOVÁ – Petra MUTLOVÁ a kol., *Tabule staré a nové barvy Mikuláše z Drážďan ve staročeském překladu,* Praha 2016 (distribuováno na jaře 2017).

4 František ŠIMEK (ed.), *Staré letopisy české z vratislavského rukopisu,* Praha 1937, s. 12; text *T Starých letopisů českých,* Národní knihovna ČR, MS Osek 95, fol. 21r.

5 František ŠMAHEL, *Diví lidé (v imaginaci) pozdního středověku,* Praha 2012.

6 Milada STUDNIČKOVÁ, *Gens fera. The Wild Men in the System of Border Decoration of the Bible Wenceslas IV.,* Umění 62, 2014, s. 214–239.

sexuální významy, první údajně odkazuje k mužskému a druhý k ženskému přirození. Přiznávám, že srovnatelnou imaginací neoplývám. Takové vysvětlení mě nenapadlo ani ve dvaceti letech, kdy jsem jako bujný jinoch bedlivě četl a nadšeně prohlížel právě vydanou Krásovu monografii o Václavových rukopisech[7] a pochopitelně vnímal erotický náboj řady vyobrazení. Jakoby i ve výkladu středověkých artefaktů platila postmoderní devíza: Každý význam je možný a žádný není závazný.

Autor prostě vnímá hry a příběhy, odehrávající se v rozvilinách iluminovaných kodexů, jako odraz reálného, mravně uvolněného života Václavova dvora. Neváhá přitom svůj výklad podložit zprávami o zpustlém či nezřízeném panovníkovi s oblibou navštěvujícím pražské lázně, aniž bere v potaz, že tato podání známe vesměs z kruhů Václavovi nepřátelských a usilujících vylíčit krále v co nejhorším světle. V reformním a husitském prostředí přitom vznikl odlišný, víceméně pozitivně laděný portrét psychicky nevyrovnaného Lucemburka, který, jak víme z dalších pramenů, proslul jako mimořádně vzdělaný člověk, mecenáš pražské univerzity a přítel jejích předních osobností. Výklady Milady Studničkové, zdůrazňující duchovní rozměr diskutovaných symbolů, Šmahel pokládá za nadinterpretaci, neboť středověcí výtvarníci by se museli vyznat v teologických problémech a v biblické exegezi lépe než tehdejší i dnešní specialisté. Od svého řešení neustupuje ani v případě divých mužů a lazebnic, jimž podle jeho přesvědčení připadá v bordurách kodexů Václava IV. subalterní postavení služebníků a služebnic. Divý muž není prý nikde totožný s králem, byť si část badatelské obce myslí opak a i když je známo, že se francouzský král Karel VI. zúčastnil roku 1393 plesu právě v přestrojení za tuto postavu. Pokud by Šmahel byl důsledný, musel by vzít v úvahu i příběh, tradovaný v husitské části české veřejnosti o tom, kterak Václav IV. chodíval v přestrojení mezi prosté lidi. Osobně se však domnívám, že jej František Graus správně zařadil mezi pověsti.[8] Přímočaré vysvětlení emblémů a symbolů v rukopisech krále Václava a jeho dvorského okruhu se dle mého názoru míjí s obecně přijímaným a Šmahelem zastávaným i uplatňovaným poznatkem o polysémantickém charakteru středověkého umění.

Napsal jsem svého času na Šmahelovu knihu o divých mužích poměrně rozsáhlou recenzi.[9] Upozornil jsem v ní, že literární alegorie šlechtice uvězněného v žaláři lásky odpovídá vyobrazením panovníka vsazeného do klády či spoutaného jiným způsobem, odkázal jsem na svůj dávný (a podle mého mínění) stále nosný výklad geneze Hájkovy pověsti o Václavovi a lazebnici Zuzaně a vše zasadil do typicky středověkého prolínání i zaměňování vznešeného a nízkého.[10] Odezvy jsem se nedočkal. Dovoluji si tedy na tomto místě poznamenat, že místnost v staroměstském Hánkově domě (stával na místě pozdějšího čísla popisného 587) sotva sloužila jako lázeň, ačkoli v ní byly vyobrazeny nahé lazebnice.

7 Josef KRÁSA, *Rukopisy Václava IV.,* Praha 1971.

8 František GRAUS, *Die Herrschersagen des Mittelalters als Geschichtsquelle,* Archiv für Kulturgeschichte 51, 1969, s. 65–93.

9 Česká literatura 61, 2013, s. 418–422.

10 Petr ČORNEJ, *Tajemství českých kronik. Cesty ke kořenům husitské tradice,* 2. rozšířené a přepracované vydání, Praha – Litomyšl 2003, s. 97–102, 397–399.

Prokazatelně se v ní úřadovalo a v objektu byl tehdy dokonce umístěn korunní archiv.[11]

To vše jsou ale pouhé drobnosti poznamenané na okraj knihy, která ve svém souhrnu představuje Františka Šmahela jako badatele širokého kulturního záběru s fenomenálním rozhledem po vědecké produkci. Listuji-li seznamem literatury (v němž mimochodem několik prací uvedených v poznámkovém aparátu chybí), nevycházím z úžasu, kde autor bere čas, sílu a energii množství zahraničních titulů nejen prostudovat, nýbrž také sehnat. Navzdory uvedeným počátečním rozpakům jsem rád, že kniha vyšla. Početní zájemci mají nyní pohromadě aktualizovaný soubor cenných Šmahelových studií, ilustrujících dávnou pravdu, že vědecké poznání minulosti, navzdory cenným objevům a jedinečným zjištěním, nikdy nekončí.

Petr Čornej

Lukáš REITINGER
Vratislav. První král Čechů
Praha, Argo 2017, 535 s., ISBN 978-80-257-2070-7.

Význam a přínos obsáhlé knihy mladého brněnského historika Lukáše Reitingera je třeba vysvětlit v širším kontextu české, ale v některých momentech také polské a německé historiografie. Již dlouhý časový úsek vlády Vratislava II., od ledna 1061 do ledna 1092, by měl přitahovat pozornost historiků, i kdyby nedošlo k Vratislavově královské korunovaci. Určitý kvalitativní zlom ve vývoji českých zemí signalizuje výstavba románské baziliky sv. Víta, založení eximované kapituly sv. Petra a Pavla na Vyšehradě, obnova biskupství na Moravě se sídlem v Olomouci či udělení výsad lidem sídlícím *in suburbio Pragensi* při kostele sv. Petra (zachycené v listině Soběslava II. a v pozdějších privilegiích). Kronikář Kosmas přibližuje rozmach poměrně úspěšné české společnosti až do první čtvrtiny 12. století, ve srovnání s poněkud skeptickým tónem hagiografa Kristiána z konce 10. století. Zmíněné události, podobně jako nádherné kodexy spojované s Vratislavovou korunovací, však zůstávaly spíše solitéry, bez docenění jejich inovačních hodnot. Při posuzování doby se historici dlouho omezovali na pohled Václava Novotného, který vnímal Vratislavovy Čechy jako převážně uzavřený svět, v němž pouze docházelo k hádkám mezi bratry o vymezení moci, a kde se jen „poznenáhlu" zvyšovala kulturní úroveň. O tehdejším dramatickém zápasu v Evropě a Říši, o tzv. sporu o investituru, v Čechách tehdy sotva kdo věděl, mínil Novotný, ale zdůrazňoval, že samotný Vratislav v rámci konfliktů na německé půdě vynikal jako výjimečně věrný vazal císaře Jindřicha IV. (na rozdíl od údajně ziskuchtivých a zrádných německých knížat). Ostatně na tomto bodě se shodovali i němečtí autoři; poměr Říše

11 Wácslaw Wladiwoj TOMEK, *Základy starého místopisu pražského I. Staré Město pražské,* Praha 1866, s. 136; TÝŽ, *Dějepis města Prahy II,* Praha 1871, s. 156; Ivan HLAVÁČEK, *Vratislavská epizoda českého korunního archivu,* Archivní časopis 30, 1980, s. 100–106. Eventuální překlad pojmu (a)*estuarium* ve významu *lázeň* sotva připadá v úvahu, víme-li že lazebnice byly vymalovány *in parvo aestuario*, což by znamenalo, že se v domě nacházela ještě velká lázeň. Adekvátnější je zřejmě překlad *v malé světnici*.

a Čech se tak jevil být „ideální“ (ačkoli také Vratislav žádal nemalé protihodnoty za ničivá tažení svých vojsk).[1]

Postupně však přicházely nové podněty k docenění Vratislavovy éry. Vydavatel *Pegavských análů* Hans Patze se roku 1963 zaměřil na Vratislava jako na velkou osobnost, s níž byl spojen vzestup rodu pánů z Grojče, především Wiprechta,[2] který měl být autorem myšlenky na Vratislavovu korunu, s poukazem na královskou hodnost Vratislavova předka Bouga. I když poněkud tajemné jméno Bouga vábí pozornost badatelů, hledajících stopy po pohanských bozích, skrývá se za ním jeden z českých nebo polských Boleslavů. Rostislav Nový[3] navázal na Patzeho úvahy a spojoval ideu Vratislavova království se *Sclavinií* z dob Boleslava Chrabrého. Královská hodnost měla být udělena Vratislavovi ceremonií imitující udělení koruny Boleslavovi Chrabrému v roce 1000 císařem Otou III. Ale *Sclavinie* z otónských análů nebyla tak přesným politickým pojmem a prameny sice k roku 1000 zachycují zvláštní ocenění Boleslava císařem, nikoli ale jeho povýšení na krále. Boleslav se sice mocným králem stal, ovšem z hlediska říšských ideologů jen „na újmu Říše“. (Reitinger však upozorňuje, že v Čechách byl Boleslav Chrabrý tradován pozitivně na základě vojtěšských legend; toto hledisko mělo ovlivnit i Kosmovy záměny Chrabrého za Měška I., srovnej s. 110n.)

Na potřebu hlubší ideové analýzy pramenů poukázal Pavol Černý, který v roce 2001 zasáhl do diskuse o *Vyšehradském kodexu*. Královská ideologie je v něm zastoupena konzervativním způsobem, jak to odpovídalo názorovému niveau bavorských oblastí.[4] V mé studii o Vratislavovi II. byla tématem relativizace výkladových stereotypů a hledání širších typologických evropských souvislostí.[5] Dosti strnulým způsobem bývá dodnes prezentována panovnická moc („státní nevolnictví“). Vratislavovo panování ale bylo již od počátku profilováno poměrně výraznou „politickou kulturou elit“, jak to symbolizuje příběh „ušlechtilého rytíře Benedy“. Spatřoval bych v tom nikoli retardaci (či oslabení státu), nýbrž prosazování pluralitního principu, který lze nalézat také v politickém dění na území Říše (reformní postoje švábských velmožů, protesty uražené saské šlechty, *patarie* v Miláně). Zatímco poněkud úzkostlivý Spytihněv II. (1055–1061) se snažil sám personifikovat jednotící svatováclavskou autoritu (*imitatio*, tomu dobře vyhovovala jako symbol vlády mitra), sebevědomý Vratislav se prosazoval jako vladařská osobnost s nadnárodním

1 Vratislavova politika „*...i když chce míti zisk, není na zisk vypočítána, jest to politika zásadová...*“, byl přesvědčen Václav NOVOTNÝ, *České dějiny*. Dílu I. část 2. Od Břetislava I. do Přemysla I., Praha 1913, s. 318.

2 Hans PATZE, *Die Pegauer Annalen, die Königserhebung Wratislaws von Böhmen und die Anfänge der Stadt Pegau*, Jahrbuch für Geschichte Mittel- und Ostdeutschlands 12, 1963-1964, s. 62.

3 Rostislav NOVÝ, *Královská korunovace Vratislava II.*, Numismatické listy 43, 1988, s. 129–142; TÝŽ, *Český král Vratislav II.*, in: Královský Vyšehrad. Sborník příspěvků k 900. výročí úmrtí prvního českého krále Vratislava II. (1061–1092), Praha 1992, s. 11–24.

4 Pavol ČERNÝ, *Kodex vyšehradský, „korunovační charakter“ jeho iluminované výzdoby a některé aspekty „politické teologie“ 11. století*, in: Bořivoj Nechvátal – Jan Kotous – Jiří Huber (edd.), Královský Vyšehrad 2, Sborník příspěvků ke křesťanskému miléniu a k posvěcení nových zvonů na kapitulním chrámu sv. Petra a Pavla, Kostelní Vydří 2001, s. 32–56; TÝŽ, *Evangeliář zábrdovický a Svatovítská apokalypsa*, Praha 2004.

5 Vratislav VANÍČEK, *Vratislav II. (I.). První český král*, Praha 2004.

rozhledem. Již Eduard Mikušek zpochybnil tezi o Vratislavově závislosti na Jindřichovi IV.;[6] zvláštní vztah obou vládců je možné interpretovat jako specifickou „rytířskou" úmluvu původně ještě širší skupiny vládců na základě dehonestující harzburské tragédie (1074),[7] přičemž Jindřich IV. se na českém území nechoval jako senior (Čechy nebyly komorou Říše!). Druhá taková úmluva se týkala Jindřichovy římské jízdy. Vratislavova politika řešila i zajištění stagnujícího Polska prostřednictvím sňatku jeho dcery Jitky (Judity), což spolu s dalšími okolnostmi mohlo motivovat jeho zájem o titulární obnovu polské koruny, snad pro jeho předpokládaného vnuka (ale smrt Jitky vyvázala Vladislava Heřmana z pražského rodinného vlivu).[8]

Lukáš Reitinger přikročil k dlouholetému studiu Vratislava II. pod vedením Martina Wihody. Ten kladl důraz na poslední léta Vratislavovy vlády, kdy se již rýsovala nástupnická krize. Svou první práci k tomuto tématu věnoval interpretaci „polského tributu" u Kosmy,[9] poté plně využil dnešních studijních šancí a cílevědomě pracoval i v archivech v Mnichově a pro Přemyslovce důležitém Pegau.[10] Při tematickém rozvrhu knihy si autor vytkl za vzor Le Goffův životopis Ludvíka IX., tj. rozdělení na tři „strukturované problémové okruhy" – politické dějiny, výklad dobových pramenů a reprezentaci panovnického majestátu. Jak však autor podotýká, Vratislav byl ve srovnání s Ludvíkem IX. člověkem „jiných končin a jiných časů". Formálně je kniha rozdělena na pět částí (Úvod, Kosmův labyrint, Vyšehrad a jiné vzpomínky, Věhlas krále za hranicemi, Závěr).

V úvodním bloku autor stručně nastiňuje vývoj představ o Vratislavovi II. a představuje čtenáři dějiny Přemyslovců s řadou postřehů (jména synů Břetislava I. včetně Spytihněva a Vratislava jako projev historismu, akceptuje změnu pohledu na vlastnickou pozici urozených). Poněkud nahuštěně pak podává nástin politického dění v 2. polovině 11. století.

V oddílu o Kosmově kronice shrnuje autor známý odpor kronikáře k Vratislavovi, který sdílela část tehdejší společnosti. Je ovšem otázkou, zda byl opravdu Vratislav

---

6 Eduard MIKUŠEK, *Ideové pojetí vztahu českého státu k říši německé v dílech dějepisců 10. a 11. století*, Sborník historický 26, 1979, s. 5–59.

7 Thomas ZOTZ, *Präsenz und Repräsentation. Beobachtungen zur königlichen Herrschaftspraxis im hohen und späten Mittelalter*, in: Alf Lüdtke (ed.), Herrschaft als soziale Praxis, Göttingen 1991, s. 194.

8 K dalším aspektů patřily tradice polské koruny, pasivita Říše, oslabení prestiže polského vládce a vynucený tribut; Vratislav VANÍČEK, *Polský královský titul Vratislava II. (tradice, kontinuita a inovace v 11. století),* in: Józef DOBOSZ – Marzena MATLA-KOZŁOWSKA – Leszek WETESKO (edd.), Gnieźnieńskie koronacje królewskie i ich środkowoeuropejskie konteksty, Gniezno 2011, s. 141–174.

9 Reitinger v několika statích vysvětluje, co mínil Kosmas obratem o podrobení Polska (*subiugare*) Břetislavem I. Kronikář tak interpretoval až nedávné zavedení tributu v roce 1054, které zprostředkovala Říše (jako kompenzaci za Vratislavsko); česká strana ho záhy vnímala jako podřízenost Polska Čechám; srovnej Lukáš REITINGER, *„Census de terra Polonie" a přemyslovská svrchovanost nad Polskem*, Časopis Matice moravské 128, 2009, s. 473–492.

10 Lukáš REITINGER, *Nekrologia kláštera Pegau. Pozapomenuté svědectví o Přemyslovcích (nejen) Kosmova věku,* in: Martin Wihoda – Lukáš Reitinger (edd.), Proměna středovýchodní Evropy raného a vrcholného středověku, Brno 2010, s. 372–415.

despotičtější než běžní předchozí čeští vládci, nebo naopak zda se zde neprojevuje větší flexibilita společnosti (na kterou Vratislav reagoval při prosazování svých záměrů „lstivě", nikoli však brutálně). Za precizní lze pokládat Reitingerův výklad o postavení konfirmační listiny císaře pro biskupa Jaromíra z 29. dubna 1086 v Kosmově kronice. Kronikář zaměnil místo vydání z Řezna za Mohuč, aby jí dal zásadnější ráz výnosu celé synody.[11]

České historiografii unikla listina trevírského arcibiskupa Egilberta, zapsaná v pozdějším diplomatáři, která dokládá jeho pobyt v Trevíru dne 16. června 1085 (nemohl být tehdy v Praze). Jako pravděpodobné se jeví, že císař korunoval Vratislava rovněž až v roce 1086, o Velikonocích v Řezně, jak lze interpretovat údaj v kronice, vedené v St. Gallen. Korunovaci v Mohuči totiž zmiňují jen říšské kroniky ovlivněné oblíbeným Kosmou (V. Novotný připouštěl alespoň jádro této zprávy u Altzellských letopisů, ale Reitinger ukázal, že toto vyprávění bylo převzato z kroniky Přibíka Pulkavy).

V třetím oddílu probírá Reitinger církevní instituce, které Vratislav II. založil (případně obnovil či obdaroval). Důležitou okolností byly snahy Přemyslovců Vratislavovy generace používat listinného pořízení (kníže Ota pro Hradisko). Reitinger proto předpokládá (byť na základě torzovitých zpráv) vydání listin při založení (obnově) moravského biskupství. V případě návratu slovanské komunity do Sázavy a vysokého postavení opata Božetěcha autor koriguje Wihodovu ideu o arcibiskupském a eventuálně královském programu založeném na cyrilometodějské tradici.[12] I když, jak se domnívám, český stát bez koruny a pallia nijak osudově nestrádal (a dosáhl jich ve zralejší fázi, s jejich lepší akceptací), měli bychom zde oceňovat identifikační „slovanský" křesťanský historismus (který se poté vracel ve 14. století, dokonce v díle císaře Karla IV.). Reitinger nadhazuje smělý výklad buly Řehoře VII. z roku 1080, že obvinění Vratislava ze styku s exkomunikovanými se týkalo stoupenců „metodějské hereze".

Zápis o smrti Boleslava II. Smělého v nekrologiu ostrovského kláštera, diskutovaný polskými autory, spojuje Reitinger přesvědčivě jen s účastí jeho sestry, vlivné královny Svatavy. Na příkladu kláštera opatovického dokládá pak kult svatého Vavřince, jehož „ruku" přinesl z Říma za Alpy Wiprecht Grojčský. Je však otázka, zda patrocinium sv. Vavřince na Vyšehradě nebylo staršího data (byl např. „patronem" vítězství v bitvě na Lechu roku 955, s českou účastí). Patrocinium kapituly na Vyšehradě dokladuje Reitinger již pro Vratislavovu dobu i se sv. Pavlem a sv. Klimentem (vedle jiného kostela sv. Klimenta). Stěží si však lze z hlediska církevních konvencí představit projekt arcibiskupství na Vyšehradě (nadřazeného biskupům u sv. Víta na pražském Hradě); uváděné zahraniční příklady nevystihují skutečnou pražskou situaci.

---

11 Podobně jako David Kalhous odmítl Reitinger pokus Darea A. Sikorského pokládat tuto listinu i její opis v kopiáři arcibiskupství mohučského za pozdější falzum. Sikorskému se jednalo o odmítnutí české vlády v Krakově v 10. století, na kterou kladl důraz kronikář Kosmas (v rámci sousedské česko – polské rivality); Dariusz Andrzej SIKORSKI, *Początki Kościoła w Polsce*, Poznań 2012, s. 76–81.

12 Martin WIHODA, *Sázavský klášter v ideových souřadnicích českých dějin 11. století*, in: Petr Sommer (ed.), Svatý Prokop, Čechy a střední Evropa, Praha 2006, s. 237–250; TÝŽ, *Pražské arcibiskupství svatého Vojtěcha*, in: Józef Dobosz (ed.), Kościół w monarchiach Przemyślidów i Piastów, Poznań 2009, s. 205–218.

V rámci analýzy listinných a narativních zápisů spojených s vyšehradskou kapitulou v 11. a ve 12. století navazuje Reitinger mj. na studie Zdenky Hledíkové a Marie Bláhové. Autora kroniky Kanovníka vyšehradského přesunuje do kapituly pražské, ale věnuje také pozornost kanonii vyšehradské. Zde vznikla „vyšehradské redakce" Kosmovy kroniky (štrasburský rukopis z přelomu 12. a 13. stol.), která z ní vypustila ostrou kritiku Vratislava a sledovala více církevní dějiny. Stopy původní vyšehradské tradice nese také *Cronica Boemorum* brunšvického kanovníka u sv. Blažeje.[13] Založení *„monasteria"* na Vyšehradě klade tato tradice do roku 1067 a jeho vysvěcení k roku 1079, což Reitinger pokládá za věrohodné. Privilegium Lucia II. (1144) autor spojuje se situací, kdy se mnohé církevní instituce (hlavně v Itálii) vyrovnávaly s důsledky zavržení protipapeže Klimenta III.; právě tento dočasně respektovaný pontifex zřejmě dříve potvrdil dovršení výstavby vyšehradské kapituly. Vyšehradská kapitula si patrně uchovala pečetidlo svého zakladatele.

Reitinger přináší zajímavé řešení dohadů o postavení Vyšehradu. Obrat *ecclesiam totius provincie caput dici* je přímo textově závislý na Konstantinově donaci, podobně jako odnesení dvanácti košů zeminy do základů kostela sv. Jana v Lateránu; jednalo se tedy o dobové fráze a obřady provázející elitní fundace v Praze, podobně jako v Pegau. Vyšehrad s kapitulou se stává nejen sakrálním a „pokladním" zázemím krále, ale je třeba akcentovat význam chrámu jako pohřebního místa nově se rýsující Vratislavovy dynastické linie, jak to Reitinger ukázal na případu katedrály sálské dynastie ve Špýru.

Postavení Vratislava v živé komunikaci církevních subjektů na přilehlých územích Říše dokreslují bohemikální listy ze ztraceného kodexu jimramského kláštera v Řezně, vydané roku 1729 Bernhardem Pezem.[14] Reitinger přibližuje diskuze o jejich autentičnosti, ale i při jejich jedinečné „zasvěcenosti" se nejedná o originály (podobně jako blízký *Codex Udalrici*). Přesto odkrývají jinou než válečnickou tvář Vratislava II. na území Německa – český vládce je vnímán jako „netypická" osobnost s velkou autoritou a obrací se na něj nově se formující kongregace „Skotů" (mnichů z Irska). Vztahy k Vratislavovi přibližuje autor schématem (obr. č. 56). Reitinger se též kloní k možnosti návštěv biskupa Meginwarda (1078–98) v Praze (jako výpomoc při neúčasti biskupa Jaromíra), které byly v tradici popisovány jako misijní.

Tematiku Vratislavova panovnického majestátu sleduje Reitinger v souvislosti se svědectvím pramenů spojených s klášterem benediktýnek v Pegau, který Vratislav s Wiprechtem fakticky spoluzaložil. Pegavské letopisy zdůrazňují nezbytnost královské hodnosti pro Vratislava a poukazují na zásluhy Wiprechta Grojčského, který byl nakonec po římské jízdě za své služby císaři Jindřichovi IV., po zprostředkování princem Bořivojem, odměněn dcerou českého krále Juditou. Pegavský autor si však jen ojediněle vymýšlí, upozorňuje detailně Reitinger, když při práci s Frutolfovou kronikou k roku 1080 spojuje „královské kopí" protikrále Rudolfa zároveň s uvedením Vratislava jako „vévody a krále", a klade pak spekulativně korunovaci Vratislava do Würzburgu (po bitvě u Flarchheimu, tedy před římskou jízdu).

13 Marie BLÁHOVÁ, *Založení vyšehradské kapituly ve středověké historiografii*, in: Královský Vyšehrad 2, s. 13–31.

14 Vyšly jako pravé v rámci CDB I.

Pegavský autor také barvitě popisuje, jak pět let pro Vratislavově smrti vystupovala Wiprechtova manželka Judita jako „hlavní hvězda" při svěcení kláštera, za účasti řady saských biskupů. Judita odevzdala „na oltář Bohu a svatému Jakubovi" dary z královské výbavy, korunu a dalmatiku. Reitinger dokládá, že se zde vlastně jednalo o jakési obětování insignií již neexistujícího království. Není však jasné, kdy mohlo dojít k předání právě těchto dvou předmětů Juditě (pokud se nejednalo o součást věna) a zda by to např. podpořila královna – vdova Svatava. Království však v této době nebylo vázáno na jednu konkrétní korunu a rozhodoval tehdy Břetislav II. (který se s obtížemi vyrovnával s náročným dědictvím po otci a hledal rady u Wiprechta).

Skladba a výklady Reitingerovy knihy možná zcela neodpovídají Le Goffovu schématu, ale zato – díky otevřeným a kreativním pramenným analýzám – reagují na skutečné potřeby české historiografie.

Vratislav Vaníček

Alena M. ČERNÁ – František ŠMAHEL (edd.)
Nejstarší městská kniha táborská z let 1432–1452
(= Edice Archiv český, díl XLII)
Praha, Filosofia 2017, 323 s., ISBN 978-80-7007-497-8.

Nejstarší táborská městská kniha, obsahující zápisy od sklonku husitské revoluce do počátku druhé poloviny 15. století, je jedinou úřední písemností, která se šťastnou shodou okolností dochovala z původní spisovny táborského magistrátu. Všechny ostatní vzaly za své v důsledku přechodu k systému postátněné veřejné správy, zavedené k 1. lednu 1850. Likvidace starých a zdánlivě již nepotřebných materiálů způsobila nenapravitelné škody nejen v Táboře, ale mimo jiné i v Hradci Králové. Tak se stalo, že z obou nejvýznamnějších center radikálního husitství máme k dispozici pouze minimum pramenů úřední provenience, což výrazně limituje možnosti poznání jejich vnitřního života v husitské epoše. Táborská trhová kniha, fakticky příruční rejstřík táborských rychtářů k evidenci prodejů a směn nemovitostí přímo ve městě (domy, další stavební objekty, parcely) i v rámci městské pozemkové držby (polnosti, louky, zahrady, ale také mlýny, stodoly a stodolní parcely), představuje tudíž naprosto jedinečný pramen. Od roku 1967 je tato vzácná památka, obsahující 1123 zápisů, uložena ve Státním okresním archivu Tábor.

Hlubší badatelskou pozornost jí jako první věnoval Václav Vojtíšek, průkopník studia středověkých městských knih v českých zemích, který nejen podal základní charakteristiku písemnosti, ale pokusil se na základě jejího obsahu alespoň v hrubých rysech postihnout hospodářské a sociální poměry na Táboře v posledních letech husitské revoluce a v bezprostředně následujícím období. Vojtíška zaujala struktura řemesel, nápadně nízké ceny nemovitostí i fungování táborské samosprávy.[1] Pomineme-li autory, kteří údaje táborské

1 Václav VOJTÍŠEK, *Na Táboře v letech 1432 – 1450,* in: Rudolf Urbánek (ed.), Sborník Žižkův 1424 – 1924. K pětistému výročí jeho úmrtí, Praha 1924, s. 134–148. Přetištěno in: Václav VOJTÍŠEK, *Výbor z rozprav a studií,* Praha 1953, s. 273–289.

městské knihy využili především z regionalistického a topografického hlediska (vynikli mezi nimi Karel Thir a Roman Cikhart),[2] tvoří další etapu jejího vědeckého poznávání analýza Vojtíškova žáka Josefa Macka, zveřejněná na stránkách publikace o husitském revolučním Táboře a namnoze zúročená v četných statistických tabulkách, zdánlivě poskytujících „tvrdá" data.[3] Spolu s rozborem Popravčí knihy pánů z Rožmberka náleží tato pasáž k nesporným přínosům jinak problematického Mackova spisu. Důkladně a (neváhám říci) vzorově vytěžil táborský rychtářský rejstřík na počátku osmdesátých let 20. věku František Šmahel, jenž zároveň odhalil limity Mackovy práce.[4] Josef Macek tento fakt rytířsky uznal, když mi na okraj Šmahelova pojednání, v podstatě ucelené vědecké monografie, sdělil: „Ten mi to nandal, ale po zásluze." Přitom Mackův rozbor byl ve své době průkopnický a vysoce nadstandardní. Svých poznatků Šmahel následně využil k syntetizujícímu zachycení vzhledu, života a kultury husitského města ve druhém svazku *Dějin Tábora*.[5]

Po Šmahelovi, který pramenné údaje vyčerpal a osvětlil doslova ze všech stran, se edice táborské trhové knihy zdála téměř zbytečnou, byla však nutná nejen vzhledem k její mimořádné důležitosti, ale také proto, že se vědecké bádání neustále prohlubuje a rychtářský rejstřík nepřináší pouze údaje zajímavé pro historiky, nýbrž významné rovněž z pohledu historiků práva, jazykovědců i dalších specialistů. Náběhy, které k jeho vydání učinil Rudolf Tecl, záslužně objasnivší osudy této unikátní památky,[6] a poté i František Šmahel,[7] vypadaly sice slibně, lež k jejich realizaci chyběly kapacity i čas.[8] K cíli vedla až pracovní součinnost Františka Šmahela s Alenou M. Černou, vydavatelkou staročeských textů a badatelkou na poli středověké a raně novověké češtiny. V průběhu pouhých dvanácti měsíců byla edice připravena do tisku. Zasloužili se o ní také Michal Dragoun, který táborskou trhovou knihu podrobil zevrubnému kodikologickému zkoumání (užitý papír je snad italské provenience), a Jan Vojtíšek, s jehož osobním, místním a věcným rejstříkem je radost pracovat.

Vydání i recenzování unikátního pramene mi přišlo vhod. Vzhledem k připravované monografii o Janu Žižkovi jsem text táborské trhové knihy přečetl kontinuálně od prvního do posledního zápisu, činil si poznámky i drobné výpisky a úvodní studii nevěnoval zprvu žádnou pozornost, na rozdíl od textově kritických poznámek Aleny Černé a Šmahelových věcných (historických) vysvětlivek, vstřícně umístěných „pod čarou". Těšil jsem se nadějí, že si povšimnu alespoň drobných skutečností, jež dosavadnímu bádání i editorům unikly

2 Viz Karel THIR, *Staré domy a rodiny táborské I–II. Na památku založení města před pěti sty léty,* Tábor 1920. Četné práce Romana Cikharta, věnované příjmením táborských obyvatel, stavu řemesel a živností, táborské topografii, lázním i okolí města vycházely průběžně v letech 1933–1946, převážně v Jihočeském sborníku historickém. V úplnosti je na s. 233 eviduje recenzovaná publikace.

3 Josef MACEK, *Tábor v husitském revolučním hnutí,* I. díl, [2]Praha 1956, s. 291–310, 350–378.

4 František ŠMAHEL, *Základy města: Tábor 1432–1452,* Husitský Tábor 5, 1982, s. 7–134.

5 František ŠMAHEL, *Dějiny Tábora*, I. díl, 2. svazek 1422–1452, České Budějovice 1990, s. 565–615.

6 Jiří KOŘALKA – Rudolf TECL, *Historické osudy táborské městské knihy z druhé poloviny 15. století,* Husitský Tábor 1, 1978, s. 45–77.

7 František ŠMAHEL, *Nedokončená spolupráce na edici nejstarší táborské Knihy trhové,* Táborský archiv 13, 2007, s. 47–80 (zde rozměrná ukázka z chystané edice).

8 Alena DAŇKOVÁ, *Závěrem,* Táborský archiv 13, 2007, s. 303–304.

a které potom uplatním v recenzi. Byla to bláhovost. Vypsal jsem si leccos, ale po pečlivém prostudování čtyřicetistránkové úvodní studie, zůstal fakticky s prázdnýma rukama. Vstupní pojednání totiž poskytuje odpovědi na všechny otázky, jež mě zajímaly, a v kombinaci se Šmahelovou olbřímí statí z roku 1982 poskytuje vhled do každodennosti někdejší husitské obce, která se v druhé třetině 15. století proměňovala v standardní královské město, byť stopy revoluční minulosti zůstávaly nadále patrné.

Přesvědčivě to ukazují ceny domů, v porovnání s pražskými městy až směšně nízké, mnohé v rozmezí 1 – 3 kop grošů. Na Starém Městě pražském bychom obytný dům v této relaci marně hledali, a to v Praze ceny nemovitostí v porovnání s předrevoluční situací dramaticky klesly. Šmahelovy starší studie i archeologické výzkumy pracovníků táborského Husitského muzea průkazně doložily, že šlo převážně o nevelké objekty na malé ploše, spíše polozemnice či domy vesnického typu, stavěné převážně ze dřeva a hlíny. Na plochu necelých 18 hektarů, kterou husitský Tábor pokrýval, se před polovinou 15. věku vměstnalo zhruba 600 domů, zatímco o sto let později se jejich počet snížil o 29 %. Zděné domy tedy přibývaly jen zvolna.[9] Trvalo tak přibližně 120 let, než Tábor získal obvyklý ráz královského města. Do té doby imponoval svým opevněním s pověstným mohutným barbakánem, avšak uvnitř hradeb převládala zástavba venkovského charakteru, reflektující původ většiny obyvatel. Ostatně řada lidí nezapřela svůj vztah k zaniklému Sezimovu Ústí, v jehož někdejším distriktu nadále vlastnila pozemky a hospodářské budovy. S nastíněnými poměry koresponduje fakt, že se většina prodejů nemovitostí uskutečňovala formou splátek, přičemž splátkové kalendáře táborský rejstřík pečlivě evidoval. O úročení přitom symptomaticky nepadlo ani slůvko, ač lze vytušit, že smluvené termíny splátek skryté úroky obsahovaly.

Pokračovat dále tímto směrem by znamenalo parafrázovat výsledky Šmahelových starších výzkumů, což rozhodně není smyslem recenze. Zastavím se proto raději u pojetí publikace, koncipované zdánlivě tradičně, leč zároveň i novátorsky. Na první pohled je zřejmá úspornost věcných vysvětlivek, zaměřených především topograficky, usilujících o přesnější identifikaci táborských obyvatel s eventuálním postižením jejich dílčích osudů (zvláště ve vztahu k sousednímu rožmberskému dominiu) a odkazujících k relevantní regionální literatuře, pokud z rychtářského rejstříku čerpala. František Šmahel zjevně nechtěl opakovat svá již dříve publikovaná a snadno dostupná zjištění. Snad mohl jen více přihlédnout k Teclovým pracím, jež některá jména evidovaná táborskou městskou knihou (například Vavřinec z Čelkovic, Martin Hradecký) zachytily i v jiných pramenech.[10] Pro uživatelovu orientaci je však zvolený rozsah komentáře postačující. Obsáhlejší jsou textově kritické poznámky, které vzhledem k relativně nevelkému objemu písemnosti mohly jít do detailu a zachytily tak i všechny škrty a opravy.

Pozoruhodnější než tato obligatorní, byť velmi pracná složka vědeckého aparátu je úvodní stať, již si editoři rozdělili přesně na polovic. Odhlédneme-li od pečlivého popisu rejstříku, vzbudí pozornost hned následující podkapitoly, věnované identifikaci písařů, kteří se podíleli na vzniku městské knihy (bylo jich pravděpodobně devět, jménem je ale

9 F. ŠMAHEL, *Dějiny Tábora,* I/2, s. 571.

10 Rudolf TECL, *Tábor v druhé polovině 15. století,* Husitský Tábor 2, 1979, s. 81.

znám toliko Jan Simonák), a úřadu táborských rychtářů, do jejichž kompetence náležely prodeje a směny nemovitostí. Rychtář byl na Táboře funkcí volenou, podléhal samosprávné (od ledna 1437 městské) radě a měnil se spolu s ní. Ve vymezeném devatenáctiletém období se v úřadu rychtáře vystřídalo dvanáct osob. Pasáže o právní náplni zápisů jsou pro uživatele, který hodlá s vydaným pramenem pracovat, zcela nezbytné, podkapitolka o místních jménech a názvech pak plní funkci stručného průvodce po Táboře a jeho nejbližším okolí před polovinou 15. století. Z každé Šmahelovy věty přitom cítíme hluboké vědomostní zázemí, z něhož vyrůstá stručný a střízlivý výklad.

Za radostné překvapení pokládám jazykový rozbor památky z pera Aleny M. Černé, která již jeho rozsahem naznačila, že jazyk rychtářského rejstříku považuje za stejně důležitou složku jako věcné údaje. Činí tak zcela programově, vedena vědomím, že interdisciplinarita není prázdný pojem, a tudíž každá edice musí prezentovat vydávaný text se zřetelem k jeho historické hodnotě a k jazykové i literární komponentě, tvořící v souhrnu nedílný celek. Osobně jsem byl zvědav, jak se badatelka, dosud převážně analyzující jazyk lékařských a historiografických textů, vyrovná s nesnadnou staročeskou právnickou terminologií, které se po smrti Emanuela Michálka soustavněji věnuje snad pouze Martina Jamborová. Všech problémů se Černá díky své houževnatosti zhostila více než zdatně. Především detailně osvětlila význam i úskalí základních právnických termínů a obratů, které se vyskytují v táborské městské knize. Její přístup však nepostrádá ani didaktickou funkci. Černá ví, že po edici sáhnou zejména historikové a možná odborníci na dějiny práva. Proto výklad o jazyce táborského rejstříku koncipovala obšírněji a se zjevným ohledem na většinu budoucích uživatelů. I historik preferující faktografické údaje tak zpětně zjistí důležitost jazykové stránky zkoumaného textu, což lze s povděkem kvitovat.

Text táborské městské knihy (obsažený i na přiloženém kompaktním disku, umožňujícím snadné vyhledávání) je podán v transkribované podobě na základě již vžitých zásad vypracovaných Jiřím Daňhelkou. Krátké latinské pasáže byly přepsány podle pravidel stanovených Bohumilem Rybou a Anežkou Vidmanovou. Editoři knihu doprovodili též užitečným diferenčním slovníčkem a barevnou obrazovou přílohou, jež v rozsahu jednoho archu přibližuje vzhled i obsah vydávané památky. Jejím zpřístupněním česká věda konečně splatila dluh, který měla vůči husitskému Táboru.

Petr Čornej

Petr KOZÁK (ed.)
Červená kniha Opavského knížectví. Edice registra komunikace opavských stavů z let 1614–1618 ve věci jejich sporu s Karlem z Lichtenštejna
Opava, Zemský archiv v Opavě 2015, 276 s., ISBN 978-80-87632-31-4.

Letos uplyne 700 let od pozoruhodného státoprávního momentu – konstituování Opavského vévodství a jeho udělení lénem Přemyslovci Mikulášovi (II.), vnukovi „železného a zlatého krále“ Přemysla Otakara II. Dějiny tohoto nevelkého knížectví na pomezí Moravy a Slezska nadále čekají na své moderní monografické zpracová-

ní.[1] Nezdá se, že by se na tomto stavu mělo v letošním výročním roce cokoli podstatného změnit. Z tohoto pohledu lze jako dvojnásob podnětné hodnotit vydání edice tzv. Červené knihy Opavského knížectví, jímž bylo zmíněné jubileum „oslaveno" s jistým předstihem.

Červená kniha představuje poměrně unikátní pramen, ilustrující složité období, jímž Opavsko procházelo ve druhé polovině 16. a zejména na počátku 17. století. Dlužno dodat, že se jedná o pramen, jenž se již v minulosti dočkal svého zpřístupnění, ovšem poněkud specifickým způsobem. Vydán totiž nebyl originální manuskript, uložený v Zemském archivu v Opavě,[2] nýbrž excerpta koryfeje opavské historiografie Josefa Zukala. Péčí slezského zemského archiváře Václava Hauera byly tyto výpisky po jistých úpravách (a jen v některých případech i s využitím původního pramene) vydány v roce 1932 ve Věstníku Matice opavské.[3] Vzhledem k zásadnímu významu v knize soustředěných písemností ale autor recenzované edice zcela správně usoudil, že Červená kniha si zaslouží moderní, úplné a kritické vydání, je-li původní edice mnohem spíše svébytným pomníkem Zukalovy badatelské píle a odborné erudice.

Bylo štěstí, že se zpřístupnění chopil Petr Kozák, pracovník Zemského archivu v Opavě. V jeho osobě se totiž setkaly dva základní předpoklady k tomu, aby vzniklá edice byla kvalitní. Tím prvním je zkušenost s ediční prací, kterou autor osvědčil při vydání soupisu opavské vojenské hotovosti z roku 1608.[4] Druhým je pak nadstandardní znalost opavských reálií v období pozdního středověku a raného novověku, kterou dokumentuje již jeho monografický počin z roku 2008[5] a řada drobnějších studií, zasvěceně doplňujících poznání regionálních dějin.

Uspořádání publikace je vcelku konvenční, po úvodním slovu Karla Müllera, ředitele opavského zemského archivu, následují: „Vstup" (s. 9–62), „Edice" (s. 65–232), „Aparát" (s. 235–267) a posléze „Obrazové přílohy". „Vstup" je zahájen Úvodem, který čtenáře rámcově seznamuje se situací na Opavsku v době vzniku editovaného pramene a s politickým kontextem jeho vzniku. Autor se zde vyjadřuje k státoprávnímu postavení Opavska, které se v minulosti stalo předmětem nejednoho zkreslení či přímo dezinterpretace. Správně upozorňuje, že často pokládaná otázka, zda toto malé knížectví bylo součástí Moravy, či

1 Za jediný skutečně komplexní pohled na dějiny Opavského (i od něj odvozeného Krnovského) vévodství je nutno považovat starou německou práci: Gottlieb BIERMANN, *Geschichte der Herzogthümer Troppau und Jägerndorf*, Teschen 1874. Další významné starší práce jsou věnovány prvnímu období opavských dějin, kdy zemi vládli příslušníci přemyslovské dynastie – viz např. Franz KOPETZKY, *Zur Geschichte und Genealogie der Přemyslidischen Herzoge von Troppau* (= Archiv für österreichische Geschichte, Band XLI), Wien 1869; TÝŽ (ed.), *Regesten zur Geschichte des Herzogthums Troppau*, Wien 1871; Jan KAPRAS, *O státoprávních poměrech Opavska,* Věstník Matice opavské 16, 1908, s. 35–49, Věstník Matice opavské 17, 1909, s. 17–54; TÝŽ, *Opavské právní dějiny doby knížecí,* Věstník Matice opavské 24, 1918, s. 3–45 aj.

2 Zemský archiv Opava, fond Slezský stavovský archiv v Opavě 1318–1850, i.č. 1016.

3 Václav HAUER (ed.), *Červená kniha. Z literární pozůstalosti prof. Josefa Zukala,* Věstník Matice opavské 37, 1932, s. 1–75.

4 Petr KOZÁK, *Zemská hotovost Opavského knížectví z roku 1608*, Opava 2010.

5 P. KOZÁK, *Zrod stavovského Hlohovska. Mocenská uskupení ve slezském pozdním středověku*, Opava 2008 (= Acta historica Universitatis Silesianae Opaviensis. Supplementa; tomus 2).

Slezska, je do jisté míry zavádějící, neboť od 14. století, kdy se dotvořilo, bylo Opavsko přímým lénem českého krále, a tedy celkem státoprávně svébytným, postaveným na roveň jak Moravskému markrabství, tak jednotlivým knížectvím slezským. Ovšem s tím, že majestát císaře Karla IV. ze 7. dubna 1348 jasně deklaroval teritoriální sepětí Opavska s Moravou, z níž bylo vyděleno.[6] S tím souvisela i další panovnická privilegia, která obyvatelům Opavska a od něj posléze odděleného Krnovska opakovaně garantovala stejná práva, jakým se těšili obyvatelé Moravského markrabství. Pokud se tedy spor, který vypukl v roce 1529 a v jehož rámci vznikla i Červená kniha, někdy zjednodušeně prezentuje jako spor o to, zda Opavsko patří k Moravě, či ke Slezsku,[7] pak to znamená setření zásadního rozdílu mezi alternativami – zatímco ze strany Slezanů šlo skutečně o úsilí podřídit Opavsko centrálním slezským institucím ve Vratislavi, Moravané vystupovali v tomto politickém boji pouze jako spojenci Opavanů, hájících svoji nezávislost.

Je otázkou, zda autor neměl politické a právní pozadí sporu přeci jen poněkud rozvést, neboť Červená kniha je svou povahou spisem, jehož hlavním cílem je podstatu a průběh sporu dokumentovat a shrnout argumenty jedné ze zúčastněných stran. Kozákovo představení sice obsahuje všechny zásadní body, zejména pro méně zasvěceného čtenáře ale nemusí být jejich význam a vzájemné souvislosti vždy úplně patrné. Platí to například pro východiska doby jagellonské – poté, co Vladislav II. garantoval v roce 1511 Opavanům, že jejich země zůstane natrvalo pod přímou královskou vládou,[8] odevzdal Opavsko stejně těšínskému knížeti Kazimírovi. Aby ovšem alespoň ve formální rovině nedošlo k porušení panovnického slibu, byla zvolena relativně složitá konstrukce, kdy Kazimírovi byl pouze propůjčen úřad zemského hejtmana, a to jako léno Uherské koruny (sic!).[9] Právě personální spojení Opavska s Těšínskem (a předtím na počátku 16. století s Hlohovskem pod vládou prince Zikmunda Jagellonského) pak zřejmě významným způsobem pomáhalo utvářet mezi slezskými stavy pocit, že je Opavsko součástí „jejich" politického prostoru. A proto také spor o příslušnost Opavska zákonitě vypukl vzápětí po tom, co Kazimír Těšínský zemřel a Opavané se při nejbližší příležitosti odmítli podílet na placení slezských daní.

Velmi plasticky a zasvěceně vylíčil autor samotný vznik editovaného pramene, bezprostředně reagující na udělení Opavského vévodství jako léna knížeti Karlovi z Lichtenštejna. Tím došlo nejen k porušení starého příslibu, že Opavsko zůstane natrvalo bezprostředním knížectvím, podléhajícím přímo českému králi, zastoupenému zemským

6 Národní archiv Praha, fond Archiv České koruny, i.č. 301; *Archivum coronarum regni Bohemiae.* Tomus II., ed. Václav Hrubý, Pragae 1928, s. 59–62, č. 60.

7 Průběh sporu představil souhrnně především: Radek FUKALA, *Státoprávní spor o Opavsko v letech 1529–1606,* Sborník prací historických, Sv. 17. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Facultas philosophica, Historica 29, 2000, s. 69–82. Prakticky doslovně totožný text byl znovu publikován in: Zdeněk JIRÁSEK a kol., *Slezsko v dějinách českého státu II.* 1490–1763, Praha 2012, s. 59–67.

8 Zemský archiv Opava, fond Slezský stavovský archiv v Opavě 1318–1850, i.č. 90.

9 Autor edice o těchto otázkách podrobněji pojednal v „prvním opavském exkurzu" v monografii: P. KOZÁK, *Zrod stavovského Hlohovska*, s. 308–330.

hejtmanem z řad domácích šlechticů,[10] ale také k autoritativnímu včlenění Opavska do Slezska tak říkajíc *per rescriptum principis*. Císař Matyáš totiž na počátku roku 1614 udělil Lichtenštejnovi zmíněnou listinou „Vnßer Fürstenthumb Troppaw in Schlesien gelegen" se všemi právy, příslušejícími ostatním slezským knížatům. Garantoval mu také odpovídající místo při zasedáních celoslezského knížecího sněmu a knížecího soudu. Jednou z reakcí opavské šlechty, která se s odkazy na starší privilegia a za pomoci svých kolegů z Čech a Moravy úporně bránila Lichtenštejnovu uznání, bylo právě založení register, do kterých byla zapisována komunikace opavských stavů s císařem a jeho kanceláří, stejně jako s českými, moravskými i slezskými stavy.

Vzhledem k tomu, že Červená kniha již byla v minulosti opakovaně intepretativně využita, je velmi cenný autorův postřeh, že ji při hledání výkladové linie není radno přeceňovat, neboť představuje výrazně subjektivně zabarvený a účelově selektivní pramen, reprezentující jeden z alternativních pohledů na zmíněnou kauzu. A to nejen z pohledu hodnotícího – například u smlouvy, kterou se císař Matyáš na sklonku roku 1613 zavázal Lichtenštejnovi k udělení Opavska, totiž Kozák upozornil, že opis, který se dostal do rukou opavských stavů, byl účelově zkreslený a významnou měrou se rozcházel s dodnes dochovaným originálem uvedeného kontraktu. Objektivního náhledu na spor o státoprávní příslušnost Opavska a o legalitu Lichtenštejnovy vlády lze tak dosáhnout jedině studiem komplementárních pramenů, jejichž původci byli ostatní aktéři celé kauzy.

Ilustrativní je také poukaz na to, jak reprezentanti opavské stavovské společnosti používali odlišné argumentační vzorce v návaznosti na to, na koho se ve svých podáních a listech obraceli. I zde ale platí, že patrně by nebylo bývalo od věci snést i větší množství příkladů, byť jediné uvedené porovnání citací listů českým a moravským stavům je z tohoto pohledu dostatečně výmluvné. V poslední části Úvodu pak autor upozornil na předchozí vydání Červené knihy, zhodnotil ho po edičně-technické stránce a zasadil jeho vznik do širšího kontextu badatelských aktivit Josefa Zukala a osudů jeho písemné pozůstalosti, neboť to byla právě jeho excerpta, která se stala základem vydání v roce 1932. Dlužno dodat, že toto hodnocení více než přesvědčivě potvrzuje autorův názor, že nové vydání tohoto významného pramene k (nejen) regionálním dějinám je nutno považovat za smysluplné.

Vzorným a vyčerpávajícím způsobem autor zpracoval Popis editovaného pramene. Postupně se zaměřil na jeho vnější vzhled (materiál, rozměry, vazba, počet folií, filigrán atd.), vnitřní a grafické uspořádání (pořadí a podoba zápisů, používání jednotlivých barev inkoustu, podoba reprezentativního titulního listu) a paleografický rozbor. Výsledkem je konstatování, že se na tvorbě rukopisu podíleli tři písaři. Autor identifikoval prvního z nich jako Jiřího Jetřicha Kotulínského z Kotulína, od roku 1611 nejvyššího zemského písaře Opavského vévodství (funkci zastával do roku 1625 a znovu v letech 1636–1653), u třetího, který je ale autorem jediného, závěrečného zápisu z roku 1618, vyslovil na základě srovnávacího materiálu hypotézu, že jím byl Zikmund Václav Vanecký z Jemníčky, který

10 K obsazování hejtmanského úřadu srovnej privilegium Ludvíka Jagellonského z roku 1523, jehož originál je uložen v ZA Opava, fond Slezský stavovský archiv v Opavě 1318–1850, i.č. 107. Podrobněji problematiku zkoumal Stanislav VÝTISK, *Příspěvek k procesu obsazování úřadu zemského hejtmana na Opavsku v 16. století,* Slezský sborník 1–2/CIX, 2011, s. 33–46.

Kutulínského v úřadu vystřídal v roce 1625. U písaře označeného písmenem B byl editor schopen pouze upozornit na zápisy téže ruky v opavských zemských deskách (konkrétně tzv. předních knihách) z let 1611–1625. To ho vedlo ke konstatování, že se zřejmě jednalo o někoho z menších zemských úředníků, resp. deskových písařů.

Zajímavý metodický prvek hodnocené knihy představuje Přehled písemností opsaných v tzv. Červené knize. Jde vlastně o regestář, v němž je – mimo samotnou edici – zpracován seznam a stručný obsah (v kolísavém rozsahu, kdy extrémní polohy reprezentují 3, resp. 33 řádek) jednotlivých textů, jež byly do Červené knihy zaneseny. Uvedený soupis tak slouží jednak jako obsah knihy, jednak jako prvotní seznámení s písemnostmi. Jedná se o jedno z možných a legitimních řešení, jehož výhodou je, že regesty nerozmělňují samotnou edici. Na stranu druhou lze ovšem namítnout, že samotný soupis bez regestů by byl patrně poněkud přehlednější. Regesty jsou ovšem zpracovány velmi zdařile a autorovi se podařilo vystihnout v nich leitmotivy jednotlivých písemností. Na okraj lze dodat, že rozvrstvení chronologicky seřazených písemností má do jisté míry vypovídací hodnotu ve vztahu k intenzitě probíhajícího sporu: nejvíce (27) jich pochází z neúplného roku 1614 (první opsaná listina je datována 6. května), poměrně výrazně je zastoupen ještě rok 1615 (21 písemností), z let 1616 a 1617 pochází jen po pěti textech a rokem vypuknutí stavovského povstání jsou již datovány pouze tři poslední přepsané listy. Jde o čísla celkem předvídatelná: největší intenzitu vykazovala aktivita opavských vyšších stavů bezprostředně poté, co byla jejich země Lichtenštejnovi udělena, po zkompletování a vytříbení argumentace přišel jistý útlum, na němž se podepsala i zdržovací taktika císaře Matyáše, který se zjevně vyhýbal vynesení konečného verdiktu. Vyloučit samozřejmě nelze ani menší důslednost při zapisování do Červené knihy, v níž byly již všechny hlavní argumenty zachyceny; další komunikační akty se tak již nemusely jevit dostatečně významné na to, aby byly zaznamenány. Z tohoto pohledu opět vyvstává potřeba dalšího podrobného studia komplementárních pramenů, které teprve může s jistotou odhalit, zda je správný dojem, že ve sporu mezi opavskými a slezskými stavy, resp. opavskými stavy a Lichtenštejnem, došlo opravdu po roce 1616 k jakémusi „oddechovému času".

Ediční poznámka představuje soupis transkripčních pravidel, jimiž se autor řídil při své práci. Úvodem charakterizoval svůj základní metodický přístup, vymezil cílovou skupinu edice a popsal základní zásady práce s rukopisem, jakož i způsob tvorby poznámkového aparátu. Ten v souladu s moderními trendy zahrnuje jednak poznámky jazykové (psané kurzivou za každým jednotlivým dokumentem a vždy samostatně římsky číslované), jednak vysvětlující poznámky pod čarou, pro něž bylo naopak zvoleno průběžné číslování arabské. Smyslem těchto poznámek je přitom identifikovat v textu jmenované osoby a lokality a fungovat zároveň jako prvotní bibliografický „rozcestník". Následují konkrétní transkripční pravidla pro práci s texty českými (tvořícími dominantní část editované knihy), německými (v Červené knize je obsažena jediná, zato poměrně obsáhlá německá písemnost, další tři německé listiny jsou kooptovány do Příloh) a latinskými (zde jde pouze o užití jednotlivých výrazů, popřípadě konvenčních sousloví a obratů v textech českých a německých). Vzhledem k tomu, že kromě Červené knihy zpřístupnil autor ještě několik dalších písemností, z nichž dvě pocházejí z doby výrazně dřívější (majestáty jagellonských králů z let 1511 a 1523),

považoval za vhodné, zastavit se také u transkripčních pravidel, která použil v jejich případě a která se poněkud liší od způsobu převodu textů raně barokních.

Jak již bylo konstatováno, dominantní část recenzované publikace tvoří samotná „Edice". Červená kniha je zpracována na s. 66–203, přičemž edice je zahájena faksimilií (neúplné) titulní stránky s erbem zemského písaře Jiřího Jetřicha Kotulínského z Kotulína. Jednotlivé v knize obsažené texty jsou oddělené, očíslované a uvedené stručným titulem, zformulovaným ovšem již v předloze. Po stranách je důsledně naznačena pozdější foliace i paginace rukopisu – vzhledem k tomu, že zřejmě v průběhu 20. století byla kniha péčí tehdejších archivářů dvakrát pročíslována a že starší historici, kteří s rukopisem pracovali, se střídavě obou těchto číslování dovolávali, usoudil autor zcela správně, že jedině reflexí obojího číslování se lze vyhnout jakýmkoliv nesrovnalostem, které by v souvislosti s touto dichotomií mohly vyvstat.

Jak již bylo výše naznačeno, připojil Kozák k edici Červené knihy jakýsi apendix – edici sedmi listin, jež svým obsahem vhodně doplňují její obsah. Konkrétně se jedná o majestát krále Vladislava o věčné příslušnosti Opavska ke královské komoře (17. 2. 1511), majestát krále Ludvíka o způsobu obsazování hejtmanského úřadu na Opavsku (1. 9. 1523), konfirmaci práv Opavského knížectví císařem Matyášem (21. 10. 1611), listinu o podmínkách budoucího postoupení Opavska knížeti Lichtenštejnovi (28. 12. 1613), majestát, jímž následně skutečně došlo k udělení Opavska lénem (4. 1. 1614), list císaře Matyáše o odložení konečného rozhodnutí sporu o státoprávní příslušnost Opavska (26. 2. 1614) a konečně o reverz Karla z Lichtenštejna, jímž se přiznal ke Slezsku, zavázal se respektovat slezské právo a doplatit veškeré berně, které opavské stavy odmítaly do Vratislavi odvést (28. 4. 1614). Prvních pět dokumentů je uloženo v Zemském archivu v Opavě (částečně jde o originály, částečně o dobové opisy), poslední je dochován jako soudobý opis v knize, obsahující záležitosti slezských sněmů a uložené v archivu města Vratislavi. Lenní list pro Lichtenštejna z počátku roku 1614 pak autor „z piety" přetiskl podle starší edice Edmunda Wilhelma Brauna (doplnil ovšem kritický poznámkový aparát).[11] K tomu lze doplnit, že listina z 28. 12. 1613 je v Opavě dochována ve třech shodných, originálu ovšem ne zcela odpovídajících opisech,[12] což vedlo autora k nápaditému řešení, kdy text doplnil podle originálu, přičemž vynechané pasáže jsou zvýrazněny tučně. O tom, že opavské stavy dostaly do rukou jen neúplný opis listiny a část ujednání mezi Matyášem a Lichtenštejnem jim zůstala utajena, byla již učiněna zmínka výše.

Rozšíření edice o výše uvedené dokumenty jistě přispívá k prohloubení obrazu, který si čtenář může o vývoji opavské otázky udělat. Nabízí se toliko otázka, zda neměl být výběr těchto písemností vysvětlen poněkud zevrubněji než letmou glosou v ediční poznámce, podle níž jde o dokumenty, „které opavští stavové ve svých vývodech nejčastěji citovali, na které se opakovaně odvolávali a s jejichž pomocí tak argumentovali své postoje a požadavky" (s. 60n.).

11 Edmund Wilhelm BRAUN, *Die Urkunde über die Verleihung des Fürstentums Troppau an Fürst Karl von Liechtenstein im Jahre 1614*, Zeitschrift für Geschichte und Kulturgeschichte Österreichisch-Schlesiens IX, 1914, s. 74–77.

12 Zemský archiv Opava, fond Hejtmanský úřad knížectví opavsko-krnovského v Opavě 1507–1784, i.č. 63, kart. 5.

Pod hlavičkou „Aparát" jsou připojeny jednak seznam použitých zdrojů, zahrnující poměrně působivou škálu nevydaných pramenů, edic i odborné literatury, a dva rejstříky, jmenný a místní, usnadňující orientaci v textu. Nechybí ani krátké německé resumé. Na úplný závěr, na nečíslovaných stránkách, je připojeno celkem sedm obrazových příloh. Vedle opětovného přetisknutí titulní stránky, tentokrát včetně závěrečného verše, jsou zde vybrány stránky Červené knihy, na nichž lze demonstrovat grafickou podobu jejího textu, jakož i písařskou ruku jednotlivých spolutvůrců.

Knihu Petra Kozáka je možno závěrem zhodnotit jako vyzrálý, vysoce kvalitní ediční počin, jenž v sobě skrývá potenciál rozšířit významným způsobem poznání nejen samotných dějin Opavského knížectví na přelomu 16. a 17. století, ale též dějin stavovského právního myšlení a komunikačních strategií zemských stavovských obcí v období raného novověku. Úctyhodným úsilím autora a péčí Zemského archivu v Opavě, který k vydání knihy přikročil, se historikům i poučeným laickým zájemcům o dějiny Opavska dostalo do rukou cenné a po všech stránkách kultivovaně zpracované dílo, jež bude, doufejme, vbrzku následováno dalšími podobnými počiny.

Marek Starý

Axel GOTTHARD
Der Dreißigjährige Krieg. Eine Einführung
Köln – Weimar – Wien, Böhlau Verlag 2016, 390 s., 4 mapy, ISBN 978-3-8252-4555-9.

Blížící se čtyřsté výročí zahájení jedné z nejničivějších válek v evropských dějinách povzbudilo řadu autorů, aby se vrátili k touto tématu, které již bylo zpracováno nesčetněkrát a jehož literatura je ve svém celku badatelsky téměř nezvládnutelná. Jelikož rozsáhlá vícesvazková díla nacházejí odezvu jen u velmi omezeného okruhu specializovaných badatelů, nabývají na důležitosti syntetická díla středního formátu, která se pokoušejí zvládnout rozsáhlou tematiku v jediné, přehledně členěné knize.

Těmto nárokům odpovídá publikace německého historika Axela Gottharda, v současné době profesora novověkých dějin na univerzitě Norimberk-Erlangen. Gotthard je žákem velkého, předčasně zesnulého dějepisce Volkera Presse, k němuž se hlásí a jehož syntetické dílo o válkách a krizích v 17. a na počátku 18. století z roku 1991 pokládá za dosud nejlepší interpretaci třicetileté války.[1] Ostatně Gotthard navazuje na některá Pressova témata, týkající se raně novověké Římsko-německé říše, a obohacuje je poznatky odpovídajícími nejnovějšímu výzkumu a jeho tématům (válečná každodennost, životní podmínky v době raně novověkých klimatických změn, problematika dosahování míru a neutrality atd.).

Specifické rysy Gotthardova zpracování třicetileté války vyniknou, porovnáme-li je se dvěma odlišnými typy starších pokusů o shrnutí téže tematiky na úrovni publikací zhruba stejného formátu. Zatímco kupříkladu anglická historička Cicely Veronica Wedgwood pojala ve své klasické práci, prvně vydané roku 1938 a potom mnohokrát reeditované

1 Volker PRESS, *Kriege und Krisen. Deutschland 1600–1715*, München 1991; komentář v recenzované knize na s. 370.

i v německém překladu, třicetiletou válku jako strhující dějové pásmo,[2] německý historik a encyklopedista Friedemann Bedürftig[3] ji naopak rozčlenil do podoby osobních příběhů a dílčích témat, zvládnutých formou lexikonu biogramů a reálií. Ani Axel Gotthard nepodceňuje váhu jedinců, kteří významně ovlivnili průběh třicetileté války (mj. Albrecht z Valdštejna, dánský král Kristián IV.), přiměřeně se jim věnuje a s úspěchem se snaží vykreslit jejich osobnostní rysy.

Kupříkladu je oprávněně skeptický k falckému kurfiřtu Fridrichovi V. Falckému, který se stal českým „zimním králem"; pokládá ho za člověka nerozumného, neschopného odhadnout mezinárodně politickou konstelaci, a zároveň za panovníka necitlivého, absurdně prosazujícího extrémní kalvinismus, který vedl k neporozumění s jeho českými poddanými. Podobně i anglického krále Jakuba I. nevykresluje pouze jako programového „mírotvorce", ale také jako vladaře, který chtěl mít svůj klid i za cenu zničení kariéry vlastní dcery, „zimní královny" Alžběty Stuartovny. Stručné, ale vcelku přiléhavé charakteristiky se dostává také dalším protagonistům velkého konfliktu.

V základním pojetí se však Gotthardovo podání od obou výše zmíněných příkladů podstatně liší. Gotthard interpretuje třicetiletou válku ve dvou hlavních rovinách: jako proud událostí a jako strukturu odrážející a zároveň přetvářející podobu Evropy. Jeho výklad je rozdělen do pěti oddílů, z nichž první plní vstupní úlohu a pojednává o předpokladech konfliktu – počínaje augšpurským náboženským mírem v Římsko-německé říši z roku 1555 a konče zápasem o výklad Majestátu na náboženskou svobodu v Čechách z roku 1609 a následnými ději. Pro vlastní interpretaci třicetileté války jsou však rozhodující další čtyři oddíly, věnované „velké německé konfesijní válce" (1618–1630), poté životu, válčení a utrpení za války, dále střední Evropě jakožto „jevišti velmocenských rivalit" (1630–1648) a konečně dlouhé cestě k vestfálskému míru.

Výklad se neutápí v podrobných popisech válečných událostí, spíše se snaží formulovat otázky po příčinách a výsledcích tehdejšího dění. Kupříkladu v souvislosti s prvním velkým střetem třicetileté války, bitvou na Bílé hoře, rozebírá vedle zahraničně politických, strategických, finančních a disciplinárních aspektů válčení také ideovou motivaci, zejména reprezentaci a vizualizaci zbožnosti, přičemž do značné míry vychází z výkladu francouzského historika Oliviera Chalina.[4]

Přiměřeně významu „české války" jakožto úvodního období třicetiletého konfliktu věnuje autor velkou pozornost průběhu českého povstání 1618–1620, jeho porážce a důsledkům. Snaží se o vyváženost, a proto uvádí obě základní varianty možného vývoje, totiž vítězství Habsburků a pevné připoutání Čech a Moravy ke středoevropské monarchii na jedné straně, a možnost nového budování českého státu na stavovském principu v podobném směru, jaký se realizoval v severních nizozemských provinciích, na straně druhé. Gotthard nepodává srovnání výchozích podmínek České koruny a Nizozemí,

2 C. V. WEDGWOOD, *The Thirty Years War*, London 1938.

3 Friedemann BEDÜRFTIG, *Dreißigjähriger Krieg. Taschenlexikon*, München – Zürich, 1998; TÝŽ, *Der Dreißigjährige Krieg*, Darmstadt 2006.

4 Olivier CHALINE, *La bataille de la Montagne Blanche (8 novembre 1620). Un mystique chez les guerriers*, Paris 2000 (česky: *Bílá hora*, Praha 2013).

což by ostatně přesahovalo tematické vymezení jeho monografie. Zato však ze zamyšlení nad možnostmi alternativního vývoje vyvozuje, že zažitá terminologie („rebelie, povstání, pozdvižení") je jednostranná a odpovídá pouze pohledu vítězů.

Gotthardovo hodnocení důsledků porážky českého povstání zdůrazňuje jednak okamžitou pomstu vítězů, jednak dlouhodobé posilování dynastické moci Habsburků. Ekonomické, populační, státoprávní, ústavní a náboženské zruinování „dobytých" českých zemí pokládá za výjimečně kruté a pro pobělohorské období používá pojmu „doba temna" („Zeit der Finsternis", s. 106). Vzhledem k tomu, že téma nepojímá jako problém českého etnika (ostatně léta 1618–1630 označuje jako „deutscher Konfessionskrieg"), nelze ho jistě podezírat z pročeské nacionální podjatosti, tím méně pak z ovlivnění stejnojmenným románem Aloise Jiráska. Právě proto je Gotthardovo hodnocení zajímavým protějškem revizionistického pohledu na události kolem bitvy na Bílé hoře, který dospěl až k oslavě habsburského vítězství jako civilizačního triumfu.

V obecné rovině sleduje Gotthard proměny vojenství, ustavování žoldnéřských armád, rostoucí nároky raně moderních států na finanční zdroje, zatížení civilního obyvatelstva, válečné podnikání (zejména na příkladu Albrechta z Valdštejna), způsoby zvládání válečné nouze a další témata. Samozřejmě nemůže pominout událostní stránku války, ani proměny strategického postavení mocností, především pokles moci španělské světové říše a posilování Francie a Nizozemí ve druhé polovině války. Avšak těžiště výkladu leží jinde. Podstatným tématem jsou vlastně hrůzy války – nikoli izolovaně jen jako výsledek násilí soldatesky na civilním obyvatelstvu, ale jako komplex hrůz, jež dopadly především na střední Evropu.

Autor vychází z předpokladu, že za obvyklých mírových podmínek žila většina obyvatel raně novověké Evropy na úrovni poněkud převyšující existenční minimum. Když se však spojily důsledky vrcholící malé doby ledové (opakovaně nedostatečné úrody, hynutí dobytka, prudký růst cen, pokles kalorické hodnoty dostupných potravin, hladomory a epidemie) s dlouhotrvající válkou, změnil se život značné části Středoevropanů v utrpení. Gotthard věnuje kritickou pozornost snaze některých historiků (mj. Sigfried H. Steinberg, Hans-Ulrich Wehler) vysvětlit hrůzy války jako tradovaný mýtus. Proti tomu však staví tezi, že válka nikdy není výrazem normality, ale že jde o katastrofu, která v případě třicetiletého konfliktu znamenala obrovské populační a hospodářské ztráty, ohrožení elementárního společenského řádu a rozrušení soukromého života. Dospívá až k zobecnění že „třicetiletá válka byla nejhorší válkou světových dějin" (s. 213), což jistě neplatí absolutně, ale v evropských poměrech by asi tato charakteristika nebyla přehnaná, pokud bychom měli na mysli vývoj před 20. stoletím.

Netradičně pojatá, přehledná a čtivá syntéza podává ucelenou informaci o válce, která byla do té doby největším a nejničivějším konfliktem na území Evropy. Je založena na dobré znalosti rozsáhlé literatury nejen k německým, ale i k českým dějinám. Kartografická příloha, chronologická tabule, komentovaná bibliografie a rejstříky (osobní, zeměpisný a věcný) vytvářejí z této knihy nejen syntetizující kompendium, ale i praktický úvod do problematiky střední Evropy v první polovině 17. století.

Jaroslav Pánek

Rudolf KLINKHAMMER
Die Kirchenmusikhandschriften der Benediktiner in Böhmen im 18. Jahrhundert
Bd 1: Die Kirchenmusikhandschriften der Benediktinerabtei
St. Wenzel in Braunau/Böhmen und ihre Schreiber
Sankt Ottilien, EOS Sankt Ottilien Verlag 2016, CXXI + 1101 s.,
ISBN 978-3-8306-7753-6.

Martin MÁDL a kol.
Benediktini: barokní nástěnná malba v českých zemích I–II.
Praha, Academia 2016, 1072 s., ISBN 978-80-200-2621-7.

Téměř současně vyšly v roce 2016 dvě zásadní práce přispívající k poznání duchovního a kulturního života benediktinů v Čechách a na Moravě v raném novověku: muzikolog Rudolf Klinkhammer začal publikovat své životní dílo, připravované poslední čtvrtstoletí, katalog hudebnin dochovaných na různých místech jako dědictví po dvojklášteří Břevnov-Broumov; a kunsthistorik Martin Mádl a jeho spolupracovnice a spolupracovník zase završili léta mapování nástěnných maleb v benediktinských klášterech.

Katalog hudebnin je prvním dílem soupisu rozvrženého do tří svazků. Jeho zárodek jsme viděli ve sborníku vydaném k miléniu břevnovského kláštera v roce 1993.[1] Koho by však tehdy napadlo, že za pětadvacet let začne autor vydávat maximalisticky pojatý soupis dochovaných hudebnin, jehož první svazek přesáhne tisíc tiskových stran formátu B5? Vyšlý svazek se zabývá hudebninami v Benediktinském opatství sv. Václava v Broumově, tedy v sídle raně novověkých břevnovských opatů a místě, kde benediktini provozovali klášterní gymnázium a spravovali na kompaktním území „benediktinské zemičky" (*Ländchen*) několik far a po hospodářské stránce panství. Další dva ohlášené svazky mají pokrýt mateřský klášter v Břevnově u Prahy a pak muzikálie z městského — děkanského — kostela sv. Petra a Pavla v Broumově. Od autora vím, že uvažoval ještě o čtvrtém svazku, kterému říká „studie" a který by poskytl syntetický pohled na dokumenty zpracované v katalogu. Historický úvod (s. CIII–CXV) zasazuje sepisované hudebniny do kontextu klášterních dějin: do vlády opatů stavebníků, budovatelů, rekonstruktérů a učenců Othmara Zinka (1700–1738), Bennona Löbla (1738–1751), Friderika Grund(t)manna (1751–1772) a Stephana Rautenstraucha (1773–1785).

Jádrem knihy je vlastní tematický katalog. Každý zápis v něm má 17 kritérií (položek, s. CXVI). Katalog je uspořádán v základu podle jmen komponistů a střídají se v něm postavy velmi populární (František Xaver Brixi, Joseph Haydn nebo Wolfgang Amadeus Mozart) s méně známými jmény benediktinských skladatelů. Řeholníci vedle tradičního chorálního repertoáru nejenže figurální hudbu sami provozovali, ale někdy i skládali (samozřejmě také zaměstnávali profesionály). V katalogu nechybějí ani anonymně dochované skladby

1 Rudolf KLINKHAMMER, *Figuralmusik in Břevnov und Braunau zur Zeit des Priors und Abtes Friedrich Grundmann (1730–1772),* in: Johannes Hofmann (ed.). Tausend Jahre Benediktiner in den Klöstern Břevnov, Braunau und Rohr, St. Ottilien 1993 (= Studien und Mitteilungen zur Geschichte des Benediktinerordens und seiner Zweige, Ergänzungsband 33), s. 401–495.

(s. 515–568) a rukopisné sborníky (s. 569–574). I když v titulu knihy stojí omezení na rukopisné prameny, najdeme v ní též oddíl evidující tisky notového materiálu (s. 575–624). Zápisy obsahují transkripce incipitů jednotlivých rukopisně dochovaných skladeb. Pro zájemce o starou hudbu a aktivní hudebníky tak Klinkhammerův soupis nemá jen funkci archivní pomůcky, ale otvírá i potenciální nový život některých skladeb.[2]

Nenápadný dovětek podnázvu svazku „und ihre Schreiber" se naplňuje na víc než třech stovkách stran (s. 625–946) jako svého druhu encyklopedie těch, kdo se v broumovském klášteře v dané době dotkli papíru a psali noty — navíc je to i encyklopedie celého jejich světa. Je to totiž série biogramů, soupis jejich opisů a ukázky jejich rukopisu. Klinkhammerova důslednost v určování opisovačských rukou vedla i k zavedení identifikovaných bezejmenných rukou (Anonymus 01–65[!]), i s pokusy o jejich určení (s. 671, pozn. 331: časové zařazení a odhad „Er war wahrscheinlich ein Konventual"). Muzikologická příručka tady přerůstá oborové hranice: klášterní historik si může gratulovat, když „jeho" benediktin opisoval noty — pak tady totiž najde jeho biogram; vznikne-li jednou žádoucí břevnovsko-broumovská „profesní kniha" (katalog řeholníků, kteří tu složili své sliby), bude Klinkhammerův seznam nezbytnou pomůckou pro řadu hesel. V seznamu biogramů jsou samozřejmě i benediktini, kteří vynikli i v jiných oborech než v hudbě, například třebechovický rodák Bonaventura Pitr [Pit/t/er] (1708–1764).

Zklamán nebude ani ten, koho zajímá širší klášterní svět: stručně jsou zaznamenáni i klášterní zaměstnanci, jejich kariéry, rodinné vztahy. Z osobností uvedených v seznamu stojí za zmínku například kapelmajstr Franz Xaver Czerny (1734–1777), který působil v Broumově a se svou ženou Marií Theresií měl čtrnáct dětí. Toto osvětí klášterů (tradičně *familia*) se vytvářelo po generace a v případě našeho dvojkláštera se ukazuje i břevnovsko-broumovská mobilita v tomto společenství — například když si Kateřina Scholasika Javůrková, dcera břevnovského klášterního varhaníka, vzala v roce 1761 Josepha Gramera, klášterního varhaníka broumovského.[3] Jako u všech příruček tohoto typu i užitnou hodnotu Klinkhammerova katalogu zvětšuje množství rejstříků (s. 947–1101).[4]

---

2 Do archivů skladeb pocházejících z benediktinských klášterů sáhl při přípravě hudebních nahrávek například Robert Hugo; o benediktinském skladateli Guntheru Jakobovi: Robert HUGO, *Autobiografie barokního skladatele Gunthera Jacoba OSB jako vhled do pražského monastického života začátku 18. století*, Acta musicologica (online) 2014, č. 2, http://acta.musicologica.cz/14-02/03.pdf (2. 3. 2018).

3 Seznam biogramů tak připomíná prosopografické črty staré práce benediktina Laurentia Wintery *Stift Braunau im Dienste der Kultur: ein Beitrag zur Kulturgeschichte der katholischen Kirche in Böhmen* (zvláštní otisk z *Jahresberichte des öffentlichen Stift-Obergymnasiums der Benediktiner zu Braunau am Schlusse des Schuljahres 1904*, Braunau 1904).

4 Kniha obsahuje i české texty a u nich je škoda, že asi neprošly korekturou (ruší technická banalita, že místo liter <ú>/<Ú> se v sazbě používá <ù>/<Ù>, a drobné nepřesnosti se najdou i v názvech institucí, např. na s. XLIII: „Památník Zapadlých vlástenců", „Archiv města Plzeně", „Státní oblastní archiv v Plseň").

Kromě informační váhy spojuje oba katalogy týkající se českých benediktinů i váha fyzická. Klinkhammerův katalog je tištěn na těžkém natíraném papíře, nejspíš kvůli četným fotografiím notových zápisů. Podobný papír má dvousvazková, průběžně paginovaná publikace o nástěnných malbách v klášterech benediktinů, kterou nabídl veřejnosti Martin Mádl se svým autorským kroužkem. Katalogu jsou předeslány tři kapitoly obsáhlého úvodu (s. 15–98), popisující vztah benediktinského řádu k umění a jeho mecenát v raném novověku (Štěpán Vácha), fenomén nástěnných maleb v českých benediktinských klášterech a projekty, při kterých tato díla vznikla (Martin Mádl), a nakonec jsou v medailoncích zachyceni malíři, kteří se podíleli na výzdobě klášterních i farních kostelů, kaplí, prelatur a sídel (Martin Mádl a Michaela Šeferisová Loudová).

Katalog nástěnných maleb je uspořádán podle lokalit, případně podle jednotlivých objektů v dané lokalitě, a zabírá většinu knihy. Je komponován vlastně jako výstavní katalog nebo inventář s čísly a úvody, celá kniha je doprovázena technicky dokonale provedenými snímky maleb, na nichž je mnohdy vidět víc detailů než na malbách samotných, protože ty bývají umístěny vysoko, v nepříznivém světle apod. Svou kapitolu v něm mají hlavní kláštery, které spravoval „opat břevnovský v Broumově" v 17. a 18. století, tedy Břevnov, Broumov a Rajhrad, ale i lokality menší (Kladno, Hrdly, Vernéřovice, Heřmánkovice, Božanov, Martínkovice Svatý Václav a Svatý Petr a Pavel v Broumově, Vižňov, Olivětín, Otovice, Ruprechtice, Počaply, Rajhrad, Ostrovačice, Lehnické Pole). Právě tím se podtrhuje soustavnost katalogu, který umožňuje rekonstruovat celou soustavu benediktinských Čech a benediktinské Moravy a Slezska v raném novověku. Popsány jsou totiž i kláštery další, ať už nějak organizačně blízké Břevnovu (Sázava, Svatý Jan pod Skalou, Svatý Mikuláš), nebo vzdálené (Kladruby).

Protože každé heslo vlastně představuje malou dílčí studii, je předem k neúspěchu odsouzen pokus vybrat nějaké klíčové interpretační popisy jako *pars pro toto*. Přesto: přesvědčivě působí například nová interpretace Steinfelsovy malířské výzdoby kleneb břevnovského klášterního kostela sv. Markéty, kterou vizuálně vnímáme obvykle jako sérii disparátních polí. Jedná se nejspíš o následek restaurátorských zásahů v 19. století, původně, jak ukazují analogie, to nejspíš měl být iluzivní vhled do jednoho nebeského prostoru, který částečně zakrývají jakési „přepážky" jednotlivých klenebních pasů. Drobnosti se v recenzované knize najdou na mnoha místech, i málo čekaných: například když se námět malby v letohrádku Vojtěška v břevnovské klášterní zahradě plauzibilně určuje jako Sv. Josef a jeho bratři místo obvyklého Zázraku sv. Vintíře (ten je v Břevnově zachycen jinde, na známé Asamově fresce v prelatuře).

Obecně v katalogu výrazně zaujme – a je to podobně jako v případě Klinkhammerova hudebního soupisu správný krok za hranice jednoho oboru — snaha interpretovat obrazy pomocí textů. Je k tomu historický důvod: mnohé nástěnné malby vznikaly podle literárně zpracovaných, textových programů, některé texty byly přímo vymalovány na obrazy nebo okolo nich. A tento postup — hledání textových opor v archivních rukopisech i v tištěných knihách, jejichž užívání lze v daném případě předpokládat nebo které je dokonce jisté — přináší rozhodně uvěřitelnější interpretace než čistě estetické vykládání. Tvar, barva, tah a další estetické kvality dostávají v textech a (zadaných) idejích a komplexních

programech doplnění, a úhrnný smysl maleb je tak dostupnější. Práce s texty je tu důsledná, jsou uváděny dlouhé citáty latinských a německých pramenů i s překlady.[5]

Kniha Mádlova týmu se stane standardem pro studium výzdoby dodnes dochovaných benediktinských domů v českých zemích, z kterého bude třeba vycházet. Pozoruhodné je, že autoři do svého léta připravovaného textu stačili vložit i reakce na nové polemiky týkající se založení břevnovského kláštera, tedy doby, které se ani neměli v úmyslu věnovat.[6]

Neuvěřitelně obsáhlá obrazová dokumentace nemá obdobu a má veliký význam studijní i útěšný (s Horatiem řečeno: může *aut prodesse, aut delectare*). Je až s podivem, že grafická úprava knihy tuto sílu obrazů ne vždycky „prodává": mnoho fotografií bylo nejspíš s ohledem na množství dokumentárně zmenšeno, málokdy se využívá tisk na spad strany. Pravda, je to katalog. Sílu některým snímkům maleb ubírají sousední dokumentační fotografie exteriérů staveb. Jako na s. 373 jsou často sytě barevné, pořízené při slunci, s modrou oblohou a i renovované omítky na nich často vytvářejí spíš pohlednicový efekt, který zbytečně přebíjí tlumenější barevnou stylizaci nástěnných maleb a reprodukovaných olejomaleb. Možná by bylo vhodnější i z věcného hlediska rytmizovat vizuální stránku knihy a podávat informační snímky exteriérů spíš černobíle nebo v nějaké vhodné monochromatické stylizaci. Náhled na podobné věci se nicméně mění: snímky „z přítomnosti" bývají jak obsahem, tak stylizací v kunsthistorických publikacích to nejčasovější. Snad tedy i tyto snímky budou časem zajímavým svědectvím, jak se za našich dnů prezentovala „skutečná" podoba objektů.[7]

Jestliže jsme na stránkách tohoto časopisu mohli nedávno uvítat katalog výstavy o středověkých benediktinech,[8] vítáme nyní katalog „výstavy" maleb, která probíhá trvale, a v soupisu hudebnin program „koncertu", který kdysi zněl a potenciálně se může znova ozvat. Tyto rozsáhlé knihy společně tvoří knihovnu, která sice nemůže suplovat syntetické dějiny benediktinů u nás, ale poskytuje velmi plastický a detailní obraz s mnoha novými akcenty.

Tato recenze neměla ambici známkovat „výkony" obou knih uvnitř oborů hudebních dějin nebo dějin umění — naopak chtěla poukázat na to, že obě knihy jsou koncipovány šíře jako příspěvky k poznání celku duchovně-kulturního světa řeholních domů. Nad informačně bohatými kompendii čtenáře možná napadne, že podobnou

---

5 V tomto ohledu jen jedno upozornění na detail, který se týká textu v jedné Vincentiniho malbě v chodbě břevnovského konventu. Je to známé místo, kterým se obvykle dokládá domácí klášterní tradice, že v břevnovském klášteře žilo před husitskými válkami 500 mnichů (s. 202). Není to úplně snadný text (i když budeme číst „deni" náležitě „dein"), ale překlad v recenzované knize „po pět staletí" lze stěží uhájit.

6 Petr KUBÍN, *Založil břevnovský klášter opravdu sv. Vojtěch?*, in: M. Jarošová – R. Lomičková (edd.), Ora et labora: vybrané kapitoly z dějin a kultury benediktinského řádu, Praha 2013, s. 27–35; David KALHOUS, *K otázce počátků břevnovského kláštera,* Časopis Matice moravské 134, 2015, s. 207–213; Josef ŠRÁMEK, *Co (ne)víme o raně středověkých dějinách břevnovského kláštera – a jak s tím naložit?*, Časopis Matice moravské 134, 2015, s. 215–226; Josef ŠRÁMEK, *Břevnovské opatství ve středověku. Břevnov, Rajhrad, Police nad Metují a Broumov*, Praha 2016 (= Pietas benedictina 22), s. 23.

7 Vzhledem k rozsahu musely i při pečlivém redigování knihy uniknout drobnosti, jako jsou veselé záměny liter „Křálovská kanonie" (s. 167) nebo „převnovské prelatury" (s. 943).

8 Dušan FOLTÝN et al., *Otevři zahradu rajskou. Benediktini v srdci Evropy 800–1300,* Praha 2014, recenze Ondřej KOUPIL, Český časopis historický 114, 2016, s. 470–474.

příručku by si zasloužily i jiné projevy raně novověkých řeholníků. Aby byl obraz duchovní a intelektuální činnosti českých benediktinů úplný, schází ještě podobný katalog jejich prací literárních, vydaných tiskem i zanechaných v rukopisech.

Ondřej Koupil

Jakub ZOUHAR
František Pubička S.I. (1722–1807). Barokní historik ve století rozumu
Praha, Pavel Mervart 2014, 451 s., ISBN 978-80-7465-096-3.

Význačný badatel o dějinách dějepisectví Marian Henryk Serejski upozorňoval kdysi na to, že tento obor by nikdy neměl být omezován na snůšku biografických údajů o daném dějepisci bez akcentování obklopujícího jej mnohovrstvého prostoru (osobního, sociálního, hospodářského, kulturního atd.), přičemž onen širší kontext není jen záležitostí zkoumaného dějepisce, ale zrcadlí se také v tvorbě toho, kdo o něm bádá a píše.[1] Přijetí tohoto aspektu dějepisectví, ať již v podobě provázanosti „Geworfenheit" a „Entwurf" v Heideggerem inspirované gadamerovské hermeneutice, nebo v společensko-hospodářské determinaci historikova pohledu na dějiny v goldmannovsko-hauserovském pojetí, očividně nepůsobí teoreticky fundovanému autorovi recenzované publikace obtíže. Jakub Zouhar si dobře uvědomuje úskalí historického myšlení, které by se snažilo zcela opustit mnohoetážový kontext své vlastní doby, a v souvislosti s tím ukazuje, že obraz minulosti je vždy do určité míry tvarován současností.

Poněkud kontrastně k těmto myšlenkám, zásadním pro historické uvažování a hlasitě rezonujícím v úvodu Zouharovy knihy, působí jeho obhajoba neopozitivismu jako pracovní metody a proklamovaná představa, že nejprve je třeba shromáždit údaje k životopisu a teprve potom lze „teoretizovat". Induktivní sbírání informací z pramenů je samozřejmě základem jakéhokoliv historického výzkumu, ale již tato heuristická fáze je velice úzce provázána s teoretickou výbavou historika, kterou je jeho výběr pramenů a způsob práce s nimi do značné míry determinován. Budiž ještě připomenuto, že pokud bylo a je v historiografickém diskursu stále problematické a nevyhraněné samo označení „pozitivismus" (do nějž bývají často zařazováni naprosto protichůdní a nesouměřitelní historici),[2] neopozitivismus je na tom i v obecnější rovině snad ještě hůře, o historických disciplínách z něj vycházejících ani nemluvě.[3]

Zouharova kniha je přes tento (možná jen zdánlivý) vnitřní rozpor dílem mimořádným a obohacujícím, prosyceným učenou kritičností i obdivuhodnou jazykovou erudicí. Metodologickou vynalézavostí se vyznačuje již kapitola, která má čtenáře uvést do pubičkovské problematiky. Autor ukazuje obraz Františka Pubičky jako historika,

1 Marian Henryk SEREJSKI, *Przeszłość i teraźniejszość, szkice i studia historiograficzne*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1965, s. 24–25.

2 Charles-Olivier CARBONNELL, *L'histoire dite positiviste en France,* Romantisme. Revue du dix-neuvième siècle 21–22, 1978, s. 173–185.

3 Søren KJØRUP, *Geisteswissenschaften*, Stuttgart – Weimar 2001, s. 269–273.

odrážejícího se ve fasetách jemu současného i pozdějšího dějepisectví. Ze zmíněné pasáže knihy tedy vystupuje nikoliv jeden jediný František Pubička, ale „množství Pubičků" podle toho, jak byl vnímán a přetvářen uvnitř historiografických mikrokosmů svých současníků a následovníků. Obecně velmi cenná a s některými úvodními úvahami autora souznící je Zouharova snaha alespoň stručně naznačit myšlenkové pozice historiků, z nichž přistupovali k osobě Františka Pubičky. Nejde tedy o nekomplikovanou snůšku nakupených údajů, ale o živé tkanivo konkrétních myšlenek a představ jednotlivých jasně ukotvených badatelů, jejichž průsečíkem je osobnost Františka Pubičky.

Od Pubičky „knižního", jehož portrét získává v každém historiografickém textu jiné kontury, přechází Zouhar v dalších dvou kapitolách k Pubičkovi „soukromému" a „osobnímu". Z těchto pasáží se vytrácí dosavadní „polyfonní" traktování jeho osoby a je postupně nahrazeno jednoznačnějším obrazem člověka, řeholníka a historiografa. Zouhar se nejprve věnuje rodinnému prostředí, v němž budoucí historik vyrůstal, a významu, který měla rodina Pubičků v životě raně novověkého Chomutova. Ani v těchto kapitolách však autor neustrnul na taxativním výčtu biografických dat, když se například zabývá Pubičkovými studiemi u chomutovských jezuitů, podává plastický obraz řádového školství Tovaryšstva Ježíšova a mechanismů jeho fungování, na jiném místě připojuje úvahy týkající se vztahu vernakulárních jazyků a latiny v tehdejším školském systému. Další kapitoly představují v podobném duchu přehled o životních událostech Pubičkových od vstupu do jezuitského řádu, přes jeho působení v Brně, Olomouci, v opavské koleji až po ukotvení v Praze, kam se znovu vrátil po krátkém intermezzu ve středočeské Březnici.

V následujících kapitolách se Zouhar věnuje podrobné a promyšlené analýze Pubičkových významných dějepisných děl. Kapitola pátá se do hloubky zabývá Pubičkovým spisem „Series chronologica rerum Slavo-Bohemicarum" a mimo jiné srovnává jeho teorie o původu kmene Čechů s hypotézami Gelasia Dobnera. V rámci této kapitoly je věnována zasloužená pozornost také Pubičkově spolupráci s polským magnátem a učencem Józefem Aleksanderem Jabłonowskim. Další kapitola Zouharova spisu zachycuje postupnou metamorfózu historika české jezuitské provincie v stavovského historiografa v důsledku zrušení Tovaryšstva Ježíšova. Pubička poté, co od českých stavů získal stálý příjem, upřel veškeré síly na vydávání dalších dílů svého desetisvazkového, bohužel nikdy nedokončeného spisu „Chronologische Geschichte Böhmens unter den Slaven", s příznačnými dedikacemi: „Den Hochlöblichen Vier Herren Ständen im Königreich Böheim Seinen grossmüthigsten Mäcenaten" apod. Toto své *opus magnum* Pubička sepisoval latinsky coby jezuitský vzdělanec staré školy, pro nějž bylo nemyslitelné použít v učeném pojednání jiný jazyk než latinu. Jeho dílo bylo tedy teprve následně překládáno do němčiny, přičemž úroveň jazykové translace, na které se nejdříve podílel proslulý Johann Christoph Adelung, s výměnou překladatele postupně klesala, na což upozorňovali někteří recenzenti tohoto spisu. Právě ozvěny Pubičkova největšího díla v různých dobových recenzích a učených zprávách, které Zouhar reflektuje v této kapitole, připomenou svou strukturou zajímavé úvodní pasáže jeho knihy. Kromě odrazu spisu v mikrokosmech učenců se autor úspěšně pokouší nastínit také obecnou sociologii čtenářstva Pubičkových knih a naznačit, jakému okruhu čtenářů byla právě jeho nejdůležitější kniha určena.

Samostatná pozornost je věnována roli pomocných věd historických (diplomatika, numismatika) v tomto základním Pubičkově díle. Zde by si snad, při pohledu na grafické tabule Pubičkových „Chronologische Geschichte" a v nich se vyskytující odkazy na pojednání o pečetích v textu, minimálně stejný interes jako numismatika zasloužila také sfragistika, která je zmíněna v jediném odstavci.

Dosti podrobně a zároveň velice zajímavě řeší Zouhar význam, který je v Pubičkově knize připisován jednotlivým českým panovníkům, případně celým dějinným údobím našich dějin. Specifickým tématem, jež se v tomto Pubičkově hlavním knižním opusu odráží na mnoha místech, je otázka vzájemného poměru zemské a etnické příslušnosti jeho autora. Na tomto místě by asi stála do budoucna za úvahu komparace s odlišnými názory na obdobné otázky u jiného barokního historika původem z Chomutova, Andrease Augustina Fiedlera, tvůrce rukopisné „světové kroniky". Po stručné sedmé kapitole Zouharovy knihy, věnované závěru Pubičkova života, následuje přehledná bibliografie jeho historických prací. Podrobnému, přehledně a srozumitelně pojatému, byť na několika místech snad až příliš idiograficky zpracovanému životopisu, je v knize rovnocennou protiváhou rozsáhlé a nesmírně zajímavé sylloge pečlivě a kriticky vydaných pramenů, které souvisejí s osobou Františka Pubičky. Jedná se o vzpomínky Ignáce Cornovy na Pubičku v době jeho březnického působení v letech 1759–1760, Pubičkovu korespondenci z let 1769–1803, dokumenty vztahující se k vydání „Chronologische Geschichte Böhmens" a recenze na jeho díla.

V souvislosti se zmíněným spisem snad mohla být více akcentována autorova pozoruhodná vazba na libanonského maronitského učence Josefa Simona Assemanniho, na jehož práci o Slovanech (Originum Slavorum) se výslovně odvolává.[4] Jde tu však pouze o námět na možné rozšíření badatelského pole, ne o výtku opomenutí (Assemanni se v Zouharově knize objevuje hned na pěti místech). Velice zajímavé, ale s ohledem na celkové zaměření knihy patrně poněkud disproporční by bylo rovněž zkoumat například Pubičkovy vztahy k cisterciáckým historiografům domácího (Augustin Sartorius) nebo i cizího původu (Gaspar Jongelinus), na něž v jeho nejdůležitější knize nacházíme také odkazy a kteří sehráli nezanedbatelnou roli u některých jiných českých dějepisců 18. století, především z řad řeholníků.

Zouharova kniha o Františku Pubičkovi je vysoce fundovanou a užitečnou studií o neprávem opomíjeném tvůrci monumentálního dějepisného díla ze sklonku českého raného novověku. Na ní by mohly v budoucnu navazovat obdobné monografie, týkající se dalších historiografů z přelomu 18. a 19. století, kteří jsou třeba v dnešní době pokládáni za méně významné, ale jejichž důkladné prozkoumání nakonec ukáže, že tento význam se může, s ohledem na kontext jednotlivých dějepisných děl a jejich autorů, stejně jako na optiku badatelů, kteří se jim z intelektuálních pozic své doby věnují, postupně zvětšovat.

Jiří Wolf

4 Johann Christoph ADELUNG, *Fortsetzung und Ergänzungen zu Christian Gottlieb Joechers allgemeinen Gelehrten Lexicon*, 1. bd., A–B, Leipzig 1784, s. 1175–1176.

Eva MELMUKOVÁ-ŠAŠECÍ (ed.)
Evangelíci v rané toleranční době v Čechách a na Moravě
(= Edice Historicus)
Verbum, Neratovice 2017, 832 s., ISBN 978-80-903920-7-6.

Po dvaceti letech od prvního vydání[1] připravila Eva Melmuková (jediná dosud žijící z původní trojice editorů) doplněnou verzi publikace, provázející dějinami počátků moderního českého evangelictví. Jde o tzv. ranou toleranční dobu (1781–1789), která bezprostředně souvisela s vydáním Tolerančního patentu Josefa II. Součástí výkladu jsou exkurzy jak do staršího období od 15. století (zejména do doby pobělohorské), tak do vývoje domácího protestantismu v 19. století. Ten byl zakončen vznikem národně orientovaných nekatolických církví – dnešní Českobratrská církev evangelická a Československá církev husitská – v souvislosti s rokem 1918 a přihlášením k „dědictví české reformace jako myšlenkové a mravní základně svobodného samostatného národa" (srov. na s. 540). Netřeba zakrývat, že jde o pohled protestantské historiografie určený v prvé řadě evangelickému publiku.

Druhé vydání knihy je obsahově v podstatě shodné s původním svépomocným, z nouze provedeným sešitovým vydáním. Kromě oprav zjevných chyb došlo pouze k aktualizaci názvů některých institucí a archivních fondů. To však kupodivu neznamená absenci nových skutečností, ba ani dosud nepublikovaných archivních pramenů. Vše editorka soustředila do dvaačtyřiceti stran nové předmluvy a o poznání stručnějšího závěrečného slova. Respektování zbývajícího textu jako celku odůvodňuje tím, „že každá kapitola nese pečeť svého autora, navíc historií je dnes už samo zpracování knihy a snaha o její vydání" (s. 48). Daný přístup představuje možná nejcennější přínos práce: nabízí stejnou měrou obraz české protestantské společnosti doby, o které pojednává, i doby, kdy vznikala její textová podoba, tedy pozdního 20. století.

Příklad vypovídací hodnoty onoho obrazu můžeme znázornit na způsobu, jakým kniha pracuje s tolerančními evangelíky českých zemí, jejichž mateřským jazykem nebyla čeština. Oproti trendu, zavedenému po roce 1945 (známe případy, že se paměť na „německé" toleranční sbory jednoduše vymazala),[2] je jim věnován prostor v samostatné kapitole a v jednom z „doplňujících pohledů" (s. 640–641). Příznačné je jejich vyčlenění z česko-jazyčných komunit, jako by autoři považovali za nutné promítnout národnostní rozdělení církve 20. století zpět do minulosti. Obecně přitom platí, že z hlediska struktury církevní správy tolerančních církví, ve sborech, seniorátech a superintendencích, tvořili věřící různých jazyků (včetně slezské polštiny) jedno společenství. Dvojjazyčný charakter komunit můžeme dobře doložit u sborů v Praze a Brně. Této z dnešního pohledu „přidané

1 Ilja BURIAN – Jiří MELMUK – Eva MELMUKOVÁ-ŠAŠECÍ (edd.), *Evangelíci v rané toleranční době v Čechách a na Moravě*, sešity 1–8, Praha 1995–1996.

2 Srov. mapu tolerančních evangelických sborů, uveřejněnou v příloze knihy Zdeněk Jan MEDEK, *Na slunce a do mrazu. První čas josefínské náboženské tolerance v Čechách a na Moravě*, Praha 1982.

hodnotě“ a z ní plynoucímu značnému společenskému, resp. kulturnímu dosahu věnuje však výklad jen minimum prostoru.[3]

Problematický je případ filiálního sboru v Čenkovicích, kde publikace zpětně rekonstruuje národnost evangelíků pozdního 18. století.[4] Vzhledem k době vzniku knihy je pochopitelné, že nejsou akcentovány sítě vztahů překračující zavedené kategorie – nejen vazby Čechů a Němců, nýbrž ani vazby mezi jednotlivými společenskými vrstvami, které by obohatily základní výkladový rámec tolerančního evangelictví jako hnutí českého „prostého lidu“.

Interpretaci pramenné vrstvy práce evangelických historiků, vztahující se k nejnovějším dějinám, napomáhá v novém vydání užití dokumentů z konce sedmdesátých let 20. století až počátku 21. století. Pocházejí z archivu spolku Veritas, historické společnosti pro aktualizaci odkazu české reformace. Nová předmluva je tak v prvé řadě kapitolou, týkající se okolností vzniku předkládané knihy. Týmový výzkum, který probíhal v letech 1979–1989, a následné úsilí publikovat jeho výsledky, zde vystupuje coby fenomén sám o sobě. S nadsázkou a s vědomím souvislostí řečeno, šlo o formu „guerillového dějepisectví“, kdy se vytvořila síť spolupracovníků, často bez jakéhokoli formálního historického vzdělání.

Počáteční impuls měl institucionální záštitu: Českobratrská církev evangelická, přímá pokračovatelka tolerančních církví, se připravovala na dvousté výročí vydání Tolerančního patentu (1981). Vznikla komise, která měla zpracovat edici přihlášek věřících do tolerančních církví. Organizačně činnost zajišťovali a postupně rozšiřovali manželé Melmukovi z Telče. Prvotní „požehnání“ autorit se vytrácelo, což otevřeně vyplynulo na povrch po odevzdání hotového rukopisu knihy *Evangelíci v rané toleranční době* do církevního vydavatelství v lednu 1989. Dvojznačně tu vystupuje přelom daný rokem 1989. Radost z nastalé svobody se začala mísit s nezvládnutím nově otevřených možností a střetem s církevní institucí, kdy se čeští evangelíci „oficiálně začali stále více distancovat od postojů svých předchůdců (...) vzhledem k vlastním dějinám“ (s. 32). Vydání knihy bylo několik let odsouváno a nakonec odmítnuto. Tým proto začal výsledky svého studia minulosti zpřístupňovat veřejnosti nezávisle na církvi, prostřednictvím vlastní, nově založené společnosti Veritas.

Vadou na kráse publikovaného svědectví je až přílišný důraz na jeho „pramennost“. Dokumenty, případně úryvky z nich, následují jeden za druhým, někde interpretace schází zcela, jinde není jasné, kde končí citace a začíná editorský komentář. Zvláště čtenář neznalý církevního prostředí tápe v moři dobových zkratek, ponechaných dle originálů dokumentů

3 Ke zhodnocení tohoto významu srov. alespoň v případě Brna studii Sixtus BOLOM-KOTARI, *Religiöse Toleranz und wirtschfatlicher Aufschwung: Die Brünner Evangelischen und der Wandel der Gesellschaft 1781–1815*, Bohemia. Zeitschrift für Geschichte und Kultur der böhmischen Länder 56, 2016, č. 1, s. 88–121.

4 Zatímco členům staršovstva byla v knize ponechána křestní jména dle německy psaných pramenů, jejich příjmení jsou převedena do aktuální české formy (Johann Wenzel Votava, Johann Matějka). Podobně dostalo počeštěnou formu křestní jméno jejich uherského pastora (Štěpán Szeremley) – srov. s. 218.

(SR, KJ, b., br., br. syn., s. taj., PO, POHS, ERC, JL, Ra, Li...). Situaci neulehčuje ani absence přesných citací jednotlivých materiálů. Úvodní kapitolu zakončuje komentář k novým zjištěním, posunujícím stav historického bádání tématu toleranční doby za čtvrtstoletí od ukončení výzkumů ústících do předkládané knihy. Souhlasím, že by celková aktualizace byla dnes v řadě ohledů problematická. Není ale škoda, když badatelské oživení po roce 1989, jehož součástí jsou osobnosti z církevního i mimocírkevního prostředí, řada projektů, výstav, publikací, zastupuje jen „několik příkladů" na sotva čtyřech stranách textu (s. 48–51)?

K reflexi zvýšené pozornosti dříve poněkud opomíjenému tématu je nutno připočíst aktualizovaný seznam literatury a především polemické *Slovo závěrem* (s. 737–739). Jednak odkazuje k výměně stanovisek Evy Melmukové se Zdeňkem R. Nešporem v otázce kontinuity české reformace,[5] jednak objasňuje stanovisko části protestantské historiografie k aktuálním kontextům studia české reformace a českých dějin obecně. Badatelé se dnes podle tohoto stanoviska musejí vhledem k převládajícímu klimatu historické práce potýkat s autocenzurou. „Hodnocení českých dějin tzv. na úrovni, tj. přijatelné a vnímané jako vědecké, je jednoznačně toto: Velká Morava, svatý Václav – symbol české státnosti, přemyslovský stát včetně Anežky české, středověká kultura nesená církevní institucí, Lucemburkové, zejména Karel IV. s arcibiskupstvím a univerzitou, potom úpadek za Václava IV. a konečně pád hrozící vymazáním z dějin Evropy – husitství (je možno případně přiznat osobní integritu Husovi, ten je však v protikladu k husitům). Následuje postupná záchrana českého státu působením Habsburků, kulturní růst v rudolfínské době, nezdařené povstání proti zákonnému panovníkovi a nový start Obnoveným zřízením zemským k znovuzačlenění do celku evropské kultury v 17. a 18. století. V druhé polovině 19. století nepřiměřený růst českého nacionalismu vedoucí nakonec po první světové válce k likvidaci potřebného středoevropského státního útvaru. Následný dílčí státní útvar – Československá republika – nestačil vyřešit řadu svých vážných problémů a dostal se i s nimi do víru dalších událostí 20. století" (s. 738).

Uvedená základní linie má být prý nepsanou, ale striktně uplatňovanou orientační směrnicí pro historiky, jak mají psát. Autocenzura v naznačeném duchu se dle tohoto postoje jeví nutným předpokladem k uznání té které práce za vědeckou, a tedy publikovatelnou. Takto zjednodušující teze by jistě stála za rozpracování. Do jaké míry zde stále funguje známý zákon kyvadla, vychylujícího se na jednu či druhou stranu? (Nad zájmem o „lid" převážil po roce 1989 zájem o „elity", nad ideologizovaným husitstvím nové studium katolické reformace apod.) Nelze než přitakat tvrzení, že aktuální klima historické práce je zcela odlišné od bádání v době prvorepublikového Československa. To dbalo o historickou legitimizaci své existence v podobě, která by Evě Melmukové přišla patrně inspirativnější. Současné Česko zdá se (nejen v roce oslav století samostatnosti) potřebu legitimizace postrádá, neexistuje ani relevantní debata o smyslu jeho existence. Pro interpretaci českých dějin ve veřejném prostoru je podle mne charakteristický strach z „velkých idejí", ať už jakýchkoli, jak ukazuje příklad zápasu o znovupostavení Mariánského sloupu na Staroměstském náměstí v Praze. Ještě podstatnější je hledisko střídání generací,

5 Srovnej: Studia Comeniana et historica 73–74, 2005 a 80, 2008.

nástupu těch, které zápasy včerejška neoslovují – snad v souvislosti s celkovým poklesem vlivu tradičních autorit, idejí a ideologií, kdy rozpad starých všeobecně uznávaných myšlenkových vzorců nutně neznamená konstruování nových.

Úvaha nad aktuálními kontexty studia české reformace tak musí končit tam, odkud vyšla – v protestantské společnosti počátku 21. století. Za domácí evangelíky zvedne jejich prapor jen těžko někdo jiný. Českobratrská církev evangelická funguje v rámci presbyterně-synodního zřízení, určující vliv na její podobu, vedení, směřování má náležet samotným věřícím. Pokud je zaujata jinými idejemi, tím spíše se nelze divit, že česká reformace není „in" pro většinovou společnost. Podobné platí o akademické platformě evangelíků – Evangelické teologické fakultě Univerzity Karlovy. Pochybná je ovšem budoucnost protestantské společnosti jako takové. S každým dalším sčítáním se v intervalu deseti let ztrácí polovina evangelické církve a současný počet členů značně poklesl pod počet tolerančních evangelíků na konci 18. století.[6]

Dokladem tohoto vývoje je koneckonců kniha *Evangelíci v rané toleranční době v Čechách a na Moravě*. Obdobný projekt se sítí evangelických nadšenců, hledajících širší rodové kořeny a pokrývajících celé území, kde žili jejich předchůdci, by se v současnosti sotva podařilo uskutečnit. Řada původních tolerančních církevních sborů totiž mezitím zanikla, byla sloučena, případně jejich další život závisí na generaci dnešních sedmdesátníků, osmdesátníků.

Nové, tentokrát již důstojné vydání knihy bude nepochybně tvořit součást knihovny každého vážnějšího zájemce o problematiku reformační historie českých zemí, jakož i církevních dějin doby pozdního osvícenství. Vzhledem k dosaženému stavu poznání si nemůže nárokovat aktuálnost, přesto platí, že využití celé řady zásadních poznatků, které přináší, umožní čtenáři vhlédnout do specifického prostředí významné náboženské minority.

Sixtus Bolom-Kotari

Ivo CERMAN (ed.)
Habsburkové 1740–1918. Vznikání občanské společnosti
Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2016, 831 s., ISBN 978-80-7422-483-6.

Na knihy z Nakladatelství Lidové noviny jsme si již zvykli klást vysoké nároky, ať už po stránce obsahové, výtvarné, nebo typografické. V posledních letech jsme rovněž zaznamenali produkci výpravných kolektivních monografií psaných českými, moravskými i slezskými odborníky, které jsou jakousi typografickou chloubou zmíněného nakladatelství. Nejinak je tomu v případě recenzované kolektivní monografie, která vychází v roce stého výročí úmrtí císaře Františka Josefa I., sepsané pětadvaceti historiky pod vedením Ivo Cermana. Publikace je opravdu výpravná: na křídovém papíře můžeme obdivovat stovky barevných i černobílých reprodukcí, které doprovázejí jednotlivé studie. Snad jen strana 728 s bibliografickými údaji se typograficky odchýlila od jinak vysokého standardu.

6 *Náboženská víra obyvatel podle výsledků sčítání lidu* (Český statistický úřad, 2014), https://www.czso.cz/documents/10180/20551795/17022014.pdf (14. 11. 2017).

Monografie je součástí projektu Historického ústavu Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, resp. jeho výzkumného centra „Habsburkové v dějinách českých zemí raného novověku". Odborná i laická veřejnost už byla upozorněna, že se vlastně jedná o druhý díl souboru, jehož úvodní část nazvaná *Habsburkové 1526–1740: Země Koruny české ve středoevropské monarchii* byla netrpělivě očekávána. Tým odborníků recenzované monografie ovšem není složen pouze z pracovníků Jihočeské univerzity, historici pocházejí z mnoha domácích i zahraničních pracovišť (např. Stefan Newerkla, Martina Niedhammer). Rovněž jejich specializace se různí, jsou mezi nimi historikové politických dějin, kultury, církve, literární i právní historici, ale též specialisté na židovské dějiny a kulturu. Ti všichni se, jak se dočteme na zadní obálce knihy, soustředili „na otázky a problémy, které národní dějepisectví dosud nechávalo bez povšimnutí".

Každý odborník na raný novověk ví, že snaha rekonstruovat úsilí českého obyvatelstva o spravedlivou společnost v 18. a 19. století vyžaduje velkou metodologickou zručnost, aby se prolomila hradba stereotypů, předsudků a chtěných i náhodných nedorozumění, které provázejí studium této epochy českých dějin. Slovy hlavního editora knihy: je třeba „mnohdy sáhnout do neprobádaných oblastí a ptát se po časových i příčinných souvislostech tam, kde starší dějepisectví nic nehledalo" (s. 808). A tady vidím velké klady, ale i slabiny recenzované publikace. Jednotlivým autorům nelze upřít erudici ani snahu přiblížit se i poučenému čtenářstvu, avšak koncepce knihy bude po mém soudu vyhovovat spíše odborné veřejnosti, která v řadě analytických studií nalezne pro sebe nejeden kýžený podnět.

Laický čtenář bude naproti tomu do značné míry překvapen, bude v textu patrně postrádat více „Habsburků", starší generace též více ekonomických ukazatelů.[1] Pochopit nové, nebál bych se použít zprofanované slovo angažované pojetí (srov. s. 20, poslední odstavec) této epochy vyžaduje od čtenáře velkou zkušenost s četbou historických (příp. politologických) prací, a to nejen populárně-naučných, nýbrž i akademických. Zkrátka ne každý čtenář této skvostně vypravené knihy bude z tohoto přístupu nadšen. Méně poučený uživatel v ní patrně pro sebe nenalezne mnoho podnětného, snad kromě bohaté obrazové dokumentace (reprodukce maleb, dobových fotografií a tiskovin, plánků měst i bitev, ukázky soudobého výtvarného umění a architektury). Kdo zná blíže dílo I. Cermana,[2] není ovšem překvapen důrazem na multietnicitu a multilingvnost českých zemí vymezeného období. Vždyť byly součástí mnohonárodnostní říše. Nediví se ani místy provokujícímu slohu vyprávění, tím méně mnoha odlehlým skutečnostem, které se před čtenářem objeví často bez upozornění. Na druhou stranu je trochu škoda, že se autoři ještě více nesoustředili na monarchii za hranicemi českých zemí.

Kniha totiž nevypráví příběh úplného života všech společenských vrstev ve vymezeném časovém úseku. Je to zřejmé již z úvodu I. Cermana (s. 7–20), kde se čtenář

1 Srov. např. s publikací Josef PETRÁŇ a kol., *Počátky českého národního obrození. Společnost a kultura v 70. až 90. letech 18. století*, Praha 1990, která se ovšem připravovala ještě před přelomovým rokem 1989.

2 Z poslední doby srov. např. Ivo CERMAN, *Aufklärung oder Illuminismus? Die Enzyklopädie des Grafen Franz Josef Thun*, Stuttgart 2015; Ivo CERMAN – Diego LUCCI – Susan REYNOLDS (ed.), *Casanova. Enlightenment philosopher*, Oxford 2016.

dozvídá, že v centru pozornosti autorského kolektivu „nestojí panovníci, ale proces vznikání občanské společnosti" (s. 10), tedy příběh osvobození poddaných (kteří nejsou v žádném případě idealizováni), pravidla pro koordinaci sociálního života i nástroje pro jejich prosazení (tj. právo a média). V knize je též věnována velká pozornost náboženství, protože „v minulosti lidé trvali na tom, že společnost nelze udržet" bez jeho pomoci. Celým textem se proto vinou tři příběhy, které mají podle hlavního editora ve svém souhrnu držet pohromadě lidskou společnost: příběh práva, příběh vzniku veřejné sféry a příběh vývoje náboženství a církve. Autoři nicméně nezapomněli ani na vliv válek na poddané a později na občanskou společnost jako celek, aby tak ještě více vyzdvihli svoji premisu o počátcích klíčových institucí současné politické kultury, které prý sahají už do doby vlády domu habsbursko-lotrinského.

K novému přístupu autorů (trochu s povzdechem se chce říci *stále novému*) patří sledování všech skupin poddaných českých zemí, tedy nejen těch česky a německy mluvících, ale i Židů (s. 125–141, 339–353, 651–665) a Cikánů (s. 201–207, 667–671); samozřejmostí je pak zkoumání tzv. ženské otázky (s. 691–705), evangelických církví (s. 183–199, 321–337) nebo vídeňského poddílu na „českém národním probuzení" (s. 109–123). Velký prostor tudíž autoři věnovali i různým podobám antisemitismu, rasismu, sociálním i národnostním předsudkům, tedy tématům v současné české společnosti nadále poměrně kontroverzním. Z moderní látky najdeme v publikaci zejména korunovace jakožto akty plné mnohovýznamové symboliky. Kniha je koncipována chronologicky a sleduje svá témata napříč celým vymezeným obdobím. Více prostoru je v textu věnováno době od roku 1848, která se kryje s panováním císaře Františka Josefa I. Sevřené analytické studie nejsou popisné, ale problémové, vtahují čtenáře do myšlenkového světa autorů textů, a tím přispívají ke zvýšení kultury historického myšlení naší doby. Tento aspekt pokládám osobně za nejpřínosnější hodnotu celého díla.

Poněkud zvláštně je v knize řešena bibliografie. Je rozdělena na oddíl „Bibliografické eseje" (s. 723–775) zachycující literaturu k jednotlivým studiím a na oddíl „Výběrová bibliografie" (s. 776–782), jakýsi celkový přehled literatury řazený abecedně. Hledání konkrétního titulu je proto dosti ztíženo, navíc mnohé tituly se opakují. Přestože se jedná o výběr literatury, některé práce mi v knize chybějí. Tak například ke studii o T. G. Masarykovi postrádám odkaz na knihy Marie L. Neudorflové,[3] u studií literárněhistorických některé práce Aleše Hamana[4] nebo Václava Velčovského.[5]

Přes uvedené výhrady jsem přesvědčen, že vystoupení „nové generace historiků", kteří se snažili „usmířit Čechy s vytěsněným obdobím jejich minulosti" (zadní obálka), se povedlo a mělo smysl. Souhlasím s názorem autorů knihy, že „naše diskontinuitní vidění této epochy je deformováno národním pojetím dějin, které nás nutilo vidět moderní české dějiny jako sérii katastrof a nových začátků". Jakub Zouhar

3 Za všechny: Marie L. NEUDORFLOVÁ, *T. G. Masaryk – politický myslitel*, Praha 2011; TÁŽ, *Masaryk – demokrat: od České otázky k ženskému hnutí a Nové Evropě*, Praha 2016. V knize přitom jsou odkazy vročené r. 2016.

4 Aleš HAMAN, *Trvání v proměně. Česká literatura devatenáctého století*, Praha 2010. Jiné autorovy studie jsou však v knize uvedeny.

5 Václav VELČOVSKÝ, *Nesoužití. Česko-německá jazyková politika 18.–20. století*, Praha 2014.

Peter RIETBERGEN
Rome and the World – The World in Rome. The Politics of International Culture, 1911–2011
Dordrecht – St. Louis, MO, Republic of Letters Publishing 2012, XIV + 373 s., ISBN 978-90-8979-087-3; 978-90-8979-088-0.

Nizozemský historik Peter Rietbergen, profesor na Radboud Universiteit v Nijmegenu, se jako badatel Královského nizozemského ústavu v Římě inspiroval výzkumem „míst paměti" a aplikoval tento směr nových kulturních dějin na Věčné město. Nevěnoval se – beztak nevyčerpatelnému – bohatství rozmanitých architektonických a uměleckých dokladů o kulturních dějinách této historické metropole, sahajících od antiky do současnosti. Naopak se zaměřil na jednu z moderních částí Říma, která představuje zcela mimořádné svědectví o sepětí místních a světových kulturních tradicí a zároveň o propojení kultury a vědy s politikou a zvláště s mezinárodními vztahy. Tímto místem je nevelký údolní pás Valle Giulia, přimykající se k severní části parkového a palácového komplexu Villa Borghese za Aureliánskými hradbami.

Rietbergen si položil otázku, jak se podařilo po sjednocení Itálie uchovat centrální místo Říma ve světové kultuře a zajistit mu postavení „hlavního" (či „mateřského") města světa, v němž je pokládána za nesmírně prestižní záležitost prezentace kultury jiných, a to i neevropských národů. Na základě literatury a vybraných pramenů zpracoval téma do monografie, rozdělené – kromě úvodních a závěrečných stránek a rejstříku – do šesti kapitol. V nich pojednal o Valle Giulia jakožto o místě, kam se zaměřil sen o kosmopolitní kultuře, kde se konala světová výstava roku 1911, kde se soustředilo několik vysokých škol, kde vznikla řada zahraničních vědeckých ústavů a také galerie velikánů světové kultury a konečně kde se odehrály zápasy mezi tradicí a modernitou (stručně jsou naznačeny střety církevního a laického světa, ale také studentské bouře roku 1968).

Výklad o nevelkém městském prostoru nutně vychází ze specifické situace Itálie a její metropole na přelomu 19. a 20. století. Ve snaze zajistit Římu výjimečné postavení snažila se královská i republikánská Itálie, bez ohledu na střídající se vládní režimy (liberální, fašistický, křesťansko-demokratický), zajistit městu trvalou atraktivitu uspořádáním světové výstavy či olympijských her, ale i mnohem trvalejším způsobem, totiž vytvořením světově unikátního centra bádání v humanitních vědách a podporou exkluzivní galerie sochařských pomníků, v němž jsou jednotlivé národy představeny prostřednictvím největších osobností své kultury. Podstatná část historických, archeologických a uměnovědných ústavů sídlících v Římě (celkem devět výstavných paláců a vil, zasvěcených vědeckému bádání a propagaci národních kultur), stejně jako mezinárodní galerie pod širým nebem, našly – spolu s bohatými muzei a vysokými školami – svůj domov v osobitém, intelektuálně nabitém prostředí Valle Giulia.

Tematika monografie je vymezena stoletím, které uplynulo od světové výstavy roku 1911 (tehdy připomínající padesátiletou existenci Italského království – byť v prvních letech ještě bez Říma ovládaného papežem), a je zaměřena na kulturně politické strategie, které měly oživit slávu Říma a zajistit mu postavení „kotvy" či „pokladnice" světové kulturní

paměti. Nešlo však pouze o ni, neboť s Římem spojovaly své ambice už v průběhu 19. století i jiné evropské mocnosti a jejich panovníci, kteří se pokládali za pokračovatele antické nebo středověké říše a vyjadřovali to rovněž kulturně politickými činy – Napoleon I. založením římské Académie de France ve Ville Medici (1803) a německý císař Vilém II. prezentací své moci v Německém archeologickém ústavu na Kapitolu (1894).

V této konkurenci evropských panovníků hledala také italská královská vláda způsob, jakým by zvýraznila svou dominantní přítomnost v Římě. Nestačila jen syntéza tradic císařského a papežského sídelního města, bylo nutno zvýraznit věčnost a univerzalitu se zřetelem k současnosti a budoucnosti. Začalo budování moderního Říma, který by se vyrovnal dominantám minulosti. Bylo však nutno přinést i nové ideje a podněty, s nimiž přicházel mj. vědec a politik (ministr financí) Quintino Sella, který se zasloužil o to, že král Viktor Emanuel II. přenesl hlavní město z Florencie do Říma. Je škoda, že Rietbergen nevěnoval této tematice víc než jen zběžnou zmínku, neboť jde o důležitou předehru dalšího vývoje daného tématu ve 20. století.

Autor se naopak soustředil na osobnost, která proměnila podobu a do jisté míry předurčila budoucí poslání Valle Giulia. Zámožný mecenáš umění Alfred Strohl-Fern, francouzsky orientovaný Alsasan, který po francouzsko-pruské válce odešel do Říma, zakoupil rozsáhlé pozemky poblíž Villy Borghese a uskutečnil tam svůj kosmopolitní sen o umělecké krajině. V exoticky upraveném parku vybudoval vilu, která nese jeho jméno a jež se stala útulkem a působištěm umělců přicházejících do Věčného města z různých částí světa – od Ameriky po Rusko. Rekonstrukce seznamu malířů, spisovatelů a hudebních skladatelů pobývajících v tomto kulturním mikrokosmu od konce osmdesátých let 19. století do Strohlovy smrti (1927), o niž se pokusil Rietbergen, narazila na nedostatek pramenů. Jsou tam však spolehlivě doloženi i Středoevropané, mezi nimi pražský rodák Rainer Maria Rilke a český malíř Otakar Brázda, který roku 1913 přijel do Itálie na státní „římské" stipendium. Rietbergen, který připouští, že velkou část rozptýlených informací nacházel v internetových zdrojích, uvádí o něm jen zlomkovité údaje; zaznamenává však sňatek českého umělce s hraběnkou Amelií Posse (na s. 36 je reprodukován Brázdův portrét této ženy), která mu otevřela dveře do aristokratických salonů, a jejich společný odpor proti Mussoliniho fašistickému režimu.

Mezinárodní umělecká komunita, kterou se snažil vytvořit Alfred Strohl-Fern, dodávala prostoru „za hradbami" osobitou kosmopolitní auru a originální ideovou náplň, zvláště když se Villa Borghese stala roku 1901 státním (královským) majetkem a v roce 1903 byla připojena k Římu jako veřejný park. Sama o sobě však nemohla splnit ambice obnovené „matky měst", neboť Řím měl konkurenty nejen ve větších evropských metropolích (což Rietbergen kupodivu přehlíží), ale také ve Florencii a Benátkách, usilujících o vedoucí úlohu při prezentaci moderního umění, a v Turínu, který se snažil vystupovat jako výkladní skříň italského technického vzestupu. Potřebu spojit umění s vědou a s ideou pokroku vystihl další cizinec, který tehdy (1904) přišel do Říma – David Lubin, Američan polského původu, který usiloval o koordinaci světového zemědělství a výživy. Pro svůj záměr dokázal získat krále Viktora Emanuela III. a už v roce 1908 se stal nově založený Mezinárodní zemědělský ústav v Římě (International Institute of Agriculture) světovým centrem,

uznaným 46 státy, a předchůdcem Organizace pro výživu a zemědělství FAO (Food and Agriculture Organization), specializované agentury Organizace spojených národů.

Rietbergen těmto dlouhodobým efektům nevěnuje větší pozornost, ale snaží se vysledovat genezi institucí a odhalit podněty, jež vedly k prosazení Říma jako nového intelektuálního centra s celosvětovým dosahem. Zdůrazňuje, že zdaleka nešlo jen o zájem rodilých Italů, naopak že o povýšení Říma na světovou kulturní metropoli usilovali zejména cizinci, jimž se město stalo novým domovem. Čelné místo mezi nimi zaujal Ernesto Nathan, původem Angličan s židovskými kořeny, který se stal v letech 1907–1913 úspěšným římským starostou a který prosazoval koncepci, že Řím má reprezentovat silný italský stát otevřený světu. Tomu odpovídala nejen modernizační přestavba metropole, ale i příprava světové výstavy. Zvláštní pozornost se soustředila na Valle Giulia, kde byl vybudován nejen velkolepý Palác krásných umění (pozdější Národní galerie moderního umění), ale také zřízeno Etruské muzeum. Rietbergen důmyslně argumentuje, že v tomto případě šlo o specifický kompenzační efekt. Neboť v lingvistickém a komunikačním smyslu Itálie už na počátku 20. století ztrácela svou výlučnost ústupem univerzálně působící latiny, ale snažila se zdůraznit svou výjimečnost historicky. Na příkladu Etrusků dokazovala, že na Apeninském poloostrově existovala už před Římem vyspělá civilizace, předcházející ostatní evropské kultury. Navíc publikační činnost, která provázela expozici z roku 1911, prezentovala historický i moderní Řím jako svébytný civilizační jev, ve zjevné opozici k Římu papežskému.

Světová výstava se konala za účasti devatenácti států Evropy, Ameriky a Asie, pod heslem „Roma Caput Mundi". Naznačila propojení italských vlivů s ostatní Evropou a prostřednictvím nejúspěšnějšího – rakouského – pavilonu také sepětí s českými zeměmi, mj. prostřednictvím zúčastněných umělců Antona Hanaka, rodáka z Brna, a Gustava Klimta, činného také v severních a západních Čechách. Výstava – spolu s předchozími podněty – dotvořila genius loci Valle Giulia, již natrvalo spjatý s výtvarným uměním. Vysoké ambice však narážely na realitu. Galerie moderního umění (založená roku 1883), která se po světové výstavě přesunula do Paláce krásných umění, měla sice předvést současné italské umění, ale bezděky podala svědectví o tom, že italský tradicionalismus je vzdálen skutečně moderní tvorbě, kterou na římských výstavách představili Renoir a Rodin (1913) či Gauguin a Picasso (1915). Řím se musel vyrovnat rovněž s konkurencí Vídně a Mnichova, dokonce i sousedních jihoslovanských zemí, reprezentovaných sochařem Ivanem Meštrovićem. Východiskem z této situace se stalo budování vysokého školství pro výtvarné umění a architekturu, samozřejmě opět ve Valle Giulia. Idea starosty Nathana, že se má z Říma stát permanentní „città d'arte", se sice prosadila ve veřejném mínění, ale kompletní realizaci záměrů odsunula první světová válka a následující fašistická diktatura. Vyjádřením politických preferencí se stalo spíše Koloniální muzeum, založené ve dvacátých letech, jež mělo prezentovat imperiální záměry Itálie a její výboje v Africe.

Do popředí vystoupil zájem o význam Říma ve světové vědě. Na jedné straně to byly přírodní vědy, jež se prosadily před první světovou válkou vybudováním velkorysé zoologické zahrady, na druhé straně humanitní bádání. Instituce věnované umění (spíše jeho praktické než teoretické stránce) měly hlubokou tradici, kterou zahájila římská Académie de France, založená ministrem Colbertem z moci Ludvíka XIV. Předstih měl také

obor archeologie, institucionalizovaný nejprve papežskou kurií (1816) a Pruskem (1829). K soustavnému historickému výzkumu se přiklonila École française de Rome (založená 1875), avšak skutečný rozmach zahraničních historických institucí v Římě nastal teprve po otevření Vatikánského tajného archivu Lvem XIII. (1880) a po založení Rakouského historického ústavu (1881).

Právě proces zakládání historických ústavů, jejich zaměření a hlavně politická a kulturní motivace jednotlivých států je ústředním tématem Rietbergenovy monografie. Autor zvolil specifický postup, v němž do centra pozornosti postavil Královský nizozemský ústav v Římě (založený roku 1904) a výklad o ostatních tématech tomuto záměru podřídil. Takový postup se nejeví jako šťastný, neboť zahraniční ústavy a komplexní akademie v Římě se navzájem značně liší dobou vzniku, způsobem založení a financování, počtem vědeckých pracovníků a stipendistů, rozsahem výzkumu, vědním zaměřením a dalšími stránkami, což by si vyžadovalo spíše diferencovaný typologický přístup. Rietbergen si všímá jiných ústavů, ale poněkud nesoustavně a výběrově, což činí tuto část jeho pojednání nekomplexní a poněkud nepřehlednou. Kupříkladu když píše o institucích z konce 19. století, neodlišuje zřetelně institucionální zakotvení Rakušanů, Maďarů a Poláků, ačkoli rakouský ústav byl státní, maďarský soukromý a haličští Poláci, přesněji řečeno Akademie věd a umění v Krakově, si v roce 1886 vybudovali expedici určenou k výzkumu ve vatikánských archivních fondech. Rietbergen v důsledku nekompletních podkladů vůbec neuvádí současně vzniklou Českou historickou expedici, zřízenou zemským sněmem Českého království (1887), která dosahovala pozoruhodných badatelských a edičních výsledků. Naproti tomu cituje Josefa Šustu, „young Bohemian scholar" (s. 150), k jehož pamětem se dostal prostřednictvím německy otištěných výňatků.[1]

Pohled na vývoj zahraničních ústavů v Římě prostřednictvím nizozemského ústavu má výhodu v tom, že naznačuje, jak zakladatelé nových institucí (Dánové, Švédové a Norové, ale také Rumuni a Češi) hledali informace a zkušenosti u představitelů institucí již existujících, mj. též u Holanďanů, kteří v důsledku neutrality nemuseli v letech 1914–1918 přerušit činnost na italském území. Zároveň však takový interpretační přístup posouvá celou optiku tohoto procesu k jednostrannému zkreslení. Nizozemské prameny o zmíněných konzultacích jsou odrazem nahodilých poznatků jednajících osob, jsou mezerovité a nepřesné. Když pak Rietbergen tyto údaje přenáší do své práce a kombinuje je s údaji z literatury, dopouští se dalších chyb. Tak zaznamenává k roku 1920 sondážní konzultace Josefa Borovičky, ale neví si rady s identifikací osoby („one Dr. J. Borovicka"), mylně datuje vznik Československého historického ústavu v Římě i počátek jeho výzkumné činnosti, nebere na vědomí existenci Československa (píše pouze o „the Czech government") atd. (s. 174). To je jen dílčí doklad, že při přejímání Rietbergenových údajů (zejména pokud se týkají zemí střední a jihovýchodní Evropy) je třeba zachovávat značnou opatrnost.

Výklad je ovšem soustředěn na Valle Giulia, v jehož počátcích sehrál iniciační roli římský starosta Nathan, který uvažoval o tom, že by po světové výstavě 2011 mohly

1 Bertold WALDSTEIN-WARTENBERG (ed.), *Josef Šustas Studienjahre in Rom*. Aus dem Tschechischen übersetzt und eingeleitet, Römische Historische Mitteilungen 11, 1969, s. 127–181.

být přiděleny tamní pozemky jednotlivým národům, aby na nich pokračovaly ve svých uměleckých aktivitách. Jako první byla takto obdařena Velká Británie, jejíž podporu potřebovala Itálie při rozvíjení obnovených ambicí ve Středomoří. Impozantní výstavní pavilon v neoklasickém stylu, dílo významného architekta Edwina Lutyense, nebyl na rozdíl od ostatních stržen, ale od roku 1912 začal sloužit jako (postupně zvětšované) sídlo Britské akademie; zpočátku to byla instituce zaměřená na umění, později rozšířila badatelské spektrum o historii a archeologii. Tím vznikl před první světovou válkou precedens, který měl po jejím skončení zásadní význam pro vznik celého komplexu humanitních ústavů.

Rietbergen shledal množství údajů o zakládání ústavů, knihoven, muzeí, o pořádání konferencí, o námětech na společné projekty (mj. na zpracování mezinárodní tematické bibliografie) a dalších aktivitách, spjatých s budováním římského centra humanitních věd. Předností výkladu je odhalení motivací, jež vedly jednotlivé státy k podpoře římského výzkumu. Někdy sehrály významnou úlohu i nahodilé okolnosti. Tak například u švédského ústavu vstoupil do hry intenzivní zájem prince, pozdějšího krále Gustava Adolfa VI., nadšeného amatérského archeologa, o podporu bádání o římském starověku a jeho schopnost získat podporu bohatých mecenášů, zejména prominentní rodiny bankéřů a průmyslníků Wallenbergů. Naproti tomu ze strany nizozemské královské vlády se podobná podpora nevyskytla. Ostatně i další ústavy (včetně Britské akademie), pokud vůbec měly státní podporu, nezískávaly od svých vlád tolik, aby mohly ze státních dotací pokrýt všechny potřebné náklady, vysoké zejména u archeologických výzkumů.

Z hlediska dějin vědní politiky je zajímavé vystižení konkurence jednak mezi zainteresovanými cizími státy (především snaha překonat německou dominanci), jednak mezi domácími (italskými a vatikánskými) činiteli. Ve dvacátých letech se ujala iniciativy kurie, která zřídila Papežský ústav pro křesťanskou archeologii (1925) a podpořila humanitní bádání na Gregoriánské univerzitě a v dalších institucích. Po roce 1922 zintenzívnila snahy o sebeprosazení prostřednictvím kulturní a vědní politiky rovněž Mussoliniho fašistická vláda. Těsně předtím (1921) nabídla římská městská správa (Comune di Roma) pozemky ve Valle Giulia státům, které na nich hodlaly vybudovat své akademie. Částečně navázala na lokace národních pavilonů, postavených pro světovou výstavu 1911, avšak i do této nabídky se promítly mezinárodní konflikty, zejména německo-britské válečné soupeření. Krátce po první světové válce se totiž jevilo jako nemyslitelné, aby byla německá výzkumná základna[2] postavena v sousedství již stabilizované Britské akademie, která zaujala nejimpozantnější postavení nad celým údolím. Za druhé světové války se latentní napětí odrazilo dokonce v megalomanských plánech Alberta Speera, který plánoval, že po vítězné válce bude Britská akademie srovnána se zemí a její prostor uvolněn.

Rozdíly mezi „vítězi" a „poraženými" se po první světové válce projevily také ve vztahu ke střední a jihovýchodní Evropě. Rumunsko získalo počátkem dvacátých let velmi výhodnou pozici na místě někdejšího maďarského výstavního pavilonu a dokázalo na ní za finanční pomoci rumunských bank vystavět okázalý neorenesanční palác. Jeho

2 O vývoji německých ústavů od 19. do počátku 21. století pojednává publikace: Jiří PEŠEK – Lucie FILIPOVÁ a kol., *Věda a politika. Německé společenskovědní ústavy v zahraničí (1880–2010)*, Praha 2013.

posláním se stala demonstrace „romanity" původně dácké populace a údajně trvalého sepětí rumunského území s Římem (Rietbergen si správně povšiml toho, jak se v tehdejší rumunské kulturní politice odrazil nacionální výklad dějin v pojetí vůdčího představitele rumunské historiografie Nicolae Iorgy). Naopak Maďarsko rezignovalo na návrat do stále prestižnějších prostor ve Valle Giulia a přeneslo sídlo svého ústavu do barokního paláce Falconieri v centru Říma.

Mezi postupně přibývající ústavy se měl zařadit také Československý historický ústav nebo dokonce komplexní Československá akademie v Římě, ale záměr se z řady důvodů neuskutečnil. Rietbergen nevěnoval pozornost této složité otázce a pouze s odvoláním na drobný článek Zdeňky Hledíkové zaznamenal nerealizovaný architektonický projekt a přerušení činnosti v roce 1939. Právě na tomto místě zůstala nevyužita příležitost naznačit komplikace meziválečných vztahů mezi Československem a Itálií a likvidaci Československého ústavu jako důsledek nacistické expanze, která tragicky ovlivnila vývoj celého centra humanitních věd v Římě.

Společný zájem na výzkumu antického kulturního dědictví a pozdějších dějin Apeninského poloostrova vedl ústavy, které sídlily ve Valle Giulia, ke snahám o spolupráci na výzkumných a infrastrukturních projektech. Užitečnost takového postupu se projevila zvláště za druhé světové války, kdy šlo o záchranu knihoven a sbírek v době předpokládaných bojů o Řím. Stejným rizikem se stalo Hitlerovo nařízení o odvozu unikátních knižních kolekcí německých ústavů z Itálie z prosince 1943. Rietbergen dokládá jednání Belgického, Nizozemského, Rumunského a Švédského ústavu, z nichž zejména ústav neutrálního Švédska měl prostředky, aby zajistil záchranu části německých sbírek. Tyto snahy se prolínaly s úsilím papeže Pia XII. o záchranu Věčného města před válečnou zkázou a zároveň s úvahami o možnostech poválečné obnovy kulturního a vědeckého života, z nichž v roce 1946 vzešlo založení Mezinárodní unie archeologických, historických a uměleckohistorických ústavů v Římě. Unie se stala garantem mnohostranné spolupráce a výměny informací, a to i v těch sférách, které dříve z technologických důvodů ztroskotávaly (teprve v internetovém věku bylo možno realizovat meziknihovní síť URBS, která podává přehled velkých knižních sbírek římských a vatikánských ústavů).

Politická spojenectví i nepřátelské vztahy se neprojevily pouze ve sféře vědeckých ústavů, ale také v galerii pod širým nebem, mezinárodním memoriálním parku na rozhraní Valle Giulia a areálu Villa Borghese. Do tohoto prostoru vkládaly jednotlivé státy pomníky svých kulturních představitelů, kteří měli zvýraznit jejich vztah k Římu a jeho historickému dědictví, ale i k základním tématům evropské civilizace. Jako první získal svůj mohutný pomník z carrarského mramoru J. W. Goethe; tento dar císaře Viléma II. z roku 1904 měl vyjádřit skutečnost, že sjednocená Německá říše se pokládá za pravého dědice římských imperiálních ambicí. Zatímco tehdy byl pomník přijat jako výraz německo-italského přátelství, o několik let později se již uvažovalo jeho stržení, neboť vlivem první světové války byl pokládán za „dar císaře Hunů, horších a barbarštějších než jejich starověcí předchůdci" (s. 272). Naštěstí k tomu nedošlo, ale reakce přišla z jiné strany.

Goethův pomník byl výzvou pro Francouze, kteří vzápětí (1905) vztyčili konkurenční – bojovně pojatý a na souznění s Garibaldim poukazující – pomník Victora Huga jakož-

to ztělesnění republikánské svobody. Britové se k tomuto soupeření symbolů připojili se značným zpožděním, teprve v roce 1959, kdy zde postavili kopii Thorvaldsenova pomníku George Byrona, opět jako výraz vlastního přístupu k svobodě. Doba dvou světových válek, kdy se konflikty vybíjely jinými formami, rozvoji memoriální galerie nepřála – tím spíše, že se zájem soustředil na budování vědeckých ústavů. Teprve po odeznění nejprudších forem studené války se iniciativy chopily státy Latinské Ameriky a vytvořily ve Valle Giulia připomínku nejvýznamnějších osobností, spjatých s vybojováním jejich nezávislosti na Španělsku; především z iniciativy tamních italských přistěhovalců a jejich potomků vznikl v letech 1959–2010 soubor šesti pomníků „osvoboditelů", mezi nimiž vynikají monumentální jezdecké portréty Simóna Bolívara a Josého de San Martín.

Rietbergen při analýze memoriální galerie oprávněně zdůrazňuje, že osobnosti zde zastoupené nebyly vybírány podle dlouhodobého plánu, naopak že pomníky vznikaly na základě aktuálních pohnutek jednotlivých států. Jelikož jde většinou o motivy, které nebyly veřejně deklarovány, pokouší se je autor odhalit v dobových souvislostech a v hlubším kulturním zázemí bilaterálních vztahů mezi donátorskou zemí a Itálií. Kupříkladu nejen kulturní tradice, ale i ekonomické zájmy Itálie, Íránu a Egypta (těžba ropy, investice do průmyslu atd.) jsou patrné za zřízením pomníků středověkého perského básníka Firdausího (1971) a moderního egyptského spisovatele Ahmeda Shawkyho (1962). Na počátku 21. století umístěné pomníky A. S. Puškina (roku 2000 ho odhalil Vladimir Putin) a N. V. Gogola (2002) se staly výrazem snah o sblížení Ruska se západní Evropou a jejich cílem bylo prokázat významný podíl této země na vývoji evropské kultury. Zastoupení nejmenší balkánské země, Černé Hory, pomníkem tamního vládce a romantického básníka Petara II. Petroviće Njegoše (2005) navazovalo na italský zájem o Balkán, v tomto případě vyjádřený sňatkem pozdějšího italského krále Viktora Emanuela III. s černohorskou kněžnou Jelenou (z dynastie Njegošů), která se stala velice populární italskou královnou.

Podobně jako další země „východu" (Bulharsko, Gruzie), sledovalo i Polsko zájem na zdůraznění svého přínosu evropské civilizaci, když v roce 1966 skromněji a poté roku 2006 v monumentální podobě uvedlo do galerie svého zástupce Henryka Sienkiewicze. Vzhledem k tomu, že autor románu Quo vadis získal dominantní postavení ve vstupní části areálu, dosáhli Poláci optimálního výsledku. Také oni potvrdili Rietbergenova slova, že jednotlivé národy a státy se k takovému činu odhodlají z různých důvodů a volí rozdílné způsoby sebeprosazení, ale že vždy jde o snahu upevnit sepětí s Římem jako branou do světové kultury.

Češi ve dvacátých a třicátých letech 20. století svou váhavostí a byrokratickou těžkopádností (kromě zahraničně politických komplikací) promarnili možnost vybudovat na poskytnutém pozemku vlastní vědeckou základnu a zařadit se tak se svým ústavem vedle Britů, Skandinávců, Rumunů a dalších národů mezi trvalé uživatele tohoto privilegovaného prostoru. O vybudování pomníku některé z klíčových osobností české kultury se žádná ze státních či jiných institucí ani nepokusila. V době, kdy se začíná mluvit o tom, že Valle Giulia je už sochami „saturováno", vzniká otázka, zda je tento neúspěch – na rozdíl od méně početných a nejspíš i méně zámožných Černohorců a Gruzínců – definitivní. Pokud by se skutečně zastavila možnost rozmnožovat tuto galerii (neboť slova o „zaplněnosti" tohoto rozsáhlého prostoru jsou pouhou frází), pak by to samozřejmě byla škoda pro ty národy,

které příliš dlouho váhaly, ale i pro samotný Řím. Neboť by se vzdal příležitosti ke stálému oživování jedinečného místa kulturní paměti lidstva, jaké nemá ve světě obdoby.

Rietbergenova kniha zvládá téma rozsáhlé a z pramenného hlediska nesnadno uchopitelné. Problematika není a ani nemůže být vyčerpána beze zbytku, v jednotlivinách je výklad nepřesný (kdo bude hledat přehledné informace o římských ústavech, sáhne spíše po souboru statí vydaných Mezinárodní unií římských ústavů[3] nebo po stručných, ale autorizovaných údajích vydávaných v ročence této unie).[4] Je však třeba ocenit, že se nizozemský autor tohoto skutečně evropského námětu chopil a že ho v hlavních rysech výstižně zpracoval. Monografie je užitečným souhrnem poznatků o tom, jak se podařilo vybudovat mezinárodní kulturní svazky „třetího Říma" po odlišných předchozích epochách císařské a papežské, jak spolu starší tradice soupeřily a v jakém smyslu na ně bylo možno ve 20. století navázat. Není to apoteóza Věčného města, nýbrž analýza podnětů a konfliktů, které ovlivňovaly modernizační vzestup Říma, aniž by bylo pominuto retardační působení světových válek a italského fašismu. Zároveň jde o podstatný příspěvek k poznání unikátního centra humanitních věd a tím i k dějinám historiografie a její infrastruktury. Obtížná dostupnost této knihy však pravděpodobně omezí širší dopad, který by si Rietbergenovy poznatky zasloužily.

Jaroslav Pánek

3 Paolo VIAN (ed.), *Speculum mundi. Roma centro internazionale di ricerche umanistiche*, Roma 1993.

4 Zvláště výhodné jsou souhrnné údaje v publikaci *Annuario (Unione Internazionale degli Istituti di Archeologia, Storia e Storia dell'Arte in Roma)*, 54 (2012–2013). Attività 2007–2012, Roma 2012.

Sabine WITT
Nationalistische Intellektuelle in der Slowakei 1918–1945. Kulturelle Praxis zwischen Sakralisierung und Säkularisierung Berlin – München – Boston, De Gruyter Oldenbourg 2015, 412 s., ISBN 978-3-11-035930-5.

Problematika slovenských dejín prvej polovice 20. storočia nepatrí práve k hlavným témam v cudzojazyčnej literatúre. Tak trochu proti tomuto prúdu ide nemecká práca Sabine Witt *Nacionalistickí intelektuáli na Slovensku 1918–1945* s podtitulom „Kultúrna prax medzi sakralizáciou a sekularizáciou", ktorá akoby nadväzovala na dielo Jörga Konrada Hoenscha.[1] Už názov napovedá, že autorku zaujala téma prepojenia kultúry a nacionalizmu. Witt sa zamerala na rozvíjanie slovenského nacionalizmu ako alternatívy voči ideológii čechoslovakizmu, na ktorom bola založená prvá Československá republika. Zároveň si kladie otázku „akými kultúrnymi praktikami a technikami sa slovenský nacionalizmus etabloval"?

1 Jörg Konrad HOENSCH, *Die Slowakei und Hitlers Ostpolitik. Hlinkas Slowakische Volkspartei zwischen Autonomie und Separation 1938/1939*, Köln-Graz 1965.

Pri hľadaní odpovede predpokladá, že „kultúrne praktiky intelektuálov významne prispeli k presadeniu kategórie národa v slovenskej spoločnosti“ (s. 1).

Práca je rozdelená do siedmych kapitol, úvodu (označeného ako prvá kapitola) a záveru. V prvej kapitole „Nacionalizmus a kultúrna prax“ sa autorka venuje teoretickému rozboru teórií nacionalizmu a ich vplyvu na etablovanie sa a smerovanie nacionalizmu slovenského. Za dôležitý element realizovania sa nacionalizmu považuje autorka printové médiá (s. 25) i kultúrne vzdelanie (s. 27). Slovenský nacionalizmus zároveň dáva do opozície voči štátnej ideológii: „Štátna nacionalizácia bola vnímaná a odmietaná ako čechizácia. Slováci boli podľa tejto logiky centralizovaným štátom potlačovaným národom, ktorý si musel vybojovať svoju slobodu a právo na sebaurčenie“ (s. 31).

Druhá kapitola „Národné idey pred rokom 1918“ sa venuje vývoju slovenského nacionalizmu v uhorských pomeroch. Popri zhodnotení významu spisovného jazyka ako politického argumentu autorka krátko predstavuje aj jednotlivé slovenské politické prúdy. Zároveň poukazuje, že dôležité impulzy v procese kultúrneho rozvoja kategórie národa prichádzali od „českých a československých nacionalistov“ (s. 72). Tento vplyv sa naplno rozvinul v nasledujúcom období, ktorým sa zaoberá tretia kapitola, „Československá nacionalizácia a slovenský nacionalizmus“.

Ta sa snaží sledovať vývoj slovenského nacionalizmu, ktorý podáva ako boj s českou konkurenciou a ideológiou čechoslovakizmu, odmietajúcou akceptovať slovenské národno-emancipačné úsilie. Autorka stotožňuje slovenský nacionalizmus s Hlinkovou slovenskou ľudovou stranou. Mimo jej pozornosti ale zostávajú zástancovia nároku slovenského národa na sebaurčenie z ďalších politických smerov ako napr. Slovenskej národnej strany ale i agrárnikov. Takéto zjednodušené vnímanie problematiky je zrejme odrazom malej základne sekundárnej literatúry, z ktorej kapitola vychádza. Chýbajú tu základné práce viacerých významných autorov špecializujúcich sa na danú problematiku ako napr. Jan Rychlík,[2] Valerián Bystrický,[3] Alena Bartlová[4] alebo Jaroslava Roguľová.[5] Zaujímavým príspevkom k téme je aj autorkou nevyužitá publikácia Petra Zmátla.[6] Na druhej strane väčšia pozornosť venovaná ľudovej strane vychádza aj z rozsiahlejšieho využitia produkcie „neoľudáckych“ historikov. Obmedzené penzum literatúry sa navyše prejavilo aj v tom, že niektoré dlhšie pasáže (až strany) vychádzajú iba z jedného zdroja ako napr. s. 91 alebo s. 109–110.

Hlavnou a najprínosnejšou časťou práce sú zostávajúce štyri kapitoly. Štvrtá „Nová intelektuálska elita“, piata „Národ v inštitucionálnej praxi“, šiesta „Národ ako rétorická prax“ a siedma a zároveň najpodnetnejšia „Literárna prax“. V týchto kapitolách autorka sleduje proces vytvárania novej národnej elity. Opäť ju spája najmä s ľudovou stranou a bojom proti československej kultúre a československým inštitúciám. Prináša rozbor viacerých nacionalistických časopisov ale aj kultúrnych organizácií podporujúcich tento

2 Jan RYCHLÍK, *Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1914–1945*, Bratislava – Praha 1997.

3 Napr. Valerián BYSTRICKÝ, *Od autonómie k vzniku Slovenského štátu,* Bratislava 2008.

4 Alena BARTLOVÁ, *Andrej Hlinka*, Bratislava 1991.

5 Jaroslava ROGUĽOVÁ, *Slovenská národná strana 1918–1938*, Bratislava 2013.

6 Peter ZMÁTLO, *Katolíci a evanjelici na Slovensku (1929–1932)*, Ružomberok 2011.

ideologický prúd. Na tomto mieste by však bolo vhodné doplniť aj aktivity neľudáckych intelektuálov, ktorí taktiež významne prispeli k zmene pohľadu na tzv. slovenskú otázku, či už to bol napr. časopis Politika, Dav alebo iné. Je ale treba uznať, že takéto rozšírenie by si vyžiadalo ďalší dôkladný výskum a znamenalo by aj podstatný nárast rozsahu práce. Jedinými československými inštitúciami, ktorým autorka venuje pozornosť tak zostávajú „oporné body čechoslovakizmu" v Bratislave – Univerzita Komenského (s. 160–164) a Národné divadlo (s. 164–167). Aj v tejto časti sa prejavili rezervy pri rešeršoch odbornej slovenskej literatúry. Autorka tak nereflektuje aktuálnu slovenskú historickú spisbu zaoberajúcu sa kultúrnymi dejinami.[7] Nedostatok sekundárnej literatúry sa prejavil aj pri rozbore antisemitského diskurzu, keď pri snahách o vytvorení „národne homogénnej spoločnosti" (s. 288) práve Židia vystriedali Čechov v pozícii vnútorného nepriateľa.[8]

Aj napriek spomínaným rezervám je potrebné vyzdvihnúť najmä prínos poslednej kapitoly venovanej literárnej praxi. Autorka vystihla aktuálny trend využívania literatúry ako historického prameňa. Z pohľadu skúmania slovenských dejín ide teda o priekopnícke dielo, a preto k nemu treba aj tak pristupovať. Môžeme mu odpustiť aj pár ďalších faktografických (na s. 1 autorka píše, že v roku 1993 zanikla Československá socialistická republika – sic!, hoci ako odborníčka na problematiku by mala poznať vtedajší oficiálny názov – Česká a Slovenská Federatívna republika, ktorej existencia bola navyše ukončená k 31. 12. 1992) a terminologických pochybení (na s. 212 nepresne analyzuje činnosť Slovenskej ligy, ktorá sa snažila o vytváranie [česko]slovenských jazykových kolónií v oblastiach obývaných neslovenským obyvateľstvom). Odhliadnuc od týchto detailov sa práca Sabine Witt môže stať odrazovým mostíkom pre ďalší výskum dejín nacionalizmu a dejín kultúry v prvej polovici 20. storočia v slovenskom ale i československom prostredí.

Róbert Arpáš

7 Vlasta JAKSICSOVÁ, *Kultúra v dejinách – dejiny kultúry. Moderna a slovenský intelektuál v siločiarach prvej polovice 20. storočia*, Bratislava 2012.

8 Aj keď sa autorka opiera o práce Ivana Kamenca, produkciu ďalších odborníkov v tejto problematike ignoruje. Spomenúť môžeme aspoň Katarínu Hradskú a Eduarda Nižňanského ale aj novšiu generáciu ako sú napr. Martina Fiamová a Ján Hlavinka.

ZPRÁVY O LITERATUŘE

Středověk

Drahomír SUCHÁNEK – Václav DRŠKA
Církevní dějiny. Antika a středověk
Praha, Grada 2013, 432 s.,
ISBN 978-80-247-3719-5.

Přehledově pojatá publikace přináší základní shrnutí církevního vývoje od počátků křesťanství až přibližně do konce 15. století. Autoři si vytkli za cíl nabídnout co nejúplnější pohled na problematiku církevních dějin, čemuž odpovídá zvolená forma i obsah výkladu, který nemá ambice přinést nová zjištění, nýbrž srozumitelnou interpretaci složité problematiky. Kniha sestává z pěti chronologicky uspořádaných oddílů. Vzhledem k obsáhlosti tématu jsou oddíly dále tematicky členěny podle víceméně jednotného vzoru – politické a společenské poměry; organizace církve; ideový vývoj a proudy. Hlavní výkladový text doplňují podrobnější exkurzy k vybraným problémům, případně jsou líčené skutečnosti dokumentovány citacemi z pramenů. Čtenáři se tak nabízí poměrně plastický obraz vývoje církevní organizace, věrouky a ideových proudů v širším historickém kontextu. Vzhledem k tomu, že autoři publikaci koncipovali jako studijní pomůcku pro širší spektrum humanitních oborů, bylo by však patrně vhodné věnovat samostatnou pozornost také církevním dějinám jako tématu historiografického bádání.

Jan Zelenka

Gian Luca POTESTÀ
Poslední Mesiáš. Proroctví a panovnická svrchovanost ve středověku
(= Každodenní život)
Praha, Argo 2017, 227 s.,
ISBN 978-80-257-2156-8.

Mesianismus má dlouhou a živoucí tradici v judaismu, a proto není divu, že název studie Giana Lucy Potesty vzbuzuje velký zájem. Odborníci i čtenáři, kteří po ní sáhnou, budou možná zpočátku zklamáni. Podle Gershoma Sholema, průkopníka studia židovského mesianismu a židovské mystiky je totiž mesianismus výsostným rysem judaismu.[1] Mesianismus, tedy víra v příchod Mesiáše, je přece to, co zásadně odděluje křesťanství a judaismus. S tímto všeobecně přijímaným názorem Potestà polemizuje a poukazuje na bohatou mesianistickou tradici v křesťanském prostředí. Potestà nesouhlasí se Sholemovým tvrzením, že zatímco judaismus chápe vykoupení jako historickou a veřejnou událost, křesťanská mentalita redempci vnímá ne jako událost, ale jako duchovní a neviditelný přerod, takřka soukromou záležitost.
Autor ve studii dokazuje, že ani v judaismu nebyla mesiášská myšlenka zdaleka tak přímočará a uniformní, jak jsme si zvykli věřit. Pojem *mašiach* mohl krom krále osvoboditele, který se zjeví v posledních dnech světa a lidstva, znamenat také pomazání

1 Gershom SHOLEM, *Mesiášská idea v judaismu a další eseje o židovské spiritualitě*, Praha 2017.

panovníka nebo duchovních. Velmi různorodá, jak se ukazuje při zkoumání Talmudu, je také představa, kdo vystoupí jako Mesiáš, jak a kdy přijde, zda je potřeba se na jeho příchod připravovat, zda se bude jednat o hnutí nebo o instituci či státní útvar atd.

Potestova kniha se zabývá mesianismem, kterému se dařilo v křesťanské společnosti: proroctví o příchodu vykupitele byla většinou vztahována k panovnickému majestátu. Neplatí to jen o středověku, ale i o novověku, kdy v německé kultuře žila postava Posledního císaře, nositele řádu a míru.

V úvodní části se kniha věnuje tématu *Konstansovy věštby*, která položila základy legendy o císaři posledních časů. Tato legenda sahá až do okruhu Herakleiova vnuka a měla pomoci uskutečnit záměr znovuzrození po nástupu k moci (roku 641) císaře Konstanse II., povolaného, aby christianizoval celý svět včetně vzpurných Židů. Poslední císař měl své dílo korunovat příchodem do Jeruzaléma, kde měl odložit vladařské insignie. Stejné téma v jiném hávu obsahuje *Pseudo-Metodějova apokalypsa*, vzniklá o několik desetiletí později v syrském křesťanském prostředí. K této legendě se v 10. století vrátil mnich Adso a přepracoval ji tak, aby vyzněla jako předzvěst nástupu a vítězství franských panovníků. V italském prostředí, jako výraz touhy po obnovení byzantské moci v Itálii, pak byla v oblibě tzv. *Tiburtinská Sibyla*, jejíž součástí byla zmíněná *Konstansova věštba*.

Od druhé poloviny 11. století se starší proroctví transformovala v předzvěst odlišného říšského programu, zahájeného Jindřichem IV. V novém pojetí se již poslední císař neměl v Jeruzalémě vzdát moci, ale naopak měl město dobýt a získat dominantní postavení na úkor byzantského císaře, tedy dvě koruny. Tento program se opírá o imaginární pouť Karla Velikého na Východ a vyzdvihuje kýženou expanzi německé říše. Naopak papežská koncepce pracuje s obrazem nejvyššího pontifika, který ovládne Východ z Říma.

Zejména v kruzích blízkých Fridrichu Barbarossovi se ujaly mesiášské představy, které oslavovaly císařovu osobu a jeho politickou ctižádost. Z těchto kruhů pak vzešly počiny jako přenesení ostatků Tří králů z Milána do Kolína nad Rýnem, protoredakce *Listu kněze Jana* a svatořečení Karla Velikého. Barbarossova smrt na výpravě, která měla znovunastolit moc křesťanských císařů v Jeruzalémě, znamenala ovšem konec této rétoriky a otevřela cestu představě, která umísťovala události posledních dní do Říma.

Papežská mesianistická rétorika vycházela z několika textů, z nichž nejznámější byla papežská proroctví, odvozená od byzantských *Leonových věšteb*. Základním požadavkem, který papežové prosazovali, byla *plenitudo potestatis*, tedy svrchovaná moc pontifiků. V polovině XIV. století Jan z Roquetaillade uvedl do oběhu mesianistickou vizi, podle níž andělského pastýře posledních dnů bude doprovázet panovník, Francouz.

Jestliže se hlavní mesianistické legendy vázaly na osobnost panovníků (a později papežů), nelze opomenout ani lidový mesianismus, který byl a dodnes je typický právě pro židovské prostředí. Autor popisuje křesťanský lidový mesianismus prostřednictvím barvitého portrétu Coly di Rienzo a jeho představy o lidové spravedlnosti.

Kniha o deseti kapitolách je opatřena fundovaným doslovem Pavlíny Cermanové a jmenným rejstříkem. Jedná se o studii, která boří zažité představy a nastoluje nové pohledy na problematiku nanejvýš citlivou a zajímavou.

Lenka Blechová

Dana DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ a kol.
Dvůr a církev v českých zemích středověku
(= Řada A, Monographia, Sv. 83)
Praha, Historický ústav 2017, 249 s.,
ISBN 978-807586-314-3.

Nejnovější svazek řady publikací Historického ústavu AV ČR ke středověkým dvorům je věnován duchovním a víře na panovnických a šlechtických dvorech v českých zemích ve středověku. Téma zpracovala s kolektivem autorů Dana Dvořáčková-Malá, redaktorka a autorka již několika publikací, v nichž jsou systematicky analyzovány poměry na středověkých dvorech a jejich rozmanité funkce. Po úvodním slově, na jehož začátku D. Dvořáčková-Malá zprvu vyjadřuje rozpaky nad spojením dvora a církve, snad proto, aby toto spojení vzápětí obhájila, následují kapitoly mapující úlohu a postavení náboženství a kléru na středověkých dvorech. Dvanáct kapitol knihy je uspořádáno do pěti oddílů (tak tyto části nazývá hlavní autorka v závěrečném shrnutí, v seznamu autorů jsou označeny jako „hlavy"), které jsou věnovány specifickým tématům „dvora a církve".

V prvním oddíle – Sakrální versus profánní – sleduje Zdeňka Hledíková v kapitole „Liturgická každodennost při dvoře a její nositelé" prostor pro pravidelnou liturgii na Pražském hradě a jeho proměny během přestavby katedrály ve 14. století, liturgický provoz pražské katedrály a liturgickou úlohu kanovníků a duchovenstva při katedrále. Dále sleduje osobnosti, které se na ní podílely, funkci kapitulní školy a knihovny. Hledíková výstižně představuje katedrálu jako kulturně společenské středisko, které mimo jiné významně přispívalo k reprezentaci panovníka a jeho dvora. František Záruba v kapitole „Zbožnost na šlechtických hradech" upozorňuje na projevy osobní zbožnosti šlechty a jejich odraz především v uspořádání a výzdobě šlechtických hradů.

V oddílu Dvůr a víra v literatuře prezentuje Dana Dvořáčková-Malá v kapitole „Křesťanství a víra ve dvorské literatuře 13. věku" tento žánr jako významnou součást zbožnosti a prožívání víry na přemyslovském dvoře, především na dvoře Václava II. Autorka oprávněně konstatuje, že v této době „Víra v literatuře... směle konkurovala rytířství a milostným tématům" (s. 50). Odlišně je zaměřena druhá kapitola tohoto oddílu „Kritika dvora v díle Petra Chelčického", v níž Jaroslav Boubín chápe kriticky odmítavé stanovisko pozdně středověkého myslitele Petra Chelčického k dvorům jako součást Chelčického kritiky politické moci.

V oddílu Víra jako nástroj politické moci se Zdeněk Vašek v kapitole „Královské dary církvi – zbožnost nebo pragmatismus?" pokouší na příkladu Jana Lucemburského a jeho rodiny přispět k řešení často kladené otázky, jak hodnotit dary církvi ve středověku. Na základě rozboru konfirmací a donací církevním institucím autor konstatuje provázanost donací Jana Lucemburského a Elišky Přemyslovny klášterům s průběhem jejich vlády i osobního života a sleduje proměny jejich donační činnosti od konfirmací starších privilegií, které měly pomoci upevnit panovnickou prestiž a legitimitu panovníka z nové dynastie, přes politicko-ekonomickou podporu církevních institucí a rozšiřování panovnické domény ve dvacátých letech 14. století po donace a fundace spojené s osobní zbožností, spásou duše a memorií na konci života Elišky Přemyslovny a Jana Lucemburského. Robert Šimůnek připomíná v kapitole „Konfese – prvek rodových

tradic české šlechty v pozdním středověku" sakrální složku v mocenské legitimaci a rodové reprezentaci šlechty a klade si otázku, zda, případně do jaké míry, v jakém směru a v jakých souvislostech lze uvažovat o konfesionální příslušnosti jako prvku rodových tradic v pohusitských Čechách. Zatímco na první část otázky odpovídá kladně, pro sledování souvislostí, v nichž lze uvažovat o konfesní rodové tradici, není k dispozici dostatek pramenů.

Oddíl Klérus ve službách dvora je soustředěn k lucemburské a jagellonské době. Eva Doležalová, „Klérus na dvorech lucemburských králů ve 14. století", se na rozdíl od některých autorů nepodivuje nad přítomností duchovenstva na královských dvorech, ale prezentuje ji jako nedílnou součást dvorské společnosti. Na konkrétních postavách podává příklady postavení a role duchovních činitelů u lucemburského dvora, především za vlády Karla IV. Současně nastiňuje hlavní témata a metodologii bádání a zdůrazňuje požadavek dokončení prosopografického výzkumu jako nezbytného předpokladu pro objasnění postavení a funkce duchovenstva na panovnických dvorech. Evu Doležalovou vhodně doplňuje Lenka Bobková kapitolou „Duchovní rádci Jana Zhořeleckého", pojednáním o duchovních, kteří spoluutvářeli osobnost, politické postoje a mecenášskou činnost zhořeleckého vévody. Skupina rádců sahá od blíže neznámých učitelů a vychovatelů přes kancelářské úředníky až po významné osobnosti, které alespoň nějaký čas působily u Janova dvora nebo s nimiž měl Jan Zhořelecký kontakty. Božena Czwojdrak kapitolou „Univerzitní vzdělanci ve službách manželek Vladislava Jagielly" obrátila pozornost k akademicky vzdělaným intelektuálům, kteří působili v okolí polských královen, manželek Vladislava II. Jagellonského (1386–1434), ať již v jejich kancelářích nebo jako vychovatelé princů, literáti, básníci a překladatelé. Czwojdra poukazuje na rostoucí počet univerzitně vzdělaných osobností na polském královském dvoře po obnovení krakovské univerzity v roce 1400.

V posledním oddílu – Řádové duchovenstvo – sleduje Josef Šrámek kontakty přemyslovských panovníků s benediktinskými kláštery, jejich opaty a mnichy (kapitola „Postavení benediktinů na dvorech Přemyslovců"). Po prostudování relevantních pramenů od *Kosmovy kroniky a legend* až po zprávy o počátku 14. století však nenašel, až na jednu výjimku (kaplan Vratislava II. a opat v Opatovicích Ondřej), kromě ne zcela zřetelných indicií výslovné doklady o působení benediktinů na přemyslovském dvoře. Pravým opakem bylo působení cisterciáckých opatů u dvora posledních Přemyslovců a Lucemburků, jak ukázala Kateřina Charvátová v kapitole „Cisterciáci ve dvorském prostředí 12. až raného 15. století". Ti v českých zemích vystupovali v tradicích cisterciáckého řádu, jehož představitelé běžně působili jako diplomaté a rádci na evropských panovnických dvorech a byli pravidelnými účastníky dvorského života.

Závěrem shrnula Dana Dvořáčková-Malá obsah jednotlivých kapitol a poukázala na pestrost badatelských možností, které téma poskytuje. Naznačila, že kniha nepředstavuje systematické zpracování tématu, ale první kamínky mozaiky, která by měla být postupně doplňována. Je počátkem studia duchovního života a života duchovních na panovnických a šlechtických dvorech, a především výzvou k jeho pokračování.

Na závěr si však neodpustím několik připomínek: Seznam autorů odkazuje na čísla „hlav", které ovšem nejsou číslovány ani

v obsahu ani v textu. Poznámky jsou umístěny až za textem knihy, což ztěžuje jejich užívání. Občas se objevují i nepříjemné písařské či stylistické chyby jako v třetí větě kapitoly o univerzitních vzdělancích nebo v první větě Závěru knihy. Šťastné nejsou ani formulace o tom, jak se „Kanceláře knížat a králů… hemžily pulpity, listinami, archiváliemi, či jiným psacím a pečetním náčiním", či o „stabilní činnosti kanceláře" od druhé poloviny 12. století, stejně jako „vzájemná kooperace biskupa a panovníka" v době vlastnických kostelů byla poněkud iluzorní.

Marie Bláhová

Joachim EHLERS
Otto von Freising. Ein Intellektueller im Mittelalter. Eine Biographie
München, C. H. Beck 2013, 383 s.,
ISBN 978-3-406-65478-7.

Freisingský biskup Oto náleží k významným postavám vrcholně středověkých dějin středoevropského prostoru. Syn rakouského markraběte Leopolda byl po matce spřízněn s císařským rodem. Pohyboval se v nejvyšších patrech politického a kulturního života, o čemž nejlépe svědčí díla, která vzdělaný prelát sepsal. Jak napovídá podtitul Ehlersovy monografie, právě intelektuální život biskupa Oty na širším pozadí duchovních dějin 12. století tvoří páteř jeho biografie.
Namísto chronologického líčení životních osudů nabízí kniha spíše tematicky členěný pohled do myšlenkového světa freisingského biskupa. V šesti kapitolách autor seznamuje čtenáře nejprve s Otovým rodinným zázemím, kariérními plány a motivacemi, posléze se věnuje jeho studiím, životu vzdělance a biskupa i sepsaným dílům. Stěžejní kapitolou práce, která představuje východisko k dalším částem knihy, se stal druhý tematický oddíl, věnovaný Otovým studiím v Paříži a duchovnímu klimatu 12. století. Pařížská studia formovala biskupův myšlenkový svět, který se výrazně otiskl do jeho dalšího působení nejen v rámci říšské církevní elity, ale zejména do jeho literárního působení.
Ehlersova práce se neopírá o nové a neznámé pramenné údaje, její význam a přínos spočívá právě v zaměření na intelektuální stránku osobnosti Oty z Freisingu. V tomto ohledu nabídl autor metodologicky inspirativní příspěvek biografickému bádání, který spíše než na „pouhou" osobu nahlíží na středověkého vzdělance v širším kontextu „dějin idejí".

Jan Zelenka

Josef RIEDMANN (ed.)
Die Innsbrucker Briefsammlung. Eine neue Quelle zur Geschichte Kaiser Friedrichs II. und König Konrads IV.
(= Monumenta Germaniae Historica – Briefe des späteren Mittelalters, Bd. 3)
Wiesbaden, Harrassowitz Verlag 2017,
334 s. + 4 listy s 16 obrazovými přílohami,
ISBN 978-3-447-10749-5.

Podobné situace v bádání o období vrcholného a pozdního středověku nenastávají často. V r. 2006 uveřejnil totiž innsbrucký ordinarius Josef Riedmann (* 1940) v Deutsches Archivu rozsáhlou stať o sice běžně známém, ale prakticky nikým pořádně nepřečteném rukopisu v tyrolské Zemské a univerzitní knihovně v Innsbrucku, který obsahuje 227 (tento počet neodpovídá závěrečnému pořadovému číslu edice, neboť v textu je ještě řada

17 areng, které jsou shrnuty pod jedním číslem jen s alfabetickými indexy; Riedmann je ne zcela výstižně označuje jako incipity) více či méně úplných formulí písemností obou v titulu uvedených panovníků. Sice jsou to listiny bez dat i jmen, ale přesto věcně obsahově bohaté texty. Existuje ovšem i několik výjimek: falzum písemnosti Karla Velikého, dva listy tureckých sultánů, listina krále jeruzalémského Jana či některé texty papežské. Ty ale byly všechny známy, byť z jiných předloh, které uvádějí data, i vydány. To ale o formulích Friedrichových a Konrádových říci nelze, takže zřetelně obohacují pramenná východiska. V nich výrazně (120 ku 50) převažují texty Konrádovy nad texty jeho předchůdce. Absence dat i jmen v textu samozřejmě jejich hodnotu výrazně limituje. Nicméně většinově mají jednotlivé texty nejen jmenovité příjemce, ale vedle formálních formulí i příslušné konkrétní dispozice, takže jsou zpravidla do značné míry obecně historicky zařaditelné. Tento soubor Riedmann, nyní už innsbrucký emeritus, vydává in extenzo.

Důležité, ba primární jsou dvě základní otázky, resp. jejich řešení, totiž kdy a kde příslušný soubor vznikl. Je přitom jasné, že právě u tohoto typu pramenů jde často o otázky, kdy odpověď je v nejlepším případě rozpačitá a neurčitá. Pokud jde o první otázku, věnoval Riedmann přibližnému časovému zařazení sbírky velkou pozornost v úvodu i v komentáři k jednotlivým textům. Podle všech náznaků lze s editorem přijmout dataci nejspíše do sedmdesátých let 13. století, čemuž odpovídá i zařazení paleografické. Pokud pak jde o původ díla, tam Riedmann vychází z provenience rukopisu. Kodex se nalézal v knihovně kartuziánského kláštera Allerengelberg v jihotyrolském Schnalstalu (dnes známém zejména příznivcům zimních sportů), který ale vznikl nejméně o půlstoletí později. Byl založen a zřejmě i vybaven z dolnorakouského Mauerbachu. Ovšem i jeho založení proběhlo až kolem poloviny 14. století a to ze slovinského Žiče (Seitz).

Čili možná „knihovnická" stopa se nekoná, a stejně tak je tomu v podstatě i s tou textologickou. Nicméně funkce rukopisu je dost zřetelná, protože vedle „naší" sbírky obsahuje i Prisciánovu pozdně antickou učebnici latiny a zhruba ve stejné době vzniklé Ars dictandi Ludolfa z Hildesheimu. Možné spojení všech těchto sbírek s kartuziánskými potřebami je více než volné, takže tu platí známé *non liquet*. Nicméně přece jen nejsme zcela bezbranní, protože vlastní obsah sbírky ukazuje alespoň na to, odkud předlohy musely vycházet. Bylo to prostředí blízké pozdně štaufské panovnické kanceláři s převahou textů, určených sice italským příjemcům, do něhož nicméně pronikaly i jednotlivosti přesahující tento horizont. Jako na zajímavé zjištění tu lze upozornit i na zatím sice nejasné, ale zřetelné vazby na proslulou sbírku, spojovanou se jménem Petra z Viney.

Riedmann končí svůj rozbor obsahu skromným konstatováním, že sbírka nepřináší nic pro změnu celkového hodnocení obou výše zmíněných panovníků, nicméně se z ní dozvídáme leccos nového o jejich vztahu zejména k italským městům (s. 29). Myslím ale, že tento soud je příliš skromný, neboť i obecně tyto formule dávají zřetelně nahlédnout do každodenní písemné komunikace centra s regionem, která byla velmi rozmanitá a zejména velice hojná. Nejde totiž o listiny jako takové, ale o listy každodenní agendy, o nichž víme jinak velmi málo, i když jejich počty musely už tehdy výrazně překračovat texty listinné.

Na rozdíl od nich ale svým krátkodobým významem podléhaly přirozené skartaci. Dávají tím nahlédnout do spleti správních vazeb sice ve špičkovém prostředí té doby, nicméně napovídá to leccos i o tom, co mohlo být a pravděpodobně i bylo v prostředích méně vyvinutých, i když pochopitelně v menší míře. Ostatně si tu vzpomeneme na klasickou edici Františka Palackého Über Formelbücher, i když u ní jde o pouhý výběr, nadto z řady rukopisů. V popisovaném innsbruckém kodexu je zajímavá zejména samostatná skupina kondolenčních listů, nejen obou protagonistů sbírky, naznačující význam této agendy. Naopak s blahopřáními souvisejícími s narozeními či sňatky, hojně přicházejícími v dobách návazných (i v našem prostředí), se tu nesetkáváme vůbec.

Je pochopitelné, že se český čtenář těší na možné bohemikální vazby. Bude ale zklamán, neboť ty přímé se tu neobjevují a vlastně ani objevovat nemohou, jak plyne z výše řečeného. Ale týká se to i dalších regionů středoevropského říšského teritoria, i když se tu některá přední knížata mihnou, stejně tak jako uherský král Bala IV. Co je ale obecně platné: v rejstřících se dostáváme snadno do velmi autentického prostředí incipitů/areng vydavatelů, biblických i jiných citátů či jejich aluzí. Riedmann tu podává ostatně i konkordanci s dosud vydavatelsky známým. Rejstříky tak uzavírají edici, která je svým způsobem i inspirací, neboť znovu více než zřetelně naznačuje, co všechno mohlo být zpísemňováno, aniž bychom o tom měli dnes vždy příslušné doklady, a tudíž nás do značné míry nutí k přehodnocení našich představ o stavu písemné kultury ve středověku v obecnější poloze.

Ivan Hlaváček

Étienne DOUBLIER
Ablass, Papsttum und Bettelorden im 13. Jahrhundert
(= Papsttum und mittelalterliches Europa 6)
Koln – Weimar – Wien, Böhlau 2017, 752 s., ISBN 978-3-412-50806-7.

I když je otázka odpustků v pozdním středověku významným fenoménem, který přesahuje vlastní církevní dějiny, přesto může rozsah Doublierovy knihy vzhledem k jejímu časovému omezení vzbudit jistý podiv. Základní třísvazkové dílo Mikuláše Pauluse o více než 1500 stranách o odpustcích ve středověku z dvacátých let minulého století zůstává totiž stále standardem a to tím spíše, že v nedávné době došlo k jeho reprintu. Ale pouhé nahlédnutí do obsahu Doublierovy knihy podá dostatečné vysvětlení. Více než polovinu knihy zabírají spolu s rejstříky dvě pramenné přílohy a to v podstatě jen papežských listin. První přináší regesty 1045 písemností od roku 1221 do 1313, týkajících se odpustků za udělení almužny nebo za návštěvy kostelů různého stupně. Druhá příloha, jejíž regesty jsou podrobnější, čítá 310 položek v rozpětí let 1227–1301, které se týkají odpustků v souvislosti s křížovými výpravami, kázáními a posléze i s inkvizicí a její podporou.

V obou seznamech je pochopitelně i řada bohemik a moravik, ale při letmé prohlídce zjišťuji, že ne všechny se dostaly do geografického rejstříku (viz R 2 např. č. 2 nebo 6; oba texty jsou v našich edicích citovány, i když v R 2 není CDB 2 uveden; ten nadto listinu datuje k 13. září na rozdíl od Doubliera, který ji bez dalšího přičleňuje k 17. září). Bohemik je ovšem i podle rejstříku více. Stačí nalistovat hesla dominikánských konventů v Jihlavě, Jablonném

(Gabel), Praze, Olomouci či Brně (které autor označuje přehlédnutím jako biskupství, i když mu byl v něčem nápomocen náš odborník Jan Hrdina, jehož důležité práce jsou citovány). Ovšem je třeba uvědomit si celoevropskou šíři záběru díla: šlo o práci s neobyčejně rozsáhlou heuristikou nejen v moderních edičních řadách papežských register, ale také, a to možná zejména, v množství starých, ba i barokních edic, neboť je známo, že registra nejsou úplná. U všech regestů, které jsou v první regestové řadě koncipovány jako záhlavní (ale pro potřeby knihy dostačují) jsou více než vítaně připojovány i incipity jejich areng. Jejich samostatný alfabetický soupis je připojen závěrem pod poněkud zavádějícím označením *Urkundenregister*. Ten je ovšem dobrým materiálem k doplnění základního díla o arenze od H. Fichtenaua (1957), které autor překvapivě necituje.

Je ale třeba obrátit pozornost k vlastnímu textu knihy. Obě dominantní instituce jsou zdůrazněny v titulku knihy a jejich podíl je tu pro dobu 13. století zevrubně rozpracován. Text práce je rozvržen do pěti velkých a dále členěných kapitol a závěrečného souhrnu. První pojednává o „prehistorii" odpustků, která vlastně prehistorií není, protože ojediněle se tak v církvi dálo od raného křesťanství, i když to byl až IV. Lateránský koncil, který spolu se vznikem žebravých řádů otevřel dveře k plnému rozvoji této instituce. Žebravé řády si daly za úkol prohloubit pastorační působení církve na laiky, ať šlo o křty, pokání či kazatelství. S tím ruku v ruce šlo i budování resp. dotváření farních sítí především ovšem ve městech. Rozhodujícím tu byl pontifikát Řehoře IX. (1227–1241), za něhož se podstatně zvýšila aktivita kurie směřující nejen k prohlubování kultu jí kanonizovaných světců a řádového života zejména ženských řádových komunit, ale i zintenzivnění boje proti herezím v souvislosti s předmětnými kázáními.

To vše se ovšem odehrávalo na pozadí obecných politických dějin té doby, původně také ve stínu střetnutí kurie se Štaufy, takže lze pozorovat kolísání a intenzitu kuriální praxe v tomto směru. Významnou roli hrál také řád německých rytířů v souvislosti se svou expanzí na východ. To je v podstatě náplň druhé kapitoly, v níž se také upozorňuje na klasifikaci /typologii odpustků jako takových. Ve třetí kapitole pak Doublier sleduje zejména statistickými metodami velmi proměnlivý přístup jednotlivých papežů k odpustkovému fenoménu. Výkyvy se pak autor snaží vysvětlit jak z objektivních situací, tak ze subjektivních vlastností jednotlivých papežů. Čtvrtá kapitola je věnována vzájemnému působení odpustkové praxe a odpustkové teorie, tj. zejména teoretické literatury. Zde hrál důležitou roli zejména představený dominikánského řádu Raimund de Peñafort.

A konečně se autor zabývá dopadem odpustkové praxe na každodenní život příslušných církevních organizací, zejména ženských odvětví žebravých řádů. Ty obecně z takto vyzískaných peněz stavěly kostely a své konventy, ale také špitály. Papežství jich pak používalo ke svým církevním, ale často i velmi světským aktivitám, i když papežský fiskalismus teprve začíná tam, kde Doublier končí. Poznání tohoto rozvoje odpustkových praktik, které patřily skutečně k jednomu z nejpřednějších kontaktů duchovního života se světem laiků, je významným přínosem k pochopení dalšího vývoje, který vedl ke stále hlubšímu zneužívání tohoto materiálního prostředku k nátlaku na společnost.

„Povinné“ rejstříky a seznamy pramenů, edic a literatury imponují i svým rozsahem. Kniha je bezesporu významným příspěvkem nejen k církevním, ale i světským dějinám. *Sine ira et studio* podává zevrubnou analýzu fenoménu, který se posléze stal jedním z nejkřiklavějších při kritice církve a který u nás ve svých důsledcích vedl ke vzniku husitství, resp. v obecném kontextu o století později ke vzniku reformace.

Ivan Hlaváček

Přemysl BAR
Diplomacie, právo a propaganda v pozdním středověku. Polsko-litevská unie a Řád německých rytířů na kostnickém koncilu (1414–1418)
(= Spisy Filozofické fakulty Masarykovy univerzity 477)
Brno, Masarykova univerzita 2017, 328s., ISBN 978-80-210-8870-2.

Přemysl Bar se v posledních letech zařadil mezi přední české odborníky na problematiku pozdně středověkého Polska a Řádu německých rytířů. Právě do těchto prostorových a časových souřadnic je zasazena také jeho nová kniha, která si klade za cíl přiblížit z různých perspektiv vleklý a neobyčejně komplexní konflikt mezi řádovými rytíři a Polsko-litevskou unií. Kniha se konkrétně zaměřuje na dobu zasedání kostnického koncilu mezi lety 1414–1418, v jehož rámci i mimo něj se intenzivně řešila tato ožehavá kauza, která se dokonce stala jedním ze čtyř hlavních bodů politického programu římského a uherského krále Zikmunda Lucemburského, obratně oscilujícího mezi Malborkem a Krakovem (s. 160).
Nejprve přichází na řadu tradiční přehled bádání o polsko-řádovém konfliktu, který byl na obou stranách barikády dlouho „chápán jako samotná esence vztahů mezi Němci a Poláky“ (s. 10). Teprve v 70. letech minulého století se objevily první práce oproštěné od nacionalistických tendencí. Následuje představení hlavních badatelských otázek a širokého spektra písemných pramenů, z nichž klíčovou roli hrají především depeše stálého prokurátora Řádu u papežské kurie, resp. politická korespondence obecně. Hlavní část knihy autor rozčlenil na tři tematicky propojené oddíly: první se věnuje diplomacii, druhý právním aspektům sporu a třetí propagandě s ním spojené.
První část knihy je co do počtu stran nejrozsáhlejší. Těží zejména z bohatých archivních fondů Řádu německých rytířů, uložených v Berlíně a ve Vídni; druhá strana, tj. Polsko a Litva, v tomto směru přichází více zkrátka, což představuje jeden z limitů výzkumu. Po přiblížení současných trendů v bádání o diplomacii autor přesouvá pozornost k poselstvům jako hlavnímu (ovšem ne jedinému) nositeli diplomatické komunikace. Představuje základní rysy řádové a polské diplomatické praxe, přičemž hlavní důraz je položen na personální složení jednotlivých poselstev Řádu, resp. Polska. Výklad je v obou případech doplněn o biogramy nejdůležitějších aktérů představující jejich aktivity v Kostnici (zmínku si zaslouží alespoň Pavel Włodkowic/Paulus Wladimiri). Autor se však pokusil také o rekonstrukci sítě osob, u nichž obě poselstva hledala podporu, ať už se jednalo o kardinály-protektory, juristy či vlivné přímluvce. Poněkud stranou zůstali jen neoficiální agenti, informátoři a špehové.
Velmi zajímavá je kapitola o předávání darů: ukázala mimo jiné podstatně lepší finanční situaci polské strany, které se touto neformální cestou podařilo získat na

koncilu nejednoho příznivce. Mimořádnou pozornost si vysloužilo darování zubra, kterého Vladislav II. Jagello věnoval římskému králi. Vyobrazení mrtvého zubra z Richentalovy kroniky se dostalo i na titulní stranu knihy. Z dnešního pohledu překvapí i – ve středověku ovšem ne zcela nezvyklá – skutečnost, že Zikmund zvíře ihned daroval dále anglickému králi.

Ubytování a finanční zázemí poselstev představují další zkoumané aspekty. Díky Richentalovým detailním údajům, jakož i dalším pramenům se autorovi podařilo určit rezidenci většiny vyslanců. Bydleli rozptýleně po městě v domech kostnických měšťanů. Shromážděné doklady opět potvrzují vyšší finanční možnosti polské delegace, zatímco Řád nebyl ochoten či spíše schopen vynaložit na svou reprezentaci dostatečné prostředky. To mu v očích účastníků koncilu nemálo uškodilo. Další pasáže ukazují ještě jeden poměrně závažný trend společný více či méně pro obě strany, totiž rivalitu mezi jednotlivými členy poselstva, kteří své akce mnohdy nekoordinovali a jednali na vlastní pěst.

Druhá část knihy je věnována právní stránce sporu, jehož „předmětem [...] byly na jedné straně maximalistické teritoriální požadavky polské delegace vůči řádu a na straně druhé otázka legitimity duchovní korporace" (s. 181). Kniha postupně řeší vývoj polsko-řádového konfliktu až do tzv. brodnického příměří roku 1414, jeho následná několikanásobná prodloužení a pokusy o řešení sporu formou arbitráže. Oproti dosavadnímu bádání dospěl autor k závěru, že na kostnickém koncilu ve skutečnosti žádné rozhodčí řízení neprobíhalo (mandát krále Zikmunda vypršel již předtím). Obě strany se toliko bezvýsledně dohadovaly o jeho podobě. Iniciativa přitom nevzešla ani od jedné ze sporných stran, ale od Zikmunda a Jana XXIII. Neústupnost aktérů a „velký manévrovací prostor se brzy ukázal být překážkou pro efektivní jednání" (s. 157), a oba rivalové se tak za celou dobu trvání koncilu nedokázaly závazně dohodnout na osobě arbitra, způsobu arbitráže, ani na konkrétním předmětu sporu.

Třetí a poslední oddíl knihy nahlíží konflikt optikou propagandy. Po nastínění teoretických základů pozdně středověké veřejné komunikace autor analyzuje čtyři konkrétní oblasti. První z nich představuje kazatelství zástupců obou stran sporu: přestože kázání probíhala jako výklad na různé biblické pasáže, řečníci je vybírali a za pomoci aluzí na polsko-řádový konflikt interpretovali tak, aby legitimizovali pozice jejich chlebodárců. Nemenší dopad na utváření „veřejného mínění" účastníků koncilu měly obviňující letáky přibíjené oběma stranami na vrata kostnického dómu. Fantaskní invektivy, obsažené v těchto textech, vybízí historika k velké obezřetnosti při práci s tímto typem pramene. Posledními dvěma sledovanými aspekty jsou spor o christianizaci litevské oblasti Žmudi a konečně příchod kyjevského (vzdoro)metropolity Řehoře Camblaka do Kostnice. Autor zdařile ukázal, jakým způsobem Vladislav Jagello a velkokníže Vitold využívali obě témata tak, aby se sami prezentovali jako horliví křesťané a naklonili si koncilní otce – nutno dodat, že poměrně úspěšně.

Závěrečné autorovo zamyšlení je spíše shrnutím předešlých kapitol než celkovým zhodnocením kostnické epizody na pozadí dlouhodobého antagonismu mezi Řádem a Polskem. Teprve poslední dva odstavce nabízejí stručnou, avšak trefnou reflexi této ústřední otázky (s. 219–220). Přestože rozhodující slovo v Kostnici nepadlo, lze za

„vítěze“ této fáze konfliktu považovat spíše Polsko-litevskou unii. Ta se projevila jako aktivnější a podařilo se jí setřást, či alespoň otupit stigma dosud pohanské země. Autor uzavírá, že teprve díky projednávání na kostnickém koncilu se spor dostal do širšího povědomí křesťanské Evropy.

Kromě obligátního soupisu pramenů a literatury, anglického resumé a rejstříku knihu doplňuje také cenný analytický apendix, který rozebírá obsah, dochování a dataci vybraných typů souvisejících pramenů. Jeho součástí je také edice dosud nevydaných propagandistických letáků.

Na knize je třeba ocenit především důkladnost pramenné heuristiky, jakož i vynikající znalost polské a německé odborné literatury. Díky kritické a precizní práci s prameny se autorovi podařilo vyvrátit řadu zažitých omylů a zpřesnit interpretace některých dílčích otázek. Přemysl Bar předložil velmi komplexní a plastickou sondu do politické komunikace v pozdním středověku. Lze snad jen litovat, že se autor (zejména v oddíle o diplomacii) nepokusil komparovat některé aspekty se závěry početné literatury, analyzující podobným způsobem jiné geografické a chronologické kontexty. Tím by mohl ještě více vyniknout evropský rozměr polsko-řádového sporu na kostnickém koncilu. Ne zcela zasvěcený čtenář by také jistě ocenil mapu Pobaltí s vyznačením příslušných lokalit. Důležité a zajímavé téma, velké množství shromážděných pramenů a řada nových interpretací přesto předurčují tuto objevnou knihu k tomu, aby se stala východiskem dalších úvah české a polské medievistiky. V zájmu oslovení širší badatelské veřejnosti by byl jistě žádoucí její překlad do němčiny nebo angličtiny.

Ondřej Schmidt

Kamil BOLDAN
Úřední jednolistové tisky jagellonského věku
Praha, Národní knihovna České republiky 2016, 176 s., ISBN 978-80-7050-675-2.

Recenzovaná publikace z pera Kamila Boldana je svého druhu specializovaným katalogem (soupisem) věnovaným fenoménu jednolistových tisků úředního či polo-úředního charakteru pocházejících z rané fáze českého knihtisku. Autor se oblasti knižní kultury a tištěných médií jagellonského věku věnuje dlouhodobě a snad není od věci hned na úvod podotknout, že se tato skutečnost příjemně podepsala na kvalitě výsledného textu. Za přínosnou je možno označit už samotnou volbu tématu práce, totiž soupis a zevrubnou analýzu tisků o rozsahu jednoho listu, které bývaly potištěny pouze na jedné, lícové straně. Jak autor podotýká, byly jednolistové tisky do značné míry spotřebním materiálem, což zásadním způsobem ovlivnilo míru jejich uchování. Ačkoli tak vycházely v (na svou dobu) masových nákladech, dochovány dnes bývají pouhé jednotliviny. Významu jednolistových tisků v komunikační „revoluci“ přelomu středověku a raného novověku přitom v českém prostředí dlouhodobě neodpovídal stav jejich zpracování. Dosavadní soupisy typografických památek byly zacíleny primárně na inkunábule, badatelské vytěžení problematiky pro dobu po roce 1501 tudíž spíše pokulhávalo. Nejen v tomto ohledu splácí Boldanova kniha výrazný dluh.

Jak již bylo řečeno, zaměřil se autor ve své práci na dochované jednolistové tisky úředního, resp. polo-úředního charakteru z nejstarší vrstvy českých dějin knihtisku, kterou lze ztotožnit s vládou česko-uherských

králů z rodu Jagellonců. V centru zájmu se tak ocitly první typograficky multiplikované panovnické mandáty, formuláře (odpustkových) listin, ale např. též nejstarší „česká“ reklamní nabídka pocházející z olomoucké tiskařské oficíny Konrada Baumgartena. Vedle známých kusů přitom Boldan registruje tisky, které doposud unikaly pozornosti zainteresované veřejnosti. Katalogu, jenž je vlastním jádrem recenzované publikace, je předsazen hutný úvod, v němž autor svým čtenářům nabídl zasvěcený knihovědný a obecně historický kontext evropský i český. Vedle (polo)úřední jednolistové tiskařské produkce přitom představil rovněž její neúřední varianty (kalendářové pomůcky, lékařská naučení, zprávy reflektující aktuální dění, pamflety, modlitby apod.). Celkem se Boldanovi podařilo identifikovat 23 jednolistových bohemikálních tisků úředního charakteru vytištěných v Brně, Olomouci, Plzni, Praze, Štrasburku a Lipsku. Je škoda, že se přitom autor zaměřil pouze na Čechy a Moravu, přičemž pominul ostatní země starého českého státu, tedy Lužice a zejména Slezsko, kde byla roku 1475 založena vůbec nejstarší tiskárna na území České koruny (dílnu provozoval ve Vratislavi Kaspar Elyan). Obsah pojmu „bohemikální“ produkce, uzavřený přibližně do hranic dnešní České republiky, je tím poněkud pokřiven.

Struktura hesel řazených chronologicky a věcně (dle jednotlivých tiskařských oficín) má přehlednou ustálenou podobu. Obsahuje vždy kompletní titul, časové určení (vročení), výčet dochovaných exemplářů včetně známých deperdit, záznam o jejich aktuálním uložení a související bibliografické údaje. Nechybí ani kvalitní barevné reprodukce všech evidovaných jednolistových tisků. Následuje konkrétní analýza, která se pravidelně mění v hutné žánrové mikrostudie. U jednotlivých tiskařských dílen nabízí Boldan přehled produkce včetně rozboru okruhů objednavatelů prací a jejich recipientů (čtenářstva). Představuje tak jednolistové tisky např. coby zajímavý pramen poznání pozdně středověké měšťanské zbožnosti. Věnuje pozornost technické (typografické) úrovni tištěných děl, nevyhýbá se ovšem ani otázkám spojeným se způsoby jejich distribuce či marketingovými strategiemi provozovatelů tiskařských dílen. Užitečné jsou rovněž exkurzy směrem k představení společenské funkce pojednávaných tisků. Výklad autor staví na obecně historiografické reflexi dobového dění (např. domácích válek, konfliktů mezi stavy nebo řádění loupeživých rot), na které jednolistové tisky reagovaly. Klíčovým metodickým východiskem je zde tudíž kontextualizace výkladu.

Jak bývá chvalitebným zvykem, provází knihu seznam použité literatury. Užitečné je rovněž obšírné resumé v anglickém jazyce. Čtenáři se dostává do rukou zdařilé dílo, které bezesporu zaplňuje jedno z bílých míst, pokud jde o poznání široce chápaných kulturních dějin jagellonského období. Při vědomí nesporné kvality odvedené práce je proto dvojnásob škoda, že se autor nepokusil o skutečně celokorunní analýzu problematiky. Lze totiž mít za jisté, že by měl pro zvládnutí takového úkolu ty nejlepší předpoklady.

Petr Kozák

Raný novověk

Simona BINKOVÁ –
Markéta KŘÍŽOVÁ et al.
Ir más allá… Fuentes bohemicales para el estudio comparativo de la expansión colonial española en la temprana Edad Moderna
Praha, Karolinum 2016, 246 s.,
ISBN 978-80-246-2928-5.

Mezinárodní šestice autorů prezentuje na příkladu pramenů českého původu k problematice činnosti jezuitů z České provincie řádu možnosti využití materiálu českých archivů pro studium problémů světových či obecných dějin. Výsledky práce zkušených badatelů, kteří se problematice věnují dlouhodobě, jsou zobecněny v úvodní části publikace, na niž volně navazují jednotlivé případové studie, ve kterých se účastníci projektu zabývali konkrétními osobnostmi nebo speciálními otázkami. Úvod je zamyšlením nad možnostmi různých pohledů na jezuitské misie v koloniální Latinské Americe, kde mohou prameny bohemikálního původu přispět ke zkoumání problematiky, jíž věnují pozornost už generace badatelů na celém světě. Vyzdvihují přitom sice samozřejmou, často však badateli opomíjenou skutečnost, že dochované archivní prameny mohou sloužit stejnou měrou jak ke studiu koloniální Ameriky, tak ke studiu vlivu znalosti existence tohoto pro Středoevropany exotického regionu na myšlení přímých účastníků evangelizační mise i části společnosti, jež střední Evropu nikdy neopustila.
Na zajímavou možnost využití excerpovaných dokumentů pak ukazuje studie Markéty Křížové Identidades inciertas de los misioneros centreuropeos, která sleduje jinou než řádovou příslušnost misionářů. Ti se přirozeně už přihlášením k jezuitům ztotožnili na prvním místě s řádem, v některých svých projevech ovšem dávali najevo i příslušnost k jiné identitě, především etnické, což je pro středoevropského historika zajímavé i proto, že tato druhá, pro jezuity méně významná identita, se stala v devatenáctém a dvacátém století předmětem ostrých nacionalistických sporů.
Jistým problémem práce je určitá nevyváženost jednotlivých kapitol: jsou tu na jedné straně texty, jejichž autoři nazírají problematiku, třeba speciální, se znalostí širokého kontextu, jinde je pak patrná úzká specializace na region, osobnost či kruh otázek.

Josef Opatrný

Milena HAJNÁ
Šaty chodicí. Každodennost a symbolika ve šlechtickém šatníku raného novověku
České Budějovice, Národní
památkový ústav 2016, 255 s.,
ISBN 978-80-87890-17-2.

Českobudějovické pracoviště Národního památkového ústavu vydalo v posledních letech řadu publikací, které se vyznačují mimořádnou úrovní redakčního a typografického zpracování (zásluhu na tom má především historik Martin Gaži) a zároveň velmi podstatně obohacují poznání hmotné kultury a výtvarného umění pozdního středověku a raného novověku. V tomto publikačním rámci se vyhranila mj. tematika dějin odívání, v níž jihočeská badatelka Milena Hajná navázala na průkopnické práce Ludmily Kybalové a stala se dnes čelnou představitelkou tohoto směru bádání.

Milena Hajná vychází z širšího historického zázemí, neboť v analytických studiích detailně prozkoumala dějiny oděvní výroby (zejména oděvní řemesla na dvoře posledních Rožmberků), zabývala se ženským živlem na aristokratickém dvoře (rožmberský fraucimor), ale také pozůstalostními inventáři vypovídajícími o šatstvu mužské části aristokracie a módním odíváním na dvoře Rudolfa II. Získala rovněž širší srovnávací záběr rozborem královských nařízení o odívání na španělském dvoře, do značné míry určujícím módní trendy i středoevropské aristokracie, a sledovala odraz španělské módy ve zdejším prostředí. Lze říci, že rozhled po hispánském světě dodává interpretaci M. Hajné, která se spolehlivě orientuje v evropské literatuře předmětu, mezinárodní formát.

Monografie (opatřená rozsáhlým souborem pramenů a literatury a jmenným rejstříkem) je přehledně rozčleněna do dvou hlavních částí, z nichž první pojednává o skladbě a obsahu šlechtické garderoby, druhá sleduje proměny odívání v rámci životního cyklu (dětství, mládí, zásnuby, manželství, vdovectví, pohřeb), a to vždy se zřetelem k mužům i ženám, a připojuje charakteristiku šatů a šperků jako daru. Výklad se vyznačuje snahou jasně definovat nesamozřejmé dobové pojmy, označující jednotlivé druhy a součásti oděvů či zdobných doplňků, prostory k jejich ukládání a způsoby jejich ošetření; zároveň je vše doprovázeno odkazy na užití pojmů v pramenech, především v pozůstalostních inventářích. Výklad vystihuje postupné střídání převažujících módních stylů (italského, španělského, francouzského) a prolínání s dalšími lokálními vlivy (uherským, švédským aj.). Detailní popis, rozbor a výklad odění je pak začleněn do kapitol věnovaných jednotlivým fázím života šlechtice a šlechtičny.

Autorka sleduje sociální a kulturní funkci oděvu jako znaku individuálního a společenského sebevnímání, respektive jako vizuální atribut vyšší šlechty, v českém a moravském prostředí příslušníků panského stavu. Zaměřuje se na období od poloviny 16. do sklonku 17. století, ale tematicky překračuje tuto hranici v obou směrech. Čerpá z mnoha písemných pramenů v archivech českých a moravských, ale také rakouských a španělských, z řady starých tisků a novodobých edicí. Přinejmenším rovnocennou součástí heuristiky se staly ikonografické prameny (zejména olejomalby a grafické listy) a hmotné památky. Neobyčejně rozsáhlá dokumentace vychází jednak ze sbírek především jihočeských hradů, zámků a klášterů, ale čerpá také z mnoha dalších zdrojů domácích (Lobkovické sbírky) a zahraničních. Využívá rovněž reflexe zahraniční módy v dílech českých cestovatelů (například italského prostředí zachyceného v cestopisu Bedřicha z Donína). Jednotlivá reprodukovaná vyobrazení autorka znalecky komentuje (jen výjimečně se objeví chybné datování – u renesančního figurálního náhrobku Zachariáše z Hradce na s. 217 zřejmě nejde o rok 1678, nýbrž o dobu o století starší), což z knihy vytváří pozoruhodný atlas raně novověké módy střední, ale částečně i jižní a západní Evropy. Monografie Mileny Hajné svou úrovní a významem přesahuje samotné dějiny odívání. Představuje podstatný příspěvek k dějinám raně novověké aristokratické společnosti a kultury. Bohužel pouze jednostránkový anglický souhrn může nanejvýš naznačit, že tu jde o práci přesahující české hranice a obohacující poznání jedné stránky raně novověké kultury v širším evropském rámci.

Jaroslav Pánek

Magdaléna NESPĚŠNÁ HAMSÍKOVÁ
Lukas Cranach a malířství v českých zemích (1500–1550)
Praha, Universita Karlova – Katolická teologická fakulta 2016, 351 s., ISBN 978–80–7422–450–0.

Publikace, věnovaná dílu jednoho z největších evropských malířů konce patnáctého a první poloviny šestnáctého století Lucase Cranacha staršího, nepřináší jen uměleckohistorickou analýzu prací, ale sleduje také Cranachovy životní osudy a nejen na jeho případě zkoumá postavení malíře ve společnosti v době dramatických proměn. Analýze předchází obsáhlá část práce, v níž autorka hodnotí cranachovskou literaturu, počínaje prvními monografiemi přes Cranachovo místo ve velkých syntézách dějin umění až po publikace devatenáctého století, v nichž zdůrazňovali tehdejší autoři dobové prameny. S jejich pomocí upřesňovali nejasnosti a omyly starší literatury nejen v životopisných datech, ale také, a možná hlavně, v atribucích děl v souvislosti s diskusí o vztahu Cranacha a Grünewalda. Velkou pozornost věnuje autorka v této části práce stylové analýze odborníků tohoto období. Reprodukuje a respektuje jejich závěr postupné přeměny Cranacha z invenčního tvůrce ve velkovýrobce a podnikatele, s čímž přirozeně souvisí i otázka Cranachovy dílny, umožňující „sériovou" výrobu. Tuto část práce uzavřela autorka pohledem na názory českých historiků umění na Cranachovo dílo a odezvu jeho výtvarného projevu v Čechách a na Moravě. V následující části práce pak hledá charakteristické rysy provozu Cranachovy dílny, které by tuto odezvu mohly přímo určovat.
Poslední část práce je analýzou různých podob ohlasu Cranachových děl v českém a moravském prostředí, dokumentovanou množstvím obrazového materiálu. V jednotlivých případech si autorka klade otázku, zda je možné hovořit o přímé inspiraci Cranachovými obrazy nebo grafikami, či je-li třeba uvažovat spíše v kategorii obecné příbuznosti. Nejobsáhlejší kapitolou této části knihy je logicky analýza díla malíře známého jako Mistr I. W., jehož Nespěšná Hamsíková považuje za Cranachova nejúspěšnějšího žáka v Čechách (s. 191–242). V závěru knihy pak autorka vztahuje kvalitu Cranachova díla ke komplikované době, v níž vznikalo, tedy období reformace s jejími politickými i náboženskými převraty.

Josef Opatrný

Radmila PRCHAL PAVLÍČKOVÁ
O útěše proti smrti. Víra, smrt a spása v pohřebních kázáních v období konfesionalizace
Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2017, 310 s., ISBN 978-80-7422-579-6.

Devět let po vydání monografie *Triumphus in mortem*,[1] kterou Radmila Prchal Pavlíčková vstoupila do povědomí odborné veřejnosti jako inovativní badatelka nad málo známými funerálními prameny z německých katolických oblastí raného novověku, přichází nyní autorka s prací, v níž německojazyčným pohřebním kázáním pokládá nové otázky. Zatímco její dřívější výzkumy tematizovaly především podoby a proměny oslavné topiky zesnulých katolických biskupů, v knize *O útěše proti smrti* popisuje onu topiku v kontextu konfesní propagandy 16. a první poloviny 17. století. Jejím hlav-

1 Radmila PAVLÍČKOVÁ, *Triumphus in mortem. Pohřební kázání nad biskupy v raném novověku*, České Budějovice 2008.

ním zájmem už nejsou posmrtné oslavné modely *sola ipso*, nýbrž funerální rétorika jako nástroj mezikonfesní komunikace.

Oproti dřívějším úžeji zaměřeným studiím autorka prozkoumala obsáhlý korpus pramenů. Reprezentativní, dostatečně vypovídající výběr zkoumaných textů představoval, jak píše autorka, náročný úkol, a v tomto ohledu nelze než vzdát čest příkladnému řemeslnému zvládnutí historické materie. Vzhledem k rozšířenosti raně novověkých funerálních tisků (a pohřebních kázání obzvlášť) zvolila autorka sondu, jejímž hlavním kritériem se stal geografický a sociálně-náboženský kontext. Prchal Pavlíčková se po obsáhlých úvodních kapitolách, které čtenáře seznamují s problematikou funerální homiletiky z několika úhlů pohledu (kázání jako rétorická situace, literární žánr, životopis zesnulého, komemorativní akt) a které mohou poučenému čtenáři připadat mírně naddimenzované (především vzhledem k analogické recepci této látky v minulé knize téže autorky), dostává k výkladu jednotlivých rétorických motivů v katolických i protestantských kázáních. Hlavní důraz je tu položen na analýzu způsobů, jakými raně novověcí kazatelé používali ustálené nábožensko-edukativní stylizace coby nástroje konfesního vymezení. K těmto účelům si autorka zvolila čtyři výkladové fenomény, které se rozhodla formou exkurzů ilustrovat na textech ze čtyř vybraných říšských měst.

K vylíčení prostředků, pomocí kterých kazatelé prokazovali pravost své víry (tedy pozitivní vymezení), si autorka vybrala pohřební proslovy ze smířlivého prostředí bikonfesního Augsburgu. Naopak k vysvětlení často užívaných militantních postojů vůči lidem jiného vyznání (tedy negativní vymezení) posloužily texty ze saského Hildesheimu, kde katolická vrchnost žila v permanentním napětí s luteránským měšťanstvem. Téma náboženské konverze je přiblíženo pomocí pohřebních proslovů z Magdeburku. Konečně topos vyhnanství pro víru byl vykreslen za použití reformačních kázání ze Schweinfurtu, kam se od poslední čtvrtiny 16. století často uchylovali náboženští emigranti z rekatolizovaného Würzburgu. Pomocí takto definované pramenné základny se autorce zdařilo nastavit zrcadlo české historiografii, která se mnohdy snažila zkoumat tytéž jevy v české raně novověké společnosti bez adekvátní komparace s jiným multikonfesním prostředím. Tato spíše v podtextu přítomná snaha překonat některé zkostnatělé výkladové konstanty vyniká v knize o to více, uvědomíme-li si, že úvodní části všech čtyř kapitol tvoří obecný popis daného věroučného toposu (zobrazení pravé víry, falešné víry, konverze a náboženského exilu) pomocí obdobných pramenů bohemikální provenience.

Nastíněný výkladový rámec knihy se opírá o poststrukturalistické teorie Pierra Bourdieua. Z díla je cítit autorčina profesionální sebereflexe, byť čtivý text není nijak narušován metodologickými úvahami. Jedinou souvislejší pasáž shrnující dosavadní historiografické přístupy zde představuje obligátní rozbor pojmu konfesionalizace jako nosného rámce knihy. Argumentační postupy Radmily Pavlíčkové jsou spíše kazuistické nežli komparativní a fungují na bázi předkládání vhodných příkladů k vysvětlovaným jevům. Tento postup lze považovat za zcela legitimní a vzhledem k charakteru díla za plně dostačující. Troufám si však tvrdit, že by odborná veřejnost do budoucna uvítala i nějaké textologické komparativní studie.

Kniha *O útěše proti smrti* představuje úctyhodný příspěvek do diskuse o dějinách ná-

boženského myšlení. Novověké pohřební kázání je zde nahlíženo jako teologicko-polemický pramen, který využívá smrt jako prostředek, pomocí kterého dochází k artikulaci věroučných dogmat. Prchal Pavlíčková poukazuje na konkrétní argumentační postupy katolických i nekatolických kazatelů, kteří v kázáních předkládají dogmata svého vyznání a staví je do kontrastu s „pomýlenou" věroukou ostatních konfesí. Univerzální a bezvýhradný nárok vlastní pravdivosti je důležitým imperativem předmoderní společnosti a jejích hodnot.

Zkoumaný pramenný materiál vydává v autorčině perspektivě přesvědčivé svědectví o dobových hranicích myslitelného a vybízí čtenáře k dalším úvahám. Uveďme zde jeden příklad za všechny. V knize je tematizována protestantská kritika účinnosti dobrých skutků na spásu duše. Najdeme zde příklady, kdy reformační kazatelé poukazují v duchu solafideismu na „papeženeckou" nedůvěru v samospasitelnou Kristovu oběť na kříži. Evangelický výklad stavěl vše na dogmatu striktně dějinného chápání Kristova ukřižování a zmrtvýchvstání, jakožto historických aktů, jež se jednou odehrály, a jimiž došlo k jednorázovému vylití Boží milosti. Této milosti lze dosáhnout pouze skrze víru, nikoliv však skrze skutky. V mantinelech raně novověké kauzální racionality tak již nebyl prostor pro debatu, zda dobrý skutek může či nemůže být sám o sobě projevem aktu vzkříšení, které by bylo v tomto ohledu chápáno jaksi mimo časovou osu. Takovéto korelativní vnímání skutku a milosti bylo možno připustit v rámci vrcholně scholastické (či postmoderní) racionality, pro období 16. a 17. století bylo ovšem anachronické. Kniha nezřídka podněcuje úvahy tohoto druhu, ač autorka sama podobné hypotézy nijak nerozvíjí.

V poslední kapitole badatelka opouští pole pohřebních kázání a zabývá se příbuzným žánrem, totiž knihami dobrého umírání. Sledování českých překladů i původní české tvorby těchto knih ovšem působí v kontextu syntézy trochu nepatřičně. Spíše záměrem vydavatele nežli přáním autorky bylo zřejmě zařazení poznámkového aparátu za text, což činí knihu komerčně atraktivnější, znepříjemňuje to však aktivní práci s textem. Navzdory těmto podružným výhradám nelze pochybovat o přínosnosti práce, která podněcuje k diskusi, nabízí nové pohledy a posouvá úroveň tuzemského studia kazatelství.

Vojtěch Večeře

Svetlana KORZUN
Heinrich von Huyssen (1666–1739). Prinzenerzieher, Diplomat und Publizist in den Diensten Zar Peters I., des Großen
(= Jabloniana. Quellen und Forschungen zur europäischen Kulturgeschichte der Frühen Neuzeit, Volume 3)
Wiesbaden, Harrassowitz Verlag 2013, 268 s., ISBN 978-3-447-07003-4.

Kniha založená na extenzivním výzkumu archivních pramenů a především dobových tisků je přepracovanou verzí dizertační práce obhájené roku 2011 na Filozoficko-historické fakultě univerzity ve Stuttgartu. Svetlana Korzunová, autorka původem z Ruska, postavila těžiště své práce na biografickém portrétu Heinricha Huyssena, německého publicisty a diplomata, působícího v Rusku na dvoře Petra I. Velikého a jeho následovníků. Huyssen, který se narodil v Essenu roku 1666, jistě nepatří mezi často zmiňované osoby a kniha Korzunové je první moderní komplexní monografií,

která mapuje nejen jeho život, ale zasazuje jej do širšího kontextu ruských a evropských dějin přelomu 17. a 18. století. Je na místě podotknout, že v české historiografii je Huyssen prakticky neznámým pojmem. Nezmiňují jej ani Milan Švankmajer v biografii Petra I. Velikého, dokonce se jeho jméno neobjevuje ani ve dvoudílné syntéze Františka Stellnera o vztazích Ruska a střední Evropy v 18. století; Vít Vlnas jej jmenuje v biografii Evžena Savojského v souvislosti s Huyssenovým diplomatickým působením ve Vídni.

Po tematicko-metodologickém úvodu (1. kapitola) a krátkém shrnutí Huyssenova rodinného zázemí a života před vstupem do ruských služeb (2. kapitola), autorka v jedenácti kapitolách popisuje Huyssenův život v petrovském Rusku. Sleduje jeho začátky jako vychovatele a učitele následníka trůnu careviče Alexeje Petroviče (3. kapitola) a jeho publicisticko-propagandistickou práci (kapitoly 4 a 5). Především se jedná o polemiku s Martinem Neugebauerem, původním vychovatelem careviče, který byl však z Ruska roku 1702 vypovězen a v roce 1706 vstoupil do švédských služeb. Neugebauer následně v třech politických pamfletech velice kriticky informoval o poměrech v Rusku, přičemž používal často krajně expresivních výrazů na adresu Rusů („barbaři", „kanálie", „bestie", „exkrementy křesťanství"). Huyssen ve svých replikách hájil Rusko, a především cara Petra I., kterého zpodobňoval jako „dobro", kdežto bývalému vychovateli Neugebauerovi připadla role „zla".

Tisková propaganda patřila neoddělitelně k Huyssenově práci v Rusku. Huyssen publikoval své pozitivní zprávy a dojmy z Ruska v různých evropských časopisech, mezi nimi byla i známá *Die Europäische Fama*. Díky aktivní politice Petra I. byly zprávy o Rusku mezi evropskými čtenáři žádané, takže Huyssen si na nedostatek práce nemohl ztěžovat. Vrchol informační kampaně nastal zjevně v letech 1710–1711, kdy se realizoval sňatek careviče Alexeje s princeznou Charlottou Kristýnou Brunšvicko-Wolfenbüttelskou, švagrovou císaře Karla VI. Je třeba dodat, že Rusko bylo „nováčkem" evropské velmocenské politiky a představy o něm byly často velmi povrchní a také velmi negativní (zde autorka cituje známé cestopisné pojednání Adama Olearia *Beschreibung der Muscowitischen vnd Persischen Reyse*). O to více se Huyssen snažil ve svých spisech podat pozitivní obraz ruské říše, respektive působil na jiné autory, aby referovali o Rusku pochvalně. Korzunová poukazuje na řadu spisů, věnovaných Rusku, které nějakým způsobem Huyssen ovlivnil v jejich pozitivním hodnocení vlády a osoby Petra I.

Huyssen nebyl zdaleka jen „politickým žurnalistou". Patřil k první generaci německých osvícenců a udržoval četné vazby s německými učenci; autorka upozorňuje mimo jiné na jeho kontakty s Gottfriedem Wilhelmem Leibnitzem (7. kapitola). Je zřejmé, že Huyssen se velmi snažil o duchovní otevírání Ruska na západ, podporoval distribuci učené literatury v Rusku, zařizoval překlady do ruštiny, vydávání knih v Rusku a obratem jejich recenzování v německém prostředí (zejména 8. kapitola). Často se jednalo o literaturu s vojenskou tématikou.

Car Petr I. Veliký zaměstnal Huyssena v prvé řadě jako vychovatele svého syna Alexeje. Huyssen čelil při vytváření a prosazování učebních osnov pro careviče řadě úskalí, od neochoty Alexeje po odpor pravoslavné církve. Navíc car průběžně pově-

řoval Huyssena dalšími jinými úkoly, takže výchova careviče nemohla být systematická. K oněm „vedlejším úkolům" svěřeným Huyssenovi, patřily i různé diplomatické mise. Tou nejvýznamnější bylo zastupování Ruska ve Vídni v letech 1705–1708 (9. kapitola). Právě díky působení ve Vídni se Huyssenovo jméno občas objevuje v literatuře. Vídeň hrála v ruských politických plánech důležitou roli a úkolem vyslance bylo především podávat do Ruska pravidelné a podrobné informace. Případně měl, na přímé rozkazy cara, vyvíjet různé diplomatické iniciativy – k takovým patřilo i sondování možnosti kandidatury prince Evžena Savojského na polský trůn. Získat Evžena pro polskou korunu se Huyssen snažil v roce 1707, ovšem neúspěšně. K jeho dalším činnostem ve Vídni, jimž se Korzunová podrobně věnuje, bylo i získávání odborníků do ruských služeb.

Z autorčina výkladu je jasně zřejmé, jak všestranné bylo Huyssenovo působení ve službách Petra I. Podílel se na vypracování řady reformních návrhů a projektů v oblasti vojenství a státní finanční správy, zabýval se možností realizace církevní unie mezi římsko-katolickou a ruskou pravoslavnou církví. Psal historiografické spisy, pro pohřeb Petra I. sestavil oslavou smuteční řeč. V Rusku zůstal i po smrti svého patrona; jelikož patřil ke klientele knížete Alexej Meňšikova (napsal o knížeti v roce 1726 oslavný životopis), doufal, že si udrží místo u dvora. Pád Meňšikova v roce 1727 jej však uvrhl do značné nejistoty. Ve státní službě se nicméně s hodností státního rady udržel až do roku 1732. Z Ruska definitivně odjel roku 1739, závěr života hodlal strávit ve své německé vlasti. Cestou však těžce onemocněl, a ještě na lodi zemřel. Pohřben byl v Helsingöru.

Svetlana Korzunová napsala informačně velice bohatý životopis důležité postavy na dvoře Petra I. Slabší částí knihy jsou úseky pojednávající o dobových pohledech na Rusko, ať již pozitivních či negativních. Předpetrovské vnímání Ruska nelze redukovat na spisy Herbersteina a Olearia; když už autorka téma otevřela, měla se mu věnovat důkladněji. Nicméně touto výhradou nechceme znehodnotit celkový přínos monografie. Korzunová shrnula všechny podstatné aspekty Huyssenovy práce v Rusku a její kniha znamená užitečný příspěvek nejen k historiografii petrovského Ruska, ale také k historiografii diplomacie raného novověku.

Zbyněk Vydra

19. a 20. století

Josef OPATRNÝ (ed.)
Proyectos políticos y culturales en las realidades caribeñas de los siglos XIX y XX
(= Ibero-Americana Pragensia – Supplementum)
Praga, Universidad Carolina de Praga – Editorial Karolinum 2016, 342 s., ISBN 978-80-246-3267-4.

Centrum iberoamerických studií Filozofické fakulty UK pořádá již po dvacet let mezinárodní (transatlantická) mezioborová sympozia k problematice kubánských dějin, zasazených do širokého latinskoamerického a v řadě ohledů samozřejmě také španělsko-imperiálního kontextu. Na této bázi (z konference v roce 2015) vznikl také sborník devětadvaceti příspěvků o politických a kulturních projektech, realizovaných i z nejrůznějších důvodů neuskutečněných v epoše od konce 18. do konce 20. století.

Knihu otevírá – po úvodu z pera Josefa Opatrného – studie Allana J. Kuethe o situaci města Havany v rámci španělských imperiálních reforem 18. století. Ty, spolu s přechodem Španělska do role „nacionální" říše, proměňovaly i dosud privilegované postavení ostrova Kuby jako ústředního území španělsko-amerických držav. Další články se týkají proměn politické situace ostrova i ostatních kolonií, politických liberalizačních konceptů, cenzury, ale i deportací opozičních kubánských politiků. Jiné studie se zaměřují na důsledky technických inovací (například počátky kubánské pobřežní paroplavby) a samozřejmě v celé sérii textů na – z různých úhlů nahlíženou – tematiku otroctví, jeho ekonomické rentability i snah o jeho odstranění. K tomu se řadí příspěvky o kulturní roli afrokubánských kulturních transferů. Podstatná skupina článků je zaměřena na kulturní a vzdělávací projekty. Tak například studie dvojice autorů C. Naranjo-Orovio a M. A. Puig-Samper se zaměřila na snahu širokých intelektuálských a politických kruhů ve Španělsku i Latinské Americe (podstatná tu byla i podpora projektu, přicházející z USA) počátku 20. století o etablování moderních univerzit ve Španělsku, na Kubě a v Portoriku. Škála zájmu dalších autorů sahá od problematiky mortality a demografického vývoje na Kubě druhé poloviny 19. století (R. Borrego Moren) až k výsledkům orálního výzkumu politického angažování se kubánských žen proti Batistově diktatuře (M. Ramirez Chicharro).

Tři referáty pocházejí z pera pražských badatelů: Josef Opatrný napsal studii o kubánském spisovateli, organizátoru kulturního života 30. a 40. let 19. století a kritikovi otroctví Domingovi del Monte. Peter Hertel zkoumal španělskou obnovenou anexi Santa Dominga v letech 1861–1865. Ukázal, že elity od Haiti odtržené Dominikánské republiky se pokoušely najít v náruči „mateřské země" mocenskou oporu proti lokálním konkurentům. A konečně v Praze působící Sigfrido Vázquez Cienfuegos podává přehled historie českého zájmu a posléze výzkumu dějin Latinské Ameriky od „Spisu o nových zemích a novém světě" Mikuláše Bakaláře z roku 1506 po působení Josefa Polišenského, Bohumila Baďury a Josefa Opatrného. Těžiště leží samozřejmě ve stručném přehledu úctyhodných pedagogických a zejména vědeckých výkonů Centra iberoamerických studií.

Jiří Pešek

Marie BAHENSKÁ – Libuše HECZKOVÁ – Dana MUSILOVÁ
Nezbytná, osvobozující, pomlouvaná. O ženské práci
České Budějovice, Veduta 2017, 299 s., ISBN 978-80-88030-21-8.

Kniha se zabývá jevem, který nám připadá naprosto samozřejmým – ženskou prací. Autorky zde zúročují dlouhodobý výzkum, který započal studiem a následným vydání textů reflektujících ženskou práci.[1] Svůj zájem zaměřily na období sta let od poloviny 19. století až do šedesátých let století dvacátého. Ačkoliv se na první pohled jedná o jednoduché zadání, ve skutečnosti tomu tak není, neboť pojem práce v jimi sledované době prodělal značný vývoj. Přesto se autorky nenechaly odradit a pustily se do těžkého úkolu uchopit ženskou práci

1 Marie BAHENSKÁ – Libuše HECZKOVÁ – Dana MUSILOVÁ, *O ženské práci. Dobové (sebe)reflexe a polemiky,* Praha 2014.

pomocí rozsáhlé genderové analýzy. Rozlišují mezi reproduktivní a produktivní prací. Pojem reproduktivní práce lze ztotožnit s domácími nehonorovanými pracemi, oproti tomu produktivní práce by měla probíhat mimo domov a je honorovaná, přičemž autorky upozorňují, že se v případě některých žen až hluboko do 20. století jednalo o práci nehonorovanou – práci z lásky, práci, ze které profitovala rodinná firma.[2] Zjistily, že rozdělení ženské práce na produktivní a reproduktivní má své kořeny v 18. století, kdy zásahy ze strany státu došlo k postupnému rozdělení života do dvou sfér – soukromé a veřejné. Autorky provedly rozsáhlou rešerši sekundární a dobové literatury. Připomínají, že v české historiografii dosud nevzniklo syntentizující dílo zabývající se ženskou prací.

Kniha je rozdělena do čtyř kapitol. V první, nazvané „Kontexty a souvislosti", se autorky zabývají především produktivní prací žen, kterou lze považovat za novinku, sledují, jak se tato práce postupně stává nutností i pro středostavovskou ženu, a to kvůli udržení sociálního statusu rodiny. Mapují především proměnu vnímání ženské práce. Všímají si, že až do devadesátých let 19. století bylo pro podnikatele výhodnější zaměstnávat ženy než muže, protože se jednalo o neorganizovanou a špatně informovanou složku dělnictva. Tato tendence se změnila díky rozsáhlé modernizaci: ke konci 19. století se vzdělání stalo nutností i pro ženy na venkově. Neznamená to, že se zcela změnily koncepty, ve kterých žila tehdejší společnost. Přetrvával názor, že honorovaná práce je vhodnější pro svobodnou či ovdovělou ženu, sňatkem žena ztrácela oprávnění pracovat mimo sféru domova. Honorované práce by se měla zříci ve prospěch méně šťastných žen.

Toto pojetí rezonovalo ještě v době první republiky, kdy docházelo ke střetu dvou generací žen – staré, která vyžadovala zachovávání pravidel a nové, jež v honorované a mnohdy i kvalifikované práci viděla možnost seberealizace. Příčinu částečného rozvolnění systému spatřují autorky v první světové válce. Upozorňují, že válka ženy neosvobodila, naopak regulovala a zneužívala ve svůj prospěch, což dělala i jakákoliv diktatura. Autorky si v této části všímají legislativy, která se snažila ženy regulovat i ochraňovat jako budoucí matky. Upozorňují, že ne všechny ženy souhlasily s omezením druhů práce, které mohla žena vykonávat.

Druhá kapitola se zaměřuje na proměnu ženské práce v zemědělství. Autorky reflektují zaměstnanost žen v tomto sektoru, zdůrazňují nevýhody, které obecně měla práce v zemědělství, a týkaly se jak mužů, tak žen: především vyloučení ze sociálního pojištění, neúměrná pracovní doba. To vedlo k postupnému odlivu pracovních sil do průmyslu. Modernizace a mechanizace v zemědělství vedly k jeho postupné feminizaci, přesto ani po roce 1948 tu nenajdeme ženy v rozhodujících pozicích. Za zajímavý a dosud ne zcela zpracovaný považuji oddíl věnovaný hospodyňským školám, které usilovaly o vzdělání a sebeuvědomění žen.

Třetí kapitola je věnována sekundární sféře. Autorky upozorňují na proměnu obsahové významu slova průmysl. Tato nejasnost v 19. století vedla k nejednotnému zdanění a pojišťování. Reflektována je zde tovární, živnostenská a domácká práce. Autorky zjistily, že až na jednu výjimku byly pro všechny oblasti typické nižší mzdy ženského

2 Tamtéž, s. 8.

personálu za stejnou práci. Výjimku představovala státní tabáková režie, kde ženy měly o něco vyšší platy než muži a lepší pracovní podmínky než v ostatních oborech podnikání. To vedlo k prestiži a vysoké poptávce po práci v tabákových továrnách. Pozornost je věnována různým odvětvím průmyslu, přičemž je upozorněno na postupnou feminizaci některých oborů. Ta ovšem vyústila v pokles mezd mužů a pokles prestiže. V kapitole jsou sledovány snahy o zlepšení pracovních podmínek. Je upozorněno na řadu zakladatelek významných firem, jejichž role v podniku byla však později zapomenuta. Ačkoliv průmysl patřil po roce 1948 k preferovaným sférám, nedošlo ke změně názorů na pracující ženu, nadále byla její práce podceňována, níže hodnocena a některými muži vnímána jako konkurence.

Poslední kapitola je věnována terciární sféře. I zde jsou reflektovány různé druhy zaměstnání: od služebných po vědkyně. Není opomenuta ani kancelářská práce, kde ženy často zastávaly roli pomocných, písařských či manipulačních sil. Zdůrazněn je i problém s profesionálním uplatněním absolventek učitelství či práv. Sledován je boj za stejné podmínky nejen v zaměstnávání, ale i ve mzdách.

Kniha mapuje problematiku produktivní práce žen v poměrně dlouhém období. Neopomíjí zmínit důležité osobnosti, které reflektovaly danou problematiku a zároveň se i zasloužily o proměnu nahlížení na kvalifikovanou práci. Je psaná čtivě a je nabitá zajímavými informacemi. Otevírá nové perspektivy a nabízí další možnosti výzkumu. Ačkoliv v současné době nestojí ženám ve vzdělání a kvalifikaci žádné překážky, některé problémy, které řešily naše babičky či prababičky zůstávají přesto živé: problém slaďování soukromého a profesního života a nestejné ohodnocení za stejnou práci.[3] Rovněž přežívají některé genderové stereotypy.[4]

Martina Halířová

Christine OTTNER – Klaus RIES (eds.)
Geschichtsforschung in Deutschland und Österreich im 19. Jahrhundert. Ideen – Akteure – Institutionen
(= Pallas Athene, Bd. 48)
Stuttgart, Franz Steiner Verlag 2014, 304 s., ISBN 978-3-515-10671-9.

Tento monotematický, obsahově ucelený a promyšlený „sborník" špičkových studií z dějin středoevropské historiografie 19. století by měl spíše nést název „Co byl a jak se institucionálně projevoval historismus?" Již jen vnitřní členění dvanácti textů do tří částí v pořadí 1. Ideengeschichtliche Ansätze, 2. Akteure in ihrem Forschungskontext a 3. Prozesse der Institutionalierung slibuje hutné čtení, poučení z nápaditých metodologických přístupů a také nabytí přehršle užitečných informací. Po přečtení a zažití těchto sborníkových textů by se chtělo jásat nad německou učeností a badatel-

3 K tomu viz *Sborník z mezinárodní konference k tématu nerovného odměňování žen a mužů*. Genderové informační centrum NORA, o.p.s., Kancelář veřejného ochránce práv: 22. 1. 2016, *Brno = Collection of contributions at The International Conference on the Topic of Gender Pay Gap: Gender Information Centre NORA, Office of the Public Defender of Rights: 22. 1. 2016,* Brno 2016.

4 Pavla FRÝDLOVÁ (ed.), *Jak je to s genderovou demokracií v České republice? 20 let od Pekingské akční platformy*, Praha 2015.

skou důkladností. Jediným neněmeckým a nerakouským přispěvatelem do tohoto projektu byl Miloš Řezník, t. č. ředitel Německého institutu ve Varšavě a profesor historie na univerzitě v Saské Kamenici. Každá zde otištěná obsáhlá studie stojí za samotné promýšlení a recenzování. Kromě úvodních tří obecně ukotvených prací (Otto Gerhard Oexle: Macht und Grenzen des Historismus; Klaus Ries: Jenseits des Rankenismus. Historismus als Aufklärung a Franz Leander Fillafer: Jenseits des Historismus. Gelehrte Verfahren, politische Tendenzen und konfessionelle Muster in der Geschichtsschreibung des österreichischen Vormärz) se zde budu věnovat jen dalším dvěma obsáhlým studiím, týkajícím se historiografického provozu v univerzitním prostředí habsburské monarchie.

Otto Gerhard Oexle (1939–2016), bývalý ředitel Max-Planck-Institutu v Göttingen, pojal v úvodní studii historismus velmi široce, totiž jako kulturně historický fenomén moderny s velkým vědeckým a také mocenským potenciálem. V duchu prací Friedricha Meineckeho z třicátých let 20. století, který jako prvý vědecky prozkoumal „německý" historismus, i Oexle považoval historismus za „duchovní revoluci". Dokazoval to především na rozboru historické tvorby mladohegeliánů, historiků Johanna Gustava Droysena a Ernsta Troeltsche („Historismus je náš duchovní svět") a filozofů Friedricha Nietscheho a Ernsta Cassirera. Oexle se rovněž ztotožnil s Meineckeho tezí, že se historismus výrazně podílel na „racionálních konstrukcích" státu, práva, společnosti, náboženství a morálky, a že pronikl „do všech koutů duchovního světa" zdejší společnosti (v originále toto definiční hodnocení zní: „Durchdringung aller Winkel der geistigen Welt mit vergleichendem und entwicklungsgeschichtlich beziehendem Denken").

Klaus Ries se naopak snažil ve studii definovat historismus odhlédnutím od Rankeho historické tvorby, a především pak prostřednictví kritiky dobové postosvícenské historické tvorby Georga Gottfrieda Gerwinuse a Johanna Gustava Droysena. Vycházející hvězda dějin středoevropské a zvláště pak rakousko-maďarsko-slovanské historiografie Franz Leander Fillafer z univerzity v Kostnici se pustil do nelehkého úkolu odhalit historizující kořeny „rakouské" konfesně a jazykově členité předbřeznové historické tvorby a najít u těchto rozmanitých tendencí s různým kulturním ukotvením jednotný ráz či nádech. Fillafer má k naplnění tohoto předsevzetí skvělé historické školení a další odborné předpoklady, neboť ovládá téměř všechny jazyky habsburské monarchie té doby a zná důkladně dějiny historiografie zdejších společností. Z velké změti podnětů a textů však nakonec mohla vzniknout jen studie o „předpokladech" přijetí historismu ve zdejších učených společnostech. Při tom autor musel smutně, ale pravdivě konstatovat, že dějiny a dějepisectví „der habsburgischen Länder im Vormärz fristet ein Schattendasein". Přesto se odvážil vyslovit zajímavou tezi, že zdejší osvícenská, hlavně Herderem ovlivněná historiografie byla téměř bez kritiky, zvláště v Čechách a v Uhrách, úspěšně přenesena do liberálně nacionálního dějepisectví. To přetavilo vydavatelské bohatství učených společností do zcela nově koncipované ediční práce a do nové historicko-nacionální „estetizace dějepisectví". Předbřeznoví učenci kritického smyšlení, jakými byli například Josef Hormayer či Josef von Hammer-Purgstal,

zůstali v odborných kruzích neoslyšeni, a tudíž i bez pokračovatelů.

Miloš Řezník přivedl do tohoto málo probádaného světa počátků rakouského historismu v dějepisectví svého „oblíbence a rodáka" Václava Vladivoje Tomka. Představil ho nejen jako konzervativně liberálního učence, ale i jako živoucí důkaz přežití revolučních a postrevolučních „dějin bez úhony", ovšem také bez napsání zásadního, metodologicky ukotveného díla (snad s výjimkou středoškolské učebnice dějepisu, která byla přeložena do všech jazyků monarchie a kde se Tomek pokusil překonat didakticky neuchopitelnou souběžnost českých a habsburských dějin pomocí tzv. synchronní metody). I když V. V. Tomek měl ke své historické tvorbě k dispozici nebývalé nadstandardní (institucionální) předpoklady (například díky státem placené návštěvě pařížské École des Chartes, která předcházela založení vídeňského Institutu für österreichische Geschichtsforschung) a i přímý kontakt na tehdejšího ministra kultu a vyučování hraběte Lva Thuna-Hohensteina (mladý Tomek mu ve čtyřicátých letech 19. století na doporučení Františka Palackého uspořádal jeho děčínský rodinný archiv), nosnou ideovou představu o výchově historiků, učitelů dějepisu a i o vlastním uplatnění dějepisného výzkumu pro rakouský stát nevypracoval.

Ve studii Irene Tanzmaier Profesorské kolegium versus ministerstvo jde o analýzu „konkurzních hrátek" či sporů mezi vídeňskou univerzitou a ministerstvem školství při obsazování profesorských stolic dějin po emeritování Theodora Sickela (školil také Josefa Šustu) před koncem 19. století. Zde se historizace oboru projevila nejen v samotné dějepisné tvorbě a v přehnaném akcentování ediční práce, která měla vliv na obsazování historických univerzitních stolic (u nás hrál tento typ historické práce velkou roli například při konkurzu na Pekařem uvolněné profesorské místo), ale také v bezkonkurenčně největším počtu historických profesur na vídeňské univerzitě v neprospěch přírodních a národohospodářských věd.

Zajímavým zjištěním je také odhalení zcela konzervativní opozice profesorského sboru vůči přáním ministerských úředníků, kteří se snažili protěžovat kandidáty se znalostí moderních světových dějin. Tyto spory vedly většinou k rušení výsledků konkurzů a k prodlužování „stoličního" bezvládí, aby si svého, v historismu ukotveného, kandidáta nakonec kromě dvou případů prosadili konzervativní profesoři.

Tento sborník může konkurovat i pětisvazkovému dílu Wolfganga Küttlera, Jörna Rüssena a Ernsta Schulina „Geschichtsdiskurs", které vycházelo od roku 1993, a zvláště pak jeho třetímu svazku, který se zabývá epochou historismu,[1] neboť v mnoha ohledech významně doplňuje úvodní pasáže této edice.

Milan Hlavačka

1 Ernst SCHULIN, *Geschichtsdiskurs, 3. Die Epoche der Historisierung*, Frankfurt am Main 1997.

Robert ADAM a kol. (edd.)
Karel Havlíček. Korespondence I. 1831–1842
Praha, Nakladatelství Lidové noviny (NLN) 2017, 542 s.,
ISBN 978-80-7422-474-4.

Edice první části dopisů (svazek jich obsahuje 134) jednoho z protagonistů českého kulturního a politického života poloviny devatenáctého století Karla Havlíčka Borovského je příkladným počinem, který ocení nejenom odborné publikum, zabývající se myšlením české společnosti čtyřicátých a padesátých let devatenáctého století nebo speciální havlíčkovskou problematikou. Užitečným pramenem bude i pro každého, kdo se zajímá o život studentů na pražské filosofické fakultě ve třicátých letech, ale také o vztahy v jejich rodinách. Vzhledem k tomu, že Havlíček opatřoval v Praze zboží pro rodinný obchod v Borové, najdou v jeho dopisech z této doby zajímavé střípky informací také historikové každodennosti. V dopise z 20. července 1842 tak Havlíček napsal: „Po kartounku jsem se ptal, ale vzorek Vám neposílám, myslím, že je to tak lepší; je tu filiálka, kde mají při větším odběru loket za 20 kr. v. č., od všech vzorů, stálobarevné, na to můžete spolehnout a kvalita není špatná, protože se tu z něj šijí šaty. Chcete-li ho tedy objednat zde, napište mi jen, jaké vzory a barvy byste přibližně chtěli. Můžete si vybrat asi z 10 vzorů za stejnou cenu a ošizeni nebudete, neboť je to akreditovaný obchod“ (s. 258).
Čtveřice editorů doprovodila dopisy ediční poznámkou, vysvětlivkami a kalendáriem života a díla Karla Havlíčka, vědecká redaktora Jaroslava Janáčková uvádí publikaci přehledem dosavadních edic Havlíčkových dopisů pod příznačným titulkem – Nesnáze s uveřejňováním Havlíčkovy korespondence (s. 7–19). Zároveň zde v krátkosti mapuje změny pohledu na Havlíčka českou odbornou veřejností. Jako v žádné kvalitní edici nechybí ani zde jmenný rejstřík s anotacemi a badatelé i veřejnost tak dostávají do rukou knihu, která jen potvrzuje fakt, výslovně konstatovaný editory na s. 36: „Korespondence je mimořádně cenným historickým pramenem soukromé povahy.“ Nemají přitom pochopitelně na mysli jen korespondenci Havlíčkovu.

Josef Opatrný

Tomáš W. PAVLÍČEK
Výchova kněží v Čechách a jejich role v náboženské kultuře (1848–1914)
Praha, Academia 2017, 560 s.,
ISBN 978-80-200-2771-9.

Jak probíhala výchova římskokatolických kněží v 19. století v Čechách a jakou proměnou tato socioprofesní skupina v průběhu doby prošla? To je otázka, kterou si současná česká historiografie klade častěji než dříve. Knižně vydaná disertace T. W. Pavlíčka o *Výchově kněží v Čechách* mnohé otázky po proměně role náboženství v Čechách objasňuje. Není přitom jedinou publikací z poslední doby, která se věnuje tomuto tématu. Prakticky ve stejné době vyšla také publikace jihočeských historiků *Bohomluvci, vlastimilové, těšitelé. Výchova a vzdělávání duchovních v českobudějovické diecézi v letech 1803–1850,* která se časově zaměřuje na první polovinu 19. století. U obou publikací vidíme inspiraci prosopografií, autoři se snaží specifikovat společné znaky (celkem uzavřené) socioprofesní skupiny, v obou případech se pozornost obrací také na předchozí, nižší stupeň vzdělávání – na gymnazisty.

Na rozdíl od Jihočechů, z jejichž pera vzešla v podstatě kolektivní biografie, publikace T. W. Pavlíčka podrobněji sleduje pomyslný životní cyklus katolického kléru pražské arcidiecéze, jeho kariérní možnosti a snaží se zmapovat také reálné pastorační problémy v odlišných lokalitách zkoumaného území. Nezanedbatelný prostor je věnován i kněžské sebereflexi vlastního povolání na pozadí procesu socializace a formování „habitu duchovního". Výběrově se věnuje i různým výrazným jevům pozdního 19. století (konverze, pokles návštěvnosti kostelů). Autor konstatuje a dokládá na výčtu současné odborné literatury k tématu, že se náboženské dějiny v poslední dekádě (2008–2018) těší velkému zájmu, badatelé se však potýkají s nedostatkem základní nové odborné literatury k dějinám arcidiecézí, seminářů, ordinariátu. Výzkum se proto zadrhává a zpožďuje nutností zkoumat i archivní prameny pro zakotvení dějin jmenovaných institucí, což je nutné jako východisko ke studiu dalších fenoménů.

Publikace je členěna do sedmi kapitol, které opisují bohoslužebný řád katolické mše a nesou její názvy. Kapitola „Kyrie" sleduje, jakým způsobem sociální prostředí ovlivňovalo v 18. a 19. století volbu povolání (ke kněžství). Druhá kapitola „Gloria" se snaží analyzovat náboženský pojem povolání, tedy nakolik byli budoucí bohoslovci vnitřně motivováni k výkonu služby. Tato kapitola je obsahově a metodologicky silně prosopografická, představuje osobnosti ve vedení pražského semináře, výrazné a vlivné muže, které známe z jiných souvislostí (dějiny literární kultury) a jejichž jména a generační vymezení předznamenávají obsah následujících kapitol. Kapitola „Credo" přibližuje životní podmínky v semináři a studentském konviktu. Kapitola přináší na základě vzpomínek novináře a mladočeského politika Serváce Hellera a s oporou v analýze matrik plastický obraz každodenního života v Klementinu, kde byl seminář a konvikt umístěn. Kapitola poskytuje neotřelý vhled do každodenního života za zdmi bývalého jezuitského učiliště, líčí pozitivní i stinné stránky internátního způsobu výchovy mladé generace, konkrétně jejich možnosti pohybu po Praze, režim dne, trávení volného času i přestupky, kterých se dopouštěli, strach z neznámého (slovy absolventa konviktu Svatopluka Čecha „Dlouho plakal jsem hořce") i jeho konečné (pozitivně laděné) překonání.

V kapitole „Sanctus" autor tematizuje možnosti profesního vzestupu, jehož základním jmenovatelem byl systém farních beneficií, resp. celkovou praxi obsazování kněžských míst. To byla přímo esenciální otázka církevní správy jak raného novověku, tak 19. století a předmět kritiky generace reformních kněží, kteří veřejně vystoupili kolem roku 1900 (ač se ne všichni kněží poslední sledované generace počítali k modernistům). Určitou roli v procesu hráli dle autora jednotlivé generace kněží, jejichž pojetí pastorace se od sebe lišila. Zde můžeme odkázat na již zmíněnou poslední generaci kolem roku 1900 (generaci Jindřicha Šimona Baara). Formou sond autor líčí možnosti kariérního postupu farního kléru, kde nachází určité společné znaky (dosažení farního beneficia po deseti až patnácti letech služby). Dále sleduje prezentaci vikariátů na přelomu 19. a 20. století, analyzuje přetrvávající klientelistické vztahy, i rostoucí diferenciaci mezi kněžími – Čechy a Českými Němci – a rozdílné možnosti jejich investování do farních beneficií. Autor tak touto kapitolou bezděčně přispěl nejen k objasnění gene-

račního posunu v (sebe)hodnocení kněžské služby, ale poskytl zajímavý vhled do vývoje národnostní otázky v Čechách těsně před první světovou válkou.

Kapitola „Benedictus" objasňuje proměnu tradiční a nové náboženské praxe v rozdílném sociálním prostředí. Mikrohistorickou sondou pro venkov se stala obec Rousínov, pro maloměsto Rakovník. V obou případech se náboženská obec vyrovnávala s působením duchovního, který byl aktérem změny náboženské praxe v dané lokalitě. Sondy jsou podrobné, zajímavé, s množstvím detailů osvětlujících lokální náboženskou praxi a konflikty mezi farnostmi a jejich duchovními. Dosvědčují stoupající sebevědomí farníků-mužů, z nichž řada následně v reakci na reformní hnutí katolického kléru vystoupila z církve. Autor úspěšně vystihl řadu aspektů pastorační praxe, určil konfliktní pole (hospoda, učitelé), naproti tomu podkapitola věnovaná uzavírání sňatků v rousínovské farnosti sice dokresluje výčet činností faráře, ale nepřináší nové závěry.

Poslední obsahově kratší kapitoly volbou tématu celkově dotváří zaměření celé publikace. „Agnus Dei" otevírá problematiku konverzí a tedy odchodu z římskokatolické církve a náboženské praktiky v prostředí velkoměsta – Prahy. Autor opět přináší konkrétní malé-velké příběhy (starokatolíci a „rozruch s Iškou", Adlof a Svobodná církev reformovaná) a přispívá v mnohém k dokreslení obrysů kulturních dějin Prahy v posledních dvou dekádách 19. století. „Ite missa est" se zaměřuje na téma návštěvnosti bohoslužeb, disciplinaci farníků a na otázku zavedení dvojí mše svaté o nedělích. Autor dochází k závěru, který s trochou nadsázky můžeme považovat za signifikantní pro náboženskou situaci na přelomu 19. a 20. století v Čechách, totiž že lidé, kteří dospívali v závěru 19. století, byli sice naučeni pravidelně chodit do kostela, ale v dospělosti přestali pociťovat obavu z církevních či sociálních sankcí za nepravidelnou účast na mši, tj. za nedodržování viditelně prezentované sounáležitosti s katolickou církví.

Předkládaná publikace je zatím nejpodrobnějším příspěvkem k vývoji církevní (především římskokatolické) kultury v druhé polovině 19. století v Čechách. Autor dochází k mnoha zajímavým dílčím závěrům, řadu předchozích výsledků dosavadního výzkumu zpřesňuje a doplňuje. Publikace je doplněna podrobným a užitečným přehledem archivních pramenů, třemi rejstříky, četnými fotografiemi a tabulkami. Drobnou poznámku si zaslouží názvy kapitol. Jejich označování podle bohoslužebného řádu působí poněkud archaicky a někdy činí dojem, jako by se autor poté potřeboval do předem zvoleného názvu obsahem kapitoly „vpasovat". Snahu implementovat pro dané téma charakteristické výrazy a odborné (liturgické) pojmy je pochopitelná, vyžaduje ale určité předporozumění ze strany čtenářů.

Publikace je logicky členěna, přináší množství originálních informací i závěrů, prostudované penzum archivních pramenů je obdivuhodné.

Zuzana Pavelková Čevelová

Martina BEČVÁŘOVÁ
Matematika na Německé univerzitě v Praze v letech 1882–1945
Praha, Karolinum 2016, 403 s., nestránkovaná obrazová příloha, ISBN 978-80-246-3182-0.

Monografie o akademickém oboru matematika, o matematicích, jejich zaměření i o výuce na Německé univerzitě v Praze od rozdělení pražské univerzity v roce 1882 do zániku nacifikované, od – pro obor klíčově významných – židovských vědců „očištěné" a řadou organizačních reforem prošlé Německé univerzity na jaře 1945, je dílem důkladného a systematického archivního výzkumu.[1] Bečvářová soustavně probrala fondy i úřední publikace (zejména stavy osob a seznamy přednášek) bývalé Německé univerzity v Archivu Univerzity Karlovy, prošla osobní spisy profesorů v pozůstalosti ministerstva školství a národní osvěty v Národním archivu, sepsala přednášky v Jednotě českých matematiků a fyziků a prostudovala spisy protektorátního kurátora vysokých škol. Faktografická cena systematicky a do velké míry deskriptivně vystavěné knihy je jednoznačná. Nárokovat by sice bylo možno – přinejmenším v kontextu s habilitacemi – také soustavnější kapitolu o významných směrech matematického výzkumu pražských matematiků a jejich klíčových publikacích, ale to zřejmě leželo mimo úhel autorčina zájmu a badatelského zaměření. Nashromážděné bohatství personálních i dalších údajů je zpřístupněno jmenným rejstříkem, jemuž předchází seznam archivních pramenů a literatury. Publikace obsahuje i anglický souhrn.

Kniha se počíná stručnou přehlednou informací o vývoji Německé univerzity 1882–1945, pokračuje třemi chronologicky řazenými kapitolami popisem vývoje oboru, v letech do založení samostatné přírodovědné fakulty tradičně sídlícího na fakultě filozofické (koneckonců, filozofové museli až do rozdělení fakulty skládat malé rigorózum z matematiky). Příběh pražské německé univerzitní matematiky končí proměnami či spíše destrukcí – dříve do nemalé míry o židovské učence i studenty se opírajícího – oboru na konci třicátých let a za nacistické okupace. Následuje přehledný soupis profesorů matematiky a poté výtah ze seznamů přednášek s jejich konkrétními vypsanými kurzy. Rozsáhlá, opět o prameny i tištěné katalogy opřená kapitola je věnována rigorózům („doktoráty") a další (tentokrát bohužel příliš drobná) kapitolka habilitacím. Následuje statisticky založená pasáž o zkouškách učitelské způsobilosti a rozsáhlá kapitola o „některých mimouniverzitních aktivitách" německých matematiků, tj. hlavně o jejich přednáškách v rámci neformálních „Pražských matematických věnečků" (Mathematische Kränzchen in Prag), jejichž vážnost autorka zvýšila převodem do podoby „matematického kroužku". Ostatně nepřednášeli v něm zdaleka jen matematikové, k přednáškám byli zváni velmi často i fyzikové, zejména fyzik, matematik a filozof Philipp Frank. Knihu uzavírá kapitola o vzpomínkách na německou Prahu. Závěr či shrnutí získaných poznatků o zaměření, proměnách a kvalitě pražské německé matematiky publikace bohužel postrádá.

Problémem díla, které by měli číst nejen historikové matematiky, ale i badatelé o dějinách univerzit a zájemci o pražskou kul-

1 Připomeňme v tomto kontextu zajímavou monografii: Martina BEČVÁŘOVÁ – Ivan NETUKA, *Karl Löwner and His Student Lipman Bers – Pre-war Prague Mathematicians*, Zürich 2015.

turu oné doby, je poměrně výrazně „nehistorický“ přístup. Autorka je výkonná matematička, obdařená intenzivním, ale laickým zájmem o historii oboru. S ohromnou energií tak zvládla základní a jednoznačně objevný pramenný výzkum, ale poněkud si nevěděla rady s tím, co našla. Vzhledem k tomu, že i literaturu tématu četla zřejmě účelově, tedy jako zdroj parciálních fakt, vytvářela pak občas „nové dějiny“, resp. zůstala u nekritického popisu „fakt“ a nekladla si nad nimi ani nejzákladnější historiografické otázky. Není tedy například pravda, že by po rozdělení pražské univerzity roku 1882 „většina pedagogů, studentů, institutů a jejich budov přešla do rukou Německé univerzity“ (s. 21), tzv. lex Mareš se netýkal „majetku a vybavení“ obou pražských univerzit (s. 22), osamostatnění přírodních věd a matematiky z filozofických fakult nebylo obecným, vývojem požadavků na středoškolské učitele vyvolaným jevem (s. 23) atd. Kdyby tomu tak bylo, pak by na řadě významných evropských univerzit filozofické fakulty ještě po desetiletí nezůstaly nerozdělné.

Autorka neuvažovala například ani nad tím, koho lze definovat jako „matematika“, resp. koho ne. Pro autorku je „matematik“ prostě ten, kdo tak byl nazván v soupisu osob nebo v seznamu přednášek. Klíčové evropské osobnosti oboru – například prof. Leo Wenzel Pollak[2] – tak z obzoru knihy snadno zmizely, protože tito badatelé nominálně nebyli na fakultě zaměstnáni jako matematikové, ale kupříkladu jako geofyzikové. Podstatnou otázku, proč právě takovéto osobnosti na jedné straně zasedaly v celé řadě „matematických“ fakultních komisí, ale proč – na rozdíl třeba od fyziků – na druhé straně nevystupovaly na „matematických věnečcích“, si pak autorka nepoložila.

I přes ohromný pokrok bádání o dějinách univerzit a dějinách vědy zůstává tato větev historiografie jaksi na periferii hlavního proudu historiografie. Zdá se, jako by příběh univerzit a vědeckých center i osobností nebylo možno organicky včlenit do běžného narativu, obsahujícího směs politických, hospodářských, sociálních a v poslední době snad i „kulturních“ dějin. V době, kdy se (nejen) evropská společnost po všech stránkách dominantně opírá o vědu a vzdělanost, se tento postoj ovšem z „luxusu“ stává nerozumem. Aktuální situace právě proto také staví badatele o dějinách vědy a vzdělanosti před nebývale velkou, prosté výčty oborových fakt přesahující, dějepisnou zodpovědnost. Je tedy nutno důkladné a faktograficky cenné dílo Martiny Bečvářové číst a používat, a to s rozvahou, bylo by ale také třeba v poznání univerzitní matematiky a jejího významu pro dobovou vědu a výuku pokročit podstatně dál a s větším důrazem na interpretaci shromážděného materiálu.

Jiří Pešek

2 K němu srovnej: Friedrich W. KISTEMANN, *Leo Wenzel Pollak (1888–1964): Czechoslovakian Pioneer in Scientific Data Processing*, IEEE Annals of the History of Computing, vol. 21, no. 4, Oct.-Dec. 1999, s. 62–68.

Jiří HOLÝ (ed.)
Cizí i blízcí. Židé, literatura, kultura v českých zemích ve 20. století
Praha, Akropolis 2016, 1048 s.,
ISBN 978-80-7470-125-2.

Jiří Holý věnoval tématu holocaustu, antisemitismu, židovské kultury a jejího místa v kontextu české, resp. v českých zemích vzniklé literatury již celou řadu cenných studií.[1] Předložený rozsáhlý svazek vytvořený pod jeho vedením týmem autorů v rámci Centra pro studium holocaustu a židovské literatury Filozofické fakulty UK je svým způsobem vyvrcholením této řady. A není také náhodou, že Jiří Holý sepsal nejen úvod, nýbrž i sedm z pětadvaceti kapitol této knihy. Ta sleduje ve čtyřech chronologických oddílech (přelom 19. a 20. století, období od počátku století do konce nacistické okupace, od roku 1945 do konce 60. let, od 70. let do současnosti) téma židovské reprezentace, literární, divadelní a filmové integrace židovské tematiky (domácí i východoevropské) do rámce české kultury. Práce si klade za cíl (ač deklarovaně nehodlá být encyklopedií) stát se příručkou, ale zároveň zůstává i badatelským dílem. Mapuje jak „neviditelné zdi" a vzájemné česko-židovské negativní heterostereotypy, tak situace a proces vzájemného porozumění a pochopení.

Holý v úvodu poukazuje na nutnost „víceperspektivnosti", nutné s ohledem na vysokou heterogenitu problematiky. Kulturu a literaturu tu předvádí jako „proměnlivý soubor textů, různých ideologií, tradic i interpretačních vzorů a schémat". Chce představit tematizaci a reflexi židovství v literatuře (a divadle i filmu) „jako polyfonní dění, které je třeba nahlížet z různých perspektiv a prezentovat literaturu v českých zemích přinejmenším do poloviny 20. století jako transnacionální fenomén". S tím ovšem poněkud neharmonuje v knize použitý model jednojazyčné české národní literatury, byť se opírá o – ve zkoumané době převažující – představu homogenní literární tradice, sahající od středověku po současnost. K tomu je ale potřeba připomenout že nejen inteligence, ale i velká část „prostého lidu" ještě v meziválečné době četla (a v kinech poslouchala) běžně německy a že se přinejmenším do první světové války dokonce většinou komerčně nevyplácelo překládat německou literaturu do češtiny. Čtenářská veřejnost „si vystačila" s originály. Přinejmenším autoři analyzovaných děl vysoké i „nízké" nebo konzumní literatury a zábavy tedy zcela jistě znali více než jen český národní literární kánon (vzdělané vrstvy recipovaly francouzskou, polskou i ruskou literaturu).

I když jsou studie prvých dvou oddílů (do roku 1945) kvalitní a zajímavé (zde stojí z historického pohledu za připomenutí především studie Šárky Sladovníkové „Zobrazení holocaustu v denících", s. 385–427), skutečně nové pohledy přináší zejména řada kapitol pro poválečné více než půlstoletí. Jen příkladem zmiňme Holého kapito-

1 Připomeňme alespoň monografie a sborníky: Jiří HOLÝ (ed.), *Holokaust – Šoa – Zagłada v české, slovenské a polské literatuře*, Praha 2007; Jiří HOLÝ – Petr MÁLEK – Filip TOMÁŠ – Michael ŠPIRIT, *Šoa v české literatuře a v kulturní paměti*, Praha 2011; Jiří HOLÝ (ed.), *The Aspects of Genres in the Holocaust Literatures in Central Europe*, Praha 2015; Jiří HOLÝ – Hana NICHTBURGEROVÁ (eds.), *Podoby Židů v literatuře doby romantismu v českých zemích. Komentovaná antologie textů*, Praha 2016; Jiří HOLÝ – Marcela ZOUFALÁ (eds.), *Rozpad židovského života. 167 dní druhé republiky*, Praha 2016.

lu „Antisionismus jako skrytý i zjevný antisemitismus doby komunistického režimu“ (s. 761–796). Nemělo by však smysl tuto velkou práci reduktivně politizovat. Historik ocení především skutečnost, že „židovská“ tematika, tvorba a osudy „židovských“ autorů či „židovská literatura“ není vytrhávána jako nějaké specifické a ohraničené téma z kontextu české (ve všech významech toho slova) kultury, ale jak ona sama, tak její dobová reflexe a zpětná vazba je tu ukázána jako jedno z jejích podstatných polí.
Svazek je vybaven řadou cenných ilustrací, jmenným, věcným a tematickým rejstříkem a anglickými souhrny jednotlivých kapitol. Kniha týmu, vedeného Jiřím Holým, představuje zásadní kulturní výkon a měla by být tak i pojímána daleko za hranicemi dějin literatury.

Jiří Pešek

Heike KNORTZ
Gastarbeiter für Europa. Die Wirtschaftsgeschichte der frühen europäischen Migration und Integration
Köln – Weimar – Wien, Böhlau Verlag
2016, 232 s., ISBN 978-3-412-50178-5.

K rozsáhlé literatuře o dějinách migrací v Evropě po druhé světové válce přibyla monografie, která sleduje souvislosti mezi migračními proudy a hospodářskou spoluprací v Evropě. Její autorka Heike Knortz, historička moderních hospodářských a sociálních dějin, profesorka na Vysoké škole pedagogické v Karlsruhe, se v ní zaměřuje především na migraci italských pracovních sil do Francie, Belgie a Německa (Spolkové republiky). Snaží se prokázat, že tato migrace neměla význam pouze pro obnovu průmyslu a opětovné vybudování válkou zničených měst, ale také pro evropskou integraci po roce 1945.
Monografie je založena na německých a francouzských pramenech, přičemž upozorňuje na další souběžně vznikající studie, založené na italských a amerických zdrojích. Je rozčleněna do šesti kapitol, které pojednávají o obnově Evropy po roce 1945 (se zřetelem k možným teoretickým přístupům z hlediska dějin ekonomiky a migrací), o hospodářské a populační situaci Itálie, o italsko-francouzských dohodách, o širších mezinárodních aspektech přebytku obyvatelstva a nevyužitých pracovních sil v Itálii, o italsko-německých jednáních a závěrem o výsledcích analýzy ekonomické a migrační situace. Analytický text je doplněn názornými grafy a tabulkami se statistickými údaji o pracovní migraci a o vývoji platební bilance zúčastněných států, detailní bibliografií a souhrnným rejstříkem osob a věcných hesel.
Analýza zahrnuje období od konce války do druhé poloviny padesátých let 20. století, konkrétně do roku 1957, kdy došlo k podpisu římských smluv o založení Evropského hospodářského společenství. Ústředním tématem jsou způsoby využití rezervoáru pracovních sil jižní Evropy, zejména Itálie. Heike Knortz zdůrazňuje, že základním motivem migrace nebyl primárně nedostatek pracovních sil v průmyslových podnicích přijímajících států (tam šlo spíše o potřebu kvalifikovaných pracovníků, jichž se naopak mezi přicházejícími nedostávalo), nýbrž snaha provést rekonstrukci poválečné Evropy obnovením mezinárodní dělby práce a tím dosáhnout sblížení jednotlivých zemí na rozervaném kontinentu. Z tohoto důvodu se do agendy západoevropských vlád dostalo uzavírání bilaterálních dohod o pracovní migraci a také ekonomicky

podmíněná podpora migračních pohybů.
Autorka sleduje finanční toky, spjaté se zaměstnáním a odměňováním italských migrantů, a ukazuje, že italské vládě nešlo jen o snížení nezaměstnanosti ve vlastní zemi, ale také o vyrovnání platební bilance Itálie. Pokládá to za jednu z pozitivních stránek Marshallova plánu, který prosazoval liberalizaci obchodu a podporou migrace pracovních sil přispíval k řešení ekonomické nerovnováhy a rozdílů mezi západoevropskými zeměmi. Migrace si vyžadovala administrativní regulaci a nebyla bez problémů, neboť narážela mj. na odpor silných francouzských odborů, které pochopitelně reagovaly na zvýšenou konkurenci na pracovním trhu. Stejně tak se pro hostitelské země stával břemenem vývoz deviz v podobě výdělků, jejichž ušetřenou část odesílali migranti svým příbuzným do Itálie; tyto transfery způsobovaly obtíže především Francii se slabě rozvinutou exportní složkou národního hospodářství. I proto tu docházelo k restriktivním zásahům.
Vývozem pracovní síly řešila Itálie rovněž svou výrazně pasivní platební bilanci vůči Spolkové republice v padesátých (a později i v šedesátých) letech zejména poté, kdy se tam podařilo vyřešit nezaměstnanost domácího obyvatelstva a uprchlíků z východního Německa. I v tomto případě vysoké počty migrantů narážely na odpor odborů, nicméně jejich přijímání bylo interpretováno jako „zcela konkrétní forma evropské solidarity" a smluvní zakotvení se odvolávalo na „ducha evropské solidarity" (s. 193–194). Heike Knortz osvětluje reálné ekonomické pozadí těchto proklamací (především nezaměstnanost Italů a regulování mezistátní platební bilance), přičemž postoje odborově organizovaných pracujících velké solidaritě nenasvědčovaly. Podle autorky byly motorem tohoto pohybu italské vlády, jimž se podařilo povýšit vnitřní italské problémy na úroveň mezinárodního zájmu a posléze i Evropského hospodářského společenství. Vzájemné ovlivňování tržní ekonomiky a vládních rozhodnutí pak ve svých dlouhodobých výsledcích otvíralo cestu k volnému pohybu pracovních sil a tím i k evropské integraci.
Monografie z moderních hospodářských dějin není jen příspěvkem k poznání ekonomických vztahů mezi evropskými zeměmi a některých podmínek západoevropské integrace. Čtenáři, který se nespokojí s hospodářskými a mezinárodněprávními aspekty těsně poválečné migrace dává podnět k širším srovnávacím úvahám. Kniha je totiž zároveň nepřímým dokladem o tom, jak zodpovědně byl problém relativního přelidnění řešen v polovině 20. století, kdy byla migrace pracovních sil organizována na základě mezinárodních smluv, se zřetelem k poptávce po určitých druzích pracovníků, dokonce se snahou o jejich odbornou přípravu (uzpůsobením praktického profesionálního školství v Itálii). Úloha států byla v tomto procesu rozhodující, přičemž promyšlená organizace pohybu umožňovala využít „labour export" v zájmu země vysílající i přijímající a samozřejmě také ve prospěch migrantů samotných; zároveň ovšem zabraňovala vzniku nadměrného napětí mezi imigranty a hostitelskou společností. V tomto smyslu migrační politika z poloviny 20. století nastavuje kritické zrcadlo neregulované interkontinentální migraci z počátku 21. století, která dosáhla zatímního vrcholu v roce 2015 a která otřásla mezistátními vztahy i politickými strukturami v Evropě. Studium zkušeností předchozích generací a respekt k jejich zodpovědnosti by se mohly stát nejen pro

historiky, ale i pro současné politiky zdrojem potřebného poučení.

Jaroslav Pánek

Kristina UHLÍKOVÁ – Dita JELÍNKOVÁ HOMOLOVÁ – Jitka CÍSAŘOVÁ – Jan UHLÍK
Šlechtická sídla ve stínu prezidentských dekretů
Praha, Artefactum – Ústav dějin umění AV ČR 2017, 230 s.,
ISBN 978-80-86890-96-8.

Kolektiv autorů se pokusil na základě osudů pěti německých šlechtických rodů v Čechách představit principy fungování Národní kulturní komise (Státní památkové správy) po druhé světové válce a počátkem 50. let. V počátečních kapitolách se autoři věnují obecným osudům šlechty v první polovině 20. století, sledují její postoje k první republice, národnostní identifikace a strategie boje s pozemkovou reformou. Poznamenejme, že často citovaný Pekařův spis *Omyly a nebezpečí pozemkové reformy* (v češtině i v němčině) je titulem v zámeckých knihovnách velmi oblíbeným. Autoři zmiňují petice česky uvědomělých příslušníků šlechtických rodů prezidentu Benešovi, později Háchovi, stejně jako nadšení německy uvědomělých rodů ze záboru Sudet. Odměny se nedočkali ani jedni, ani druzí.

Základním tématem knihy nejsou osudy rodů či jednotlivců, ale jejich sídel a movitých památek v nich uložených. Zámecká sídla německých rodů zůstala po roce 1945 v první fázi na pospas okolnímu obyvatelstvu (předtím osvobozujícím armádám USA a Sovětského svazu). Autoři shromáždili řadu dokladů o rozkrádání zámeckých mobiliářů v této době. Kniha ovšem nezmiňuje jednu součást výbavy obydlených zámeckých sídel, která se stala kořistí vojáků, blízkých obyvatel nebo zaměstnanců jako první. Na to upozornil nález tzv. „bečovského pokladu“, se kterým vévoda Heinrich Beaufort-Spontin (1880–1966) ukryl i archiv starých a drahých vín a ušlechtilých destilátů. Lze předpokládat, že takový archiv byl součástí každého zámku.

V obecné kapitole věnované Národní kulturní komisi (NKK) není, bohužel, zmíněna oblast zámeckých knihoven. NKK tehdy akceptovala návrh PhDr. Bohumíra Lifky a zachovala (v rámci možností) jednotlivé knihovny jako původní historické celky. To byl v zemích za „železnou oponou“ postoj zcela unikátní.

První kapitola o konkrétních osudech sbírek je věnována rodu Clary-Aldringenů, který patřil mezi nadšené příznivce sudetoněmeckého hnutí. Je symptomatické, že v edici vzpomínek Alfonse knížete Clary-Aldringena (1887–1978) zcela chybí vzpomínky na dobu druhé světové války. Autoři se podrobně věnují osudům zámeckých sbírek v Teplicích. Některé citované dokumenty, např. o konfiskovaných kytarách, které „nemohou v lidové kultuře působit prospěšně“ a je proto třeba je „použít pro export“, působí humorně, ale zároveň při jejich četbě vlastně mrazí. Podobně „zábavné“ jsou zprávy o různých neznámých, minimálně identifikovaných osobách, které ze zámku pod různými záminkami odvážely historické předměty na neznámá místa. Za neobvyklou je třeba považovat zprávu z roku 1950, podle které získala sedm rodinných portrétů Elisabeth de Baillet Latour (1885–1955), rozená Clary-Aldringen. V jiných případech nebyly úřady tak vstřícné.

Národnostní postoj hrabat Czerninů nebyl tak černobílý jako v případě teplických knížat. Hrabě Eugen (1892–1955) se roz-

hodoval těžko, pragmaticky, ale nakonec situaci vyhodnotil krátkozrace a přihlásil se k německé národnosti. I jeho zámky, zejména Krásný Dvůr, se po válce neubránily rozkrádání. Zdejší krádež byla rozsáhlá, neobešla se bez nákladního automobilu a udála se za bílého dne, přesto nikdy nebyla vyšetřena. Mobiliář zámku byl „beze stopy rozchvácen". Autoři tvrdí, že knihovna v aktuální expozici byla vytvořena ze svozů, což se nezakládá na pravdě. Původní zámecká knihovna v Krásném Dvoře (přibližně 2500 svazků) zůstala dodnes instalována v expozici, svozy z okolních zámků (Petrohrad, Slabce, Sokolov aj.) byly uloženy v depozitáři. Též je třeba opravit tvrzení o likvidaci knihovny zámku Petrohrad, která se zachovala alespoň v torzálním stavu cca 450 svazků.

V kapitole, věnované osudům mobiliáře ze zámků Hrubá Skála a Doksany je třeba vysvětlit problém jména jejich majitelů, kterými byli Lexové. V roce 1790 získali, spolu s povýšením do šlechtického stavu, predikát „z Aehrenthalu", který sice místy užívali bez původního jména, ale nikdy úředně nepožádali o změnu. Hraběcí stav jim byl roku 1909 udělen také na jméno Lexa a pod tímto jménem jsou uváděni v Gothajském almanachu i v dodnes vycházejícím genealogickém almanachu v Limburgu an der Lahn. Příjmení rodu, Lexa, autoři v textu místy užívají, ale zjevně jej považují za jméno křestní. Příběhy mobiliáře se od ostatních zámeckých sbírek příliš neliší, opět lze doplnit, že do našich dnů přežila i zámecká knihovna Doksany (dochovalo se cirka 1600 svazků z původních zhruba 2000 svazků).

Další kapitola popisuje osudy knížecí linie rodu Kinských a jejich majetku. Zde bych polemizoval s tvrzením, že nerovnorodý a církevně neposvěcený sňatek Ulricha knížete Kinského (1893–1938) jej „uvrhl do společenské izolace". Po rozpadu monarchie se staré tradice šlechtických rodů rychle hroutily; proces jejich koroze ostatně nastal již v 19. století a podobné příběhy se stávaly v mnoha rodinách. K nejednoznačnému polickému smýšlení této rodiny lze doporučit vzpomínky Cecilie hraběnky ze Sternbergu (1908–1993), která píše o „hrůze onoho večera" [anšlus Rakouska]. Ten „jeden z nejoblíbenějších přátel" Ulrich Kinský (1893–1938) vítězoslavně vítal, zatímco jeho manželka Mathilda (1900–1974) prolévala slzy. Na okraj uvádím opravu drobné titulární nepřesnosti u Ulrichova syna Franze Ulricha (1936–2009), který je uveden jako princ. Kinští měli knížecí titul udělen pouze primogeniturně, tj. kromě panujícího knížete užívali všichni ostatní titul hraběte. Osiřelý dvouletý chlapec se ovšem bez ohledu na věk stal po smrti svého otce knížetem. V zámcích této větve Kinských se nacházely knihovny v Heřmanově Městci (částečně zachována) a v České Kamenici, kde Dr. Lifka uvádí, že byla po válce rozchvácena.

Poslední popisovanou rodinou jsou Waldsteinové a jejich zámky v Mnichově Hradišti, na Kozlu a Doksech. Na příkladu zámku Mnichova Hradiště je vidět, že osobnost správce objektu, nejlépe pak bývalého zaměstnance znalého zdejších poměrů, dokázala zajistit ochranu majetku před rozkrádáním.

Šlechtická sídla ve stínu prezidentských dekretů je pečlivě sestavné dílo, které je zároveň čtivé, ale i poučné. Zabývá se nedávnou historií, o které koluje řada legend, podložených i vyvratitelných. V neposlední řadě je třeba ocenit bohatý doprovodný ilustrační materiál. Na závěr bych pouze doporučil doplňovat šlechtická jména základními biografickými daty, protože některé rodiny často užívaly oblíbená jména opakovaně.

Petr Mašek

Ivan KLIMEŠ – Jan WIENDL (eds.)
***Kultura a totalita,* IV. Každodennost**
Praha, Filozofická fakulta UK 2016, 442 s., ISBN 978-80-7308-701-2.

Rozsáhlý projektový sborník, resp. kvadrilogie[1] čítající dohromady bezmála 2000 stran, je ohromným a jednoznačně zajímavým vědeckým výkonem. Jak se praví v úvodu IV. svazku, jde o výzkum literatury a umění v mezikulturních souvislostech, přičemž „pojem totality tu byl nahlížen nejen jako historický a politický fenomén, ale také jako filozofický a estetický model". V projektu se spojily dva tucty (ve IV. svazku konkrétně osmnáct) autorů z oborů české literatury, filmové, divadelní a hudební vědy, filologie, historie i dalších specializací. Cílem bylo „na materiálu umělecké kultury především českých zemí zkoumat v interdisciplinárním dialogu... nejrozmanitější projevy »totálních« forem a rámců, které provázejí éru modernity a zanechávají po sobě symptomatické stopy" (srovnej svazek I., s. 9).
Čtyři nadřazená témata svazků představovala pro autory „formativní rámec". V něm pak každý z nich vybral širší nebo užší téma, které zpracoval tu esejisticky, tu analyticky, například s ohledem na prameny nebo na klíčové tematizované osoby. Neliší se jen témata a oborové přístupy, ale do jisté míry i citační zvyklosti jednotlivých oborů. Každý příspěvek je vybaven vlastním soupisem použitých pramenů a citované literatury. Každému svazku byla editory předsazena krátká úvodní „anotace", tedy nikoliv koncepční esej, nýbrž krátké a přehledné přiblížení jednotlivých studií. Přínos či vědecký výsledek svazku však nebyl nijak interpretačně shrnut; závěrečné resumé je pouhým překladem úvodu. Svazek je vybaven osobním rejstříkem.
Přiznávám, že jsem v oněch čtyřech svazcích našel celou řadu vysloveně originálních a zajímavých studií (a celou řadu „těch ostatních"), nepochopil jsem však ani použitý koncept „totality/totálna" (například pod nadpisem a zadáním „Národ" /svazek I., s. 124–138/ najdeme také studii o „volném mateřství v pojetí českých anarchistů", nebo pod nadpisem „Každodennost" / svazek IV., s. 88–104/ je otištěn příspěvek o proměnách historické temporality za normalizace), zejména byla–li jedním autorem vztahována k politické teorii totality a jiným k totalitě estetické, sledované nadto již od 19. století. Z pohledu historika kultury mi onen dvojitě vytčený rámec „totalita + bližší téma" připadá extrémně volný, tj. dovolující volbu takřka libovolného tématu, jestliže autor dokáže ve svém textu nějak formálně odkázat na vytčený pojem. To samo o sobě není špatné, četba všech čtyř sborníků je nesporně zajímavá, ale – navzdory vší postmoderně – by člověk přece jen od rozsáhlé akademické publikace očekával nějaký shrnující soud o době a tématech, která tu byla vytýčena.

Jiří Pešek

Michal STEHLÍK
Babické vraždy 1951
Praha, Academia 2016, 255 s., ISBN 978-80-200-2593-7.

Michal Stehlík se v knize zabývá historickou událostí, která se v roce 1951 stala patrně nejsledovanějším momentem vnitropolitického života v Československu. Historikové ji sice

1 Ivan KLIMEŠ – Jan WIENDL (eds.), *Kultura a totalita, I. Národ*, Praha 2013; TÍŽ (eds.), *Kultura a totalita, II. Válka*, Praha 2014; TÍŽ (eds.), *Kultura a totalita, III. Revoluce*, Praha 2015.

potom opakovaně zmiňovali, až do konce osmdesátých let jí však věnovali jedinou rozsáhlejší práci, navíc publicistického charakteru. Situace se v tomto ohledu změnila až po roce 2000.

V červenci 1951 přinesly československé prostředky masové komunikace zprávu o smrti tří členů Národního výboru v Babicích a dvou jejich, řečeno dobovou terminologií, „vrahů, nepřátel lidově demokratického zřízení v Československu". Zakrátko pak následovaly informace o soudním procesu s členy protistátní skupiny se sedmi rozsudky smrti, čímž ovšem případ nekončil. Odkazy na Babice se ozývaly i v dalších soudních procesech se stovkami odsouzených v následujících měsících a byly hojně propagandisticky využívány nejen v padesátých letech. Motiv Babic se dostal na televizní obrazovky v Případech majora Zemana ještě v roce 1975. Babice zde byly prezentovány, stejně jako v roce 1951, jako příklad teroru proti představitelům lidově demokratického zřízení na úrovni nejbližší venkovské části populace, k němuž se spojila domácí a zahraniční reakce.

K babickému případu v jeho konkrétní podobě se pak vrátili historikové a zejména publicisté po roce 1989 s diametrálně odlišným výkladem. Většinou ho představovali jako promyšlenou akci Stb, jejímž hlavním cílem bylo zastrašení odpůrců režimu. Ladislava Malého, podivnou existenci se zálibou v uniformách a alkoholu, jehož truchlivá role v tragédii je nesporná i pro autora této publikace, líčili jako agenta Státní bezpečnosti a červencové události roku 1951 jako výsledek její provokace. Se znalostí obou výkladů babické události a rodinnou anamnézou – část autorovy rodiny byla obětí babické tragédie – se Michal Stehlík věnoval studiu všech dostupných archivních materiálů a osobních svědectví, aby představil případ v širších souvislostech. Nakonec konstatoval, že výsledkem jeho práce, provázené množstvím obrazového dokumentárního materiálu, není „pravda o Babicích", ale „spíš prostá kronika babických vražd" (s. 234).

Josef Opatrný

Petr KOURA
Swingaři a potápky v protektorátní noci. Česká swingová mládež a její hořkej svět
Praha, Academia 2016, 921 s.,
ISBN 978-80-200-2634-7.

Již fakt, že úvodní pasáže publikace napsal autor známý zejména svými beletristickými texty a podtitul práce přímo odkazuje na „hořkej svět" Josefa Škvoreckého, napovídá, že *Swingaři a potápky v protektorátní noci* nejsou typickým historickým dílem, určeným primárně odborné veřejnosti. Koura se zabývá tím segmentem kultury, který na počátku čtyřicátých let překročil Atlantik a stal se fenoménem v Evropě během druhé světové války. Swing nezasáhl jen část protektorátní mládeže, především městské – a nejen pražské, ale měl své příznivce po celé Evropě včetně nacistického Německa. Tam byli obdivovatelé této „pokleslé" kultury pronásledováni ještě více než na území okupované části Československa. Koura sice opakovaně zdůrazňuje, že swingovou subkulturu nelze v době protektorátu považovat jen za projev odporu proti okupaci, ale že byla také součástí „generační vzpoury vůči autoritám" (srov. i slova závěru na s. 862), z celkem pochopitelných důvodů však přisuzuje větší význam oné politické dimenzi protestu. Z pasáží, v nichž se Koura zabývá kritickým hodnocením objektu svého zájmu konzervativní částí české veřejnosti, je ovšem jasně vidět, že si nepřestává uvědomovat generační rozměr problému.

Publikace je nepostradatelným průvodcem každého čtenáře Škvoreckého nejlepších prací, nejen *Zbabělců*, ale i jazzových povídek, mj. i proto, že sám Koura na Škvoreckého v práci průběžně odkazuje. Jeho dílo splňuje všechny podmínky kvalitního odborného textu, je prezentací výsledku obsáhlého výzkumu založeného na pramenech různé provenience včetně rozhovorů s pamětníky, s bohatými odkazy a stejně rozsáhlým seznam literatury, ilustračním materiálem i kvalitním rejstříkem umožňujícím rychlou orientaci. Nadto je ale práce také dobře a čtivě napsaná s vědomím skutečnosti, která dnes uniká řadě autorů: v historické práci nemá chybět příběh. Kourova kniha je prostě příkladným dílem, které si nepřečte jen omezený okruh odborníků, ale také široký okruh zájemců o českou historii poloviny dvacátého století, především její kulturně politické dimenzi. Přes značný rozsah, téměř devět set stran textu, by se kniha měla stát povinnou četbou studentů historie bez ohledu na jejich zaměření.

Josef Opatrný

Tomáš KAVKA – Jakub MACHEK – Ondrej DANIEL (eds.)
Popular Culture and Subcultures of Czech Post-Socialism. Listening to the Wind of Change
Newcastle upon Tyne, Cambridge Scholars Publishing 2016, 210 s., ISBN 978-1-4438-1701-1.

Sborník doktorandských a postdoktorandských studií k tématu populární kultury a vybraných subkultur v postkomunistickém Československu a v České republice v devadesátých letech 20. a na počátku 21. století se soustřeďuje k otázkám posunů (a setrvávání) kulturní hegemonie jako báze pro společenskou interpretaci světa. Hegemonie je tu v návaznosti na Antonia Gramsciho chápána jako proces vytváření, udržování a reprodukce autoritativních mínění – ideologií a praktik. Publikace nabízí osm interdisciplinárních studií s těžištěm v oborech sociální a kulturní historie, literatura, sociologie, mediální vědy a antropologie, které se snaží z rozdílných úhlů pohledu vytipovat a analyzovat stav a proměny specifických kulturních a subkulturních prostředí.

Úvodní studie podává zasvěcený přehled literatury k proměnám české porevoluční politiky, ekonomiky, ale i řady oblastí komunikace a kultury. Následují příspěvky o dětské literatuře a komiksech, o erotice, nuditě až „politické pornografii", o genderové a sexualitní proměně populárních představ o ženách, ale také o inscenaci Rusů, Slováků a Němců jako „nepřátel" českého lidu, dále o obrazu USA v postsocialistické literatuře pro české turisty, o znovu oživené oblibě starých socialistických televizních pořadů, o subkulturách ve vztahu k násilí a o skinhedech v jejich sebeinscenaci „ochránců tradičních hodnot".

Studie samozřejmě cenným způsobem naznačují řadu trendů (vývojových i cíleně odmítajících změny) v jen dílem ochotně se proměňující porevoluční společnosti a její kultuře. Pracuje se tu ale s řadou apriorních představ a namnoze se v příspěvcích setkáme spíše se shrnutími žurnalistické publicistiky než s výzkumy *sensu stricto*. Kniha bohužel nemá žádné shrnutí výsledků těchto v jednotlivostech nejednou zajímavých, ale silně disparátních příspěvků. Je vybavena bibliografií, soupisem autorů a rejstříkem.

Jiří Pešek

Z VĚDECKÉHO ŽIVOTA

Noví čestní členové Sdružení historiků ČR

Two Scholars of Czech Studies – Honorary Members of the Association of Historians of the Czech Republic

(**Joachim Bahlcke – Georgij Pavlovič Meľnikov**)

Valné shromáždění Sdružení historiků České republiky, které se konalo v budově Akademie věd ČR v Praze 25. dubna 2018, pokračovalo v tradičním oceňování nejvýznamnějších zahraničních historiků, kteří zásadním způsobem přispěli k hlubšímu poznání českých dějin a zasloužili se o jejich zasazení do širších mezinárodních souvislostí. Tentokrát se – po Francii, Nizozemí, Polsku, USA a Velké Británii – pozornost obrátila do dalších dvou zemí, v nichž má historická bohemistika hluboké kořeny, do Německa a Ruska. Volba obou navržených osobností byla jednomyslná.

Joachim Bahlcke – německý historik zemí České koruny

Ve svých pětapadesáti letech má za sebou německý historik Joachim Bahlcke tak rozsáhlé dílo, že by i mnohému pilnému badateli vystačilo na několik životů. Dlouhá řada jeho monografií a redigovaných monotematických sborníků knih spolu s množstvím rozsáhlých studií, publikovaných v předních evropských časopisech,

tvoří již dnes jádro německého výzkumu raného novověku, orientovaného k českým zemím i k širšímu okruhu střední Evropy.[1]

Joachim Bahlcke (* 29. září 1963 v Göttingen) strávil studentská léta 1984–1990 na univerzitách ve Freiburgu im Breisgau, v Trevíru a ve Vídni, kam odešel v době před pádem železné opony i proto, aby měl blíže k českému prostředí a aby si snáze osvojil češtinu; to se mu skutečně podařilo, stejně jako poté zvládl i polštinu a maďarštinu, aby mohl využívat prameny a historiografii tohoto regionu z první ruky. Na elitní univerzitě ve Freiburgu se stal jeho učitelem Gottfried Schramm, polyglot univerzálního rozhledu, mezi jehož zájmy patřilo srovnávací studium stavovství v polských, českých a uherských zemích.[2] Profesor Schramm našel v Joachimu Bahlckem výjimečného žáka, který dokázal tento výzkumný směr rozvinout do nebývalé šíře a dát mu charakter dlouhodobého systematického programu.

O jeho mimořádném nadání svědčila už magisterská práce *Konfödertion und Widerstand* (1990), věnovaná vývoji české a moravské stavovské obce v kritickém období 1608–1619, vzápětí vydaná jako jeho vědecká prvotina v podobě rozsáhlé studie ve sborníku Folia Historica Bohemica. Pevné místo v oboru, a to nejen se zřetelem k výzkumu střední Evropy, mu zajistila vynikající disertace *Regionalismus und Staatsintegration* (München 1994), pojednávající o vývoji zemí České koruny v prvním století habsburské vlády. Z ní bylo zřejmé, že tu nastupuje silná vědecká osobnost, která dokázala změnit pohled na předbělohorský český stát tím, že do něho vedle Čech a Moravy rovnocenně začlenila také jeho severní země – Slezsko a Lužici. Téma, které bylo dlouhodobým desideratem českého, německého a polského dějepisectví, zvládl Joachim Bahlcke pro 16. a počátek 17. století monografií, založenou na neobyčejně důkladné heuristice a promyšleném postupu, který inspiroval také rozmach českého bádání o slezských a lužických dějinách.

Těchto úspěchů dosáhl Joachim Bahlcke poté, co v letech 1989 a 1990–1991 absolvoval studijní pobyty v Historickém ústavu Československé akademie věd, uskutečnil studijní cesty po středoevropských zemích a bádal v jejich archivech.

---

1 Výběrovou bibliografii prací Joachima Bahlckeho podává publikace: Jaroslav PÁNEK – Svatava RAKOVÁ – Václava HORČÁKOVÁ, *Scholars of Bohemian, Czech and Czechoslovak History Studies*, I, Prague 2005, s. 46–56; recenzní ohlasy: ČČH 94, 1996, s. 615–617 (*Regionalismus und Staatsintegration*); 113, 2015, s. 552–553 (*Geschichte Tschechiens*). Přístup začínajícího bohemisty k české tematice naznačuje rozhovor *České dějiny očima německých historiků* (Gottfried Schramm a Joachim Bahlcke), Dějiny a současnost 12, 1990, č. 2, s. 30–31; reedice: J. PÁNEK, *Historici mezi domovem a světem*, Pardubice 2013, s. 541–545.

2 O něm blíže Jaroslav PÁNEK, *Gottfried Schramm (11. ledna 1929 – 26. října 2017)*, ČČH 115, 2017, s. 1210–1213.

Otevřel si tak cestu k velmi rychlému kariérnímu postupu. Po titulu magistra (1990) a doktorátu (1993) působil několik let jako vědecký pracovník v Ústavu pro dějiny a kulturu středovýchodní Evropy (Forschungsschwerpunkt Geschichte und Kultur Ostmitteleuropas) v Berlíně a Lipsku; už v té době byl zvolen řádným členem odborných grémií (Historische Kommission für die böhmischen Länder, Historische Kommission Schlesiens, ale také redakční rada *Historica. Historical Sciences in the Czech Republic*, vše v roce 1994). V lednu 2002 se na základě monografie z uherských dějin 18. století (*Ungarischer Episkopat und österreichische Monarchie*, Stuttgart 2005; maďarský překlad Budapest 2013) habilitoval na univerzitě v Lipsku, zakrátko byl jmenován profesorem dějin středovýchodní Evropy na univerzitě v Erfurtu (2002) a poté získal katedru dějin raného novověku na univerzitě ve Stuttgartu (2003). Tam natrvalo zakotvil a v návaznosti na dílo svého předchůdce Norberta Conradse, který položil základy intenzivního bádání o dějinách Slezska, vytvořil jedno z nejvlivnějších středoevropských pracovišť pro raně novověký výzkum.

Už v polovině devadesátých let 20. století Joachim Bahlcke prolomil přetrvávající bariéry mezi německým, českým a polským bádáním o dějinách zemí starého českého státu a dokázal výsledky mezinárodního výzkumu integrovat na novém metodologickém a heuristickém základě. Ve svých studiích prokázal potřebu důkladného výzkumu severních zemí Koruny a samostatně nebo ve spolupráci s dalšími odborníky postupně vydal sérii objevných autorských a kolektivních monografií o dějinách Slezska a Lužice – *Schlesien und die Schlesier* (München 1996, [2]2000, polský překlad Warszawa 2001), *Geschichte der Oberlausitz. Herrschaft, Gesellschaft und Kultur vom Mittelalter bis zum Ende des 20. Jahrhunderts* (Leipzig 2001, [2]2004, polský překlad Warszawa 2007), *Welt – Macht – Geist. Das Haus Habsburg und die Oberlausitz 1526–1635*, Görlitz – Zittau 2002; *Historische Schlesienforschung. Methoden, Themen und Perspektiven zwischen traditioneller Landesgeschichtsschreibung und moderner Kulturwissenschaft*, Köln – Weimar – Wien 2005; *Die Oberlausitz im frühneuzeitlichen Mitteleuropa. Beziehungen – Strukturen – Prozesse*, Stuttgart 2007; *Adel in Schlesien II. Repertorium: Forschungsperspektiven – Quellenkunde – Bibliographie*, München 2010; *Geschichte Oberschlesiens. Politik, Wirtschaft und Kultur von den Anfängen bis zur Gegenwart*, Oldenburg 2015, polská verze s předstihem Gliwice 2011).

V jistém smyslu navázal na inspirativní dílo o starších dějinách Moravy od Josefa Války, jehož dobře znal, a těmito monografiemi spolu s ním položil základy pro nově koncipované srovnávací dějiny raně novověké střední Evropy.

Do výzkumu dějin Slezska uvedl mnoho svých žáků a spolupracovníků, společně s nimi vydal několik knih o různých stránkách slezských dějin, mj. o dějinách tamní historiografie (*Institutionen der Geschichtspflege und Geschichtsschreibung in Schlesien. Von der Aufklärung bis zum Ersten Weltkrieg*, Köln – Weimar – Wien 2017). Sám pak napsal řadu biografických statí o vybraných osobnostech slezské minulosti pro průběžně vydávanou sérii *Schlesische Lebensbilder*.

Komparativní metodu uplatnil Joachim Bahlcke i v řadě dalších kolektivních monografií, které redigoval a jež věnoval problematice stavovských svobod a vytváření státních institucí v raném novověku, politické kultuře, konfesionalizaci a náboženské pluralitě, vývoji luterství a kalvinismu, migraci a náboženskému exilu, dějinám vzdělávání a studijním nadacím v českých, rakouských a uherských zemích, místům paměti ve středovýchodní Evropě atd. Nepomíjel ani odraz minulosti a jeho přetváření v historiografii a v literatuře; vedle mnoha dílčích studií o českých a německých dějepiscích či o obrazech minulosti připravil kolektivní dílo o podobách Albrechta z Valdštejna (*Wallensteinbilder im Widerstreit. Eine historische Symbolfigur in Geschichtsschreibung und Literatur vom 17. bis zum 20. Jahrhundert*, Köln – Weimar – Wien 2011). Své zkušenosti z výzkumu dějin teritorií promítl do monografie o teritoriální vládě a státě v raném novověku (*Landesherrschaft, Territorien und Staat in der Frühen Neuzeit*, München 2012), zařazené do reprezentativní série Enzyklopädie deutscher Geschichte.

Ačkoli svůj teritoriální záběr stále rozšiřoval v prostoru mezi německými teritorii, polsko-litevskou unií a Sedmihradskem, soustavně se vracel k preferované české tematice. Nejen v dílčích studiích, ale také v jejich knižních souborech, z nichž si zaslouží zvláštní pozornost práce o náboženských dějinách v raném novověku (*Kalwinizm i Jednota braci czeskich w Europie Środkowej i Środkowo-Wschodniej. Studia na temat społecznego i kulturowego znaczenia wyznania reformowanego w okresie wczesnonowożytnym*, Berlin – Siedlce 2017) a kniha o dějepisectví a dějepiscích českých zemí od konce středověku do současnosti (*Erinnerungskonkurrenz. Geschichtsschreibung in den böhmischen Ländern vom 16. Jahrhundert bis zur Gegenwart*, Frankfurt am Main 2016). Stručná, svižně napsaná syntéza českých dějin (*Geschichte Tschechiens. Vom Mittelalter bis zur Gegenwart*, München 2014) podává toto téma širokému okruhu německých čtenářů s důrazem na dějově dramatické a z evropského hlediska zajímavé stránky naší minulosti.

Intenzivní spolupráce s českými historiky, zvláště s badateli v Historickém ústavu AV ČR, přinesla řadu pozoruhodných plodů. Mezi ně patří standardní historicko-topografické kompendium *Handbuch der historischen Stätten Böhmen*

und Mähren (Stuttgart 1998), které redigoval společně s Winfriedem Eberhardem a Miloslavem Polívkou a jež vyšlo i v české verzi pod názvem *Lexikon historických míst Čech, Moravy a Slezska* (Praha 2001). Totéž platí o některých publikacích k dějinám Slezska. Zcela nedávno vznikla také kolektivní monografie o náboženském násilí mezi husitstvím a osvícenskou tolerancí (*Religious Violence, Confessional Conflicts and Models for Violence Prevention in Central Europe (15th–18th Centuries) / Religiöse Gewalt, konfessionelle Konflikte und Modelle von Gewaltprävention in Mitteleuropa (15.–18. Jahrhundert)*, Praha – Stuttgart 2017), na níž se podíleli Kateřina Bobková-Valentová a Jiří Mikulec. Zvláštní význam má společná práce na regestovém zpřístupnění Akt Jednoty bratrské (*Acta Unitatis Fratrum*), spojená s analytickými studiemi a konferencemi, na nichž se z české strany podílejí Jindřich Halama, Martin Holý a Jiří Just.

Našeho výzkumu se těsně dotýkají i další projekty, v nichž sehrává Joachim Bahlcke klíčovou úlohu. Z velké části jsou věnovány dějinám Slezska v celoevropském kontextu (výzkumná oblast *Schlesische Geschichte* s dílčími projekty *Adel in Schlesien* a *Geschichte Oberschlesiens*) se zvláštním zaměřením na úlohu tohoto regionu v kulturním, znalostním a ideovém transferu mezi západní a východní částí kontinentu. Joachim Bahlcke však na stuttgartské univerzitě vybudoval také centrum pro výzkum intelektuálních dějin raně novověké Evropy a soustředil se na jednu z centrálních osobností raného osvícenství – Daniela Ernsta Jablonského, vnuka J. A. Komenského a spolu s G. W. Leibnizem spoluzakladatele vzorové Pruské akademie věd v Berlíně. Jedním z výsledků tohoto výzkumu je monumentální publikace *Brückenschläge. D. E. Jablonski im Europa der Frühaufklärung* (Dößel 2010, polský překlad Leszno 2010, zkrácený český překlad Praha 2011), která odhaluje společné intelektuální proudy moderního evropského vývoje. Tento neobyčejně plodný autor a člen vědecké rady Deutsche Comenius-Gesellschaft vstoupil tak i do zájmového pole komeniologie, jíž věnoval mj. další kolektivní monografii o jednom ze zakladatelů moderního bádání o Komenském Jánu Kvačalovi (*Zwischen Dorpat, Pressburg und Wien. Ján Kvačala und die Anfänge der Jablonski-Forschung in Ostmitteleuropa um 1900*, Wiesbaden 2018).

Mimořádná tematická šíře a dosah publikací Joachima Bahlckeho je soustavně potvrzována překládáním jeho knih do angličtiny, maďarštiny, polštiny, rumunštiny a občas také do češtiny (i když je škoda, že se už v devadesátých letech nepodařilo najít nakladatele, který by měl odvahu vydat jeho monografii o regionalismu a integraci v předbělohorském českém státě). Jeho početné studie a recenze vycházejí v západní Evropě a USA, kde podněcují zájem odborníků

o české a středoevropské dějiny a historiografii. Mnohostranná vědecká, vědecko-organizační a pedagogická činnost zajistila Joachimu Bahlckemu pevné místo mezi předními znalci českých dějin v zahraničí. Její význam ocenila Akademie věd ČR v roce 2011 udělením Medaile Františka Palackého za zásluhy v historických vědách. Nyní vstoupil tento vynikající vědec i mezi čestné členy Sdružení historiků ČR.

Georgij Meľnikov – představitel ruské historické bohemistiky

Georgij Pavlovič Meľnikov (* 10. října 1951 v Moskvě) je už po několik desetiletí nejvýraznější osobností ruské historické bohemistiky. Ačkoli začínal výzkumem 16. století, postupně rozšířil svůj záběr na celé české dějiny od raného středověku až po současnost, čímž prokázal, že raně novověké badatelské zakotvení je dobrým východiskem k výzkumné expanzi ve směru medievistiky i moderních a soudobých dějin.[3]

Georgij Meľnikov studoval na Moskevské státní univerzitě (na katedře dějin jižních a západních Slovanů Historické fakulty MGU) a krátce po jejím skončení se v letech 1974–1977 věnoval postgraduálnímu (aspirantskému) studiu. Stal se žákem Ljudmily Pavlovny Laptěvy (1926–2016)[4] a u ní si zvolil českou tematiku; soustředil se na sociálně ekonomickou strukturu obyvatelstva české metropole v první polovině 16. století. V letech 1973–1974 vyjel na studijní pobyt do Prahy, což mu umožnilo důkladně se seznámit s českou historiografií, kulturou a jazykem. Získal nejlepší možné učitele: na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy se mu věnoval Josef Petráň a v tehdejším Ústavu československých a světových dějin

3 Georgij Meľnikov je díky svým přednáškám a badatelským cestám do Prahy mnoha českým historikům dobře známý (od počátku devadesátých let 20. století spolupracuje zvláště s kolegy v Historickém ústavu AV ČR a s komeniology ve Filosofickém ústavu AV ČR). Podrobněji o něm pojednali Jaroslav ŠEBEK, *Profesor G. P. Meľnikov na návštěvě v Praze*, Bulletin Historického ústavu AV ČR 12, 2001, č. 1, s. 12–13; Jaroslav PÁNEK, *Příspěvek Georgije Pavloviče Meľnikova české historiografii*, tamtéž, s. 14–18; TÝŽ, *Ruský bohemista Georgij Pavlovič Meľnikov* (s bibliografií), Folia Historica Bohemica 20, 2002, s. 243–258; TÝŽ, *Georgij Pavlovič Meľnikov. Ruský historik českých dějin*, in: J. Pánek, Historici mezi domovem a světem, Pardubice 2013, s. 506–512; Jaroslav PÁNEK – Svatava RAKOVÁ – Václava HORČÁKOVÁ, *Scholars of Bohemian, Czech and Czechoslovak History Studies*, II, Prague 2005, s. 253–261.

4 Tuto významnou osobnost ruské historické slavistiky a vznik jejího díla v kontextu obtížné politické situace, v níž se její obor vyvíjel, vystihl v nekrologu: Georgij MEĽNIKOV, *Ljudmila Pavlovna Laptěva (9. září 1926 – 16. května 2016)*, ČČH 114, 2016, s. 862–867; srov. též *Polveka v slavjanovedenii. Sbornik naučnych trudov, posvjaščennych jubileju zaslužennogo professora MGU Ljudmily Pavlovny Laptěvoj*, Moskva 2012 – referát v ČČH 111, 2013, s. 894–895.

ČSAV Josef Janáček. Oba na něho výrazně zapůsobili – první jej vedl k dějinám kultury, druhý k historii městské společnosti na prahu novověku a k bádání v Archivu hlavního města Prahy. Ačkoli Georgij Meľnikov přijel do Prahy v krajně nepříznivém období nejtužší „normalizace", zamiloval si toto město a českou zemi natolik, že s nimi natrvalo spojil nejen svou vědeckou budoucnost, ale i existenciální vnímání světa. Nic na tom nezměnila skutečnost, že po návratu do Moskvy se mu západní hranice Sovětského svazu uzavřela a že z politických důvodů po celých osmnáct let nesměl vycestovat do Československa.

Odjížděl odtud jako začátečník, ale zjara 1992 se do Prahy znovu nakrátko vracel již jako renomovaný vědec. Navíc jako člověk, který neustále uvažuje o předmětu svého vědeckého zájmu ve snaze proniknout k jeho podstatným lidským stránkám. Svědčí o tom malá ukázka z rozhovoru, který vznikl ve chvíli jeho prvního návratu do českého prostředí: „Ze všeho nejvíc mě zaujala česká mentalita. Je to mentalita malého národa, který – ať chce nebo ne – žije mezi Východem a Západem. Česká mentalita se pronikavě liší od »velkoruské«, až imperiální mentality Rusů, ale není totožná ani s přímočarým pragmatismem velkých západoevropských národů. Já mám vlastně na Češích a českých dějinách rád právě tu odlišnost, která spolu s jinými menšími národy dotváří plnější a lepší obraz Evropy. Je mi sympatická hlavně rozdílností od toho, co je vlastní mému rodnému prostředí."[5] Meľnikov se nestal jednostranným obdivovatelem českých dějin, nýbrž jejich chápavým interpretem, který důsledně staví na komparaci s ostatní Evropou. Kdo čte dnes s odstupem několika desítek let jeho starší stati, zjišťuje, jak výstižně nastavoval zrcadlo nejen Čechům, ale i Rusům a jak prostřednictvím porozumění dějinám odhadoval a nepřímo naznačoval i neblahé možnosti budoucího vývoje.

Od roku 1978 Georgij Meľnikov zakotvil jako vědecký pracovník v moskevském Ústavu slavistiky a balkanistiky Akademie věd SSSR a v tomto institutu, dnes nesoucím název Ústav slavistiky Ruské akademie věd, působí dodnes. Pracoval v oddělení dějin středověku (kam se znovu vrátil v roce 2008) a soustředil se k výzkumu politického, sociokulturního a etnického vývoje českých zemí ve 14.–17. století. Když pak přešel – již jako vedoucí vědecký pracovník – do oddělení kulturních dějin, zaměřil se na dvě hlavní oblasti: obecné problémy dějin slovanských kultur a českou kulturu pozdního středověku a raného novověku. Postupně však stále více rozšiřoval svůj tematický záběr. Nejprve se věnoval sociálním

5 K tomu blíže rozhovor G. P. MEĽNIKOV – Jaroslav PÁNEK, *České dějiny se odehrávají mezi Východem a Západem,* Dějiny a současnost 14, 1992, č. 5, s. 47–49; reedice: J. PÁNEK, *Historici mezi domovem a světem,* Pardubice 2013, s. 562-567, zde s. 563.

a hospodářským dějinám Prahy, o nichž vydal množství studií a také výběrovou edici z pamětního spisu Sixta z Ottersdorfu (*Chronika sobytij, sverševichsja v Čechii v burnyj 1547 god.*, Moskva 1989). Zaměřil se také na tehdy neprávem opomíjenou židovskou populaci a zájem o národnostní vývoj ho přivedl ke studiu postavení německé menšiny; studiem problematiky církevních a náboženských dějin dospěl k charakteristice různých náboženských proudů a k jejich zařazení do kulturního vývoje slovanské části Evropy. Zřetel k evropské multietnicitě a polykonfesionalitě umožnil pak Meľnikovovi zformulovat vlastní představu o „historicko-kulturním paradigmatu" české metropole.

Paleta výzkumných témat se postupně šířila k výkladu rané etnické a politické identity Čechů, jejich postoje k ideji etnogeneze a mezislovanských vztahů a ke středověkým kulturně politickým konceptům, zejména hellenoslavismu Karla IV., ale i k husitství a jeho pojetí v moderní historiografii. Studium středověkých pramenů a jejich interpretace přivedly Meľnikova k srovnávacím pohledům na vývoj v česko-polsko-uherském prostoru, na recepci velkomoravského dědictví a na osobnosti Karla IV. a Jana Husa.

Směrem k novověkým dějinám se tento všestranný historik posunul do oblasti dějin kultury a idejí, zejména při výzkumu českého historického vědomí a v soustavných návratech k výkladu a hodnocení díla Jana Amose Komenského; zvláště zkoumal úlohu křesťanství a teologie v Komenského myšlení, jeho autoportrét a autostereotyp, kontakt s audiovizuálním uměním 17. století a filozofii vzdělávání. Neméně tohoto bohemistu zaujaly rudolfínský manýrismus a barokní kultura v prostoru habsburské monarchie, zejména její teatrálnost a pojetí prostoru. V souvislosti s rozvojem bádání o šlechtě a aristokratických rezidencích doby baroka shrnul rovněž nové poznatky o kultuře východoevropské nobility.

Zejména v posledním desetiletí se Georgij Meľnikov stále častěji obracel k problémům moderních dějin. Mostem k nim se mu stala tematika dějin české historiografie, kterou hodnotí uznale, ale zároveň s kritickým nadhledem, zejména pokud jde o zdrženlivost vůči současným evropským metodologickým proudům. Zvláštní pozornost věnoval například Zdeňku Kalistovi a Josefu Janáčkovi, ale ve své snaze uchopit podstatné rysy, klíčové osobnosti a jevy moderní české kultury se zaměřil na zvlášť pozoruhodné výtvarné umělce (Alfonse Muchu a Otto Gutfreunda) a literáty (Otokara Březinu jakožto představitele symbolismu a Milana Kunderu); nepominul však ani českou hudbu se zřetelem k její mezinárodní recepci. Do pomezních oborů nevstupoval Meľnikov samoúčelně, ale vždy sledoval jednak cestu k syntéze vývoje české kultury, jednak vystižení jejích specifických rysů –

utváření státotvorného mýtu, národně-kulturní identity či dokonce „globálních intencí malého národa". Při porovnání s jinými zahraničními bohemisty lze říci, že se Meľnikov ve svých analytických studiích dotkl výjimečného množství klíčových otázek českých dějin ve více než tisíciletém rozpětí a že se s nimi vyrovnával originálním způsobem.

Tyto poznatky a ideje vtělil Georgij Meľnikov do syntetických prací, které zčásti vznikly v souvislosti s jeho působením vysokoškolského profesora na Státní akademii slovanské kultury (od 1994), nynějším Institutu slovanské kultury Ruské státní univerzity A. N. Kosygina (od 2016); tam zavedl studijní program *Dějiny kultury zahraničních slovanských národů*, přednášel středověké dějiny, kulturní historii a dějiny slovanských kultur a v letech 2006–2016 zastával hodnost děkana fakulty kulturologie. Na Ruské státní univerzitě humanitních věd vedl přednášky na téma *Kultura zahraničních slovanských národů,* založené na jeho autorské učebnici (*Kuľtura zarubežnych slavjanskich narodov,* Moskva 1994). V ní vytvořil poprvé v ruské literatuře historický přehled všech slovanských kultur, mezi nimiž – ve smyslu Meľnikovovy koncepce – zaujímá česká kultura jedno z předních míst. Starším dějinám českým a polským věnoval Meľnikov rozsáhlé oddíly v syntéze *Istorija kuľtury stran Zapadnoj Jevropy v epochu Vozroždenija* (Moskva 2001), v moderně pojatých Dějinách světa (*Vsemirnaja istorija*, II–III, Moskva 2012–2013) a v mnoha důkladných statích pro třísvazkovou encyklopedii renesance (*Kuľtura Vorzoždenija. Enciklopedija*, Moskva 2007–2011). Českou tematiku zpracoval rovněž v dalších ruských encyklopediích (*Pravoslavnaja enciklopedija*, *Rossijskaja istoričeskaja encyklopedija*). Tato sumarizující činnost přibližuje české dějiny ruské vědecké a kulturní veřejnosti, ale zároveň poskytuje orientaci studentům středoevropské historie. Ostatně značná část diplomových prací, jež vznikají pod vedením profesora Meľnikova, je věnována české kulturně historické problematice. Po dočasném odlivu zájmu o české dějiny tak jeho zásluhou vznikají nové předpoklady pro nadějný rozvoj české historické bohemistiky v Rusku.

Zatímco do osmdesátých let publikoval Georgij Meľnikov poměrně málo, neboť o jeho práce neměly tehdejší redakce historických a slavistických časopisů valný zájem, po politických proměnách počátkem devadesátých let začala takřka exploze jeho studií. Desítky Meľnikovových vědeckých prací (dnes jich je už kolem tří stovek) vycházejí pravidelně v hlavních vědeckých periodikách; sám se ostatně stal členem redakčních rad ústředních časopisů *Srednije veka*, *Slavjanovedenije* a *Vestnik slavjanskich kuľtur*, ale také českého periodika *Studia Comeniana et historica*. Meľnikov se intenzivně účastní mezinárodních i domácích kongresů

a konferencí slavistů, byzantologů a komeniologů. Zároveň vnáší česká témata do ruského kulturního života, kromě jiného jako předseda ruské Společnosti bratří Čapků a jako autor přednášek na zasedáních Českého klubu při Velvyslanectví České republiky v Moskvě.

Georgij Meľnikov se opakovaně projevil jako vynikající organizátor vědy. Stačí připomenout, že uspořádal významný sborník z velké mezinárodní konference *Čelovek – kuľtura – obščestvo v koncepcii Jana Amosa Komenskogo* (Moskva 1997) a zcela nedávno zorganizoval další mezinárodní konference věnované Janu Husovi (2015) a Karlu IV. (2016), jež se konaly v Moskvě za účasti českých historiků. Z hlediska didaktiky dějepisu je zajímavé, že v konkurenci s nespočetnými náměty ze světových dějin prosadil českou tematiku i do výuky na nižších stupních škol, kde se jeho zásluhou v dějepisné čítance pro šestou třídu objevil výklad o husitství pod názvem *„Kto jesť božji vojiny?"* (*Istorija srednich vekov. Kniga dlja čtenija*, Moskva 1999).

Za více než čtyři desetiletí vědecké působnosti učinil Georgij Meľnikov pro vědecké poznání českých dějin v Rusku tolik jako nikdo z jeho předchůdců a současníků.[6] Akademická rada Akademie věd České republiky už v roce 2001 ocenila jeho dílo medailí Františka Palackého za zásluhy ve společenských vědách; Národní pedagogické muzeum a knihovna J. A. Komenského mu roku 2014 udělilo Medaili Komenského za vědecké práce a prosazování české kultury v zahraničí. Své nejvyšší ocenění – čestné členství – připojilo Sdružení historiků ČR jako výraz uznání mimořádného vědeckého díla, které podstatně přispívá k začlenění bohemikální tematiky a výsledků české vědy do mezinárodního historiografického bádání.

Jaroslav Pánek

6 K tomu podrobněji recenze v tomto časopisu: *Kuľtura Vozroždenija. Enciklopedija.* I, II/1–2. Otvetstvennaja redakcija N. V. Revjakina – O. F. Kudrjavcev, Moskva 2007–2011, recenze v ČČH 111, 2013, s. 865–867; *Vsemirnaja istorija v šesti tomach*. Tom 3: V. A. Vedjuškin – M. A. Jusim (eds.), *Mir v ranneje Novoje vremja*, Moskva 2013, recenze v ČČH 112, 2014, s. 763–766; *Vsemirnaja istorija v 6 tomach*. Tom 4: S. Ja. Karp (ed.), *Mir v XVIII veke*, Moskva 2013, recenze v ČČH 114, 2016, s. 167–169; *Ruský pohled na renesanci a problém tolerance v českých zemích raného novověku*: G. P. Meľnikov, *Specifika kuľtury češskogo Renessansa*, in: Universitas historiae. Sbornik statej v česť Pavla Jurjeviča Uvarova, Moskva 2016, s. 388–397; G. P. Meľnikov, *Dinamika polikonfessionaľnoj modeli Češskogo gosudarstva v ranneje Novoje vremja: ot tržestva tolerantnosti k apoteozu katolicizma (sovremennyje koncepcii)*, in: Vzaimodejstvija i konflikty na konfessionaľno i etničeski smešannych territorijach Centraľnoj i Vostočnoj Jevropy 1517–1918, Moskva – Sankt-Peterburg 2016, s. 19–29, recenze v ČČH 115, 2017, s. 810–813.

Knihy a časopisy došlé redakci

Cieszyńskie studia muzealne. Těšínský muzejní sborník. Sv. 6. Český Těšín, Muzeum Těšínska 2018. 607 s.
Časopis za suvremenu povijest. Zagreb, Hrvatski institut za povijest 2017. Roč. 49, č. 3. 653 s.
Documenta Pragensia. Nezměrné ztráty a jejich zvládání. Obyvatelstvo evropských velkoměst a I. světová válka. Roč. 35, 2016. 543 s.
Listy filologické. Roč. 140, č. 3–4. Praha, Kabinet pro klasická studia, FLÚ AV ČR, v.v.i. 2017. S. 315–531.
Minulostí Západočeského kraje 51. Plzeň, Albis international 2016. 310 s.
Pieter M. JUDSON, The Habsburg Empire. A New History. London, The Belknap Press of Harvard University Press 2016. 567 s.
Povijesni prilozi. Historical contributions. Zagreb, Hrvatski institut za povijest 2017. Sv. 53. 223 s.
Revue církevního práva. Praha, Společnost pro církevní právo 2017. Roč. 23, č. 4. 134 s.
Revue církevního práva. Praha, Společnost pro církevní právo 2018. Roč. 24, č. 1. 123 s.

Výtahy z českých časopisů a sborníků

Acta Universitatis Carolinae. Historia Universitatis Carolinae Pragensis. Roč. 56, 2016, č. 2:
Anna MARKIEWICZ, „In limine cizího světa". Jak se v Praze vzdělávala šlechta z polsko-litevského soustátí v poslední čtvrtině 17. století, s. 11–32. – Robert T. TOMCZAK, Studenti z území polsko-litevské unie na pražské univerzitě v 17.–18. století, s. 33–95. – Marek ĎURČANSKÝ – Sebastian GRUDZIEŃ, Vzájemná korespondence Henryka Batowského a Jaroslava Bidla, s. 99–118. – Martin DECARLI, Before and After Wyclif: Sources and Textual Influences (12.–13. září 2016, Università degli Studi di Milano, Itálie), s. 121–129. – Michal SVATOŠ, Konference o mistru Matouši Collinovi z Chotěřiny, s. 129–130. – Ivana ČORNEJOVÁ, Konference o jezuitské vědě, s. 131–132. – Milada SEKYRKOVÁ – Marek ĎURČANSKÝ, „Věda a moc. Věda jako moc". 7. mezinárodní konference Evropské společnosti pro dějiny vědy v Praze, s. 132–133.

Archeologické rozhledy. Roč. 69, 2017, č. 3:
Viktor ČERNÝ – Zuzana HOFMANOVÁ – Petr KVĚTINA, Synopse populační genetiky evropského pravěku, s. 331–360. – Petr ŠKRDLA – Tereza RYCHTAŘÍKOVÁ – Jaroslav BARTÍK – Ladislav NEJMAN – Jan NOVÁK, Ořechov IV: nová stratifikovaná lokalita bohunicienu mimo brněnskou kotlinu, s. 361–384. – Tomasz BOROŃ, Manufacturing rectangular-sectioned axes in a Corded Ware culture in the light of refittings at Wilczyce

10, district Sandomierz (Poland), s. 385–398. – Tomáš MANGEL – Richard THÉR, Keramické soubory z hrnčířských pecí jako prostředek poznání organizace hrnčířské výroby v době laténské, s. 421–460. – Jiří MACHÁČEK, Bommelohrringe und Pressblechfibeln zu Beginn der frühmittealterlichen Körperbestattung Ostmitteleuropas, s. 476–492. – Vladislav RAZÍM – Lucie HYLMAROVÁ, K počátkům města Ústí nad Labem aneb ústecké hrady, s. 493–513.

Archeologické rozhledy. Roč. 69, 2017, č. 4:
Jaroslav PEŠKA – Lenka POLCEROVÁ, První pohřebiště jevišovické kultury na Moravě, s. 531–554. – Łukasz KOWALSKI – Aldona GARBACZ-KLEMPKA – Krzysztof DOBRZAŃSKI, The Wrocław-Szczytniki flanged axe from Koperniki. A contribution to archaeometallurgical studies on the Únětice axes in Poland, s. 555–582. – Miloslav CHYTRÁČEK – Ondřej CHVOJKA – Jan JOHN – Jan MICHÁLEK – Petra STRÁNSKÁ – Tereza ŠÁLKOVÁ, Lidská oběť z pozdní doby halštatské v jižních Čechách? K interpretaci nálezů pod výšinnou lokalitou starší doby železné na Vraném vrchu u Spolí, okr. Český Krumlov, s. 583–628. – David VÍCH, Doba laténská v severní části Boskovické brázdy ve světle drobných kovových nálezů, s. 629–671. – Pavel BURGERT – Markéta KONČELOVÁ – Petr KVĚTINA – Jaroslav ŘÍDKÝ – Radka ŠUMBEROVÁ, Životní jubileum Ivana Pavlů, s. 676–678.

Archivní časopis. Roč. 68, 2018, č. 1:
Mojmír KREJČIŘÍK, Příspěvek k věku a původu Boženy Němcové, s. 5–40. – Lucie DORKO – Branislav DORKO, Zátorská farní knihovna. Příspěvek k problematice farních knihoven uložených ve státních archivech, s. 41–56. – Martin NEKOLA, Zpráva o archivních sbírkách Josepha S. Roucka, s. 57–70. – Věra SMOLOVÁ, Zpřístupňování archiválií v Archivu západního Fríska, s. 71–74. – Aleš František PLÁVEK, Digitalizace v paměťových institucích 2017, s. 74–77. – Martina PEKAŘOVÁ, Vodní mlýny VI, s. 78–80. – Daniel DOLEŽAL – Dalibor STÁTNÍK, Konference k dějinám archivů, s. 80–84. – Jana KONVIČNÁ, Milada Hlochová pětasedmdesátiletá, s. 85–87. – Radoslav DANĚK, K životnímu jubileu Antonína Barcucha, s. 87–90. – Jaroslava HOFFMANNOVÁ, Renata Pisková jubilující, s. 90–92. – Ivan HLAVÁČEK, Profesor Andrzej Tomczak, nestor polských archivářů a náš velký přítel, zemřel (* 12. 9. 1922 – † 8. 2. 2017), s. 92–97. – Dušan JANÁK, Mečislav Borák (* 31. 1. 1945 – † 15. 3. 2017), s. 97–100. – Jozef ŠERKA, Blažena Przybylová (* 7. 3. 1952 – † 31. 1. 2017), s. 100–104. – Jana LÍSKOVCOVÁ, Žil a pracoval mezi námi (nedožité 60. narozeniny Jana Olejníka), s. 104–105.

Bibliotheca Strahoviensis. Sv. 12, 2017:
Pavel TRNKA, Dějiny a diplomatika kláštera Teplá ve středověku, s. 7–185. – Jan T. ŠTEFAN, Grafické listy Jana Balzera podle Norberta Grunda ve sbírce knihovny Královské kanonie premonstrátů na Strahově, s. 189–221. – Jan T. ŠTEFAN, Svaté nebo měsíční obrázky ze sbírky Strahovské knihovny?, s. 223–240.

Časopis Matice moravské. Roč. 136, 2017, č. 2:
Ludmila LUŇÁKOVÁ, Násilí mezi přemyslovskými knížaty, s. 209–234. – Dalibor JANIŠ, Odpověď (záští) a normativní zakotvení nepřátelství a svépomoci v českém a moravském zemském právu ve 14. až 17. století, s. 235–268. – Petr KOZÁK, Skon Barbory Opavské a Ratibořské, posledního zástupce rodu Přemyslovců na krnovském knížecím stolci, s. 269–280. – František HOFFMANN, Urbanistické regulativy ve středověku a raném novověku, s. 283–314. – Tomáš BOROVSKÝ, František Hoffmann a jeho cesta středověkým městem (od městské kanceláře k urbanistickým regulativům), s. 315–329. – Stanislav BÁRTA, Mezinárodní konference Wenzel IV. (1361–1419). Neue Wege zu einem verschütteten König, s. 383–385. – Jiří JUROK, Vědecká konference Před zrodem revoluce – husité mezi proudy okolo roku 1415, s. 386–390. – Ludmila LUŇÁKOVÁ – Vladimir ROSSOV – Martin ZEZULKA, Friedrich Barbarossa: Verwandtschaft – Freundschaft – Feindschaft, s. 390–392. – Bohumír SMUTNÝ, Za Jindřichem Obršlíkem, s. 392–394. – Jiří HANUŠ, Bedřich Loewenstein (29. 6. 1929–11. 5. 2017), s. 394–396. – Milan UHDE – Tomáš KNOZ, Zemřel profesor Josef Válka, s. 396–400.

Český lid. The Czech Ethnological Journal. Roč. 104, 2017, č. 4:
Daniela STAVĚLOVÁ, Zítra se bude tančit všude, aneb jak jsme se protancovali ke svobodě. Dichotomie tzv. folklorního hnutí, s. 411–432. – Anna ZELENKOVÁ, Frank Wollman v kontextu strukturální teorie a terénních výzkumů slovesného folkloru (Příspěvek k nálezu tzv. wollmanovského moravského sběru), s. 433–452. – Adam VOTRUBA, Pověsti o loupežníku Kováříkovi, s. 453–472. – Šárka KADLECOVÁ, Relating to the Distant Past: Routes of Memory of Women Concentration–Camp Survivors, s. 473–494. – Tomáš W. PAVLÍČEK, Kulturní výměna a zprostředkování obrazu Nového Zélandu. Fotografie českého geografa J. V. Daneše, s. 495–511. – Veronika BERANSKÁ, Po stopách zdraví a nemoci člověka a zvířat VII., Technické muzeum v Brně, s. 513–515. – Věra FROLCOVÁ – Jiří WOITSCH, 11. sjezd českých historiků. Olomouc 13.–15. 9. 2017, s. 515–518. – Markéta HOLUBOVÁ, Konference Knižní kultura 19. století, s. 518–519. – Dana MOTYČKOVÁ, Výstava První křik, první pláč. Od sousedské asistence k institucionalizovanému porodnictví v Praze a okolí. Muzeum hlavního města Prahy (26. 4.–29. 10. 2017), s. 519–522. – Kateřina SEDLICKÁ, XIV. odborná konference „Haná a její lidová kultura – nové inspirační zdroje". Muzeum Komenského v Přerově, 5. října 2017, s. 524–525.

Dějiny a současnost. Roč. 39, 2017, č. 10:
Hana JADRNÁ MATĚJKOVÁ, Od pomoci bližnímu k tradičnímu povolání. Raně novověké porodní báby na cestě k „profesionalizaci", s. 10–13. – Zuzana PAVELKOVÁ ČEVELOVÁ, „Přední její ctnost musí býti mlčenlivost". Proměny vztahu a komunikace kněží a porodních bab v 19. století, s. 14–16. – Martina HALÍŘOVÁ, Důvěra, úcta, mravnost. Tři nezbytné atributy porodní báby, s. 17–19. – Vladan HANULÍK, V péči chladného muže. Institucionalizace porodnické péče v první polovině 20. století, s. 20–23. – Tomáš KNOZ, Vranov nad Dyjí. Předkové Michaela Jana II. z Althannu, s. 26–27. –

Kamil BOLDAN, K osudům rukopisu Osek 76, s. 28–29. – Briana ČECHOVÁ, Božská Ema manifestující, s. 30–31. – „Evangelické církve si s jubileem nevěděly rady...". Rozhovor s evangelickým duchovním a teologem Jaroslavem Vokounem o Lutherovi, Panně Marii a také roli historiků a katolických teologů v přijetí Lutherova odkazu, s. 33–36. – Jiří FRIEDL, První polský maršál. 150 let od narození Józefa Piłsudského, s. 38–41.

Dějiny a současnost. Roč. 40, 2018, č. 1:
Martin BAŽIL, Výročí jako kenotaf. Dva tisíce let (možná) od Ovidiovy smrti, s. 10–12. – Lucie PULTROVÁ, Od nářečí k jazyku elit. Latina před Ovidiem a po něm, s. 13–15. – Jan KALIVODA, Publius Ovidius Naso ve středověké kultuře. Od marginálií do středu zájmu a literárního dění, s. 16–19. – Radka NOKKALA MILTOVÁ, Bible malířů. Ovidiovo dílo ve výtvarném umění, s. 20–22. – Tereza PALIČKOVÁ, Ex Bibliotheca Windhagiana, s. 28–29. – Richard BIEGEL, Nejmladší památky. Na úvod nové rubriky, s. 30–32. – Martin NEJEDLÝ, Lišák Renart. Lstivý šlechtic z lesní nory, s. 33–35. – Jan KVĚTINA, „To jsou mi milejší Maďaři, jak je nesnáším!" Rakousko-uherské vyrovnání jako součást českého národního traumatu, s. 36–39. – „Mám vůči Jugoslávii určitý odstup." Rozhovor se slovinským historikem Jožem Pirjevecem o zásluhách i hříších Josipa Broze Tita, o potížích s historickou pamětí ve Slovinsku a v Itálii, nesnadném životě kritického intelektuála nebo o tom, jestli mohla Jugoslávie přežít, s. 40–43. – Frank HENSCHEL, Děti státu? Dětské domovy v socialistickém Československu (1945/48–1974), s. 45–48. – Zdeněk HOJDA, Za panem profesorem Josefem Petráněm (1930–2017), s. 50–51. – Oldřich TŮMA, Za Milanem Otáhalem (1928–2017), s. 51.

Dějiny a současnost. Roč. 40, 2018, č. 2:
Petr ELBEL, Zikmund Lucemburský jako duchovní otec podunajské monarchie? Sňatek Alžběty Lucemburské s Albrechtem Rakouským, s. 10–13. – Robert NOVOTNÝ, Dvě Zikmundovy korunovace, s. 14–17. – Stanislav BÁRTA, Jak vykoupit revoluci? Zástavní listiny v Zikmundově finanční politice, s. 18–20. – Jan KLÍPA, Císař, jeho biskup a obrazy. Zikmund Lucemburský a Filibert z Coutances v Praze, s. 21–24. – Veronika VICHERKOVÁ, Nejde jen o Transgas, s. 26–27. – Renáta MODRÁKOVÁ, Rukopisy z kláštera benediktinek u sv. Jiří na Pražském hradě, s. 28–29. – Jakub MACHEK, Praha jako neřestné i nejpočestnější město Evropy. Pikantní časopisy počátku 20. století, s. 30–33. – Jan ŠINDELÁŘ, „Z dobrého truhláře stal se ještě lepší betonář". Gottwaldovy sochy a pomníky v Československu, s. 37–40. – Martin NEKOLA, Běh na velmi dlouhou trať. Českoslovenští sportovci v exilu po roce 1948, s. 41–44.

Dějiny a současnost. Roč. 40, 2018, č. 3:
Michel PEROTTINO, Francouzský prezident. Od kladení věnců k Jupiterovi, s. 10–13. – Milan BABÍK, POTUS. Prezident jako globální fenomén, s. 14–17. – Radek BUBEN, Nevstoupíš čtyřikrát do stejné Bolívie... Názorové proměny Víctora Paze Estenssora, s. 18–21. – Vratislav DOUBEK, „Neohlížejte se, že starší nechtí ještě toho..." Republikanismus v české politické diskusi, s. 22–24. – Jan KYSELA, Poznámky k roli českého prezidenta

v kontextu zemí střední Evropy, s. 25–28. – Alena RICHTEROVÁ, Návštěvní kniha pražské klementinské knihovny, s. 30–31. – Rostislav ŠVÁCHA, Obchodní dům Máj, s. 32–33. – Markéta KULHÁNKOVÁ, Digenis Akritis. Dvojrodý Hraničář řeckého středověku, s. 34–36. – Magdaléna ŠUSTOVÁ, Vychovatel, či policajt? Studenti a meziválečné střední školy v Československu, s. 37–39. – Husitství nelze redukovat na revoluční období... Rozhovor s francouzským medievistou Olivierem Marinem, s. 40–42. – Pavlína KOUROVÁ, „Důkaz nerozborného přátelství". Let Vladimíra Remka do vesmíru a jeho využití dobovou propagandou, s. 44–47.

Dějiny věd a techniky. Roč. 50, 2017, č. 3:
Štěpán TONAR, Historie tuberkulózy a její léčby, s. 157–173. – Markéta HOLUBOVÁ, Lékárna telčské koleje a její správci, s. 174–191. – Petr HADRAVA – Alena HADRAVOVÁ, Nová akvizice Národní knihovny a její význam pro dějiny astronomie, s. 192–208.

Documenta Pragensia. „Chudé budete mít mezi sebou stále..." Od charity k sociální politice ve městech 18. – 20. století. Roč. 34, 2015:
Olga FEJTOVÁ – Milan HLAVAČKA, „Chudé budete mít mezi sebou stále...". Od charity k sociální politice ve městech 18.–20. století, s. 9–21. – Tomáš JELÍNEK, Nástroje sociální politiky v českých zemích do roku 1789, s. 25–36. – Pavla SLAVÍČKOVÁ, Sociální politika a podpora chudých v městských účtech z období raného novověku, s. 37–49. – Jaroslav DIBELKA – Josef KADEŘÁBEK, Ideál chudoby a normativní diskurz chudého v Třeboni a ve Slaném v 17. a v první polovině 18. století, s. 51–57. – Martin ŠTINDL, Generální vizitace 18. století jako deskripce dobového společenského okraje (západomoravský profil tzv. vagabunda), s. 59–91. – Alexandra-Kathrin STANISLAWKEMENAH, „Die Armen aus christlicher Liebe mit Fleiss nach Vermögen zu befördern". Die dresdner Armenfürsorge in der frühen Neuzeit (16. bis 18. Jahrhundert), s. 93–125. – Ingrid KUŠNIRÁKOVÁ, Organizácia sociálnej starostlivosti v Bratislave v ranom novoveku, s. 127–143. – Antonie DOLEŽALOVÁ, Příběh chudoby II. Výklad pojmu chudoba v českém ekonomickém myšlení na přelomu 19. a 20. století, s. 145–156. – Jakub RÁKOSNÍK, Od hegemonie k marginalizaci. Vývojové tendence české chudinské péče v letech 1863–1956, s. 157–172. – Zdeněk R. NEŠPOR, Meziválečné sociologické výzkumy pražské chudiny, s. 173–186. – Marius WEIGL, Armutspolitik, Antiziganismus und Wohlfahrt in Cisleithanien zwischen 1900 und 1914, s. 187–206. – Jiří POKORNÝ, Těžké životní situace a snahy o jejich překonání v českých odborových časopisech z přelomu 19. a 20. století, s. 207–212. – Olga FEJTOVÁ, Od milosrdenství a dobročinnosti k systému státní a komunální chudinské péče v městech pražských v dlouhém 19. století, s. 213–237. – Milan VOJÁČEK, Zápisky matky chudých a policejní evidence, s. 239–250. – Milan PÁTRA, Josef Vlk, ředitel chudinského úřadu hlavního města Prahy, s. 251–261. – Veronika JANOVSKÁ, Chudobinec sv. Bartoloměje – chudinský ústav pražský (1864–1929), s. 263–278. – Martina HALÍŘOVÁ, Pražský nalezinec a jeho role v chudinské péči, s. 279–293. – Hana MÁŠOVÁ, Ne chudobinectví, ale sociální péče – Masarykovy domovy v Praze-Krči, s. 295–307. – Jana VIKTORÍNOVÁ,

Ostrovy chudoby na pražské periferii: poznámky ke studiu pražských nouzových kolonií, s. 309–318. – Andreas WEIGL, Von der Armenpflege zur Sozialhilfe. Kommunale „Daseinsvorsorge" im Wien vom 19. Jahrhundert bis in die Gegenwart, s. 319–341. – Gabriela DUDEKOVÁ, Komunálna sociálna starostlivosť v Bratislave v priebehu 19. a začiatkom 20. storočia: príklady a trendy modernizácie, s. 343–362. – Ulrike HARMAT, Obdachlosigkeit, Wohnungselend und Wohnungsnot. Der Wohnreformdiskurs in der Habsburgermonarchie am Beispiel Wiens und Budapests 1848–1914, s. 363–412. – Fabian BRÄNDLE, Die Armenpolitik Basels, Pauperismus, Anstaltsstaat und die Erfahrung der Armen in ihren Selbstzeugnissen. Das Armenwesen in der Schweiz 1700–1914, s. 413–424. – Florian GRAFL, Zwischen staatlicher Fürsorge und gewalttätiger Selbsthilfe. Die Armen in Barcelona während der Zwischenkriegszeit (1918–1936), s. 425–433. – Peter HEUMOS, Armut, Armenfürsorge und Disziplinierung von Armen in Landshut in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts, s. 435–476. – Werner DROBESCH, „Soziale Frage" und Armenfürsorge im Gefolge der „Grossen Depression" (1873) in einer semiindustriellen Gesellschaft. Die Provinzhauptstadt Klagenfurt, s. 477–498. – Karel ŘEHÁČEK, Chudí nemocní. Od charity k promyšlené organizaci zdravotní péče o chudé v Plzni v první polovině 20. století, s. 499–524. – Zdeňka STOKLÁSKOVÁ, Die Erfassung der Lohnarbeiter in der Stadt als Instrument der Armenfürsorge, s. 525–554. – Bernhard SCHNEIDER, Armut, Armenfürsorge und katholische Identität im deutschsprachigen Katholizismus der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts, s. 555–589. – Arne THOMSEN, Katholisches Krankenhauswesen in den Städten des Ruhrreviers bis zum ersten Weltkrieg, s. 591–604. – Martina NIEDHAMMER, „So aber unter dir sein wird ein Dürftiger [...] so verhärte nicht dein Herz, und verschliesse nicht deine Hand vor deinem dürftigen Bruder". Das Armenwesen der Prager jüdischen Gemeinde in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts, s. 605–620. – Hanna KOZIŃSKA–WITT, Die Krakauer Kommunalpolitik gegenüber der jüdischen Gemeinde in der Zweiten Polnischen Republik, 1918–1939, s. 621–640. – Milan HLAVAČKA, Závěrečné shrnutí v tezích, s. 641–644.

Fontes Nissae. Prameny Nisy. Roč. 18, 2017, č. 1:
Vojtěch HÁJEK, Aeroklub Jablonec nad Nisou a letiště Královská výšina 1947–1952, s. 2–17. – Adam REJHA, Hrad a zámek Frýdlant jako bezpečné úložiště kulturního majetku během druhé světové války, s. 18–33. – Jan VIRT, Gustav Edmund Pazaurek a dějiny regionu: příspěvek k historii německého dějepisectví v českých zemích, s. 34–45. – Simona NOSKOVÁ, Nejstarší podnikové plynárny u textilních firem v severních Čechách, s. 46–57. – Tereza KONVALINKOVÁ – Martin OUHRABKA, Horní Dušnice – plošný průzkum horské vsi, s. 58–95. – Petr JENČ – Vojtěch NOVÁK – Vladimír PEŠA, Zánik historického mostu ve Stvolínkách, okres Česká Lípa, s. 97–102. – Jana SCHLESINGEROVÁ, František Tkadlík (1786 – 1840) v Liberci. (Oblastní galerie Liberec 9. 3.–18. 6. 2017), s. 103–104. – Ivana ČORNEJOVÁ, Tři jubilea, s. 106–108. – Jan ZDICHYNEC, Vzpomínky žáka a kolegy k jubileu prof. Lenky Bobkové, s. 108–109. – Milan SVOBODA, Bibliografie Miloslavy Melanové 2007–2016, s. 110–111.

Havlíčkobrodsko. Sborník příspěvků o historii regionu. Sv. 30, 2016:
Tomáš SOMER, Pohledský urbář (kolem 1328), s. 7–37. – Michal ŘEZNÍČEK, Šternberkové ve Světlé nad Sázavou, s. 39–51. – David NOVOTNÝ, K historii tvrze a hrobky rodu Kustošů v Lipce, s. 53–101. – Alena JINDROVÁ, Lazar Pick a synové, s. 103–117. – Josef ŠRÁMEK, Ve vojenském kabátě, pod císařským praporem: prožitek na bojištích z roku 1866 v řadách 21. pěšího pluku, s. 119–149. – Filip PLAŠIL, Poznámky k městskému ranlékaři v Přibyslavi a prvním zdravotníkům v Krucemburku a Ždírci nad Doubravou, s. 151–161. – Michal KAMP, Josef Šupich mladší, s. 163–203. – Pavel ROUS, Lipnické svěcení v roce 1417, s. 205–209. – Aleš KNÁPEK – Aleš VESELÝ, Renesanční mlýn v Havlíčkově Borové, s. 211–221. – Alena KŘIVSKÁ, Několik slov o betlému děkanského kostela ve Světlé nad Sázavou, s. 223–227. – Eduard VESELÝ, Továrna „Vilém Eckhardt a spol." v Chotěboři, s. 229–239. – Jaroslav HOLÝ, Junák – český skaut v Golčově Jeníkově 1945–1950, s. 241–249. – Jaroslav HOLÝ, Literární a kulturní klub v Golčově Jeníkově, s. 251–257. – Jiří JEDLIČKA a kol., Muzeum Vysočiny Havlíčkův Brod. Výroční zpráva za rok 2014, s. 259–277. – Jiří JEDLIČKA a kol., Muzeum Vysočiny Havlíčkův Brod. Výroční zpráva za rok 2015, s. 279–295. – Miroslav KRUŽÍK, Moravský zemský archiv v Brně – Státní okresní archiv Havlíčkův Brod. Zpráva o činnosti za roky 2014 a 2015, s. 297–304.

Historia Slavorum Occidentis. Roč. 7, 2017, č. 2 (13):
Marek KORNAT, Akt 5 listopada a umiędzynarodowienie sprawy polskiej podczas Wielkiej Wojny. Uwagi historyka dyplomacji, s. 11–28. – Grzegorz KUCHARCZYK, Prusy, Rzesza i Mitteleuropa. Wokół niemieckiego tła Aktu 5 listopada 1916 r., s. 29–41. – Rafał ŁYSOŃ, Zabór pruski wobec Aktu 5 listopada, s. 42–56. – Dariusz TARASIUK, Prasa rosyjska wobec Aktu 5 listopada 1916 r., s. 57–69. – Mariusz KORZENIOWSKI, Polacy w Rosji wobec Aktu 5 listopada 1916 r., s. 70–84. – Damian SZYMCZAK, „Trochę za późno i za mało ale coś jest". Polacy w Galicji wobec Aktu 5 listopada 1916 r., s. 85–101. – Mariusz MENZ, Sprawa polska do Aktu 5 listopada w ocenie Stanisława Koźmiana, s. 102–116.

Historia Slavorum Occidentis. Roč. 7, 2017, č. 3 (14):
Marcin DANIELEWSKI, Jedenastowieczne cmentarzysko w Morawach, s. 23–42. – Zbigniew DALEWSKI, Sakralność władzy królewskiej pierwszych Piastów, s. 43–57. – Leszek P. SŁUPECKI, Dlaczego polska historiografia cierpi na obsesję korony królewskiej pierwszych Piastów? Różnice w postrzeganiu władzy królewskiej i jej funkcji u ochrzczonych Słowian i Skandynawów. Esej, s. 58–67. – Stanisław ROSIK, Chrystianizacja Połabia i Pomorza (X–XII w.). Zarys procesu oraz strategii i praktyki misyjnej. Część I, s. 68–88. – Marta ONIS'KIV, Komunikatywna efektywność uniwersałów królewskich w ostatnim trzydziestoleciu XVII w. (na podstawie ksiąg relacyjnych grodzkich województwa ruskiego), s. 89–104.

Historia Slavorum Occidentis. Roč. 7, 2017, č. 4 (15):
Stanisław ROSIK, Chrystianizacja Połabia i Pomorza (X–XII w.). Zarys procesu oraz strategii i praktyki misyjnej. Część II, s. 11–35. – Miriam HLAVAČKOVÁ, Solus cum

Deo Solo. Rehoľa pavlínov v stredovekom Uhorsku, s. 36–55. – Piotr PROKOPIUK, Stosunki Gruzji z Europą Zachodnią i państwem polsko-litewskim w latach 1453–1783, s. 56–70. – Ryszard TOMCZYK, Zwyczaje pohrzebowe i usługi pogrzebowe polskiego Lwowa na przełomie XIX i XX w., s. 71–87. – Krzysztof A. MAKOWSKI, Research and education in Slavonic studies in Poland – past and present, s. 88–98.

Historica. Revue pro historii a příbuzné vědy. Roč. 8, 2017, č. 2:
Jan KILIÁN, Město Hlubčice ve válečných letech 1632–1639, s. 121–133. – Pavel ŠOPÁK, Beseda – matice – jednota: typologie organizačních forem českých Slezanů ve druhé polovině 19. století, s. 134–150. – Jitka BALCAROVÁ, Německé zemědělské spolky v rakouském Slezsku druhé poloviny 19. století: stavovská svépomoc, solidarita, jednota a uvědomělost, s. 151–164. – Jaroslav ŠŮLA, Ze zákulisí československých příprav na peněžní odluku od rakousko-uherské měny v letech 1918-1919, s. 165–182. – Ondřej KOLÁŘ, K vnímání „nepřítele" a „osvoboditele" v bojích jara 1945 v paměti českého obyvatelstva Slezska a Ostravska, s. 183–196. – Jiří KNAPÍK, Tzv. práce s dětmi jako součást socialistické mimoškolní výchovy v 50. a 60. letech, s. 197–215.

Historica Olomucensia. Sborník prací historických. Sv. 52, 2017:
Josef ŠRÁMEK, Benediktinské expozitury na Moravě. (Poznámka k vývoji církevní správy do husitských válek), s. 13–54. – Tereza LYČKOVÁ, Fundace jako prostředek budování obrazu katolíka v procesu obnovy katolické víry na příkladu Minoritského konventu v Krnově, s. 55–70. – Erika JURÍKOVÁ, Antiquitates Romanae – učebnice staroveku z prostredia jezuitskej Trnavskej univerzity, s. 71–85. – Pavel STŮJ, Nelítostné matky a krutí otcové. Infanticida jako nástroj náboženské propagandy na příkladu raněnovověké letákové literatury, s. 87–112. – Martin BOČEK, Jižní cesta emigrantů z habsburské monarchie do USA, s. 113–129. – Sylva SKLENÁŘOVÁ, Krajané v belgické hornické obci Winterslag v období mezi dvěma světovými válkami ve vzpomínkách Karla Svobody, s. 131–147. – David HUBENÝ, Spolek emigrantů z Karpatské Ukrajiny v Protektorátu Čechy a Morava, s. 149–161. – Ondřej KOLÁŘ – Hana DOSTÁLOVÁ, Obyvatelé Hlučínska před Mimořádným lidovým soudem v Opavě 1945–1948, s. 163–188. – Dimitris ATANASIADIS – Zdeněk JIRÁSEK, Reflexe bývalé domoviny u Němců odsunutých ze Šumperska v letech 1947–1989, s. 189–221. – Ivana VOSTROVSKÁ, Postavení drobných podnikatelů v letech 1909–2007 v Hradci Králové na příkladu truhlářské rodiny Pecků, s. 223–253. – Jan ZÁHOŘÍK, Etiopie a Roh Afriky v době studené války, 1960–1989, s. 255–269. – František HANZLÍK – Milan VYHLÍDAL, Svaz letců svobodného Československa (Free Czechoslovak Air Force Association) 1951–2016, s. 271–298. – Jan STEJSKAL, Zpráva o činnosti Katedry historie FF UP v Olomouci za akademický rok 2015/2016, s. 303–306. – Pavlína KALÁBKOVÁ, Zpráva o činnosti sekce archeologie Katedry historie FF UP v Olomouci za akademický rok 2015/2016, s. 307–310. – Věra SLAVÍKOVÁ, Zpráva o činnosti sekce archivnictví Katedry historie FF UP v Olomouci za akademický rok 2015/2016, s. 311–316. – Libuše HRABOVÁ, Palackého univerzita a Palackého obce. Jak působil odkaz Františka Palackého na prahu

nového tisíciletí. (Příspěvek k sedmdesátému výročí založení UP), s. 317–324. – Ondřej KOLÁŘ, Konference Habsburská monarchie, císař František Josef I. a křesťansko–muslimské vztahy, s. 325–326

Historická demografie. Roč. 41, 2017, č. 1:
Významné životní jubileum PhDr. Pavly Horské, CSc., s. 1. – Ludmila FIALOVÁ – Eduard MAUR, Příspěvek ke studiu přirozené měny obyvatelstva Čech v 16. a první polovině 17. století, s. 3–37. – Ján GOLIAN, Vývoj úmrtnosti vo farnosti Detva v rokoch 1781–1920, s. 39–72. – Lukáš BOZDĚCH, Kojenecká úmrtnost ve Staňkově v 19. století, s. 73–86. – Michaela ŠIMEČKOVÁ, Pozdní mateřství v českých zemích v období 1920–1937, s. 87–107.

Historický obzor. Roč. 29, 2018, č. 1/2:
Martin ŠUBRT, Britsko-kanadské vztahy v letech 1931–1940, s. 2–12. – Roman VONDRA, Velikost a pád Španělska v éře hraběte-vévody de Olivares, s. 13–25. – Viktor JANÁK, František Mikuláš Mlčoch – politický chameleon, s. 25–35. – Michal ZOUREK, Gabriel García Márquez a jeho reportáže zpoza železné opony, s. 36–43. – Roman VONDRA, Osobnosti české minulosti. Ferdinand I. (1503–1564), s. 44–47.

Historie a vojenství. Roč. 66, 2017, č. 4:
Jiří SKOUPÝ, Atentát, který měl být zapomenut. K činnosti odbojové skupiny Předvoj na Brněnsku v letech 1944–1945, s. 4–27. – Ivo PEJČOCH, Bajka – loutkové divadlo československých jednotek na Středním východě, s. 28–35. – Jiří PLACHÝ, Agent TOR – špion, který prozradil tajemství „dne D". Česká stopa v boji o uchování tajemství invazních plánů, s. 36–53. – Jiří SUCHÁNEK, Pozapomenutý osud brigádního generála Bohumila Kaprála, s. 54–69. – Pavel KREISINGER, Plukovník generálního štábu Jan Krček (1901–1961). Dlouhá cesta účastníka zahraničního odboje (velitele Gabčíka a Kubiše) k rehabilitaci, s. 70–83. – Petr BJAČEK, Vánoce v zákopech, s. 84–95. – Jan SÝKORA, Velká válka v oblacích, 1917 – krvavá žeň, s. 96–107. – Michal BURIAN, Výstavní činnost VHÚ v roce 2017, s. 108–109. – Jaroslav LÁNÍK, Konference o válečném roku 1917, s. 119–123. – Jaroslav HREHA, Rekonstrukce pomníku amerických pilotů v Hrdlovce u Duchcova, s. 126–128. – Jaroslav BERÁNEK, Arnošt Polák (1923–2017), s. 142–143.

HOP. Historie – Otázky – Problémy. Roč. 8, 2016, č. 2:
Monika BRENIŠÍNOVÁ, Sixteenth–century Mexican Architecture: Transmission of Forms and Ideas between the Old and the New World, s. 9–24. – Zdeněk HOJDA – Markéta KŘÍŽOVÁ, „Jen mě prosili, abych šel ven a zavolal na Božího syna, aby jim přivedl nějaké tuleně." Grónská zkušenost misionářů obnovené Jednoty bratrské v 18. století, s. 25–34. – Markéta KŘÍŽOVÁ, Meeting the Other in the New World: Jesuit Missionaries from the Bohemian Province in America, s. 35–46. – Gábor EGRY, New Horizons from Prague to Bucharest: Ethnonational Stereotypes and Regionalist Self-Perceptions in Interwar Slovakia and Transylvania, s. 47–58. – Jiří HAVELKA, Augusta Rozsypalová a Františka

Jakubcová v zápase o zastřešující organizaci katolických žen (devadesátá léta 19. století – první světová válka), s. 59–77. – Marek PŘÍHODA, Hledání ideálního státu. Cesta do Ofírské země M. M. Ščerbatova mezi historickým mýtem a utopií, s. 78–89. – Ivo BUDIL, Robert Knox, transcendentální anatomie a imaginace rasové války, s. 90–102. – Stanislav TUMIS, Historiografie hladomoru na Ukrajině v letech 1932–1933. Odraz ukrajinské tragédie v sovětské a západní historiografii v době studené války jako zdroj pro porozumění kontroverzní diskusi o hladomoru v současné historické debatě, s. 118–129. – Přemysl VINŠ, „Nejzákeřnější nepřítel je ten, na kterého se zapomíná!" Krátká analýza albánské komunistické karikatury, s. 141–154. – Eva KUBÁTOVÁ, The Dutch Colonial Presence in the West Indies in the 17th Century: A Historiographical Overview, s. 157–168.

Hospodářské dějiny. Roč. 30, 2015 [vyd. 2017], č. 2:
Vojtěch HÁJEK, Proměna koncepce plachtařského výcviku 1945–1955 aneb Složitá cesta od jednomístného kluzáku k dvoumístnému větroni, s. 119–136. – Simona NOSKOVÁ, Byt, vila, či zámek? Kultura bydlení vlnařských průmyslníků ze severních Čech, s. 137–158. – Bohuslav STEČÍNSKÝ, Železniční právní předpisy druhé poloviny 19. století se zvláštním zřetelem k problematice železničních mostů, s. 159–178. – Martin VYŠOHLÍD, Industrializace židovského města v Praze-Libni v obraze písemných, ikonografických a archeologických pramenů, s. 179–200. – Milan HLAVAČKA, The Ringhoffer family firm's strategy between continuity and change, s. 201–206. – Petr KADLEC, Dějiny vzdělanosti a vzdělávání v ČR: stav a perspektivy výzkumu. 11. sjezd českých historiků. 13.–14. září 2017, Olomouc, s. 211–212.

Minulostí Berounska. Sborník Státního okresního archivu v Berouně. Roč. 20, 2017:
Libor GOTTFRIED – Miroslav KOVÁŘ, Středověký kostel sv. Mikuláše v Praskolesích, s. 11–33. – Kristýna KROUPOVÁ, Cvočkařství v Hořovicích, s. 34–73. – Kateřina FRYAUFOVÁ, Soumrak šlechtického podnikání na Hořovicku. Hanavský fideikomis a železárny v Komárově koncem 19. století, s. 74–102. – Jiří TOPINKA, „Žádné ústupky dělnictvu!" Západočeský svaz zaměstnavatelů a jeho boj s odbory (1909–1923), s. 103–146. – Jaroslav ZAVADIL a kol., Ve službách Jeho knížecí Jasnosti. Paměti hořovického lesmistra Vojtěcha Dyka (2. část), s. 149–212. – Jaroslav FROLÍK, Sportovní klub Union Beroun. Fotbalový příběh z let 1924–2004, s. 213–250. – Nikolaj BRANKOV, Inženýři Proškové. Berounští stavitelé novodobého Bulharska, s. 253–300. – Jiří TOPINKA, Hořovické muzeum otevřelo své brány, s. 303–305. – Jiří TOPINKA, Výstava „Bulharští Češi", s. 305–306. – Jiří TOPINKA, Archiv v roce 2016, s. 306–307.

Moderní dějiny. Roč. 25, 2017, č. 2:
Stanislav HOLUBEC, „Na bitevní čáře." Česko-německé zápasy o Krkonoše 1890–1938, s. 1–37. – Ivana KOLÁŘOVÁ – Ondřej KOLÁŘ – Martin LOKAJ, Důstojnický sbor československého četnictva – sociohistorická sonda, s. 39–62. – Jakub DRÁBEK – Aleš SKŘIVAN ml., Chadbourneova mezinárodní dohoda o cukru a její dopad na československé cukrovarnictví, s. 63–86. – Lukáš NOVOTNÝ, Návštěvy Konrada Henleina v Londýně.

Příspěvek k internacionalizaci sudetoněmecké otázky ve druhé polovině 30. let 20. století, s. 87–104. – David MAJTENYI, Od interbrigadisty k palubnímu střelci 311. perutě RAF – rotný Rudolf Bolfík (1913–1941), s. 105–122. – Milan SOVILJ, Osudové okamžiky Království Jugoslávie na jaře roku 1941 očima představitelů československého exilu, s. 123–146. – Daniela NĚMEČKOVÁ, Boj o retribuci. Činnost ministrů spravedlnosti 1945–1948, s. 147–169. – Vojtěch KYNCL, Poválečné vyšetřování zločinů gestapa v Klatovech. Případ Kilian Anton Rupprecht, s. 171–187. – Zdeněk DOSKOČIL, Obvinění Ladislava Novomeského z tzv. slovenského buržoazního nacionalismu a jeho sebekritika na jaře 1950, s. 189–238. – Ladislav KUDRNA – František STÁREK ČUŇAS, (Proto)underground v politice komunistické strany. Vybraná reflexe z let 1965–1980, s. 239–264. – Ondřej ŽÍLA, Západní velmoci a jejich role v řízení repatriačního procesu v daytonské Bosně a Hercegovině, s. 265–283. – Jakub KUNERT, Vrchní ředitel Živnostenské banky JUDr. Jaroslav Preiss a jeho vztah k výtvarnému umění, s. 285–322. – Jindřich DEJMEK, Za Valeriánem Bystrickým (1936–2017), s. 323–329.

Numismatický sborník. Sv. 30/1, 2016:
Jan CIHLÁŘ – Lukáš RICHTERA – Michal MAZÍK, Korvínovy penízy s polceným uhersko-českým znakem a jejich dobová falza – materiálové analýzy, s. 3–16. – Ondřej ČERNOHORSKÝ, Příspěvek k typologii a chronologii pražských grošů Vladislava II. Jagellonského z let 1471–1494, s. 17–27. – Jan CIHLÁŘ – Ondřej ČERNOHORSKÝ – Lukáš RICHTERA, Pražské groše Vladislava II. Jagellonského s rozšířenou titulaturou, s. 28–46. – Ondřej ČERNOHORSKÝ, Dvě nepopsané chyboražby na pražských groších Vladislava II. Jagellonského – typ Hásková XI, s. 47–49. – Jan CIHLÁŘ – Ondřej ČERNOHORSKÝ, Pražské groše Vladislava II. Jagellonského se lvem s opačně orientovanými měsíčky v hřívě, s. 50–57. – Jan CIHLÁŘ, Nová varianta lva na kolcích z dílny Blažka Drába – typ Hásková XII., s. 58–61. – Lukáš RICHTERA – Jan CIHLÁŘ, O chybných opisech na pražských groších a pražské groše Vladislava II. Jagellonského s chyboražbou GRATA, s. 62–68. – Tomáš JEŘÁBEK – Lukáš KUČERA, Tři neznámé varianty pražského groše Vladislava II. Jagellonského, s. 69–73. – Lukáš RICHTERA – Jan CIHLÁŘ, Dobová falza pražských grošů Vladislava II. Jagellonského, s. 74–84. – Lukáš RICHTERA, Problematika opisových chyboražeb jednostranných bílých penízů Vladislava II. Jagellonského a chyboražba WLDISLAVS, s. 85–91. – Ondřej ČERNOHORSKÝ, Písmo jako pomůcka při stanovení relativní chronologie bílých penízů Vladislava II. Jagellonského, s. 92–110. – Lukáš RICHTERA – Jan CIHLÁŘ, Dobová falza černých penízů z období vlády Jagellonců, s. 111–118. – Jan CIHLÁŘ – Lukáš RICHTERA – Pavel GREGOR, Diepholzské ražby napodobující české bílé penízy se lvem a jejich materiálové analýzy, s. 119–130.

Numismatický sborník. Sv. 30/2, 2016:
Jiří MILITKÝ, Neobvyklé typy zlatých keltských mincí ze skupiny Athéna Alkidemos, s. 139–156. – Tomáš SMĚLÝ, Příspěvek k počátkům ražby mincí v laténské střední Evropě – neznámý typ 1/24 statéru s kolem, s. 157–165. – Július FRÖHLICH, Keltské

mince s konskou protomou a skupina Athéna Alkidemos, s. 166–192. – Jan KYSELA, SITOS – CHRÉMATA? CHALKOS – EIKONA? K řeckým mincím ve střední Evropě mladší doby železné, s. 193–227. – Július FRÖHLICH, An unknown denomination of the Chalkidian League coins, s. 228–233. – Jiří MILITKÝ – Zdeněk BENEŠ, Keltské mince z předhradí hradiště Kolo u Týnce nad Labem (okr. Kolín), s. 234–266. – Daniel BURSÁK – Jiří MILITKÝ, K nálezu keltské třetiny statéru z Prahy 6 – Bubenče / Dejvic, s. 267–271. – Marek BUDAJ – Radoslav ČAMBAL, Laténské nálezy z Bratislavy – Devínskej Kobyly, s. 273–283. – Marek BUDAJ, Ďalšie nálezy drobných zlatých mincí z prostredia púchovskej kultúry, s. 284–288.

Olomoucký archivní sborník. Sv. 15, 2017:
Bohdan KAŇÁK – Miroslav KOUDELA, Informace o práci Státního okresního archivu Olomouc v roce 2016, s. 9–17. – Stanislava KOVÁŘOVÁ, Olomoucká pobočka Zemského archivu v Opavě v roce 2016, s. 18–22. – Bohdan KAŇÁK, Zpřístupnění archivního fondu Městský archiv Olomouc (1881) 1925–1960 (1964), s. 23–37. – Miroslav KOUDELA, K zpřístupnění archivních fondů Archiv obce Lipinka a Místní národní výbor Lipinka, s. 38–50. – Hana SEICHTEROVÁ, Sfragistický workshop v Olomouci, s. 51–53. – Jan ŠTĚPÁN, Právní naučení o židovské přísaze z Olomouce do Lipníka nad Bečvou z roku 1547, s. 56–65. – Hana SEICHTEROVÁ, Podkomoří Markrabství moravského v 16. století, II. část, s. 66–75. – Miroslav KOUDELA, Pobělohorská rekatolizace města Litovle, s. 76–93. – Jitka NĚMEČKOVÁ, Z dějin knížecího špitálu v Lipníku nad Bečvou v 18. století, s. 94–108. – Božena KAŇÁKOVÁ, Historie a současnost Střední školy, základní a mateřské školy pro sluchově postižené v Olomouci, s. 109–134. – Tomáš POTĚŠIL, Není Tatra jako Tatra. Příspěvek k 90. výročí městské autobusové dopravy v Olomouci, s. 135–155. – Vojtěch KREJČÍ, Štěpánovské železárny a jejich historický vývoj, s. 158–161. – Vojtěch KREJČÍ, Sladovna v obci Žerotín, s. 162–170. – Jiří VIDLIČKA, Balkánský podvod v Olomouci v roce 1921 aneb Návštěva srbského pravoslavného biskupa Dositeje na pozadí sporu o kostel Panny Marie Sněžné, s. 171–178. – František VŠETIČKA, Poznamenán Čechovem (Oldřich Richterek), s. 179–181. – František VŠETIČKA, V krajině srdce soutok (Jaroslav Schnerch), s. 182–184. – František VŠETIČKA, Germanistka (Lucy Topoľská), s. 185–187. – Stanislava KOVÁŘOVÁ, K jubileu PhDr. Jitky Balatkové, s. 188–192. – Stanislava KOVÁŘOVÁ, Životní jubileum Mgr. Arnošta Veselého, s. 193–194. – Hana SEICHTEROVÁ – Jan ŠTĚPÁN, Pečeti jednotlivých dílů obce Řepčína, s. 196–202. – Zdeněk KAŠPAR, Prameny k dějinám Olomouce v 16. století v kopiářích olomouckých biskupů. XV. část, s. 203–207.

Opera historica. Časopis pro dějiny raného novověku. Roč. 17, 2016, č. 2:
Carolin PECHO, Fürstbischof – Putschist – Landesherr. Erzherzog Leopold von Österreich (1586–1632) in dynastischen und militärischen Gemeinschaften, s. 155–177. – Irena KOZMANOVÁ, „Čest a reputace tohoto státu". Nizozemská republika na fóru dvorské veřejnosti v polovině 17. století, s. 178–200. – Alessandra BECUCCI, A Church and a Castle. Centre and Periphery of the Empire in duke Ottavio Piccolomini's

self-representation, s. 201–231. – Yuki HARUYAMA, The Question of Welfare State in Natural Law Theories, s. 232–248. – Ivo CERMAN, Illusions and Realism in the History of Human Rights, s. 249–270.

Opera historica. Časopis pro dějiny raného novověku. Roč. 18, 2017, č. 1:
Kamil BOLDAN, Český knihtisk v boji mezi městským stavem a šlechtou na počátku 16. století, s. 7–25. – Jaroslav DIBELKA – Jan ŠIMÁNEK, Krádeže v jihočeských kostelích na sklonku 17. a v první polovině 18. století, s. 26–44. – Matthieu MAGNE, „L'air seul de Naples est un remède". Les parcours napolitains du comte Charles–Joseph de Clary-Aldringen en 1816 at 1818–1820, s. 45–62. – František KOREŠ, Paměti Přibíka a Jana Bukovanských Pintů z Bukovan. Teze edičního projektu, s. 63–81. – Stephan SANDERS-FAES, Lordship and State Formation. Bohemia and the Habsburg monarchy from the Thirty Years' War to Charles VI, s. 82–99. – Magdaléna POKORNÁ, „Jen napiš opravdu hodně, vždyť víš, jak se na to těším." Zpráva o vydávání Korespondence Karla Havlíčka, s. 100–106. – Matěj MĚŘIČKA, Vilém Gabler bez Karla Havlíčka? Shrnutí dosavadního bádání kolem osoby Viléma Gablera, s. 107–117.

Práce z dějin Akademie věd. Roč. 9, 2017, č. 1:
Hana NAVRÁTILOVÁ, Biografická prolegomena. K raným létům egyptologa Jaroslava Černého, s. 3–26. – Jana GUBÁŠOVÁ BAHERNÍKOVÁ, Metodika spracovávania osobných fondov v Ústrednom archíve Slovenskej akadémie vied, s. 27–38. – Emilie TĚŠÍNSKÁ, Zlomek písemné pozůstalosti profesora fyziky na Německé univerzitě v Praze Reinholda Fürtha, s. 39–49. – Miroslava KVĚTOVÁ, Obraz hilsneriády ve vzájemné korespondenci Tomáše Garrigua Masaryka a Josefa Adolfa Bulovy, s. 51–84. – Martin FRANC, Zpráva o české vědě z bodu nula? Materiál Mojmíra Vaňka Organizace vědy z archivního fondu dr. Edvarda Beneše, s. 85–99. – Jan HÁLEK, Fond Ústav teorie hutnických procesů ČSAV, Ostrava v Archivu AV ČR, s. 101–104. – Jiří ŠOUKAL, Věda překonává hranice? Mezinárodní vědecké konference, sjezdy a kongresy ve 20. a 21. století, s. 105–109. – Kamila MÁDROVÁ, Seminář Zpracování složitých a rozsáhlých osobních a rodinných archivů se zřetelem k fondu Zdeněk Nejedlý, s. 109–112.

Práce z dějin Akademie věd. Roč. 9, 2017, č. 2:
Věra DVOŘÁČKOVÁ, Technické obory a jejich začleňování do vznikající Československé akademie věd, s. 1–18. – Jiří ŠOUKAL, Mezi resortem a ČSAV. Vznik Hornického ústavu ČSAV, s. 19–40. – Lukáš M. VYTLAČIL, Bibliografické soupisy českých muzikologických prací v časopise Hudební věda v letech 1964 až 2016, s. 41–62. – Marie BAHENSKÁ – Adéla JŮNOVÁ MACKOVÁ, Střípky dějin – brněnské pracoviště Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV v korespondenci Karla Vetterla s Jiřím Horákem, s. 63–106. – Hana KÁBOVÁ, Oldřich Leška a jeho osobní fond v Archivu Akademie věd ČR aneb Archiválie mají své osudy, s. 107–114. – Miroslava KVĚTOVÁ, Fond Ústav dr. Edvarda Beneše pro politické a sociální studium a fond Společnost Edvarda Beneše v archivním souboru Ústavu T. G. Masaryka, s. 115–128. – Karel ŘEHÁČEK, 17. celostátní archivní konference v Liberci, s. 131–132. – Petr KUBÍK, Vojtěch Birnbaum. Princip umění, s. 132–135.

Prague Papers on the History of International Relations. 2017, č. 1:
Jakub IZDNÝ, Western Frankish Chroniclers' Accounts about the Bohemian and Central European History in the 10th and First Half of the 11th Century, s. 7–22. – Jan MALÝ, Two Treaties of Messina 1190–1191: Crusading Diplomacy of Richard I, s. 23–37. – Dana PICKOVÁ, Svjatoj blagovernyj knjaz' Aleksandr i papskaja kurija, s. 38–50. – Michal WANNER, Pondicherry in the French Revolution Era 1785–1793. Part 1: Reasons and Beginnings 1785–1791, s. 51–66. – Ryo MURAKAMI, Die Annexion von Bosnien-Herzegowina und István Burián, s. 67–89. – Matteo MIELE, British Diplomatic Views on Nepal and the Final Stage of the Ch'ing Empire (1910–1911), s. 90–101. – Lukáš NOVOTNÝ, „The Whole lot, Czechs, Magyars, Poles, Jugos, Roumanians, should be put in a bag and shaken up and then handed over to a decent Briton to administer." A Contribution on the British Perception of Czech-German Relations in Czechoslovakia to 1933, s. 102–114. – Marek VOKOUN, Kliometrie und die Wirtschaftsgeschichte, s. 115–126. – Péter MIKLÓS, Cardinal József Mindszenty Protecting the Persecuted (1945–1948), s. 129–134.

Prague Papers on the History of International Relations. 2017, č. 2:
Anna KOŠÁTKOVÁ, Das Herrscherideal in Ottokars Österreichischer Reimchronik und Jansen Enikels Weltchronik. Zur Machtauffassung des Herrschers im Rahmen der politischen Handlung, s. 7–20. – Jakub MAZANEC, The Delta Barrage – the Most Expensive Bridge of Its Time? The First Attempts at Taming the Nile, s. 21–31. – Jaroslav VALKOUN, Great Britain, the Dominions and Their Position on Japan in the 1920s and Early 1930s, s. 32–46. – Daniel JETEL, Edvard Beneš, der Abessinienkonflikt und die tschechoslowakische Aussenpolitik des Jahres 1935, s. 47–70. – Radek SOBĚHART, Bedeutung nichtstaatlicher Akteure in den tschechoslowakisch-westdeutschen Beziehungen in den 1960er Jahren, s. 71–91. – Imre PAPP, Absolutisme, vu de dessous: Gouvernance provinciale en France au 18e siècle, s. 95–104. – Irén SIMÁNDI, The Radio During the Early Cold War (1945–1953), s. 105–122.

Právněhistorické studie. Sv. 46/2, 2017:
Tomáš HAVEL, Pojetí suverenity lidu v antické filosofii a právním myšlení, s. 5–24. – Miroslav ČERNÝ, Vztah mezi římským a kanonickým právem ve středověku a papežská konstituce Super speculam. Několik stručných poznámek k rozsáhlé problematice, s. 25–34. – Lukáš KRÁLÍK, Publikace soudních rozhodnutí po vzniku československého státu, s. 35–54. – Jakub DRÁPAL, Postup advokátského stavu v českých zemích proti židovským advokátům před druhou světovou válkou, s. 55–75. – Kristína NOVANSKÁ KRUČAYOVÁ – Adriana ŠVECOVÁ, Arizácia – negácia práva na vlastníctvo v Slovenskom štáte (1939–1945), s. 76–99. – Michal MALATINSKÝ, Kolektívna zodpovednosť v rozsudkoch Národného súdu (1945–1947), s. 100–113. – Radim SELTENREICH, „Substantive due process" amerického ústavního práva – jeho vznik, vzestup, úpadek a znovuoživení, s. 114–126. – Thomas SIMON, „Ius Publicum" im 19. Jahrhundert: Die Bedeutung des „Historischen Staatsrechts" und des „staatsrechtlichen

Arguments“ in den Ländern der Habsburger Monarchie, s. 127–151. – Lothar HÖBELT, Egbert Belcredi, die mährischen Konservativen und das böhmische Staatsrecht, s. 152–160. – Vladimír KINDL, Ještě jednou o pokusu zřídit stolici dělnického práva na Právnické fakultě Karlovy univerzity a jeho širších souvislostech, s. 161–166. – René PETRÁŠ – Petr NOVÁK, Německá menšina v Československu 1948 až 1989, s. 167–178. – Ivan HALÁSZ, Maďarská právna komparatistika pred rokom 1989 a jej československé súvislosti (dilemy, témy a osobnosti), s. 179–192. – Pierre–Yves GREBER, Dvacet let vědecké spolupráce Ženevy a Prahy v oblasti práva sociálního zabezpečení (1992–2013), s. 193–216.

Pražský sborník historický. Sv. 44, 2016:
Evelyn REITZ, Der Protestantismus rudolfinischer Künstler im Lichte der „Theutschenn orthodoxischen Gemein“, s. 7–41. – Pavel MÁŠA, Poslední věci vlastence. Smrt a pohřeb Františka Palackého, s. 43–97. – Radka STRUŽKOVÁ, Odpady v 19. století v Praze, s. 99–138. – Martin MUSÍLEK, Zlomek knihy vydání, v níž jsou jména Židů. „Nově objevený“ rukopisný zlomek kupeckého rejstříku a jeho výpověď pro pražský obchod ve středověku, s. 141–166. – Václav LEDVINKA, Sixtové z Ottersdorfu a archivní rukopis č. 3565. (K připravované edici souboru pražských historických spisů ze 16. století), s. 167–183. – Pavla JIRKOVÁ, „Pest Tyrannei“ v královském rezidenčním městě Praze. Svědectví úředních a osobních dokumentů o morovém roce 1680, s. 185–215. – Markéta RŮČKOVÁ – Václav LEDVINKA – Jiří PEŠEK – Olga FEJTOVÁ, Třicet pět konferencí Archivu hlavního města Prahy slovem i obrazem (1984–2016), s. 219–267. – Jan SCHWALLER, Zpráva o činnosti Kroužku pro dějiny raného novověku od listopadu roku 2009 do prosince roku 2016, s. 269–275. – Zlata BRÁTKOVÁ, Sbírka dokumentace k období Pražského povstání a okupace v Archivu hlavního města Prahy, s. 277–285.

Průzkumy památek. Roč. 24, 2017, č. 2:
Alena NACHTMANNOVÁ, O zkoumání movitých památek z pohledu historika, s. 1–4. – Michaela RAMEŠOVÁ, Benedikt Ried, Karel Fiala a portál do Staré sněmovny ve Starém královském paláci Pražského hradu, s. 5–20. – Dalibor JANIŠ – Zdeněk ŠTAFFEN – Radim VRLA, Zánik hradu Starého Světlova, s. 21–28. – Vladislav RAZÍM, Předsunutá bašta města Třebíče na tzv. Hrádku, s. 29–40. – Zuzana MACUROVÁ – Zdeňka MÍCHALOVÁ, Perspektivní divadla Martina Engelbrechta z mobiliárního fondu zámku v Lysicích, s. 41–48. – Ondřej FAKTOR, Příspěvek ke gotickým nástěnným malbám dochovaným v podkroví kostelů v jihozápadních Čechách, s. 49–61. – Jiří BLÁHA, Krovy hřbitovního kostela sv. Michaela v Poličce, s. 61–69. – Tomáš KAREL – Alžběta KRATOCHVÍLOVÁ, Nález roubené konstrukce pozdně gotického domu ve Stříbře (Ruská, čp. 305), s. 69–78. – Petra MEDŘÍKOVÁ, Kaunitzové v obrazech a fotografiích z mobiliárního fondu Mnichovo Hradiště, s. 79–89.

Sborník Muzea Blanenska. 2016:
Ladislav SLEZÁK, Historie těžby vápenců od doby vyhlášení CHKO Moravský kras, s. 5–8. – Vojtěch A. GREGOR, Z historie průzkumu propasti Macocha. Agentura

Saturnin: Uvádění románových příběhů na (téměř) pravou míru, s. 9–41. – Arnošt SKOUPÝ, Problémy počátků vsi Svatá Kateřina, s. 46–53. – Leoš VAŠEK, Počátky rytířského rodu Boleslavských z Rittersteinu, s. 54–60. – Michal SCHUSTER, František Nechuta Trávníček (1814–1901) – z moravského Borotína do Spojených států amerických, s. 61–70. – Blahomil GRUNDA, F. T. Bratránek, rodák jedovnický, s. 71–73. – František VŠETIČKA, Lvovské podněty, s. 73–75. – Blahomil GRUNDA, Kapelník Libor Grunt, s. 76. – Jana BRYCHTOVÁ, Eliška Wanklová, rozená Šímová (rodiče a sourozenci) (1832–1903), s. 77–85. – Petr SYCHRA, Strojírna starohraběte Huga Františka Salm–Reifferscheidta v Doubravici nad Svitavou, s. 86–107. – Jiří VYMĚTALÍK, Dálková silnice Žďár–Olešnice-Boskovice-Prostějov jako součást dálkové magistrály Plzeň-Moravská Ostrava v bývalém okrese Boskovice, s. 108–131. – Petr VÍTÁMVÁS, Svobodné volby 1990, s. 132–148. – Petr SYCHRA, Odešel Břetislav Tříska, s. 171–173.

Sborník Státního okresního archivu Přerov. Sv. [24], 2016:
Hana SEICHTEROVÁ – Jan ŠTĚPÁN, Zlatník Wilhelm Mackmorgem a pečetidlo města Lipníka nad Bečvou z roku 1619, s. 5–11. – Jan ŠTĚPÁN, Perokresba lipenského znaku zhotovená lipenským malířem Janem Alexandry, s. 12–16. – Jan ŠTĚPÁN, Pranýř na náměstí v Lipníku a tzv. železný muž, s. 17–29. – Miroslav MARADA, Ke vzniku židovských politických obcí v Přerově, Lipníku a Hranicích, s. 30–36. – Zdeněk FIŠER, Biografický přehled slovenských žáků na gymnáziu v Přerově v letech 1875–1916, s. 37–70. – Eva SLOVÁKOVÁ, Okrašlovací spolek města Přerova, s. 71–87. – Milan GERYK, RNDr. Karel Janoušek, armádní generál a letecký maršál, s. 88–94. – Petr JIRÁK, V Újezdci před 55 lety vyvrcholila tragédie rodiny Zavadilovy, s. 95–133. – Pavlína ZÍMOVÁ – Jana ZÍMOVÁ, Primář MUDr. Pavel Zíma, s. 134–138. – Jiří LAPÁČEK, Karel starší ze Žerotína na přerovském zámku, s. 139–154. – Karel MÜLLER, „Poznamenání věcí" v kanceláři Karla staršího ze Žerotína dne 9. října 1636, s. 155–159.

Sborník Státního okresního archivu Přerov. Sv. [25], 2017:
Hana SEICHTEROVÁ – Jan ŠTĚPÁN, Vývoj pečetí města Lipníka nad Bečvou, s. 5–24. – Jan ŠTĚPÁN, Lipenské popraviště U Spravedlnosti, s. 25–35. – Miroslav MARADA, Z historie židovské triviální školy v Hranicích, s. 36–49. – Zdeněk FIŠER, Slovenský politik Vavro Šrobár a město Přerov. K 150. výročí jeho narození, s. 50–70. – Petr KADLEC, K otázce jazykové, etnické a národnostní skladby obyvatel Hranic a Hranicka před vznikem Československa, s. 71–84. – Jiří LAPÁČEK, František Rasch, účastník vzpoury v boce Kotorské, s. 85–98. – Jan ŠTĚPÁN – Jan ŠTĚPÁN ml., Úzkokolejná dráha Ve Skale u Dolního Újezda, s. 99–107. – Petr JIRÁK, Útěk skupiny mladých mužů z Bělotína na Západ, s. 108–123. – Milada PÍSKOVÁ, Za Jiřím Lazebníčkem, s. 124–126. – Milada PÍSKOVÁ, Neznámí hrdinové – Herbert Novotný, s. 127–128. – Eva SLOVÁKOVÁ, Jak se sportovalo v Brodku u Přerova, s. 129–151. – Zdeněk SCHENK – Jan MIKULÍK, 150 let od narození Antonína Teličky (* 29. 4. 1866 – † 5. 1. 1925), s. 152–157. – Zdeněk SCHENK, Vzpomínka na muzeologa a archeologa Jana Mikulíka (* 20. 1. 1956 – † 27. 7. 2017), s. 158–163.

Severní Morava. Vlastivědný sborník. Roč. 61, 2017, sv. 103:
Mária KUDELOVÁ, Velikonoční obchůzky s Jidášem na Zábřežsku, s. 3–10. – Matouš JIRÁK, Život a dílo Julia Wiehla. Příspěvek ke dvojímu jubileu významného českého lesníka a zakladatele Lovecko-lesnického muzea na zámku v Úsově, s. 11–21. – Pavla HAJTMAROVÁ, Historie vzniku Farního sboru Českobratrské církve evangelické v Hrabové, s. 23–30. – Jiří HASTÍK, Malba jako způsob bytí. K osmdesátinám malíře Lubomíra Bartoše, s. 31–40. – Petr MOŽNÝ, Oldřich a Václav Forchovi, bratři bojující na Západě, s. 41–44. – Pavlína JANÍČKOVÁ, Cesty Adolfa Kašpara za inspirací, s. 44–50. – Boleslav SADIL, Poslední koncert Pěveckého sboru severomoravských učitelů v Zábřehu, s. 50–53. – Antonín VAŠÍČEK, Dvorní puškař Johann Kalezky, s. 53–56. – Jakub HALAMA – Jan PŘICHYSTAL, Ztracený měšec, nebo schovaná hotovost?, s. 57–58. – Milena FILIPOVÁ, Sesterské kostely v Petrově a Rapotíně, s. 58–60. – Pavla HAJTMAROVÁ, V Lovecko–lesnickém muzeu na zámku Úsov byla slavnostně představena nová expozice, s. 75. – Marie GRONYCHOVÁ, Vlastivědné muzeum v Šumperku v roce 2016, s. 76–78.

Slovácko. Společenskovědní recenzovaný časopis pro moravsko-slovenské pomezí. Roč. 58, 2016 [vyd. 2017]:
Ludmila TARCALOVÁ, Tradiční úprava vlasů svobodných dívek a vdaných žen na Slovácku, s. 11–34. – Lenka HAVLÍKOVÁ, Mužské košile na jihovýchodní Moravě. Příspěvek k terminologii, genezi a konstrukci mužské oděvní součástky, s. 35–53. – Katarína SLOBODOVÁ NOVÁKOVÁ, Vinársky kráľ (zabudnutý príbeh priekopníka slovenskej vínnej turistiky), s. 55–68. – Martina BOCÁNOVÁ, Smrť ako téma etnologického výskumu. Kontakt mŕtvych so živými v kontexte predstáv o smrti v súčasnosti, s. 69–82. – Alena PRUDKÁ, Pětaosmdesátiny Karla Pavlištíka, s. 83–85. – Věra KOVÁŘŮ, Josefu Jančářovi, dlouholetému dobrému příteli k narozeninám, s. 85–87. – Blanka RAŠTICOVÁ – Marta KONDROVÁ, Ludmila Tarcalová slaví, s. 87–92. – Iveta MÁTLOVÁ, Výběrová bibliografie, s. 92–100. – Jaroslav BARTÍK – Tomáš CHRÁSTEK, Osídlení kultury s lineární keramikou v intravilánu Ořechova u Uherského Hradiště, s. 103–118. – Jaroslav BARTÍK – Lubomír ŠEBELA – Antonín PŘICHYSTAL, Pozdně eneolitické silicitové dýky z Mistřic, s. 119–130. – Zdeněk SCHENK – Lenka BĚHOUNKOVÁ – Tomáš CHRÁSTEK – Dalibor JANIŠ – Jan MIKULÍK – Radim VRLA, Příspěvek k problematice opevnění v poloze „Dolní a Horní Hrádek“ na katastrálním území Velehradu, s. 131–155. – Aleš HOCH – Jaroslav BARTÍK – Karel MALÝ – Lenka BĚHOUNKOVÁ, Středověké kožené artefakty ze Zelného trhu v Uherském Hradišti, s. 157–173. – Dana MENOUŠKOVÁ, K novověkým objektům z archeologického výzkumu na trase silnice Uherský Ostroh – Ostrožská Lhota, s. 175–182. – Luděk GALUŠKA, Zemřel archeolog Zdeněk Měřínský, s. 183–184. – Luděk GALUŠKA, Antonín Zelnitius – první archeolog a muzejník velkomoravského Veligradu, s. 184–185. – Luděk GALUŠKA, Dvě výstavy v Památníku Velké Moravy ve Starém Městě v roce 2016, s. 185–187. – Tomáš CHRÁSTEK – Jaroslav BARTÍK – Jiří NOVOTNÝ, Záchranné archeologické výzkumy Slováckého muzea v roce 2016,

s. 187–190. – Lukáš ČOUPEK, K vývoji obecní samosprávy na panství Buchlov před rokem 1850, s. 193–205. – Zdeněk FIŠER, Slovenský katolický kněz Jozef Viktorin, hrad Buchlov a Ludmila Berchtoldová, s. 207–218. – Lukáš PERUTKA, Trpký argentinský úděl uherskobrodského dominikána Zdislava Luskače, s. 219–232. – Lukáš F. PELUNĚK, Metoděj Zemek (1915–1996). Poznámky k portrétu regionálního historika a archiváře, s. 233–246. – Jiří ČOUPEK, Za profesorem Miloslavem Pojslem, s. 247–248. – Lukáš F. PELUNĚK, Sedm desetiletí lidských dějin (k životnímu jubileu PhDr. Zdeňka Pokludy), s. 248–252. – Blanka RAŠTICOVÁ, Časopis Acta musealia v novém, s. 252–254. – Veronika KURZOVÁ, Ikonografie nástropní výzdoby lékárny U Zlaté koruny v Uherském Hradišti, s. 257–269. – Olga BADALÍKOVÁ, David Medek a Robert Buček – reflexe sochařského směřování v kontextu proměn prostorové tvorby, s. 271–282. – Kristýna PETŘÍČKOVÁ, Post mortem v historii plošného zobrazení, s. 283–293. – Petr VESELÝ, Strom / Pocta Jindřichu Pruchovi, s. 295–302. – Milada FROLCOVÁ, Karel Jaroslav Obrátil v Uherském Hradišti, s. 302–308. – Ivo FROLEC – Iveta MÁTLOVÁ, Slovácké muzeum v roce 2016. Výroční zpráva, s. 311–326. – Ivo FROLEC, Národní ústav lidové kultury a Mezinárodní folklorní festival Strážnice jubilující, s. 327–328. – Jan BLAHŮŠEK, Jak se staví (skan)sen. Vznik uherskohradišťského muzea v přírodě v historických souvislostech, s. 332–346. – Jan KÁČER, K otopným systémům zemědělských usedlostí na Uherskohradišťsku, s. 347–356. – Jan KÁČER, Centrum péče o tradiční lidovou kulturu Zlínského kraje v roce 2016, s. 357–361.

Slovanský přehled. Časopis pro dějiny střední, východní a jihovýchodní Evropy = Slovanské historické studie. Roč. 103/42, 2017, č. 3:
Radomír VLČEK, Tradice českých bádání o minulosti carského Ruska, s. 539–588. – Ľubica HARBUĽOVÁ, Obraz Ruska a východnej Európy v slovenskej historiografii v rokoch 1990–2015, s. 589–607. – Galina Viktorovna ROKINA, Osmyslenije / pereosmyslenije russko-slovackich kontaktov XIX veka v sovremennoj istoriografii Slovackoj Respubliki, s. 609–619. – Hanuš NYKL, Zkoumání ruské filosofie v českém prostředí po roce 1990, s. 621–642. – Josef ŠAUR, Přehled českých bádání o dějinách ruské literatury po roce 1945 (syntézy a lexikony), s. 643–670. – Jaroslav VACULÍK, České bádání o krajanech v Rusku a na Ukrajině do roku 1989, s. 671–678.

Soudobé dějiny. Roč. 24, 2017, č. 1–2:
Christof MAUCH, Co jsou to environmentální dějiny a proč se jimi zabývat, s. 9–18. – Jiří JANÁČ, Hydrokraté a česká vodohospodářská mise ve dvacátém století (1930–1960), s. 19–53. – Doubravka OLŠÁKOVÁ, Československo a Mezinárodní biologický program. Infrastrukturální globalismus a jeho důsledky pro rozvoj „environmentálních věd“ za železnou oponou, s. 54–77. – Petr JEHLIČKA – Joe SMITH, Trampové, přírodovědci a brontosauři. Předlistopadová zkušenost českého environmentálního hnutí jako předzvěst ekologické modernizace, s. 78–101. – Michaela KŮŽELOVÁ, Příroda na prahu atomového věku. Obraz jaderné energetiky a životního prostředí v publicistice socialistického Československa, s. 102–126. – Tomáš HEMZA, Ve jménu boje proti „diktátorům“, „spiklencům“ a „zrádcům“. Čistka v Krajských výborech KSČ v Ostravě

a Českých Budějovicích v roce 1951, s. 127–163. – Petr VIDOMUS, „Američan – a musí emigrovat do Československa!“. Škvoreckého jazzman Herbert Ward optikou zpráv FBI, s. 164–206. – Oldřich TŮMA, Nedožité devadesátiny Milana Otáhala, s. 247–251.

Theatrum historiae. 2017, č. 20:
Ondřej MATYS, Juan de Torquemada v polemice s husitským pojetím eucharistie, s. 9–29. – Martin ČAPSKÝ, „ale jak se vožení, hned mu tíže“. Naplňování pohlavních rolí v básnické skladbě Stesk na ženitbu Hynka z Poděbrad, s. 31–45. – Peter FEDORČÁK, Mesto, vojna a jezuiti. Pôsobenie jezuitov v Košiciach počas stavovských povstaní, s. 47–64. – Veronika CHMELAŘOVÁ, Peunerovská odyssea. Problematika měšťanské konverze na pozadí osudů raně novověké těšínské rodiny, s. 65–92. – Zuzana ORÁLKOVÁ, František Antonín z Dietrichsteina (1643–1721) – šlechtic v řadách Tovaryšstva Ježíšova, s. 93–121. – Lenka MARŠÁLKOVÁ, Walter Xaver z Dietrichsteina na kavalírské cestě (1683–1688) a jeho boj proti předurčené budoucnosti, s. 123–156. – Iveta COUFALOVÁ, Lutherovo jubileum (1717) a konverze na saském kurfiřském dvoře: východiska a možnosti výzkumu, s. 157–173. – Dana MAREŠOVÁ, Šlechtičny z rodu Dalbergů a silva rerum 2. poloviny 19. století, s. 175–191. – Zuzana KŘENKOVÁ – Vladislava ŘÍHOVÁ, Evropská tradice a počátek novodobé mozaiky v Čechách a na Moravě, s. 193–222. – Tomáš JIRÁNEK, Hospodářský bojkot jako odpověď na antisemitismus. Příklad druhé Československé republiky, s. 223–250. – Petr BARTUŠEK, Vlasta Javořická: Životní osudy spisovatelky a její rodiny v kontextu „Vítězného února“, s. 251–270. – Michal TÉRA, Etnogeneze Slovanů: staré a nové otázky a spory, s. 271–297. – Zuzana KOBRLOVÁ, Čarodějnické procesy a kouzelnické procesy v zahraniční historiografii: nové perspektivy a úhly pohledu, s. 299–327.

Umění. Časopis Ústavu dějin umění Akademie věd České republiky. Roč. 65, 2017, č. 4:
Jakub ADAMSKI, Böhmische Einflüsse in der schlesischen Kirchenbaukunst des mittleren 14. Jahrhunderts. Der Fall Schweidnitz und Striegau, s. 330–346. – Jana ZAPLETALOVÁ, (Art) Agents: Giovanni Petignier and the Network of Agents of the Olomouc Bishop Karl von Lichtenstein-Castelcorno, s. 347–362. – Petra KOLÁŘOVÁ, Od Rodina k performanci. Tělo jako umělecké dílo u mima Étienna Decrouxe, s. 363–376. – Petr ULIČNÝ, The Making of the Habsburg Residence in Prague Castle. History of the Journey of the Imperial Palace from the centre to the Periphery, s. 377–395. – Markéta SVOBODOVÁ, Peter Bücking – Werner David Feist – Friedl Dicker in Czechoslovakia between the Wars, s. 396–405.

Vlastivědný sborník Pelhřimovska. 2016, č. 22:
Stanislav VOHRYZEK, Osudy rodu vladyků z Ústrašína a z Hodic do husitských válek, s. 7–20. – Markéta BENDLOVÁ, Role sboru dobrovolných hasičů v každodenním životě města Pelhřimova v letech 1875–1918, s. 21–36. – Václav KAMENÍK, Padáky nad Svidníkem, s. 37–72. – Irena KRČILOVÁ, Pelhřimov na počátku devadesátých let 20. století, s. 73–82. – Hana KÁBOVÁ, Osudové okamžiky v životě Simonetty Buonaccini,

s. 85–100. – Hana PETROVÁ, Cesty básnířky Simonetty Buonaccini, s. 101–108. – Zdeněk VAŠKŮ, Příspěvek k regionální dialektologii jihovýchodních Čech, s. 111–134. – Martina PEKAŘOVÁ, Výběrová regionální bibliografie za roky 2010 až 2015, s. 137–151. – Zdeněk MARTÍNEK, Moravský zemský archiv v Brně – Státní okresní archiv Pelhřimov v roce 2015, s. 155–157. – Markéta SKOŘEPOVÁ, Muzeum Vysočiny Pelhřimov, příspěvková organizace, v roce 2015, s. 157–159.

Vlastivědný věstník moravský. Roč. 69, 2017, č. 4:
Zdeněk FIŠER, Muž práce a koncepcí: Jaromír Kubíček osmdesátiletý, s. 3–5. – Martina KOVÁŘOVÁ, „Bellum se ipsum alit." K sochařské výzdobě Tereziánské zbrojnice v Olomouci. K 260. výročí vyvázání Olomouce z pruského obležení, s. 6–13. – Petr ČEHOVSKÝ – Mikoláš VRLA, Románská, gotická a raně renesanční architektonická skulptura hradu Buchlova, s. 14–26. – Zdeněk POKLUDA, Tvrz a zámek ve Svatobořicích, aneb O zapomínání a rozpomínání, s. 27–32. – Martin SLEPIČKA, Z počátků a středověkých dějin obce Hrabová do roku 1538. K 750. výročí první zmínky o dnešním městském obvodu statutárního města Ostravy, s. 33–39. – Jarko PAVLÍK, Vzpomínka na moje brněnská gymnaziální studia v letech 1939–1947, s. 40–46. – Petr HLAVÁČEK, K hudbě a hudebníkům na letovickém kůru. Část 1., s. 47–53. – Jiří KAREL, Rýmařovské hrdelní právo a místa exekucí od středověku do 18. století, s. 54–64. – Josef NOVÁK, Co se v Moravičanech za stara jídávalo a pívávalo, s. 65–71. – Jan SURÝ, Pobočka školy pro odborný výcvik příslušníků SNB v Olomouci 1945–1946, s. 72–78. – Hynek ŘIHÁK, Příspěvek k poznání počátků dobrovolných hasičů v Brně–Husovicích, s. 78–80. – Emil KORDIOVSKÝ, Válečné škody na Hustopečsku v letech 1938–1945, s. 82–89. – Jaromír KUBÍČEK, Časopis českého lidu na Hustopečsku – Slovanské listy, s. 90–94. – Josef UNGER, Archeologický výzkum před stavbou nového kostela v Hustopečích na Břeclavsku, s. 94–99.

Výběr. Časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech. Roč. 54, 2017, č. 3:
Jiří FRŐHLICH, Písecký pravěk a raný středověk, s. 127–136. – Jan SOLPERA, IV. sjezd Československé obce legionářské v roce 1947 aneb Jak se z „bratránků" stali konečně bratři, s. 137–148. – Petr KOZEL, Českobudějovická civilní protiletecká ochrana (CPO) v letech 1935–1938 (1. část), s. 149–162. – Jana JANÁČKOVÁ, K 430. výročí založení Černické obory, s. 163–176. – Leoš NIKRMAJER, Sjezd Svazu československých muzeí v Českých Budějovicích začátkem července 1937, s. 177–182. – Jan CALETKA, 150 let organizovaného včelaření na Českobudějovicku, s. 183–186. – Jiří CUKR, Pět kněží z jedné vesnice (Klimeš, Bumba, bratři Sponarové a Kroiher z Rojšína), s. 187–195.

Východočeské listy historické. Sv. 35, 2016:
Zdeněk DUDA, „Buben výstavby socialismu". Místní rozhlasy v letech 1949–1950 pohledem Osvětové práce, s. 9–17. – Jiří HAVELKA, Katolický ženský tisk a boj za volební právo žen (přelom 19. a 20. století), s. 19–34. – Tereza SIGLOVÁ, Dluhy a zadlužení poddanského obyvatelstva na příkladu městeček pardubického panství

v 16. a 17. století, s. 35–49. – Jaromír KARPÍŠEK, Vývoj půdní rozlohy zemědělských závodů na Jihlavsku v období kolektivizace 1949–1959, s. 51–79. – Kristýna HAVELKOVÁ – Lenka CHADIMOVÁ, Memorabilienbuch královéhradeckého biskupství. Možnosti jeho badatelského využití, digitalizace a webová prezentace, s. 83–98. – Michal BABÍK, Otázka regionálních funkcí muzeí znovu otevřená?, s. 99–104. – Jan LUŠTINEC, Mezi Prahou, Vídní a Římem. Arnošt Vojtěch kardinál Harrach (1598–1667), s. 113–116.

Východočeské listy historické. Sv. 36, 2016:
Jarosław MALICKI, K onymickým stopám jazykové historie okolí Broumovských stěn, s. 7–19. – Martin ŠANDERA, Jan Zajíc z Házmburka. Tvůrce programu a hlavní diplomat Zelenohorské jednoty, s. 21–42. – Adam HÁJEK, Představitelé Kuratoria pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě s vojenskou minulostí – Eduard Chalupa a Karel Mihaliček, s. 43–56. – Ladislav KULHÁNEK, Výrovský mlýn: Současný stav hospodářského a sociálního poznání, s. 57–91. – Naděžda MORÁVKOVÁ, Richardov na Plzeňsku. K historii měšťanské každodennosti a letního venkovského bydlení měšťanstva na přelomu 19. a 20. století, s. 95–115. – Monika KABEŠOVÁ, Legislativní zakotvení a reálný vliv KNV Pardubice ve volbách do národních výborů v roce 1954, s. 117–154. – Ondřej FELCMAN, Projekt výstavy gotiky a rané renesance východních Čech, s. 163–166.

Židovská ročenka. 5778/2017–2018 [vyd. 2017]:
Moshe BEN SIMON, Židé na Sicílii, s. 5–23. – Fabio OLIVERI, Židé, Féničané a muslimové na Sicílii, s. 24–32. – Dirk KÄMPER, Fredy Hirsch jako skaut, s. 33–41. – Věra TOMANOVÁ, O dědečkovi Strassovi a dalších, s. 42–60. – Martin HEMELÍK, Dítě štěstěny (Jindřich Kolben), s. 61–75.

Zpracovaly Kristina Rexová a Věra Hanelová

DO TOHOTO ČÍSLA PŘISPĚLI

prof. PhDr. Petr ČORNEJ, DrSc.
Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i.
Valentinská 1
110 00 Praha 1
cornej@ujc.cas.cz

PhDr. Eva DOLEŽALOVÁ, Ph.D.
Historický ústav AV ČR, v. v. i.
Prosecká 76
190 00 Praha 9
dolezal@hiu.cas.cz

PhDr. Olga FEJTOVÁ, Ph.D.
Magistrát hlavního města Prahy
Odbor „Archiv hlavního města Prahy"
Oddělení historických sbírek a depozit
Archivní 6
149 00 Praha 4
olga.fejtova@praha.eu

doc. PhDr. Jiří FRIEDL, Ph.D., DSc.
Historický ústav Akademie věd ČR, v. v. i.,
pobočka Brno
Veveří 97
602 00 Brno
friedl@brno.avcr.cz

prof. PhDr. Ivan HLAVÁČEK, CSc.
Filozofická fakulta Univerzity Karlovy
nám. Jana Palacha 2
116 38 Praha 1
ivan.hlavacek@ff.cuni.cz

dr hab. Piotr Maciej MAJEWSKI
Uniwersytet Warszawski
Instytut Historyczny Uniwersytetu
Warszawskiego
Krakowskie Przedmiescie 26/28
00-927 Warszawa
pm.majewski2@uw.edu.pl

prof. PhDr. Jaroslav PÁNEK, DrSc., dr.h.c.
Historický ústav AV ČR, v. v. i.
Prosecká 76
190 00 Praha 9
panek@hiu.cas.cz

doc. PhDr. Jan PELIKÁN, CSc.
Katedra jihoslovanských
a balkanistických studií
Filozofická fakulta Univerzity Karlovy
nám. Jana Palacha 2
116 38 Praha 1
jan.pelikan@ff.cuni.cz

prof. PhDr. Jiří PEŠEK, CSc.
Evropské kulturní a duchovní dějiny
Fakulta humanitních studií
Univerzita Karlova
U Kříže 8
158 00 Praha 5
jiri.pesek@fhs.cuni.cz

prof. PhDr. Svatava RAKOVÁ, CSc.
Historický ústav AV ČR, v. v. i.
Prosecká 76
190 00 Praha 9
rakova@hiu.cas.cz

prof. PhDr. Petr VOREL, CSc.
Ústav historických věd
Fakulta filozofická
Univerzita Pardubice
Studentská 84
532 10 Pardubice
petr.vorel@upce.cz

ČESKÝ ČASOPIS HISTORICKÝ | *THE CZECH HISTORICAL REVIEW*

Redakce
Vedoucí redaktoři | Editors-in-chief:
Jaroslav PÁNEK – Jiří PEŠEK
Výkonná redaktorka | Managing Editor: Marie Buňatová
Technický redaktor | Administrative Editor: Jaroslav Novotný

Vědecká rada | Scientific Board:
Zdeněk Beneš, Václav Bůžek, Milan Hlavačka, Martin Holý, Tomáš Knoz, Martin Kovář, Robert Kvaček, Jiří Lach, Václav Ledvinka, Jiří Malíř, Jan Němeček, Svatava Raková, Eva Semotanová, Petr Sommer, Miroslav Šedivý, Petr Vorel, Josef Žemlička
s redakčním kruhem | with Editorial Board:
Ivan Hlaváček, Zdeněk Hojda, Miroslav Hroch, Jan Křen, Magdaléna Pokorná, Ivan Šedivý

Mezinárodní vědecká rada | International Scientific Board:
Detlef Brandes (Düsseldorf), Robert J. W. Evans (Oxford), Henryk Gmiterek (Lublin), Wojciech Iwańczak (Warszawa), Dušan Kováč (Bratislava), Antoine Marès (Paris), Ralph Melville (Mainz), Nicolette Mout (Leiden), Thomas Winkelbauer (Wien)

Návrh obálky a typografie | *Design:*
Jáchym Šerých

Vydává Historický ústav AV ČR, v. v. i. | *Published by the Institute of History of the Czech Academy of Sciences*
Adresa | *Address:*
Prosecká 76, CZ-190 00 Praha 9 – Nový Prosek. Tel.: +420 286 882 121/241
E-mail: cch@hiu.cas.cz
Tiskne Powerprint s. r. o., Kamýcká 751/60, Praha - Suchdol.

Přijímání objednávek | *Distribution:*
Distribuci předplatitelům provádí v zastoupení vydavatele Česká pošta, s. p., telefonicky na bezplatné lince 800 300 302, elektronicky na: postabo.prstc@cpost.cz, písemně na adrese: Česká pošta, s. p., oddělení periodického tisku, Olšanská 38/9, 225 99 Praha 3. Smluvní vztah mezi vydavatelem a předplatitelem se řídí všeobecnými obchodními podmínkami pro předplatitele.
Distribuce pro Slovensko:
Magnet Press, Slovakia s. r. o., Šustekova 8, P. O. Box 17,
SK-851 04 Bratislava, tel.: 01/67201931-33, fax: 02/67201930, e-mail: predplatne@press.sk
Distribution rights in all remainig areas (with the exception of the Czech Republic and Slovakia):
Kubon and Sagner, Postfach 340108,
D-80328 München, Germany, fax: 089/54218218.

Jednotlivá čísla lze zakoupit též v Knihkupectví Academia (Václavské náměstí 34, Na Florenci 3, Národní 7, vše 110 00 Praha 1; nám. Svobody 13, 602 00 Brno) nebo přímo v Historickém ústavu AV ČR, v. v. i. (Prosecká 76, 190 00 Praha 9; j.kozohorska@hiu.cas.cz) či prostřednictvím distributora www.kosmas.cz.

ČČH vychází čtvrtletně | ČČH is published quarterly.
Toto číslo vyšlo v červnu 2018 | This issue was published in June 2018.
Cena jednotlivého výtisku 130 Kč.

ERIH – European Reference Index for the humanities (Category A – International 1)
SCOPUS
http://www.hiu.cas.cz/cs/nakladatelstvi/periodika/cesky-casopis-historicky.ep
http://hsozkult.geschichte.huberlin.de/zeitschriften
http://cejsh.icm.edu.pl
http://www.recensio.net/rezensionen/zeitschriften/cesky-casopis-historicky
http://www.proquest.com

ISSN 0862-6111

ISSN 0862-6111

9 770862 611003